

GÖTEBORG STUDIES
IN EDUCATIONAL SCIENCES 107

Margareta Hammarström

VARFÖR INTE HÖGSKOLA?

En longitudinell studie av olika faktorer
betydelse för studiebegåvade ungdomars utbildningskarriär

**TILLHÖR REFERENSBIBLIOTEKET
UTLÄNAS EJ**

ACTA UNIVERSITATIS GOTHOBURGENSIS

VARFÖR INTE HÖGSKOLA?

**Enlongitudinell studie av olika faktorerers betydelse för
studiebegåvade ungdomars utbildningskarriär**

GÖTEBORG STUDIES
IN EDUCATIONAL SCIENCES 107

Margareta Hammarström

VARFÖR INTE HÖGSKOLA?

En longitudinell studie av olika faktorer
betydelse för studiebegåvade ungdomars utbildningskarriär

ACTA UNIVERSITATIS GOTHOBURGENSIS

© *Margareta Hammarström*, 1996
ISBN 91-7346-295-0
ISSN 0436-1121

Distribution: ACTA UNIVERSITATIS GOTHOBURGENSIS
Box 5096
S-402 22 Göteborg, Sweden
Printed in Sweden by Kompendiet, Göteborg 1996

ABSTRACT

- Title:** Why not higher education? - A longitudinal study of the significance of different factors for the educational career of young adults with good study aptitudes.
- Language:** Swedish
- Keywords:** Educational choices, higher education, students' background and motives, longitudinal, log-linear model analysis, causal effect analysis
- ISBN:** 91-7346-295-0

The background is that since the end of the 1980s there has been an increasing number of alarming accounts about Sweden not being able to develop an adequate reserve of higher education qualified professionals and that Sweden is beginning to fall behind in relevant international comparisons concerning national levels of higher education. The main purpose of the investigation is to explain why many young adults who have a study aptitude nevertheless refrain from engaging in higher education. What influences this decision?

The young adults in this investigation comprise a selective group. They have been selected from the UGU-project's (Evaluation Through Follow Up) nationally representative cohort of mixed-sex individuals born (primarily) in 1967. The one-third of this group who at 13 years of age obtained the highest average points on a triple series of measures of study ability forms the sample. The sample includes a little over 2 000 individuals, of whom one half had not attempted to embark on any kind of higher education by 25 years of age. This group has subsequently been compared to the other half of the sample, the half who had begun or completed higher education studies.

In clarifying the choices made by the people in the sample, their specific patterns of educational choices at different times within the education system have been analysed first; the compulsory comprehensive school, upper-secondary education, higher education. The motives for choice of whether to begin higher education or not have then been analysed against the socio-economic and education background.

The proportion of the sample who adopted theoretical/academic studies in grade 7 was almost 80%. These gifted youngsters were very similar with respect to the factors. The choice of theoretical-academic courses is influenced by an expressed high level of aspiration in grade 6, which in turn is highly correlated to social background. With similar values on other variables, more individuals of high than low social background choose theoretical-academic courses. Also, with similar scores on other variables, more youngsters with high scores on intelligence tests choose theoretical courses.

All in all 65% of the sample opted for a longer (academic) upper-secondary education. At the second stage the individuals' choices are influenced by grade-point averages and subject choices in the upper-grades of the

compulsory school. Socio-economic background also influences upper-secondary choices, partly directly, partly indirectly via course choices and grade-point averages in the upper-grades of the compulsory school. Regardless of whether individuals chose a long or a short upper-secondary education, they have felt equally comfortable with their school studies in the upper-grades of the compulsory school and have self-valuated their performances equally high.

Half of the original sample have not started any form of higher education by 25 years of age. Choice of upper-secondary education and performance measured by final grade-point averages have the greatest explanatory power with respect to these choices. Socio-economic background is also important, showing both a direct and indirect effect. Education aspiration has a relatively low level of influence, but forms on the other hand an important link to social background. Social background has a heavy influence on choice of upper-secondary education and therefore also on the higher education option or non-option.

High grade-point averages result in greater proportions of high socio-economic groups opting for higher education studies than they do for individuals from lower socio-economic groups. Good grades do not seem to "push" individuals from lower socio-economic groups into higher education. Grade-point averages also have different significances for pupils with shorter and longer upper-secondary educations. High grades do not compensate for a short upper-secondary education. As in the previous stage, individuals have evaluated their performances similarly regardless of whether they move into higher education or not and seem to have felt as comfortable with their upper-secondary careers.

Thirteen motivation factors have been developed on the basis of a questionnaire which the individuals responded to at 25 years of age. Together these motives explain a little over 60% of the difference between individuals who committed to or withheld from higher education. Obtaining a good job directly after upper-secondary school is an important reason not to embark on higher education. The completion requirement is also a strong factor. Many of the young adults also indicate economic reasons for not embarking on higher education. Women have a reluctance toward taking study loans whilst men indicate a need of income above that provided by the study loan and a desire to earn money directly after upper-secondary school. Parental support is indicated as a strong facilitating motive. The higher educated individuals indicate home aspirations as important. Both socio-economic background and upper-secondary education influence selections indirectly via the different motives. Social background is most influential via parental support. Upper-secondary education influences mostly via labour market motives.

This investigation has shown that socio-economic background seems to be a very important factor in explaining decisions not to take part in higher education. Many of the males in the sample seem to operate with short-term goals only, whilst the females appear to have more long term plans. Both perspectives influence the choice between entering the labour market or partaking of higher education after upper-secondary school.

INNEHÅLL

Abstract	v
Innehåll	vii
Förord	xi
1 BAKGRUND	1
2 TIDIGARE FORSKNING OCH TEORETISKA REFERENSRAMAR	5
2.1 Tidig forskning om begåvningsreserven i Sverige	5
2.2 Utbildningsval	8
2.3 Faktorer på individnivå - individindikatorer	12
2.4 Faktorer på individnivå - miljöbetingade	15
2.5 Utbildningssystemet - skolorganisatoriska drag	26
2.6 Utbildningssystemet - förhållanden i valsituationen	31
2.7 Samhällsförhållanden	35
3 SYFTE OCH ARBETSMODELL	41
3.1 Studiens syfte	41
3.2 Arbetsmodell	42
4 DEN HÖGRE UTBILDNINGEN I SVERIGE 1973 - 1993 UR ETT SYSTEMPERSPEKTIV	47
4.1 Utbildningssystemet för undersökningsgruppen	48
4.2 Den högre utbildningens organisation och syfte - "allt under ett tak och för samhällets behov"	50
4.3 Högskolans tillträdesregler, urvalsprinciper och dimensionering	52
4.4 Regionala skillnader	55
4.5 Studiestödssystemet	56
4.6 Arbetsmarknad	57
4.7 Sammanfattning av strukturperspektivet	59
5 UNDERSÖKNINGSMATERIAL	
En longitudinell studie	61
5.1 Tidigare datainsamlingar	61
5.2 Ungdomar med goda studieförutsättningar	62

5.3	Definition av undersökningsgrupp	65
5.4	Kompletterande enkätundersökning	67
5.5	Bortfall	68
5.6	Beskrivning av undersökningsgruppen	71
5.7	Studiebegåvade ungdomars utbildningskarriär	73
5.8	Sammanfattning	77
6	ANALYSMETODER	79
6.1	Analysmodell	79
6.2	Loglinjär modellanalys	82
6.3	Logistisk regression	85
6.4	Kausala effektanalyser	87
6.5	Interaktionseffekter	93
6.6	Sammanfattning	95
7	KURSER I GRUNDSKOLANS HÖGSTADIUM	
	Utbildningssteg 1	97
7.1	Variabler och hypotetisk modell	97
7.2	Bakgrundens bruttoeffekter	99
7.3	Loglinjär modellanalys	101
7.4	Bakgrundens direkta och indirekta effekter	102
7.5	Bakgrundsfaktorernas interaktionseffekt	106
7.6	Sammanfattning av utbildningssteg 1	107
8	GYMNASIEUTBILDNING	
	Utbildningssteg 2	109
8.1	Variabler och hypotetisk modell	109
8.2	Bakgrundens bruttoeffekter	112
8.3	Loglinjär modellanalys	114
8.4	Bakgrundens direkta och indirekta effekter	115
8.5	Bakgrundsfaktorernas interaktionseffekt	119
8.6	Sammanfattning av utbildningssteg 2	121
9	HÖGSKOLA ELLER INTE HÖGSKOLA?	
	Utbildningssteg 3	123
9.1	Variabler och hypotetisk modell	123
9.2	Bakgrundens bruttoeffekter	125
9.3	Loglinjär modellanalys	128
9.4	Bakgrundens direkta och indirekta effekter	129
9.5	Bakgrundsfaktorernas interaktionseffekt	133

9.6	Sammanfattning av utbildningssteg 3	136
9.7	När väljer studiebegåvade ungdomar bort högre studier?	137
10	VARFÖR INTE HÖGSKOLA? Ungdomarnas egna motiv till att avstå	142
10.1	Skäl till eller hinder för högskolestudier	141
10.2	Motivens bruttoeffekter	149
10.3	Motivens direkteffekter	151
10.4	Sammanfattning	155
11	VILKA UNGDOMAR BÖRJAR INTE PÅ HÖGSKOLA? Bakgrundens betydelse för ungdomars motiv	158
11.1	Föräldraaspirationens betydelse för högskoleutbildning	161
11.2	Kompletteringsbehovets betydelse för högskoleutbildning	163
11.3	Att börja arbeta efter gymnasiet istället för att studera	166
11.4	Att tjäna pengar efter gymnasiet istället för att studera	170
11.5	Att leva på studiemedel som ett hinder för högskolestudier	171
11.6	Skuldsättning som ett hinder för högskolestudier	173
11.7	Familjesituation som motiv att avstå högskolestudier	175
11.8	De viktigaste motiven för ungdomar med olika bakgrund	178
11.9	Sammanfattning	180
12	SAMMANFATTANDE DISKUSSION	183
	SUMMARY	205
	REFERENSER	215
	TABELL- OCH FIGURFÖRTECKNING	227
	BILAGOR	233

**Till
alla ungdomar som ingår i undersökningen**

**TACK
för att ni ville vara med**

FÖRORD

En förförisk tid börjar lida mot sitt slut; den tid jag fått ägna åt mitt avhandlingsarbete. Det har varit en mycket stimulerande period. Jag har fått fördjupa mig inom ett område som fånglat mig, men som också väckt många allvarliga tankar om ungdomars situation i dagens Sverige.

Arbetet har emellertid inte uteslutande förverkligats i en utforskande avskildhet. Det är många som på olika sätt hjälpt till att föra arbetet framåt. Främst vill jag tacka mina handledare i Göteborg, Sven-Eric Reuterberg och Allan Svensson. De har med sitt tålmod och sin erfarenhet kommit med många klarsynta uppslag. De har fått mig att stryka ett flertal onödiga sidor och noggrant hålla mig till ämnet. Ett varmt tack till Kjell Härnqvist som på många sätt inspirerat och bistått mig. Det framgår med all tydlighet i avhandlingen.

Studien har genomförts inom projektet Utvärdering genom uppföljning (UGU-projektet). Information om den kohort som jag följt har samlats in av Ingemar Emanuelsson. Anna Wilén på SCB har tagit fram aktuella personuppgifter och adresser. Åsa Mäkitalo har hjälpt mig med att föra samman de olika datamaterialen. Datapersonal både på institutionen för Pedagogik i Göteborg och på Högskolan i Jönköping har genom sitt bistånd gjort det möjligt för mig att på hemmaplan sitta och bearbeta mitt material via Internet. Dennis Beach har översatt till engelska. Åsa Svensson har korrekturläst. Ett varmt tack till er alla.

Jag tackar därtill Eva Björck-Åkesson och Christina Chaib som under olika skeden och på olika sätt stöttat och uppmuntrat mig, då arbetet med avhandlingen har kört fast. Det är ovärderligt att ha någon i rummet intill att beklaga sig hos.

Riksbankens Jubileumsfond och Universitets- och högskoleämbetet har i ett inledande skede till en del finansierat studien. Senare har Samhällsvetenskapliga fakultetsnämnden i Göteborg gjort det möjligt att avsluta studien genom att tilldela mig en doktorandtjänst. Forskningsrådet vid Högskolan i Jönköping har också bidragit finansiellt.

Tack Roger, Petra, Karl och Martin. Utan ert stöd och er förståelse hade detta ej varit möjligt.

Lotteberg, mellan hägg och syren
Margareta Hammarström

Kapitel 1

BAKGRUND

Bakgrunden till avhandlingsarbetet "Varför inte högskola?" är tankar och frågor som återuppväcktes i samband med artiklar i dagspress samt fackliga och andra debattinlägg i början av 1990-talet. De beskrev den i Sverige otillräckliga rekryteringen till högre studier. Problembilden var inte ny. Den återkommer med jämna mellanrum. Dessemellan kommer larmrapporter om akademikeröverskott.

Att problemet väckte gamla funderingar till liv har att göra med min egen bakgrund. Jag tillhör den generation som nu går under epitetet 40-talsproppen. Många med mig var den första generationens akademiker i familjen och utgjorde förmodligen en del av den så kallade potentiella utbildningsreserv, som med olika beräkningsmetoder uppskattades i mitten av seklet. Vi var många som föddes vid andra världskrigets slut, utbildningsexpansionen följde oss i spåren eller vi den. Vi hade fritt tillträde till stora delar av universitetens utbildningsutbud. Det var vi som beskrevs i den optimistiska efterfrågekurvan på högre utbildning, vi vågade skuldsätta oss med det jämförelsevis lättillgängliga, nya studielånssystemet och vi föranledde akademikeröverskottet i början av 1970-talet. Det är under två perioder som arbetsmarknaden varit riktigt kärv för akademiker, nämligen på 1930-talet fram till början av 1940-talet samt åren kring 1970 (Murray, 1988; Nilsson, 1984).

I slutet av 80-talet och i början av 90-talet kom flera alarmerande uttalanden om att man i Sverige inte skulle ha den högskoleutbildade yrkeskår som landet var i behov av vid sekelskiftet. Dessutom framfördes att Sverige började bli eftersatt internationellt sett vad beträffar utbildning på högskolenivå. Ungdomskullarna kommer att minska under de närmaste 20 åren, vilket bedömdes få som följd att det kommer att bli en huggsexa om ungdomarna mellan olika intressenter, främst inom näringsliv och industri. Risken finns att tillströmningen till högskolan kommer att sjunka drastiskt och grundforskningen kommer att bli lidande på grund av ett negativt urval och färre forskar-

studerande (Ohlsson, 1988). I en utredning om högskolans framtida dimensionering (UHÄ, 1989) konstateras till exempel att den totala kapaciteten för grundläggande utbildning bör vara cirka 20 procent högre vid sekelskiftet än för närvarande. En sådan höjning skulle innebära att antalet högskoleutbildade i befolkningen skulle öka med knappt en procent per år under perioden 2005 - 2010. På längre sikt krävs en ytterligare ökning av antalet platser inom högskolan för att åstadkomma en fortsatt höjning av utbildningsnivån. En av huvudorsakerna härtill är den stora pensionsavgången bland akademikerna som inträffar strax efter sekelskiftet.

Sverige fanns inte med i toppen, utan låg först på tolfte plats i jämförelse med våra huvudkonkurrenter på världsmarknaden, vad beträffar andelen registrerade i eftergymnasial utbildning 1980. Tio år senare hade Sverige halkat ned till tjugoförsta plats (OECD, 1993; Statistiska centralbyrån [SCB], 1994b). Sverige har få universitetsutbildade, få forskarutbildade och utbildning i företag är inte heller speciellt omfattande jämfört med våra främsta konkurrentländer (Sohlman, 1993).

Det har medfört att diskussionen om utbildningsreserven åter blivit aktuell eftersom man på många håll anser att vi under de närmaste åren måste få fler ungdomar att söka sig till högskolan. Att det verkligen finns ett betydande antal ungdomar med goda studieförutsättningar, vilka väljer andra verksamheter än högskolestudier, framgår bl a av flera studier. Hösten 1985 gjordes en enkätundersökning bland 900 ungdomar som genomgått gymnasieskolan och som erhållit ett genomsnittsbetyg över 3,5. Av dessa var det drygt en tredjedel (38 %) som inte hade påbörjat eller som ej heller hade några planer på universitets- eller högskolestudier (Jönsson & Arnman, 1989).

En annan undersökning av Reuterberg och Svensson (1987) baserar sig på ett riksrepresentativt stickprov omfattande drygt 10 000 individer födda 1963. Av den framgår att närmare 40 procent av alla som fullföljt en tre- eller fyraårig linje i gymnasieskolan inte hade några planer på att gå vidare till högre studier. I denna liksom i den tidigare nämnda studien kan man också konstatera, att det framför allt är ungdomar från lägre socialgrupper som avstår.

I utredningen Ursprung och utbildning (Statens offentliga utredningar [SOU], 1993:85) visar Erikson och Jonsson samma förhållande för ungdomar födda 1964 - 1968. Övergången till traditionella universitetsstudier är inte självklar ens då medelbetygen för ungdomar från 3- och 4-åriga gymnasielinjer ligger i intervallet 4,0 - 5,0. Det är redan

en ur social bakgrund selektiv grupp, men tendensen är tydlig. Det är cirka 90 procent av män och 80 procent av kvinnor från högsta socialklass som påbörjar universitetsstudier, under det att det är cirka 80 procent av män och 60 procent av kvinnor från lägsta socialklass som gör så. Tendensen är likartad i betygsintervallet 3,50 - 3,99, men övergångsfrekvensen ligger 15 - 20 procentenheter lägre. Dessutom ökar skillnaderna i övergångsfrekvens mellan socialklasserna då jämförelser görs mellan ungdomar med lägre medelbetyg.

Orsaken till tidningsrubriker och skrivelser om för få akademikerutbildade var i många fall reaktioner på af Trolles (1990) utvärdering av den akademiska utbildningen. Han hävdar att det är en absolut nödvändighet med en större andel högskoleutbildade, ty om denna andel inte höjs, riskerar Sverige att inte kunna bibehålla sin internationella konkurrenskraft. Redan i sitt förord till studien skriver af Trolle (1990, s. 15) att det framför allt är fråga om att till det yttersta utnyttja den största tillgång ett land har, dess ungdom. Han jämför utbildningsreserven på 60-talet med den som uppstod under 80-talet. På 60-talet infördes arbetslivspoäng för att dra utbildningsreserven till högskolorna, dvs de som aldrig fått en chans att läsa som unga. På 80-talet blev det en ny utbildningsreserv av ungdomar som inte kom in på de utbildningar de önskade, därför att platserna inte räckte till:

Medan våra studenter tidigare - liksom i världen i övrigt - i normalfallet gick direkt från gymnasiet till universitetet, får de nu vänta i kön medan vi nyskapar begåvningsreserver. Vi fyller på med äldre, som stått längre i kön. En av följderna har blivit, att allt fler studerande inte längre har för avsikt att ta examina, när de börjar. Man lämnar inte lika lätt nybildade familjer och goda jobb för att gå tillbaka till studier (af Trolle, 1990, s. 65).

Han påpekar att problemet inte enbart är av kvantitativ karaktär utan det dominerande problemet är att skapa hög kvalitet och samtidigt öka antalet utbildade på alla nivåer i den akademiska utbildningen. För att åstadkomma detta hävdar af Trolle att den akademiska utbildningen i princip måste öppnas för alla, som har de begåvningsmässiga förutsättningarna för att kunna klara utbildningen och de bör även tillförsäkras finansiella förutsättningarna härför (af Trolle, 1990, s. 69).

Den beska kritik af Trolle gav högskolesystemet i Sverige väckte debatt. Debattinläggen var belysande för hur man ser utbildningsbehov ur samhällsperspektiv (educational demand). Samhället är beroende av en viss andel högutbildad arbetskraft. Det man då främst lyfter fram är den högre utbildningens betydelse för framförallt ett lands

utveckling. Utbildar vi inte fler begåvade ungdomar kommer vi inte att tillgodose samhällets långsiktiga behov av högutbildad arbetskraft och konkurrensen med omvärlden blir lidande. Debatten berörde även organisatoriska respektive ideologiska aspekter på högre utbildning, som är viktiga vid bedömning av ett lands universitets- och högskole-system. Den politiska målsättningen och syftet med den högre utbildningen dryftades. Man lyfte ur regelsystemet fram betydelsen av spärrar, studiestödssystem, centralstyrning av utbildningsplatsers antal, kvotering samt urvalsregler för val av högre utbildning.

Gemensamt för uttalandena var att de genomsyrades av en tilltro till att fritt tillträde till högre studier och därmed ökat utbud av högutbildade leder till ekonomisk tillväxt och social rörlighet. Men är det så enkelt? Det finns många ungdomar som trots begåvningsmässiga studieförutsättningar väljer (individual demand) att inte söka till högskolor eller universitet. Vad har de för motiv till att inte gå vidare till högre studier? Är det ett medvetet val att välja en yrkeskarriär som inte kräver studier på högskola och universitet eller är det ett resultat av de brister i utbildningssystemet, som debattörerna ger uttryck för? Är deras vägval avgjorda redan i ett tidigt skede på vägen genom utbildningssystemet? Vad får i så fall en "breddad väg" vid sista vägskälet i denna route för betydelse? Skulle det gagna främst studiebegåvade ungdomar? Skulle fler av dem söka sig till högskolan? För att låna en metafor från Halsey, som beskriver utbildningssystemet som en karta med ett förgrenat vägnät:

The metaphor of pathways and choices acquires a new significance at the end of secondary stage of education. Individuals have a new freedom of responsibility thrust upon them when they reach the statutory schoolleaving age. At this point they can choose to have done with the educational map: and half of our sample have done precisely that. (Halsey, Heath & Ridge, 1980, s. 176).

KAPITEL 2

TIDIGARE FORSKNING OCH TEORETISKA REFERENSAMAR

I detta kapitel presenteras tidigare forskning och de teoretiska referensramar, som är utgångspunkt för studiens frågeställningar.

2.1 Tidig forskning om begåvningsreserven i Sverige.

Redan under 40- och 50-talen pågick i Sverige en intensiv diskussion om och beräkning av den så kallade begåvningsreservens storlek. Själva begreppet "begåvningsreserven" myntades 1948 av fil dr R. Edenman, som sedermera blev svensk utbildningsminister (Husén, 1972).

För att bestämma hur stort begåvningskapital som inte hade "investerats" i högre studier använde sig Husén (1946, 1947, 1950) av en metod som kan kallas *gränsdragningsmetoden*. Frågan var hur många elever, som låtit genomgången folkskola utgöra slutpunkten i sin utbildning och som skulle kunna klara av högre teoretiska studier.

Husén genomförde studier av *intelligensreserven* under vart och ett av åren 1945 till 1948. Undersökningsgrupperna bestod av alla tjugoåriga män som skrevs in till militärtjänstgöring. Fördelningen av testresultat bestämdes i var och en av sex skolutbildningsnivåer. Husén utgick från realexamensgruppens lägsta decil och gjorde antagandet att de som låg över detta värde skulle ha de intellektuella förutsättningarna för att klara realexamen.

Husén drar slutsatsen från ovan gjorda utredningar att det trots den ökade tillströmningen till högre läroanstalter finns "en ganska betydande 'reserv' i fråga om ungdom med intellektuella förutsättningar att klara högre skolutbildning. Antalet som i nyssnämnda hänseende torde ha förutsättningar att klara realexamen och studier däröver, men utan att ha fått tillfälle därtill, torde lågt räknat uppgå till 10 % av en hel åldersklass" (Husén, 1950, s. 76).

Agrell (1950) undersökte flera frågeställningar i samband med skolkommissionens förslag till ny skolreform på grundnivå. En viktig

fråga var hur stor *begåvningsreserven* kunde tänkas vara. Med begåvning menade han något vidare än intelligens. Begåvning utgörs av speciella begåvningsanlag av intellektuell natur, såsom karaktärsegenskaper, viljeustrustning, temperamentets stabilitet, känslolivets reaktionsformer. Drag som ambition, flit och uthållighet hör dit.

Agrells undersökningsgrupp utgjordes av närmare 39 000 värnpliktiga som huvudsakligen var födda 1930. Agrell förordade *medeltalsmetoden*, som hade något strängare kriterier än gränsdragningsmetoden. Den utgick från den andel individer som skulle kunna tillföras realexamensgruppen utan att sänka den genomsnittliga intelligensnivån (därav namnet).

Agrell kom fram till att intelligensreserven skulle ligga mellan 15 och 16 procent. Han vågade sig också på en uppskattning av det mer svårångade begreppet *begåvningsreserven*. *Begåvningsreserven* skulle på så sätt räknat komma att ligga mellan 12 och 13 procent. Då ingen genomsnittsdifferens i prestation vid utprövning av aktuella test hade kunnat påvisats mellan manliga och kvinnliga individer, kunde resultaten av intelligensreserven tillämpas för slutsatser om hela ålderspopulationen.

Den undersökning som genom sin omfattning, metodik och resultat blev den mest betydelsefulla för utbildningspolitiken var den Härnqvist (1958) utförde på uppdrag av 1955 års universitetsutredning. Härnqvist föredrog att kalla beräkningarna för *utbildningsreserver*. Till skillnad från de båda andra undersökningarna, som var totalundersökningar, gjorde Härnqvist ett urval, var fjärde folkskoleelev, endast pojkar och varannan realskoleelev, både pojkar och flickor. Utifrån teoretiska ramar gjordes antaganden om urvalssituationen. I de tidigare undersökningarna sattes *en* gräns, vilket ledde till bara två sannolikhetsutfall; ett antingen - eller. Hamnade eleven under gränsen, blev sannolikheten för högre studier lika med 0. Hamnade eleven över gränsen blev sannolikheten för högre studier lika med 1. Härnqvist valde istället *sannolikhetsmetoden*, en analysmetod som teoretiskt och metodiskt utvecklats av Ekman (1951). Där behandlas elevernas initialvärden som ett kontinuum. En elev kan utifrån sin betygssumma hamna på något av skalstegen mellan 0 och 1. Sannolikheten är större för högre studier om eleven har betygssumman 25 än om han har betygssumman 15.

Resultaten av reservberäkningarna med sannolikhetsmetoden låg åtskilligt högre än tidigare undersökningar. Utbildningsreserven vad beträffar realexamen var cirka 32 procent och för studentexamen var

den omkring 20 procent. Det kan tilläggas att Härnqvist (1987) senare konstaterar att beräkningarna av hur många som skulle avlägga studentexamen kom att stämma rätt väl med det faktiska antalet examinerade, men att antagandena om olika socialgruppers olika efterfrågan på utbildning var fel. Studentexamensfrekvensen fortsatte nämligen att öka i socialgrupp ett, medan den steg långsammare än beräknat i socialgrupp tre. Om samma beräkningsmetod använts 20 år senare skulle man därför ha fått som resultat, att betydligt fler än en fjärdedel av en årskull är studentexamenskapabla. Härnqvist (1987, s.23) påpekar dessutom att "uppfattningarna om en möjlig och lämplig del av högre utbildning sedan länge ligger på en helt annan nivå än när reservdiskussionen var som livligast".

De olika undersökningarna kritiserades av samtida forskare ur flera aspekter. Ekman (1949, s. 125) riktade kritik mot själva gränsdragningen i Huséns och Agrells undersökningar. Det var ofta en "smaksak" var den sattes. Han hävdade även att man i sådana test-sammanhang måste skilja mellan *potentiell* och *aktuell* begåvnings-reserv. Aktuell begåvningsreserv framträder vid själva testillfället. Potentiell begåvningsreserv skall mätas innan eleverna har differentierats i skolsystemet. Grupptestningen genomfördes efter det att vederbörande nått en viss utbildningsnivå, i det här fallet vid inskrivningen till militärtjänstgöring. Miljöfaktorernas inflytande fick förmodligen en avgörande genomslagskraft, då mätningarna genomfördes flera år efter individerna avslutat sin skolgång. Folkskolegruppen, och överhuvudtaget de grupper som hade lägre utbildning, fick alltså vidkännas ett dubbelt handikapp i det att de dels erhållit mindre intellektuell träning, dels hade denna träning en längre tid bakom sig.

Quensel (1949) påpekade att intelligenstesten var behäftade med reliabilitetsbrister. Det leder till "overlap" i gruppernas poängfördelningar, vilket i sin tur påverkar beräkningen av reservens storlek.

Sjöstrand (1954, s. 134) ifrågasatte mätningarnas validitet. Han hävdade att den allmänna intellektuella förmågan som mäts med vanliga intelligenstest är i ringa grad bestämmande för framgång i skolan. Man mäter i *snäv* mening, endast en speciell förmåga. Skolframgång i *vid* eller bred bemärkelse beaktar att flit, ambition, motivation, föräldrastöd, utbildningsattityder med mera också spelar in på ett avgörande sätt och möjliggör i viss mån en kompensering för mindre intellektuell kapacitet.

Som kritikerna av reservberäkningarna påpekat har viktiga faktorer för att söka till och fullfölja högre utbildning utelämnats. Individer

med hög intelligens kan visserligen misslyckas med högre studier av flera olika skäl, men framför allt har inte alla av dem en tanke på att överhuvud taget söka sig till högre studier. Utbildningsreserven bör skärskådas i en "vidare" referensram, där individernas uthållighet i utbildningssystemet, motivation, intressen, stöd, planer, framtidstro med mera får ingå som viktiga faktorer. Reserven i vidare bemärkelse kommer alltid att bli mindre än reserven i snäv bemärkelse, då den förra är en del av den senare (Ekman, 1949; Sjöstrand, 1954; Härnqvist, 1987).

Det är den potentiella reserven i vid bemärkelse som måste vara mest relevant att försöka uppskatta. Men lika väsentligt är det att ta reda på vilka bakgrundsfaktorer och motiv hos individen som är *mest avgörande* för att söka respektive ej söka till högre utbildning. Hur mycket bestäms individens framtidsplaner om utbildnings- och yrkeskarriär utifrån bedömning av, dels inre förutsättningar (begåvningskapacitet, tilltro, intresse, aspiration), dels yttre förhållanden (arbetsmarknad, ekonomiska vinster, yrkesstatus)? Eller är det faktorer i själva utbildningssystemets konstruktion (tillgänglighet, behörighets- och urvalsaspekter, studiestödssystem), som verkar återhållande för en del ungdomar?

Var i utbildningssystemet är det kritiska vägskälet för att göra ett "ickeval" till högre studier och varför? Var i utbildningssystemet är utbildningsreserven att finna? I gårdagens skola, då de flesta satte punkt efter avslutad folkskola, var det naturligt att leta efter reserven på ett tidigt stadium av grundutbildningen. Idag, då de flesta går till gymnasium, skulle man kunna anta att utbildningsreserven är att hämta på gymnasienivå. Håller det antagandet?

2.2 Utbildningsval.

De teoretiska referensramar som bildar utgångspunkt för studiens frågeställningar är, dels Boudons (1974) sociala positionsteori, dels Härnqvists (1978, 1980, 1986) inventering av olika faktorer i utbildningsvalet. Återstoden av det här kapitlet är en presentation av dessa faktorer och tidigare forskning som värderat faktorernas giltighet vid utbildningsval. En av faktorerna har fått stort utrymme, nämligen social bakgrund. Det är i samband med den som Boudons sociala positionsteori presenteras.

En grundläggande fråga är om det går att betrakta utbildningsval och yrkesval som liknande företeelser, vilka styrs av i stort sett samma mekanismer. Utgångspunkten i den här studien är att det är möjligt.

Oavsett om individer är fullt på det klara med vilket yrke de vill ha i framtiden eller inte, styrs i all synnerhet både utbildnings- och yrkesnivå, men även område, av likartade faktorer. Valen sker inte godtyckligt. Dessutom har det svenska utbildningssystemet stark anknytning till arbetsmarknaden, inte minst på högskolenivå (se avsnitt 4. 2).

Teorier om utbildningsval har ofta sitt ursprung i teorier om yrkesval. Crites (1969) har klassificerat valteorier i icke-psykologiska, psykologiska och allmänna.

De icke-psykologiska teorierna betraktar valet som något som står utanför individens kontroll. Det bestäms till stor del av samhälleliga eller miljömässiga faktorer. Faktorer som individens begåvning, intresse eller personlighet är inte väsentliga. Det som bestämmer individens val är tillfälligheter (slumpteorier), tillgång och efterfrågan (ekonomiska teorier) eller samhälleliga institutioner (kulturteorier).

I de psykologiska teorierna betonas att individen har åtminstone ett visst mått av valfrihet i valen och kontroll över sin framtid. Det är individen som står i fokus i undersökningar. Finns det antaganden om påverkan från den sociala miljön, utgår man ifrån att den endast sker indirekt. De psykologiska teorierna framhåller personlighetsfaktorer, motivationsfaktorer, mognads- eller beslutsprocesser hos individen.

De allmänna valteorierna gör gällande att individers val är resultatet av ett antal olika sinsemellan samvarierande faktorer både hos individen och den miljö individen verkar i. Bland annat kan nämnas Supers (Super & Bachrach, 1957) allmänna utvecklingsteori, Hollands (1973) typologiska teori och Blaus (Blau, Gustad, Jessor, Parnes & Wilcock, 1956) tvärvetenskapliga teori. Det är Blaus yrkesteorier som sedermera inspirerat Härnqvist i sin inventering av teoretiskt möjliga förklaringsfaktorer till utbildningsval. En utförlig översikt och granskning av valteorier ges av Mattsson (1984).

Härnqvist (1978, 1980, 1986) har gjort en teoretisk analys av bakgrundsfaktorer som styr individers efterfrågan på högre utbildning. Individers efterfrågan (*individual demand*) är den efterfrågan på utbildning, som härrör från individers eller grupperns behov och aspirationer. Härnqvist använder begreppet för att markera kontrasten till samhällets behov av arbetskraft, utbildad på olika nivåer (*educational demand*). Individers efterfrågan på utbildning omfattar en viss grupp sammanslagna val, ansökningsfrekvenser, etc. Den utgör resultatet av en mängd enskilda individers beslut, de flesta gjorda oberoende av varandra och praktiskt taget alla baserade på ofullständig information, särskilt om framtiden. Denna efterfrågan kan sedan sättas i relation till

utbildningsutbud på olika nivåer och till samhällets sociala och politiska målsättningar med utbildning, som till exempel utbildningsjämlighet och social rörlighet.

Individens efterfrågan är enligt Härnqvist en viktig variabel vid utbildningsplanering i de fall då alternativa vägval i utbildningssystemet är möjliga. Detta gäller idag oftast utbildningar på sekundärnivå och därpå följande högre utbildning. Individens efterfrågan på utbildning ändras från tid till tid och kan vara olika från land till land. Utbildningssystem samt politiska, sociala och ekonomiska betingelser samverkar och påverkar individens utbildningstendens på ett sätt som är unikt både i tid och rum. Det kräver historiska analyser för att förstå detta mönster "efter fullbordat faktum". Men för utbildningsplanerare är situationen annorlunda. Planering innebär ett visst mått av förutsägelse och för detta krävs kunskaper om valida, förklarande faktorer som kan uppskattas även innan faktum besannats.

Individuella beslut och deras sammanslagna effekt på gruppnivå resulterar i specifika utfall vad gäller utbildning och arbete, dels vertikalt, dels horisontellt. Både utbildning och yrke kan delas in efter nivå eller status; dvs utbildningens längd, teoretiska inriktning eller yrkets position, samt efter område eller art i sektorer, såsom vård, undervisning, teknik, kultur, administration, ekonomi. Båda dimensionerna är intressanta ur planeringsaspekter. Den forskning om rekrytering till högre utbildning, som bedrivits de senaste trettio åren har i övervägande grad intresserat sig för den vertikala dimensionen (Halsey, Heath & Ridge, 1980; Jönsson & Arnman, 1989; Härnqvist, 1993). Intresset har framförallt inriktats på individens efterfrågan på högre utbildning satt i relation till social rörlighet och utbildningsjämlighet (Boudon, 1974; Svensson, 1981; Gesser, 1985; Erikson & Jonsson, 1993; Härnqvist, 1994). Under senare år har intresset även riktats mot vad som styr ungdomars val av utbildning till vissa linjer eller sektorer, framförallt val av naturvetenskapliga och tekniska ämnen/utbildningar (Hyltén, 1993; Svensson, 1995, 1996; Reuterberg, 1996).

En annan viktig aspekt i samband med undersökningar om val av utbildning eller yrke är tidsdimensionen. Valet eller beslutet är inte något som man gör vid ett bestämt tillfälle i livet utan är en långvarig process. Undersökningar om karriärval betonar ofta naturen av utveckling i denna process, som består av en serie delbeslut med återkoppling av erfarenheter man fått under tiden och som successivt leder fram till slutmålet. Tidiga och avlägsna faktorer, såsom uppväxtmiljö, skolupplevelser, tidigare utbildningsval, tycks vara av större betydelse

än de som ligger i nära anslutning till valet (Blau, m fl, 1956; Sjöstrand, 1968; Härnqvist, 1986). De senaste decenniernas svenska utbildningsreformer har tagit detta i beaktande och i så stor utsträckning som möjligt förhindrat tidiga låsningar i utbildningsvalet.

På grund av att valprocessen dels består av beslut som ligger relativt nära i tid, dels beslut som kan härröra från tidigare barn- och ungdomsår - mer eller mindre uppenbara för den enskilda individen - är det svårt att i ett sent skede av processen kunna ange valida motiv för att man valt som man gjort i utbildningsfrågor. Att enbart använda sig av den direkta metoden, att gå ut och fråga ungdomar om varför de valt eller inte valt att studera på högskola, kan alltså vara vanskligt. Förmodligen får man som svar de motiv som ligger nära i tiden och som är påtagliga och kända för de svarande. Även med den mest ärliga avsikt kommer de svarande att misslyckas med att ge fullständigt valida svar, då det är svårt att väga vissa motiv mot varandra, särskilt då motiven hör till olika innehållsliga sfärer. Därför får man förmodligen ej svar om motiv som går tillbaka till de tidiga skolåren eller som är så bundna till bakgrunden att de är oreflekterade, även om de ur objektiv undersökningsaspekt kan vara de viktigaste motiven. Att rikta intresset mot enbart stabila och ofta ej påverkbara bakgrundsfaktorer, såsom kön, socialgrupp, prestation, kan i längden ej heller förklara det komplexa fenomen som studiekarriär utgör. Själva högskolevalet, hur individers erfarenheter och förväntningar vägs mot rådande utbildnings- och samhällssystem, får därför ej utelämnas i en undersökning som försöker belysa och förstå hela processen.

Individen 'väljer' bara till en viss del. I samhällssystemet finns också inbyggt mekanismer som 'väljer ut' och sorterar. Det är i mötet dem emellan som det för oss osynliga 'valet' faller ut (Kim, 1983, s. 29).

Därför kan den direkta, mer subjektiva metoden kombinerad med andra mer objektiva bakgrundsdata, som inhämtats genom en longitudinell studie komplettera varandra på ett fruktbart sätt. Faktorerna är att finna på både makro- och mikronivå. För att förstå mekanismerna på makronivå, utbildningsvalet i relation till utbildnings- och samhällssystem, social skiktning, jämlikhetsaspekter o dyl., behövs kunskaper om processer på mikronivå. För att förstå varför individer handlar som de gör, måste man sätta in kunskapen på mikronivå i ett större, samhälleligt sammanhang. Det krävs en ansats som i görligaste mån sammanbinder analysnivåer.

Härnqvist (1978) tar sin utgångspunkt i den yrkesvalsmodell, som Blau m fl. presenterade 1956. Han använder sig av relevanta delar av den till att beskriva processen vid utbildningsval. Själv har Härnqvist i sin forskning framförallt fokuserat intresset till de mer grundläggande, eller med Blaus terminologi de bakomliggande beslutsfaktorerna i valprocessen. Exempel på sådana faktorer är kön, intellektuell prestation, social och regional bakgrund. Med andra ord de faktorer som föregår de närliggande och omedelbara. Härnqvist (1978) har emellertid presenterat en allomfattande inventeringslista av faktorer som är viktiga i en valprocess gällande utbildningskarriär. Han delar in de oberoende variabler som han ser kan påverka individens efterfrågan på (val av) utbildning i fyra grupper (se tablå 2. 1). De två första grupperingarna innehåller individvariabler och de två sista tar upp variabler på systemnivå.

Individindikatorer.	Kön, begåvning, objektiva skolprestationer (betyg), intressen, aspirationer.
Uppväxtmiljö.	Familjebakgrund, kamrater, skolmiljö
Utbildningssystem.	Skolorganisatoriska drag: Läroplan, differentieringssystem, yrkes-resp. studieinriktade program, återkommande utbildning, studie- och yrkesrådgivande funktion. Förhållanden vid valsituationen: Inträdeskrav och urvalsförfarande, geografisk tillgänglighet, studiefinansiering.
Samhällsförhållanden.	Demografiska faktorer, arbetsmarknad, sociala och kulturella betingelser.

Tablå 2 . 1. *Sammanfattning av viktiga faktorer vid val av utbildningskarriär (från Härnqvist, 1986).*

2.3 Faktorer på individnivå - individindikatorer.

KÖN

Pojkar och flickor väljer olika linjer på gymnasienivå och olika sektorer inom högskolan. Det finns flest pojkar på tekniska utbildningar och flest flickor på utbildningar till vård- och undervisningsyrken. De kvinnliga utbildningsvalen är fortfarande starkt inriktade mot så kalla-

de interaktionsämnen (vård, pedagogik, psykologi, icke-ekonomisk samhällsvetenskap, språk och media), under det att många av männen väljer tekniskt orienterade utbildningar (Andersson, Fürth & Holmberg, 1993).

Könsfördelningen på utbildningsnivå är nu för tiden ganska jämn i Sverige. Man behöver dock ej gå långt tillbaka i tiden för att konstatera att högre utbildning var något som endast var förunnat den manliga delen av mänskligheten. En viss tendens till manlig dominans finns fortfarande kvar på de högsta akademiska nivåerna, på doktornivån och i de mest prestigefyllda utbildningarna. Det kvinnliga inslaget är dominerande i de högskoleutbildningar, som inordnades i högskolan i och med reformen 1977 (SCB, 1995a). De är till största delen inom typiskt "kvinnliga" sektorer, såsom vård och utbildning.

BEGÅVNING

I studier där man genomfört intelligensmätningar av elever visar dessa testningsresultat nivåvis den successiva urvalsprocessen. Det individuella valbeteendet har ett klart samband med intellektuell förmåga; ju längre utbildning, ju högre intellektuell kapacitet och vice versa. Många ungdomar verkar ha en realistisk uppfattning och vara medvetna om sin förmåga i skolsammanhang och väljer (eller blir valda till) utbildningsvägar därefter. Men det förekommer stora överlappningar i fördelning över intellektuell kapacitet mellan grupper, som avslutar sin utbildning på olika nivåer (Härnqvist, 1977). Detta fenomen ligger delvis till grund för denna undersöknings utgångspunkt; alla ungdomar som har begåvningsmässiga förutsättningar för att studera på högskola, gör ej det.

SKOLPRESTATION

Mått på skolprestation är bland de vanligaste och mest utslagsgivande vid predicerande av utbildningsselektion. Betyg visar sig ha starkt samband med val av utbildning på närmast följande nivå. Härnqvist, (1993, s. 67) har visat att det är den starkaste faktorn vid val till såväl gymnasie- som till högskolan. Andelen ungdomar med medelbetyg över 4,0 från gymnasieskolans 3- eller 4-åriga linjer som hade påbörjat högskolestudier inom tre år var runt 80 procent i slutet på 1980-talet. Hade ungdomarna ett medelbetyg under 3,0 påbörjade endast 15 procent av dem studier vid högskola (Foss, 1993).

Betyg används dessutom i de flesta fall som urvalsinstrument till utbildningar med begränsad intagning. Detta gör betyg dubbelt bety-

delsefulla i utbildningskarriären. Det är inte bara den allmänna nivån på betyg utan även styrka och svaghet i olika ämnen som i viss mån är predicerande för inriktning på kommande utbildningsval, särskilt för matematisk-teknisk och språklig inriktning på teoretiska studier.

INTRESSE

Intresse kan innebära dels intresse för studier överhuvudtaget, dels intresse för studier inom olika utbildningssektorer. I undersökningar om utbildning uppger de som gått vidare till högre nivåer ofta ett allmänt intresse för studier och säger sig trivas med skolarbete, även om det inte är främsta orsak till utbildningsvalet. De studerande förväntas även uttrycka ett specifikt intresse för vissa ämnen, vilket resulterar i val av gymnasieinriktning, högskolesektor eller yrkesområde. I en undersökning visar Kim (1983) att främsta skälet till att välja viss linje bland de 3- och 4-åriga linjerna i gymnasieskolan var intresse för eller betyget i vissa ämnen. Liknande resultat får Jönsson och Arnman (1989) i intervjuer av gymnasieungdomar. Många väljer av intresse för specifika ämnen eller väljer bort på grund av bristande intresse. Det är de breda indelningarna av intresseområden som är mest betydelsefulla i val av utbildningsvägar. De försök som har gjorts att mäta intressen och därmed förutsäga val av inriktning av fortsatta studier har varit måttligt framgångsrika, med undantaget av en mycket grov indelning i matematisk respektive språklig inriktning (Härnqvist, 1986).

ASPIRATION

Om intresseinriktning uttrycker de studerandes horisontella variation så är aspirationsnivå ett uttryck för deras vertikala. Den vertikala aspirationsnivå de studerande uttrycker är ett säkrare prediktionsmått än vad intressemätningar utgör. Tidigt uttalad utbildningsaspiration från föräldrar för sina barn eller från ungdomarna själva får höga samband med uppnådd utbildningsnivå. Man kan naturligtvis fråga sig varför. Ett svar måste bli att inverkan av till exempel självskattning, tilltro till egen prestationsförmåga, aspirationsnivå och skolmotivation, som åtminstone logiskt sett är uttryck för samma domän, antas verka genom prestationsförmåga i skolan; de inverkar alla på betyg och betyg påverkar valmöjligheterna. Ett annat svar måste bli att faktorer i ungdomarnas uppväxtmiljö inverkar på deras aspirationsnivå i utbildningsval (se nästa avsnitt).

2.4 Faktorer på individnivå - miljöbetingade.

FAMILJEBAKGRUND

Det har sedan länge bedrivits forskning om social bakgrund och utbildningschans. Framför allt har den sociala snedrekryteringen till högre utbildning studerats, inte minst i Sverige. Forskare från både pedagogiska och utbildningssociologiska discipliner har de senaste decennierna försökt förklara detta fenomen, såväl teoretiskt som empiriskt (bl a Husén, 1969; Gesser, 1971; Svensson, 1971; Härnqvist, 1980; Reuterberg & Svensson, 1987; Jonsson, 1988; Erikson & Jonsson, 1993; Härnqvist, 1993). Alla visar med olika angreppssätt att sambandet mellan utbildningsval och de studerandes kulturella och socioekonomiska bakgrund är alltså mycket stort, trots alla försök till förändringar i själva utbildningssystemet.

De tidigare undersökningarna från 1940- och 50-talen syftade till kartläggning av utbildningsreservens storlek. De beräkningar av begåvningsreserven som bedrevs var *prospektiva* till sin karaktär. De samlade data om då rådande förhållanden i utbildningssystemet för att kunna göra uttalanden om framtiden. Ett par årtionden senare, då utbildningssystemet hade reformerats med vissa bestämda politiska syften, där jämlikhetsaspekter fått en framskjutande plats, riktades intresset mot resultatet av utbildningsexpansionen. Forskning, som nu bedrivs om utbildningskarriär, sker oftast i form av *retrospektiva* studier. Data samlas om vissa "ändpunkter" i utbildningskarriären i syfte att kunna göra uttalanden om hur något har gestaltat sig under en viss tid tillbaka i tiden för att kunna förklara varför det blev, som det blev (Gesser, 1971; Boudon, 1974; Svensson, 1981; Reuterberg & Svensson, 1992; Härnqvist, 1993). Dessa förklaringar kan sedan ligga till grund för politiska beslut om fortsatt reformering (Härnqvist & Svensson, 1980; Erikson & Jonsson, 1993; Härnqvist, 1994).

Längre tillbaka i tiden var det föräldrars ekonomiska ställning som styrde barns möjlighet till utbildning. Forskare har även under senare tid framhållit att skillnader i utbildningsval kan förklaras med de ekonomiska skillnader, som råder mellan olika sociala klasser. Klassskillnader har då operationellt mätts med familjens ställning i arbetslivet, vilket avgörs av lön och status (bl a Ekerwald, 1983; Alwin & Thornton, 1984; Hill, 1987). I och med den socialliberala jämlikhetssyn, som lyfte fram särskilnader i ekonomi och bostadsort och som ledde till en genomgripande reformering av utbildning på olika nivåer, har man dock funderat på vad i den sociala klasstillhörigheten som styr efterfrågan på utbildning, utöver rena ekonomiska aspekter.

Att undanröja de ekonomiska och regionala skillnaderna visade sig nämligen inte vara tillräckligt för att utjämna framför allt den sociala skillnaden i efterfrågan på högre utbildning.

Boudon (1974) hävdar att sociala skillnader i utbildningsval under senare år har förklarats utifrån tre traditioner:

- A. Värderingsteorin
- B. Kulturteorin
- C. Sociala positionsteorin

Skillnaderna mellan dem ligger i vilken faktor i den sociala bakgrunden, som antas vara huvudorsak till skillnader i utbildningsval.

A. I *värderingsteorin* betonas skillnader i uppskattning av vinsten med utbildning, såväl ekonomisk, social som psykologisk, mellan sociala grupper i samhället. Teorin använder förklaringar som betonar betydelsen av normer och värderingar i val av utbildningsvägar. Normer och värderingar kan stå för lite olika bland de forskare som lyfter fram olika sociala klassers värderingar i utbildningssammanhang, men slutsatsen blir densamma. Individer från lägre socialklasser beskrivs ha mindre intresse för utbildningsfrågor än individer från högre socialklasser. Det yttrar sig i att barn och ungdomar från lägre socialklasser, dels presterar sämre, de får lägre betyg än barn och ungdomar från högre socialklasser, dels väljer de i mindre grad att studera på högre utbildningsnivåer. Detta mönster har i sin tur sagts bero på flera samverkande faktorer såsom skillnader i framförhållning i tid, aspirationsnivå och utbildningsintresse. Människor från lägre socialklasser har kortare tidshorisont, har inte höga utbildningsaspirationer och föga intresse av skolfrågor. Det är för dem viktigt att ungdomar snabbt kommer ut i arbetslivet för att tjäna pengar. På sikt, och i jämförelse med de ungdomar som valt att studera, får de som lämnat skolan efter de obligatoriska åren sämre betalda arbeten och har sämre framtidsutsikter. Detta mönster upprätthålls mellan generationerna genom normer och värderingar i den sociala grupp de tillhör. Utbildningsvalet förklaras med värderingsteorin som en traditionell handling.

Boudon framhåller Hymans (1953/1966) arbete som avgörande för både teoretisk och empirisk utveckling av värderingsteorin. Hyman utgick från det amerikanska samhället och konstaterade att social stratifiering var ett faktum och att människor ofta handlar efter de värderingar som råder i den grupp de tillhör. Objektiva styrfaktorer, som är lätta att mäta, som inkomst och förmögenhet hade noga under-

sökts. Men det finns andra faktorer av mer subtil psykologisk natur som inte hade belysts och som skulle kunna vara av återhållande karaktär i valsituationer. Hyman menade att det skapas ett system av värderingar och föreställningar inom klassen. Detta värdesystem kan till exempel inom de lägre klasserna reducera själva viljan att handla på ett sätt som skulle leda till förbättrade förhållanden. Enligt Hymans teori fäster vissa grupper mindre vikt vid företeelser som traditionellt förknippas med framgång. Inom dessa sociala grupper värdesätter ej människorna högre utbildning. De ser det inte som en förutsättning för framgång och är mindre benägna att önska sådan utbildning för sina barn. Vuxna och ungdomar i de lägre klasserna betonade vikten av lön, säkerhet och personliga relationer i värdering av yrkesarbete. De menade också att det endast berodde på tur och lämplig position att vissa fick mer eftertraktade arbeten. I högre sociala grupper lade man mer vikt vid personlighet, intressen och kvalifikationer vid yrkesvalet. Utbildning skulle för dem kunna garantera att man fick eftertraktade arbeten.

B. En annan förklaring till skillnader i efterfrågan på högre utbildning sker i termer av *kulturellt ursprung* (bl a Bernstein, 1977; Bourdieu, 1977; Halsey, Heath & Ridge, 1980; Kohn & Schooler, 1983). Med teorin förklaras ojämlikhet i utbildningskarriären med skillnader i kulturella chanser mellan familjer från olika sociala klasser. Man menar att det sker en överföring mellan generationer i form av kulturellt mönster eller kapital. Till kulturell bakgrund knyts andra dimensioner i uppväxtmiljön och familjen än de rent ekonomiska, såsom attityder, intressen, viljeyttringar, språk, livsstilar och status. Ofta mäts denna variabel med föräldrars utbildningsnivå, med motiveringen att studieerfarenheter och utbildningsmedvetenhet lätt överförs på nästa generation, både direkt och indirekt vid val av utbildningsvägar. Föräldrar med egen studievana kan stödja sina barn i allmänna skol-situationer men även i rena studieevalssituationer. De förväntas visa större engagemang i barnens skolgång. Ju högre utbildning föräldrarna har och ju mer medvetna de är om utbildningens värde, desto större är sannolikheten att deras barn skall kunna dra nytta av vad skolan har att meddela. Omvänt, ju lägre utbildning föräldrarna har och ju mindre utbildningsmedvetna de är, desto mer missgynnade är barnen då det gäller att hävda sig i skolan, framför allt i prestations-samhällets skola. Kulturtillhörighet kan naturligtvis i mycket sägas sammanhånga med klasstillhörighet, men hålls åtskilt i undersök-

ningar om utbildningsval, särskilt där forskaren vill se den relativa betydelsen av den ena eller den andra.

Ett barns utbildningsprestation, mätt med betyg, är avhängigt deras föräldrars skolprestation, mätt med mängd utbildning/utbildningsnivå. Kulturteorin kännetecknas alltså av förklaringar som främst betonar skillnader i olika sociala gruppers utbildningsprestation. Det är skillnader i betyg som leder till social snedrekrytering till högre utbildningsnivåer, eftersom ungdomar från lägre socialklasser missgynnas vid betygssättning. Här kan man urskilja två olika förklaringar från forskare till sociala skillnader i förmåga att prestera i skolan. I det ena fallet läggs skulden till sämre skolresultat på det sociokulturella ursprunget och i det andra fallet på själva skolsamhället.

Vissa grupper är "kulturdepraverade" eller "resurssvaga" i utbildningssammanhang. Huvudidén i sådana förklaringar går ut på att socialiseringen under de första åren i ett barns liv ter sig olika i olika sociala klasser, vilket leder till olika utveckling av de intellektuella resurserna. Barn från lägre sociala klasser har inte samma förutsättning att prestera i skolan som barn från högre sociala klasser. När sedan skolan skall behandla alla barn jämlikt, kommer vissa till korta. Skillnaden inledningsvis blir inte mindre, tvärtom, den ökar på vägen genom skolan. Skolan har inte förmåga att kompensera skillnader mellan uppväxtmiljöer då det gäller att ge ökad intellektuell kapacitet eller motivera till högre studier. Med en konservativ inställning till problemet hävdades att många arbetarbarn av kulturella skäl sannolikt kommer att hindras från att erhålla det bästa av det som erbjuds dem, även om de erbjuds "förändringar mot något högre" i den här formen av terminologi. Detta därför att de redan har formats av historiskt socio-ekonomiska krafter som gör segmenteringen "högre" tämligen meningslös för dem. Deras kulturella bakgrund hindrar dem från att dra fördelar av vad skolan har att erbjuda (Bantock, 1965).

Problemet med de kulturella skillnaderna angreps även av radikala forskare. Kulturella skillnader har sin grund i att olika miljöer har olika möjligheter till intellektuell stimulans. Skolan är en speciell miljö och förmedlar en dominerande kultur, som man måste socialiseras in i för att lyckas. De som lever fjärran från denna kultur, upplever kunskapsförmedlingen som främmande och ovidkommande. Att vissa barn och ungdomar misslyckas behöver ej bero på att de är resurssvagare än andra, utan att de vuxit upp i en annorlunda kultur, som skiljer sig från den i skolan. Bourdieu (1977) hävdar att utbildningssystemet tjänar till att reproducera fördelningen av det kulturella

kapitalet. De som kan ta för sig av vad utbildningssystemet ger, är de som redan förlänats med de rätta attributen. Bernstein (1977) har lyft fram språkets betydelse i utbildningssystemets selektionsprocess. I skolan använder lärarna ett språk som barn från de högre socialgrupperna är vana vid, under det att barn från arbetarhem är vana vid ett helt annat sätt att kommunicera. Inom skolan råder medelklassvärderingar och det får återverkningar på mycket, till exempel på kunskapssynen. De prov som ges gynnar medelklassens barn, de får högre betyg och har lättare att hävda sig i urvalsprocessen till utbildningar på högre nivå.

Forskningsprojekt har tagit sin utgångspunkt i olika teorier om det sociokulturella ursprungets betydelse för att lyckas i skolan och för att söka sig till högre studier. Svensson (1981) visade att det inte hade inträffat några mer dramatiska förändringar vad gäller den sociala rekryteringen av ungdomar till högre utbildning. Snarare tyder tendenserna på vidgade klyftor mellan samhällsklasser, trots att huvudparten av gruppen i undersökningen kan sägas ha påbörjat sina studier efter det att 1977 års högskolereform trätt i kraft. Han undersökte även i vilken utsträckning som de sociala skillnaderna var beroende av skillnader i studieförutsättningar. Som mått på studieförutsättning använde han skolbetyget i den grundläggande obligatoriska skolan. Visserligen vet man att betyg är socialt "belastade", då barn i högre sociala skikt får bättre betyg än vad man skulle vänta utifrån prestationerna på intelligenstest och standardprov (Svensson, 1971). Det leder till en underskattning av de sociala skillnaderna. Resultatet var tillräckligt nedslående, utan hänsynstagande till detta fenomen. Bland såväl män som kvinnor var det närmare tre gånger så vanligt att påbörja högskolestudier om man kom från akademikerhem jämfört med om man vuxit upp i ett arbetarhem, då betygsnivån hölls konstant.

Flera studier har även senare visat att övergångsfrekvensen vid val av högre studier varierar med socialgrupp, då prestationsnivån hålls konstant (Jonsson, 1988; Härnqvist, 1993). Det är alltså inte entydigt prestationsnivå som förklarar skillnader mellan olika gruppers utbildningskarriär. Lindblad (1994) har genom intervjuer med elever försökt förstå på vad sätt ungdomsskolans organisation och inre arbete påverkar skolkarriärer och val av levnadsbana för elever med olika social bakgrund. Han menar att ungdomsskolan bidrar till snedrekryteringen till högskolan genom det samspel som sker mellan å ena sidan elevens sociala och kulturella tillhörighet och å andra sidan de

grundläggande mönster som kännetecknar skolans inre arbete. Skolan tillämpar ej pedagogisk differentiering, utan "agerar lika för olika". Skolan kan inte hantera skillnader mellan elever med olika erfarenhetsvärldar, identitet och framtidsplaner. Skillnaderna ökar mellan elever under utbildningstiden så att vissa studieval efterhand ses som omöjliga eller mindre rimliga. Genom skilda utbildningsval och skolerfarenheter utvecklar eleverna olika preferenser och bedömningar av vad som är värt att sträva efter.

Många undersökningar har genomförts där man mätt utbildningsaspiration, det vill säga inställning till utbildning samt planer för utbildning och yrke. Särskilt intressant har det varit att jämföra aspiration vid lika studieförutsättningar i olika sociala klasser. Resultaten har förkastat värderingsteorierna. Bland annat har Boudon och Bourricaud (Boudon, 1974) påvisat att utbildnings- och statusambition varierar stort inom samma sociala klass och som en funktion av intelligens, skolprestation och andra variabler. Analyseras skolstatistik och forskningsresultat om sökarfrekvenser och social bakgrund, finner man en viss social mobilitet över tid även i rekrytering till högsta utbildningsnivå, om långt ifrån fullständig.

Nordli Hansen (1986) har prövat värderings- och kulturteorierna på norska förhållanden och menar att dessa var för sig ej förklarar de sociala skillnaderna i rekrytering till högre utbildningar idag. Hon drar slutsatsen att de eventuellt kan förklara utbildningsskillnader i samhällen där det råder stora kulturella variationer eller där det förekommer en ekonomisk polarisering till en liten, mycket gynnad grupp och en stor massa som lever nära existensminimum. Så är ej fallet i Norge idag. Det går ej att skilja ut grupper som har det speciellt bra eller speciellt dåligt, det råder "egalitet" i samhället. De flytande gränserna mellan hög och låg hänger samman med att i Norge är det stor homogenitet vad gäller språk, etniska grupperingar och religion. Motsvarande skulle kunna sägas om de övriga skandinaviska länderna. Därmed är vi framme vid den tredje teorin som försöker förklara vad i den sociala bakgrunden som styr val av utbildningsväg(ar).

C. Boudon (1974) har analyserat vad som styr efterfrågan på utbildning och ställt sig frågan varför ökad utbildning och samhällsförändring ej leder till större social rörlighet. Enligt Boudons teori om den sociala status, som individer uppnår, sker det genom en filtreringsprocess i två steg. I första steget går individer från en given social bakgrund till en given utbildningsnivå. I andra steget går de från

utbildningsnivå till social statusnivå. Filtreringsprocessen antas i båda fallen utgöras av ojämlikhet, det vill säga olika möjligheter att nå till en viss position beroende på olika social bakgrund.

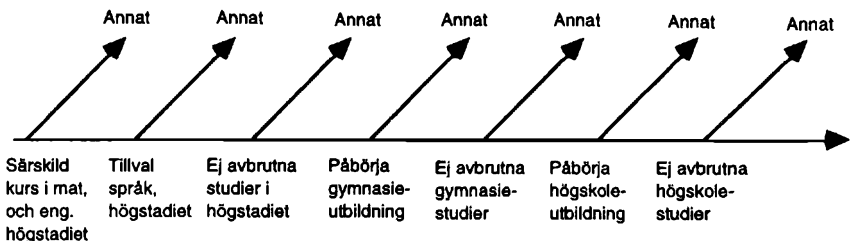
Det är Boudons analyser av basmekanismer i uppkomsten av ojämlikhet i utbildningschans, det första filtret, som är mest intressant för den här undersökningen. I sin prövning av äldre teorier om utbildningschans (värderings- och kulturteorier) fann han bland annat att de inte förklarar den sociala omstrukturering, som förekom, om än i ringa omfattning. Han fann vidare att aspirationsnivån vad beträffar högre studier ökade med ökad intelligens, särskilt bland elever som kom från lägre socialgrupper. Samma mönster uppstod då han som mått på social bakgrund använde antingen den sociala status som tillskrivs fädernas yrke eller föräldrarnas utbildningsbakgrund. Bland elever vars föräldrar hade hög utbildningsbakgrund var skolprestation (betyg) inte ett känsligt mått på aspirationsnivå. Ju lägre utbildningsnivå föräldrarna hade desto känsligare var aspirationsnivån med hänsyn till betyg. Skillnaderna var stora mellan sociala klassers efterfrågan på högre utbildning, men det Boudon fann var att efterfrågan på högre studier även varierade mycket inom en och samma sociala klass som en funktion av intelligens, betyg och andra variabler (t ex ålder vid sökande till högre utbildning).

Boudon visar att ojämlikhet i utbildningschans likaså är en tvåkomponentsprocess. Han förklarar detta med den *sociala positionsteorin*, som han hämtar från Keller och Zavalloni (1964). Den sociala positionsteorin betonar skillnaderna i socialt avstånd olika socialklasser har att "resa" för att nå en utbildningsnivå. Om man observerar en grupp studerande i slutet av den obligatoriska skolan och delar upp dem i undergrupper med hänsyn till deras familjebakgrund, så blir slutresultatet olika för dessa grupper, enligt den *primära effekten*. Elever med högre social bakgrund får i större utsträckning högre betyg än elever med lägre social bakgrund. Ju lägre social bakgrund, ju fattigare kulturell hemmiljö, ju lägre utfall på intelligenstest, ju lägre betyg osv. Ju högre social bakgrund ju rikare kulturell hemmiljö, bättre utfall på intelligenstest och betyg. Denna skillnad i fördelningar är en följd av familjens påverkan på en mängd av mellanliggande (intermediary) variabler. Exempel på sådana variabler är familjens kulturella attityder och intressen.

Utifrån resultatet av primäreffekten beräknar Boudon sannolikhetskurvor för varje grupp med olika familjebakgrund. En elev som befinner sig på en bestämd punkt på en av dessa kurvor har en given

sannolikhet att fortsätta till högre utbildning eller välja teoretisk framför praktisk utbildning, beroende på familjebakgrund. Jämför man en elev från högre socialklass med en elev från lägre socialklass med samma betyg, så väljer de två eleverna sannolikt inte samma nivå på sina respektive utbildningar. Detta beror enligt Boudon på den *sekundära effekten* av elevernas respektive sociala bakgrund; deras olika position i det sociala systemet. De värdesätter "nyttan" av viss utbildning på olika sätt. Var och en försöker i valsituationen uppnå högsta möjliga vinst till lägsta möjliga kostnad, man vill maximera *nyttan* av valet. Eleven från lägre socialgrupper väljer att avsluta sin utbildning på lägre utbildningsnivåer i större utsträckning än vad eleven från högre socialgrupper gör. Därav blir beslutet olika beroende på om det är en son/dotter till en professor eller en industriarbetare, som står i begrepp att välja mellan att gå vidare i utbildningskarriären eller gå ut i arbetslivet och tjäna pengar. Det är förknippat med både ekonomiska, sociala och psykologiska kostnader att välja stick i stäv med sin kulturella bakgrund. Detta blir allt påtagligare ju högre upp i utbildningskarriären valet sker. Det kommer att vara relativt fler barn till akademiker som väljer att studera vidare än barn i arbetarklassen, då det för den senare gruppen i högre grad "kostar på" att bryta mot ett traditionellt mönster. Det krävs en mycket högre aspirationsnivå för barn i arbetarklassen att bli läkare eller advokater än för barn till akademiker.

Boudon (1974) har beskrivit det successiva valet med ett antal vägskal. Hans beskrivning är allmän, för att olika länders utbildningssystem skall kunna appliceras på modellen. För Sveriges vidkommande skulle kartbladet över vägvalen i utbildningssystemet fram till en eventuell traditionell akademisk utbildning kunna beskrivas med Boudons modellkarta enligt figur 2. 1.

Figur 2. 1. Vägval fram till en akademisk examen i det svenska utbildningssystemet enligt Boudons modellkarta.

Enligt den sociala positionsteorin har social position och kulturell bakgrund olika betydelse för individers val av väg vid olika tillfällen i utbildningskarriären. Varje nytt vägval innebär en möjlighet att välja bort en akademisk karriär, trots att intellektuella förutsättningar för en sådan finns. Den primära effekten bestäms av barnens kulturella uppväxtmiljö och får betydelse för intellektuell förmåga och skolframgång i ett tidigt stadium av utbildningskarriären. Allteftersom många ungdomar från lägre socialklasser i allt högre grad väljer bort alternativ som leder till högre utbildning, avtar den primära effekten. Ungdomsgruppen som fortsätter på den horisontella axeln i figuren ovan blir alltmer homogen vad beträffar social bakgrund och skolprestation. Den sekundära effekten blir vid varje nytt vägval i skolkarriären alltmer betydelsefull. Det innebär att ekonomiska och andra sociala värderingar, som styrs av elevers klasstillhörighet, får ökad vikt för de ojämlikheter i utbildningsval, som fortfarande är förknippade med olika klasspositioner. Boudon menar att elever (förmodligen med föräldrars hjälp eller påverkan) vid varje vägval i utbildningshierarkin värderar valets betydelse för framtiden utifrån sin sociala position. Vid varje vägval väger de ekonomiska och sociala kostnader mot motsvarande vinster.

Ett huvudresultat, som Boudon fick vid prövning av modellen, var att en ökning mot mer jämlikhet i utbildningssammanhang inte behöver leda till en ökning av jämlikhet ute i samhället. Det kan också vara av intresse att notera en praktisk konsekvens som Boudon drar av resultatet om jämlikhet och utbildning. Det är inte skolan i första hand, utan samhället, som är ansvarig för ojämlikhet i utbildningsmöjligheter. Även om skolan skulle vara effektiv i att reducera kulturell olikhet, vilket den inte är enligt Boudon, kommer ändå en viss avsaknad av jämlikhet i utbildningschans att kunna iaktas. Den bästa strategin för att öka jämlikhet i utbildningschans tycks ligga mer i den ekonomiska, mindre i den kulturella jämlikheten, utanför snarare än innanför skolans väggar samt i sociala och ekonomiska förändringar i stället för förändringar i utbildningssystemet (Boudon, 1974).

Håller Boudons teori i dagens svenska utbildningssystem, där man genom politiska reformer har valt att "formellt" skjuta upp definitiva vägval för högre studier och dela ut mått på skolprestationer i form av betyg så långt upp i utbildningssystemet som möjligt? Skapas det större chans till social rörlighet på sikt jämfört med hur situationen var, då vi hade kvar det gamla parallellskolesystemet och betyg från första terminen i första klass? Svaret måste bli både ja och nej. Det har

skett en viss utjämning i levnadsvillkor och förmodligen även i kulturella värderingar om bland annat vikten av utbildning, tyvärr långt mindre än de optimistiska förhoppningarna. Om det beror på den medvetna skolpolitiken eller andra krafter, återstår att undersöka. Utbildningens betydelse för ökad jämlikhet i samhället är otvivelaktigt inte en entydig process. Själv påpekar Boudon att klasskillnader även är relativa på så sätt att då utjämning i ett avseende verkar vara på gång sett ur en grups perspektiv är redan gruppen ovanför i hierarkin på väg att sätta nya gränser (medvetet eller omedvetet) för att bibehålla positioner i samhället. *I förrgår* tog några utvalda realexamen, medan de flesta slutade efter folkskola. *Igår* gick vissa till gymnasium, medan flertalet slutade efter enhetsskola/grundskola. *I dag* går de flesta ut gymnasium, några av dem går vidare till högskola, men det är fortfarande relativt få med lägre social bakgrund, som tar examen på långa högskoleutbildningar med hög status, såsom läkar-, civil-ekonom- och juristlinjer (Palme, 1989).

Boudons teori om utbildningens roll i förhållandet till jämlikhetsmålet kan ses som en ståndpunkt mitt emellan det optimistiska synsättet, utbildning som ett medel att förändra samhället i jämlik riktning, och det mer pessimistiska ställningstagandet, utbildning som ett medel för social kontroll och legitimering av existerande sociala klyftor i samhället. Innebörden av Boudons teori är att han erkänner den ofrånkomliga selektionsprocessen som finns inbyggd i vårt industrialiserade samhälle. Boudons teori om selektionens två steg betonar vikten av att studera valsituationerna med utgångspunkt i individens situation.

KAMRATGRUPPEN

Att kamraters val i viss mån inverkar på utbildningsval har kunnat konstateras i undersökningar om motiv till val av utbildning. Men kamraters påverkan har inte utgjort ett starkt motiv, varken som en direkt uppmaning eller som en kollektiv handling (Härnqvist & Graham, 1963). Kamrater som redan studerar kan vara en tillgång för att orientera sig om viss utbildning (Jönsson & Arnman, 1989; Böök & Ekströmer, 1990). Förmodligen har ungdomarna redan bestämt sig för högskolestudier och använder kamrater som informationskälla, som ersättning för eller komplement till SYO. Frågan är emellertid om kamraters val har en direkt påverkan på individens eget val eller om en likhet i val för två kamrater är ett resultat av att de båda kommer från liknande hembakgrund, går i samma skolmiljö och uppnår sam-

ma skolprestationer. Det är följaktligen svårt att hålla isär påverkansfaktorerna i de undersökningar som gjorts om kamratgruppens inverkan på utbildningskarriär. Som så många andra faktorer på individnivå, är även denna i hög grad en effekt av social bakgrund (jfr med omgivningseffekter i nästa avsnitt).

SKOLMILJÖN

Härnqvist tar upp skolans inverkan på studieval såväl på individnivå som på systemnivå. De faktorer som är av intresse i det första fallet har att göra med vilka skolor barnen eller ungdomarna har gått i. Tanken bakom det är att alla skolor är inte lika, trots samma läroplan och samma historiska tidsklimat. Viss skolmiljö skulle kunna vara gynnsam för inspiration till fortsatta studier, oavsett vilka barn som vistas där. Men bostadsområden är av olika karaktär och likaså de skolor som finns i respektive område, vilket förmodligen genomsyrar skolans inre arbetsklimat och studiekultur. Det analytiska problemet blir tyvärr av samma art som togs upp vid kamraters inverkan på studievalet. Det är svårt att tala om en speciellt utbildningspositiv skolmiljö som är fri från inverkan av socioekonomiska bakomliggande variabler, intellektuell sammansättning på elevunderlag, akademisk prestationskultur och liknande.

Rutter, Maughan, Mortimore och Ouston (1979) har visat att det finns vissa skillnader mellan skolor (skoleffekter) vad beträffar elevbeteende, kunskapsinhämtande och examensfrekvens. Det hävdas att skolledning, lärare och föräldrar gemensamt kan skapa en anda (ethos) som ökar elevernas möjligheter och intresse för inläring. Om det i sin tur leder till att elever väljer olika utbildningskarriär under samma betingelser framgår ej. Kritik har riktats mot undersökningarna på grund av föga övertygande kontroll av bakgrundsvariabler. Några svenska studier som tillförlitligt belyser problemet finns ej enligt Erikson och Jonsson (1993, s. 272) men de konstaterar att omgivningseffekter (från lärare och skolkamrater) på skol- och skolklassnivå troligen förekommer, men med en rätt liten andel av den totala variationen i utbildningsförvärv. Erikson (1994) urskiljer fyra tänkbara orsaker till skillnader mellan skolor:

1. Socio-demografiska och andra selektionseffekter. Då sammansättningen av elever med avseende på social bakgrund skiljer sig mellan olika skolor får det till konsekvens att medelbetyg och andelen som frctsätter till högskola varierar från skola till skola. Denna skillnad är mycket stor. Men vad förekommer därutöver?

2. Omgivningseffekter. Eleven påverkas av andra elever och kamrater i skolan och den övriga sociala omgivningen utanför familjen. Denna är mycket svår att belägga.
3. Skoleffekter. Skolans egen karaktär och verksamhet, det vill säga skolans resurser och undervisningens uppläggning, kan ha effekt på eleven.
4. Institutionella effekter. Vilket utbud på utbildning som finns tillgänglig på hemorten kan påverka elevens val.

Eriksons (1994) egen analys av skolor i Stockholmsområdet 1991 - 92 visar att det förekommer skol- och omgivningseffekter vid övergång till teoretiska gymnasiestudier. I hans försök att förklara variationen mellan skolklasser verkar skolornas egenskaper, inte skolklassernas, som de mest avgörande för fortsatta teoretiska studier. Vid jämförelse med effekten av elevernas individuella egenskaper och sociala bakgrund är dessa effekter obetydliga. Skillnader mellan skolklasser förklarar bara 10 procent (5 procent mellan skolor och 5 procent mellan skolklasser inom skolor) av variationen under det att skillnader mellan elever i samma klass står för 90 procent av den totala variationen.

Anderstig och Lundgren (1994) har funnit regionala skillnader i övergångsfrekvens till högre utbildning som inte enbart är effekter av varierande socio-ekonomiska faktorer eller familjebakgrund. De har analyserat tvärsnittsdata från 284 kommuner. I Danderyd går cirka 30 procent till högskola under det att motsvarande siffra för Lessebo, som ligger sist, är 7 procent. Skillnaderna mellan flertalet däremellan liggande kommuner är inte stora. Även om det är en obetydlig effekt av mer eller mindre gynnsamma utbildningsorter, om ens någon, indikerar resultaten att de regionala variationerna i grundskolans kvalitet har signifikanta effekter på övergång till högre utbildning. Kvalitet har bland annat mätts med antal obehöriga lärare i grund- respektive gymnasieskolan.

2. 5 Utbildningssystemet - skolorganisatoriska drag.

STRATEGIER FÖR ÖKAD JÄMLIKHET

Husén (1972) urskiljer tre olika filosofiska huvudströmningar i utvecklingen av begreppet utbildningsjämlighet.

Den konservativa innebörden av utbildningsjämlighet var rådande i de flesta industriländer fram till första världskriget. Olika individer är födda med olika mycket kapacitet och det är upp till var och en att göra det bästa möjliga av sin "gåva".

Den liberala innebörden av utbildningsjämlighet utgick från att varje individ är född med en viss, relativt konstant, kapacitet eller intelligens. Skolsystemet borde utformas för att undanröja yttre barriärer av ekonomisk och geografisk karaktär så att begåvade studerande från lägre klasser skulle kunna utnyttja sin medfödda kapacitet till socialt avancemang. Existensen av en "begåvningsreserv", definierad som andelen elever från lägre sociala grupper med bra skolbetyg eller höga poäng på intelligenstest och som inte gick till högre studier, sågs i flera länder på 1940- och 50-talen som en stark indikation på ojämlikhet i utbildningschans.

Den liberala filosofin tog däremot inte hänsyn till sambandet mellan just social bakgrund och intellektuell kapacitet. Den "nya" innebörden av jämlikhetsaspekten i utbildning beaktar att det är skillnader mellan barn i intellektuell förmåga som en konsekvens av skillnader i socioekonomiska uppväxtmiljöer. Därför bör skolan handla därefter, som en främsta utjämningsdanare. Husén benämner detta den radikala eller sociologiska utbildningsfilosofin. Skolans uppgift blir att skapa en miljö, arbeta fram läroplaner och tillämpa arbetsmetoder som främjar utveckling av alla elevers inneboende möjligheter. Däremot skall skolreformer inte vara ett substitut för sociala reformer.

Husén hade inspirerats av Colemans uppmärksammade och diskuterade undersökning om amerikanska skolors förmåga att överbrygga "fattigdomens onda cirkel" med stora ekonomiska och pedagogiska satsningar på kompensatorisk undervisning som fanns i områden med stort inslag av fattiga familjer. Coleman m fl (1966) konstaterade att jämlikhet i utbildningstillfällen ej bara betyder lika skolor för alla barn utan lika effektiva skolor för olika barn. Det vill säga, måttet på en bra skola är i hur hög grad skolan har förmåga att övervinna olikheter i startpunkt för barn från olika sociala miljöer. Man kunde inte lägga ansvaret för misslyckande i skolkarriären på individen utan ansvaret fokuserades nu till skolan och/eller samhället och olika strategier har prövats för att komma tillrätta med ojämlikhet i utbildningsresultat.

Då det har konstaterats att barn från lägre samhällsklasser går in i utbildningssystemet med ett handikapp, som först visar sig i lägre förmåga att tillgodogöra sig undervisningen och därmed erhållande av "rättvisande" betyg och vidare lämnar skolsystemet tidigare än barn med samma intellektuella förutsättningar från högre samhällsklasser, har man tillämpat olika strategier. Ett sätt att försöka råda bot mot skillnader i utgångspunkt var att bygga ut *förskoleverksamheten*.

En annan strategi har varit *kompensatorisk undervisning* med betoning på barns undervisning de första åren i skolan. Genom att ändra de traditionella läroplanerna och undervisningsmetoderna samt ge stödundervisning i olika former åt de elever som behövde det, hoppades man kompensera för dessa brister.

Odifferentierade skolsystem med samma läroplan för alla upp till en viss nivå, genomfördes i många länder under 60-talet. En av fördelarna med odifferentierade skolsystem var att man senarelade besluten om att fortsätta mot högre utbildning. De successivt genomförda skolreformerna ledde till att grundskolan blev alltmer sammanhållen. Den differentiering som levt kvar längst är de så kallade alternativkurserna, allmän eller särskild kurs i matematik och engelska på högstadiet. Trots detta visar forskningen att social orättvisa i skolsituationen fortfarande är en bidragande faktor till ojämlikhet i utbildningschans. Emanuelsson och Murray (1989) kan konstatera att den sociala bakgrunden har stor betydelse för vilken kurs eleverna läser på högstadiet. Ungdomar som läste allmän kurs redan i årskurs sju valde i praktiken bort fortsatt teoretisk utbildning. De valde en yrkesinriktad utbildning på gymnasienivån eller ingen utbildning alls. De som läste särskild kurs i båda ämnena under högstadiet gick vanligen vidare till teoretiska studier.

Våra, liksom andras, undersökningsresultat visar, att deras [dvs alternativkurserna] förekomst har tydligt segregrande effekter, som sträcker sig också utanför de två aktuella ämnena. Om det innebär fördelar för några elever, så är det i så fall för studiebegåvningarna, dvs elever som i olika avseenden har mer av resurser än de flesta andra. (Emanuelsson & Murrey, 1989, s.92).

Orsaker till att sluta skolan efter de obligatoriska åren fick åter sökas i olika sociokulturella mönster, i faktorer som har att göra med utbildningsmognad, motivation och uppväxtmiljöns attityd till utbildning. Ett system med *återkommande utbildningsmöjligheter* utspridda över ett längre livsspann diskuterades livligt i några av OECD-länderna i slutet av 1960-talet (OECD, 1970). I Sverige ledde det till kommunal vuxenutbildning på gymnasienivå och 1977 års högskolereform.

Tyvärre har jämlikhetssträvan varken i västvärlden eller i socialistiska samhällssystem lett till den utjämning, som förväntades. Fortfarande kan man tidigt i olika skolsituationer finna ojämlikhet i utbildningschans och trots strävan att i själva utbildningssystemet tillämpa olika strategier (jfr Boudon, 1974) för att nå jämlikhet i resultat kvarstår problemet:

As the contributions to this issue show however, the problem has not been eliminated anywhere. From East to West and from North to South, a relationship can be observed between the social background of pupils and their success at school (Meijnen & Peschar, 1991, s. 3).

Därtill kommer jämlikhetens dilemman i utbildningssystemet. Utbildningssystemet är främst till för att utveckla vissa kompetenser för kommande arbetssituationer. Alla arbeten är inte lika. Det krävs olika kunskaper i arbetslivet. Det är skillnader i de kunskaper som krävs för att klara ett arbete i olika sektorer i samhället. Arbeten kräver även kunskaper på olika nivåer och de kan vara mer eller mindre praktiskt respektive teoretiskt utformade. Detta måste utbildningssystemet ta hänsyn till. Skolan skall, dels utjämna för kommande yrkeskarriärer, dels legitimera distinktioner i dessa yrkeskarriärer.

Ett annat dilemma är det mellan jämlikhet och meritokrati. Detta skär genom olika typer av samhällen och gör sig alltmer gällande i högutvecklade industriländer. Utbildade begåvningar ges allt högre prestige, större inflytande och frihet i arbetssituationer och likaså högre lön. Medvetande om meritokratis avigsidor väckte bland andra Young (1958) med sin satir "The Rise of Meritocracy". I det mest extrema utfallet av ett meritokratiskt samhälle skulle man kunna tänka sig att på vetenskaplig grund, främst genom intelligens- och anlagstest, sortera människor efter principen "rätt man på rätt plats". Konsekvensen skulle kunna bli att lägre klasser utarmas på sina ledarförmågor och att sammanhållningen i dessa klasser därmed skulle upphöra. Detta skulle bli förödande för demokratin. Det är lätt att acceptera att de som är testade och befunda värdiga skall inneha de ansvarsfullaste och svåraste positionerna i samhället. Men i förlängningen skulle detta accepterande medföra att samhället legitimerar inställningen att de, som hamnar längst ned på skalan, får de positioner de förtjänar. Det skulle skapa en helt annan klassindelning än tidigare - de klyftiga, medelmåttorna och de dumma - vilket skulle vidga klassmotsättningarna än mer. Vad värre var, de skulle vara fastlåsta utan någon som helst möjlighet till nyskapande förändringar.

Det finns emellertid en inbyggd automatik i fenomenet meritokrati i avancerade industriländer. Samhällen blir mer och mer beroende av expertis inom snart sagt alla områden, särskilt samhällen som befinner sig i en snabb expansion. Detta skulle tillfälligtvis kunna öka den sociala rörligheten. Tendenser till detta fanns i början av 1960-talet i Sverige med den stora efterfrågan på högre utbildning och av högutbildade. Men i samhällen med så gott som universell sekundärut-

bildning och massutbildning på universitetsnivå ökar den relativa betydelsen av högre utbildning. Inte därför att man måste skaffa sig en bestämd yrkesutbildning utan för att behålla position och konkurrensförmåga i arbetslivet. I och med detta fenomen så minskar åter den sociala rörligheten.

Oaktat Youngs skräckvision, har tanken om att hjälpa fram begåvade ungdomar från grupper med utbildningsovana till akademiska nivåer haft betydelse i såväl politiska ställningstaganden som i teorier om social jämlikhet genom utbildning.

LÄROPLAN

Innehåll i läroplanen kan tänkas påverka inte bara elevernas kunskaper utan även deras inställning till studier överhuvudtaget. Läroplaner kan precis som organisationen av utbildningen mer eller mindre betona generella respektive specifika kunskaper. En läroplan kan framhäva att alla elever skall ha vissa baskunskaper och vara allmänorienterade om samhällsfenomen och kunskapsområden eller den kan trycka på vikten av individuella differenser vad gäller intressen, färdigheter och förmågor. I det senare fallet skulle eleven ha rätt att specialisera sig på intresseområden inom läroplanens ram. Sådana tankegångar har till och från varit under diskussion inför nya läroplaner i Sverige.

Tendensen har hittills dock varit att skapa läroplaner så allmänna som möjligt, med motiveringen att hålla de flesta utbildningsvägar öppna långt upp i utbildningssystemet för alla elever. I så måtto har läroplanerna till en del varit framgångsrika. Allt fler i Sverige har idag 11 till 12 års utbildning. Men befolkningstillväxt, utbildningsexpansion och läroplaner har under efterkrigstiden gått hand i hand. Vad som har kommit först har delvis varit svårt att avgöra (Ohlsson, 1986). Forskning om förändringar i läroplaners innehåll och dess betydelse för utbildningsval mellan olika utbildningar i gymnasieskolan och val till högskolan har likväl ur jämlikhetsaspekt visat på pessimistiska resultat. Visserligen har man kunnat påvisa att det under en tjugooårsperiod har skett en viss minskning av tidiga låsningar och ökad flexibilitet i valsituationer, men den sociala snedrekryteringen till högskolan kvarstår (Härnqvist, 1992, 1993).

SYO-ORGANISATION

SYO-verksamheten har tillkommit för att förmedla information om befintliga studievägar och förutsättningar för att kunna välja dessa

vägar. Den skall hjälpa de studerande att analysera sina förutsättningar att gå vidare i utbildningssystemet och att välja yrke. Den forskning som finns tyder på att SYO har haft viss betydelse för de elever som kommer från studieovana hemförhållanden.

I början av 1980-talet var det många gymnasieungdomar som uppgav SYO-konsulent som främsta informationskälla om högskolans tillträdesregler, dock inte de som gått en yrkesinriktad linje (Kim, 1983). Däremot var det en majoritet av eleverna som tyckte att de fått otillräcklig information om högskolan. Högskolans tillträdesregler spelar en stor roll för ungdomars linjeval, utbildningsplaner och yrkesaspirationer. Det betyder dock inte att denna påverkan grundas på korrekt och saklig information. En hel del elever, som har funderat på att söka, hade ofta en pessimistisk inställning, grundad på en diffus känsla av att "man kommer ändå inte in någonstans". Det är tydligt att valsituationen domineras av tankar på betyg, poäng och konkurrens.

Cirka tio år senare är situationen i det närmaste oförändrad (SCB, 1993c). Drygt 40 procent av ungdomarna i gymnasieskolans avgångsklasser tycker att de inte fått tillräcklig information om högskolan. De saknar främst information om antagningssystem, hur man söker och hur många poäng som behövs för olika utbildningar. Den viktigaste informationskällan för ungdomar på de studieförberedande linjerna var informationsmaterial från respektive högskola (30 %). I andra hand kom SYO/lärare i gymnasieskolan (20%). Vad som skiljer sig från tidigare undersökning är att SYO-konsulenten nu betyder mest för ungdomar från de icke studieförberedande linjerna (52 %).

Böök och Ekströmer (1990) har genomfört drygt åttio gruppintervjuer med högskolestuderande under deras första termin. Det framkom att de studerandes inställning till SYO-konsulenternas sätt att informera om högskolan är odelat negativ. De anser att SYO-konsulenterna har dåliga och föråldrade kunskaper om olika utbildningar, att de är ointresserade eller ovilliga att förmedla information och ofta hänvisar till tryckt material, att de stirrar sig blinda på betygen och inte tar hänsyn till de enskildas intressen. De studerande uttrycker ett massivt missnöje.

2. 6 Utbildningssystemet - förhållanden i valsituationen.

ANTAGNINGSG- OCH URVALSREGLER

Till de flesta utbildningar efter den obligatoriska skolan tillämpas någon form av minimikrav för att kunna bli antagen. Detta uttrycks oftast i termer av tidigare genomgången utbildning, specialkunskaper

eller tidigare yrkeserfarenheter. När antalet utbildningsplatser är begränsat måste det ske någon form av urval. Dessa antagnings- och urvalsregler har naturligtvis betydelse för efterfrågan av viss utbildning. De flesta studerande är medvetna om att det ställs högre krav på formella meriter till vissa utbildningar än andra och väljer förmodligen strategiskt så tidigt i utbildningssystemet som möjligt (t. ex längre gymnasielinjer). De är också medvetna om att attraktiva utbildningar med få utbildningsplatser kräver höga betyg. Som påpekats tidigare, har strävan varit att genom utbildningsreformer undanröja att valet av utbildningsväg skall avgöras på tidigare stadier i utbildningen, men detta motverkas i viss mån av formella krav och begränsat antal platser till de flesta högskoleutbildningar. De ungdomar (och föräldrar) med viss målmedvetenhet och framförhållning väljer av tradition den rakaste vägen genom utbildningssystemet om siktet är inställt på eftertraktade akademiska utbildningar.

Man kan genom att förändra antagnings- och urvalsregler till högre utbildning styra studerandeunderlaget i viss mån. Men oftast har sådana försök att ändra studerandeströmmen haft oanade och ibland ej önskade effekter. Kvotering av utbildningsplatser till studerande med olika utbildningsbakgrund samt föreningsmeriter och yrkeserfarenheter som urvalskriterier fick till följd en högre medelålder på "högskolenybörjarna" i Sverige än vid andra länders universitet under 1980-talet. Yngre sökande, som ville gå direkt från gymnasium till högskolan, fick dela med sig av befintliga platser. Man fick en ungdomskil, bestående av de som gjorde något annat medan de "gick och väntade" på en utbildningsplats (Kim, 1983; af Trolle, 1990).

Senare erbjöds frivilliga inträdesprov, i form av Högskoleprovet, i annan omfattning och med andra premisser än tidigare, för att få tillbaka ungdomsväljarna till högskolan. Man ville tona ned yrkeserfarenhetens betydelse och därmed åter öka kvoten för ungdomsplatserna vid urvalet till högre studier. Gustafsson och Westerlund (1994) har genom analyser visat att det finns ett betydande samband mellan benägenhet att ta Högskoleprovet, även antalet genomförda Högskoleprov, och social bakgrund.

GEOGRAFISK TILLGÄNGLIGHET

Var utbildningsorten ligger i förhållande till hemorten har haft stor betydelse för många vid val av högre utbildning (Gähler & Hörnqvist, 1993). Mycket tyder på att denna betydelse är större för individer som på grund av ålder, kön eller social bakgrund har svårt att förverkliga

ett val som motsvarar deras intellektuella och intressebaserade förutsättningar. Sverige kan visa på framgångsrika reformer med ökad geografisk tillgång på grundskola, gymnasieskola och under senare tid högskola. Så gott som varje län har åtminstone en mindre högskola. Effekterna av det vid val är dock begränsade till de linjer som råkar finnas vid respektive högskola. Palme (1989) har visat att till de regionala högskolorna söker sig de ungdomar som är första generationens akademiker. Den ökade geografiska spridningen av högskolor har inte heller minskat den sociala snedrekryteringen. Avståndet till högskoleort är lika (lite) hindrande för övergång till högre studier för ungdomar från olika samhällsklasser (Dryler, 1994). Utbildningarnas placeringsort kan dock åter få ökad betydelse i samband med det ur den studerandes synpunkt försämrade studiefinansieringssystem som råder idag (se nedan). Studerande kan välja utbildning som finns vid närmaste högskola och bo i föräldrahemmet under studietiden, med motiveringen att de vill undvika höga studieskulder.

Trots att rörlighet och frihet i termer av internationalisering, omflyttning och föränderlighet i arbetslivet är högt värderade av dagens ungdom, svarade 37 procent av männen i en ungdomsenkät att de kunde tänka sig bo kvar på hemorten större delen av sitt liv. Kvinnorna var mer villiga att bryta upp, deras andel var 10 procent lägre (Andersson, Fürth & Holmberg, 1993). Flyttningsvilja direkt efter gymnasiestudierna har också samband med storlek på hemorten. Minst flyttbenägna är storstadsungdomarna (77%), under det att 42 procent av ungdomar från mindre tätort och 44 procent från mellanstor stad ej vill flytta från hemorten. Ungdomar av idag prioriterar den lilla världen. De sociala relationerna och familj kommer före studier och arbete. Kärnfamiljen sätts främst av många (Fürth, 1993).

Den viktigaste anledningen till att ungdomar i gymnasiets avgångsklass tänkte söka en viss högskola 1993 var att den låg närmast hemorten. Hälften av alla studieintresserade hade angivit det. Särskiljer man de ungdomar som tänkte söka till en mindre eller medelstor högskola var andelen som angav närhet till hemort än större. Bland ungdomar i vissa län var det uppåt 90 procent som uppgett det som främsta skäl till val av högskola (SCB, 1993c).

STUDIEFINANSIERING

Det rådande studiestödssystemet kan påverka val av högre studier på många olika sätt. Är det ett dåligt utvecklat studiestödssystem stängs många studerande med sämre socioekonomisk bakgrund ute från

högskola och universitet. Även om alla har rätt att låna till sina universitetsstudier, kan lånen upplevas så höga i förhållande till framtida förväntade löner, att det avskräcker många. Studiestödjande åtgärder i rekryteringssyfte är något som är relativt lätt att påverka från politiskt håll. Likaså kan den relativa betydelsen av till exempel studielånssystem snabbt förändras på grund av yttre omständigheter i samhället som helhet; såsom konjunktur-, ränte- och/eller lönelägen samt arbetsmarknad. Därför kan det vara vanskligt att särskilja och generalisera studiefinansierande åtgärders betydelse för rekrytering till högre studier, särskilt över tid.

De argument som framfördes för statlig hjälp vid studie-stödsfinansiering i 1963 års utredning under ledning av Olof Palme (SOU, 1963:74) var jämlikhets-, rekryterings-, rättvise- och myndig-förklaringsargument (Nilsson, 1984). Den forskning om studie-finansiering som senare bedrivits har i huvudsak rört studiemedlens jämlikhets- och rekryteringseffekter. Bland annat har Reuterberg och Svensson studerat studiemedlens betydelse för rekrytering till högskolan sedan början av 1980-talet (Reuterberg, 1984; Reuterberg & Svensson, 1983, 1987, 1992; Svensson & Reuterberg, 1991).

Det visar sig att studiemedelssystemet har haft olika stark betydelse för rekrytering till högskola och universitet under den tid det förekommit i den form, som hade sin början 1965. Under de första fem åren fungerade systemet väl, såtillvida att både den totala andelen som påbörjade högre utbildning liksom andelen från lägre socialgrupper kontinuerligt ökade (SCB, 1989). Den allmänna tendensen under 1970- och 80-talen var att studerande från högre socialklasser i allt högre grad värdesatte studiemedlens betydelse för påbörjande av högskolestudier jämfört med dem från lägre socialklasser. Dessa avstår i större utsträckning från högre studier. Det var två ekonomiska faktorer som hade avgörande betydelse för denna snedrekryterande tendens - studiemedlens otillräcklighet och rädslan för att skuldsätta sig (Reuterberg & Svensson, 1987). Även Nilsson (1984) har påvisat studiemedlens otillräcklighet i rekrytering av framför allt studerande från arbetarhem.

Studiemedlens minskade betydelse som rekryteringsredskap till utbildningar på högskola beror troligen till stor del just på den allt mer ökade skuldbördan för studerande under 1980-talet. Rädslan för att dra på sig studieskulder var och är förmodligen fortfarande stor bland många ungdomar. Bland annat har Reuterberg och Svensson (1987, s. 70) visat att bland ungdomar som vid 23 års ålder inte påbörjat en

högskoleutbildning och ej heller hade för avsikt att göra det var skälet för 40 procent av dem att de inte ville få studieskulder. Studieskulderna var det vanligaste skälet bland dessa ungdomar, födda 1963, att avstå från högskolestudier.

År 1989 höjdes studiemedlen kraftigt. Bidragsdelens andel av studiemedlen ökade, men även skuldsättningen i sig själv. En förnyad undersökning genomfördes, vilken visade att studiemedlen har spelat en betydelsefull roll som rekryteringsinstrument mätt i ett längre tidsperspektiv (Svensson & Reuterberg, 1991). Andelen som nu anger att de ej haft för avsikt att påbörja högskolestudier, om ej studiemedlen funnits, har fördubblats jämfört med förhållandet 20 år tidigare. Det konstateras att studiemedlen även haft en selektiv effekt, såtillvida att de betytt mer för kvinnliga än manliga studerande. Andelen som har kunnat påbörja högskolestudier tack vare studiemedlen har successivt ökat inom alla socialgrupper, dock mest i de högsta socialgrupperna. Följaktligen har studiemedlens sociala utjämnings-effekt blivit förhållandevis svagare. Forskarna drar trots detta slutsatsen att studiemedelssystemet numera fungerar relativt bra som rekryteringsinstrument, men kan inte uttala sig om hur många som avstått från att studera vidare på grund av de allt mer betungande återbetalningsbeloppen. Om studieskulden skulle reduceras på något sätt, skulle det...

i sin tur kunna medföra att fler ungdomar söker sig till högskolan, fler ungdomar från de grupper som nu är underrepresenterade och förhoppningsvis fler ungdomar med goda studieförutsättningar (Svensson & Reuterberg, 1991, s. 73).

Många i undersökningen, närmare bestämt mer än var tredje studerande, tror sig ej kapabla att klara av återbetalningen (Svensson & Reuterberg, 1991). Orsaken antas till övervägande del vara försämrade räntenivå och löneutveckling på arbetsmarknaden. Ungdomarnas inställning till studiestödssystemet står utan tvivel i relation till den uppfattning de har om framtida arbete och inkomster. Frågan om högre studiers lönsamhet tas upp i nästa delavsnitt.

2.7 Samhällsförhållanden.

Utbildningssystemet är en del av samhället som helhet och en del förklaringar till individens efterfrågan på högre utbildning kan fås genom att studera vissa förhållanden som råder i landet under en given tidsperiod.

DEMOGRAFISKA FÖRHÅLLANDEN

Befolkningsutvecklingen är av väsentlig vikt för utbildningsväsendets utveckling. Utbildningssystemets omfattning styrs bland annat av årskullarnas storlek, invandring och urbanisering. Över tid kan storleken på födelsetal variera en hel del. Rent konkret får detta betydelse för utbildningsväsendet i stort med fler eller färre elever på alla nivåer, men det påverkar även andra faktorer både indirekt och psykologiskt. Är det få ungdomar under några år, så är dessa ungdomar attraktiva på arbetsmarknaden. Olika näringar slåss om att locka till sig ung arbetskraft, både genom höga löner och eventuell utbildning inom arbetets ram. Sammanfaller detta förhållande med att tidigare större kohorter har nått ålder för pensionering så blir effekten desto större. Det är just denna bild som har målats upp inför 2000-talet av bland annat planerare för den högre utbildningen i Sverige (UHÅ, 1989). Man befarar en akademisk utarmning och därmed förlorade forskarinsatser. "Sverige halkar efter internationellt sett". Genom massmedial uppmärksamhet kan detta påverka ungdomar i deras val av utbildningsvägar och säkerligen på olika sätt för olika grupper av ungdomar.

En av få undersökningar om det demografiska trycket på utbildning har genomförts av Ohlsson (1986). Han har bland annat analyserat högre utbildning och demografisk förändring. Grundhypotesen i hans analys är att en individ som tillhör en stor ålderskohort, kommer att vilja förbättra sin relativa position gentemot andra genom att efterfråga mer utbildning. Under perioder då ungdomskohorterna är små, är däremot de relativa lönerna och arbetsmarknadsvillkoren gynnsamma, vilket då resulterar i att efterfrågan på utbildning är lägre. Ohlsson påpekar att denna grundhypotes emellertid måste modifieras. Sannolikt föreligger också ett rationellt beteende hos individen på längre sikt, och då inte enbart av en traditionell kostnads-intäktskalkyl, utan för att kunna hävda sig i konkurrensen: "Eftersom alla andra söker till högskolan, måste också jag söka dit".

Inte bara kohorternas storlek, utan även deras position i det cykliska förloppet är viktig i sammanhanget. Om en individ tillhör en kohort, som är i den demografiska cykelns uppgångsfas, tvingas individen efterfråga mer utbildning på grund av den tilltagande konkurrensen, på samma sätt som skisserats tidigare. Befinner sig individen däremot i demografiska cykelns nedgångsfas, föreligger inte samma incitament att efterfråga högre utbildning. Framförvarande stora grupper har redan lagt beslag på de högre befattningarna i

arbetslivet och det är främst på de lägre befattningsnivåerna som efterfrågan på arbetskraft uppstår. Substitueringsmöjligheterna mellan äldre och yngre är små i den hierarkiska strukturen under denna fas.

Av betydelse är också tillströmning till tidigare nivåer i utbildningssystemet. För flertalet av de personer som söker till högskolan har det inte varit frågan om ett utan flera val, där kohortstorleken har haft olika betydelse vid varje ny utbildningsnivå. Den demografiska vågrörelsen fortplantas genom de olika utbildningsnivåerna. Det föreligger alltså ett starkt positivt samband mellan kohortstorlek och övergångsfrekvens. Detta samband antas vara större mellan övergångsfrekvens från gymnasium till högskola än mellan tidigare stadier. Den årliga tillströmningen till högskola bestäms emellertid inte bara av antalet i en viss studentkohort, utan också av hur stor andel av den som väljer att studera vidare. Detta i sin tur antas variera med andra viktiga faktorer såsom arbetsmarknadsutsikter, konjunkturläge, löneförändringar samt institutionella och demografiska *förändringar*. "Ett första steg i analysen är att ta reda på hur många som i en given tidpunkt haft möjlighet att efterfråga högre utbildning. Därefter gäller att försöka identifiera de faktorer som vid yrkes- och utbildningsvalet påverkat de som gått vidare till högskolan" (Ohlsson, 1986).

ARBETSMARKNAD

Ett av de starkaste motiven till att välja (eller att inte välja) utbildning är förknippat med det arbete eller yrke som utbildningen leder fram till. I föreställningen om framtida arbete inryms även utbildningens avkastning i form av kommande anställningsmöjligheter, inkomstnivå, arbetsförhållanden m m. Skillnader i tillströmning till olika utbildningar kan jämväl till en del förklaras med aktuell situation på arbetsmarknaden vid olika vägval i utbildningen. Arbetsmarknaden vid valtillfället har dubbel betydelse, dels kan tillgången på adekvata arbeten styra ungdomar i valet mellan arbete och studier, dels kan tillgången på arbeten ge upphov till föreställningar om framtida arbetsmarknad (jämför föregående avsnitt). Hur individen tänks fungera i en beslutssituation har utbildningsekonomer försökt förklara alltsedan Beckers (1964/1983) humankapitalteori med följande faktorer:

- direkta kostnader för utbildningen reducerat med eventuell studiestöd och kostnadsfri undervisning
- eventuell förlorad inkomst under utbildningstiden
- sannolikhet att få adekvat anställning efter utbildning
- inkomstökning på grund av utbildning

Men modellen innehåller en rad osäkra komponenter som den enskilda individen knappast kan kalkylera med på ett riktigt sätt, då de är beroende av att känna till faktorer i framtiden, faktorer som inte ens experter kan förutse. Den studerandes bakgrund är av vikt i kalkylerande av eventuella vinster för ett val av utbildning på nästkommande nivå (Bengtsson, 1972).

Samspelet mellan tillgång och efterfrågan på arbetskraft med viss utbildning antas påverka efterfrågan på utbildning på olika nivåer; höga löner i ett yrke ökar efterfrågan på just den utbildningen som leder till yrket, men ju fler som utbildar sig till yrket ifråga, ju sämre löneutveckling. Blir det överskott på utbildade i en viss bransch leder det ofta till färre sökande till just den utbildningen efter ett tag och vice versa. Härnqvist (1980) lyfter dock fram en rad förhållanden som försvagar detta samband mellan arbetsmarknadsfaktorer och efterfrågan på utbildning:

- ekonomisk avkastning är bara en aspekt och olika personer tillmäter inkomsten olika betydelse
- bara ett begränsat antal yrken har en strikt motsvarighet på utbildningssidan, såsom läkar- och läraryrket. Men så är ej fallet med t ex ingenjörsyrket och i än mindre grad yrken i affärlivet, där utbildningsbakgrund kan vara av olika slag och ligga på olika nivåer
- tidsförskjutning mellan utbildningsvalen och rådande arbetsmarknad efter avslutad utbildning gör att de båda förändringsprocesserna ofta ligger i otakt
- allmänna konjunkturförändringar, som innebär ökad eller minskad efterfrågan på arbetskraft kan ha helt olika konsekvenser för skilda yrkessektorer
- den information som når individen om arbetsmarknadsläget kan vara missvisande på olika sätt, den kan åtminstone tolkas på olika sätt av olika grupper. Är det lågkonjunktur passar vissa på att utbilda sig för kommande högkonjunktur eller för att de inte har något annat att företa sig, medan andra anser att utbildning inte lönar sig för att "tiderna är så dåliga"

Det är svårt för den enskilda individen att göra ett förutseende och rationellt val utifrån rådande arbetsmarknadsläge, likväl uppvisar den samlade effekten av alla individers val vid olika ekonomiska förändringar ett mönster som är värt att studera och förstå.

Att det för den enskilde individen är svårt att bedöma om utbildning lönar sig understryks av forskare i nationalekonomi. Björklund och Kjellström (1994) har undersökt skillnader i avkastning av högskoleutbildning mellan individer med olika lång utbildning under åren 1968 och 1991. Då avkastning definierades som skillnader mellan höjd inkomst och utebliven inkomst på grund av ytterligare ett antal års utbildning, fann de att den marginella avkastningen sjönk kraftigt mellan åren 1968 och 1974 samt fortsatte att falla fram till 1981. Mellan 1981 och 1991 skedde inte några stora förändringar, förutom att den steg något för högutbildade män. Beaktades studiemedlen i kalkylerna steg avkastningen några procent. Forskarna poängterar dock att det är mycket svårt att göra rättvisande avkastningskalkyler. Det är många faktorer att ta hänsyn till, faktorer i samhället och utbildningssystemet som är svåra att ha en uppfattning om, då de flesta är avhängiga framtiden.

Under 1970-talet sjönk de ekonomiska incitamenten att påbörja högre utbildning kraftigt samtidigt som studiemedelssystemet fungerade dåligt som rekryteringsinstrument för studerande från framför allt arbetarhem. Nilsson (1984) har analyserat orsaker härtill. Han hävdar att social snedrekrytering till högskola till stor del kan förklaras med utbildningstradition, men att detta begrepp utöver andra även rymmer ekonomiska komponenter. Studerande från akademikerhem har en bättre uppfattning om situationen på arbetsmarknaden för högre utbildade än genomsnittsstudenten. De gör därmed en lönsamhetskalkyl från andra utgångspunkter än övriga studerande och ett generellt studiemedelssystem kan därför ha skilda rekryteringseffekter inom en och samma ungdomskohort, beroende på att studerande med olika social bakgrund gör skilda bedömningar av rådande arbetsmarknadsläge.

Även under senare tid har det från flera håll hävdats att löneincitamenten är för svaga för att ungdomar skall gå vidare till högre utbildning, både från forskare (Henrekson, 1993) och från akademiskt fackligt håll (Södersten, 1992). Liknande farhågor har förts fram i utredningar (SOU, 1991:82; SOU, 1993:16). Det finns forskare (Eriksson & Jonsson, 1994) som tonar ned lönemotivets betydelse att locka ungdomar från lägre socialgrupper till val av akademisk utbildningskarriär. De hävdar att det främst är ungdomar från ekonomiskt gynnade hem som väljer högavkastande utbildningar. Ungdomar från ekonomiskt mindre gynnade hem attraheras inte av utbildningar som leder till höga inkomster och de anser därför att löneskillnaderna

borde minska mellan olika yrken för att motverka social snedrekrytering till högskolan (den omvända grindslantshypotesen s. 593).

Det framgår av senare undersökningar bland gymnasieelever att det är intressanta arbetsuppgifter och utsikten att få trevliga arbetskamrater som lockar ungdomar i val av arbete. Hög lön kommer på tredje plats. De här undersökningarna förklarar inte om det är skillnader mellan ungdomar med olika social bakgrund, däremot har kvinnor och män förvånansvärt lika värderingar av vilka aspekter i arbetslivet som är mest betydelsefulla (Andersson, Fürth & Holmberg, 1993). Värderingar av ideala drag i arbetet tycks under senare tid vara relativt stabila över konjunkturer, men med en viss modifiering under lågkonjunkturen i riktning mot bland annat ökade trygghetsbehov och lägre förväntningar på arbete (Hagström, 1994).

Den politiska fråga de flesta ungdomar i åldern 16 - 25 år tyckte var mest angelägen år 1993 var arbetslösheten (49 %), vilket kan jämföras med denna frågas angelägenhetsgrad på 3 % fyra år tidigare (Wennhall, 1994). Ungdomar med kortare utbildning och med yrkesförberedande studier betonade denna fråga i högre grad än de med längre teoretisk utbildning. Det poängteras att det inte bara är skolan och de framtida yrkesvalen som influerar ungdomarna i den ena eller andra riktningen, utan många har säkerligen redan med sig ett "bagage" hemifrån.

Kapitel 3

SYFTE OCH ARBETSMODELL

3.1 Studiens syfte.

Den övergripande problemställningen är: "Hur skall man öka intresset för högre studier bland ungdomar med goda studieförutsättningar?"

Huvudsyftet med studien är att ta reda på vad som får studiebegåvade ungdomar att avstå från att bedriva studier på högskolenivå.

I försöket att få svar på det övergripande problemet kommer olika delsyften med ett antal frågeställningar att besvaras. Valmönstret för de här ungdomarna vid olika tillfällen i utbildningssystemet kommer att analyseras.

- * Vilka alternativ väljer de i grundskolans högstadium, i gymnasieskolan och för den högre utbildningen?
- * Vad i ungdomarnas bakgrund påverkar valen i grundskolans högstadium, i gymnasieskolan och på högskolenivå?

Jämförelser mellan icke högskolestuderande ungdomar och ungdomar som valt att gå till högre studier kommer att utföras. Vilka skillnader föreligger mellan de som avstår från högskoleutbildning och de som går till högre utbildning

- i fråga om kön, social bakgrund och utbildningsplaner?
- i val av kurser och linjer genom grundskola och gymnasieskola?
- i faktiska skolprestationer (betyg) och i upplevda skolprestationer?
- i framtidsplaner respektive attityder till utbildning under skoltiden?
- i deras uppfattning om hinder respektive tveksamhet till att studera på högskola, såsom ointresse för studier, högskolans geografiska läge, behörighetskrav, ekonomiska betänkligheter, arbetsmarknads- och familjesituation?

Olika bakgrunds- och motivfaktorers betydelse vid val att inte studera på högskola redovisas.

- * Vilka bakgrundsfaktorer såsom kön, social bakgrund, skolprestation, utbildningsaspiration betyder mest då ungdomar väljer bort högskoleutbildning?
- * Hur samverkar dessa bakgrundsfaktorer i deras påverkan på utbildningsvalen?
- * Är något vägval i skolsystemet mer avgörande än andra för ungdomars benägenhet att påbörja en högskoleutbildning?
- * Vilka är ungdomarnas huvudsakliga motiv till att avstå högre utbildning. Är dessa motiv desamma för olika grupper av ungdomar?
- * Kan man förklara ungdomarnas motiv till utbildningsval på högskolenivå med hjälp av faktorer i ungdomarnas bakgrund?

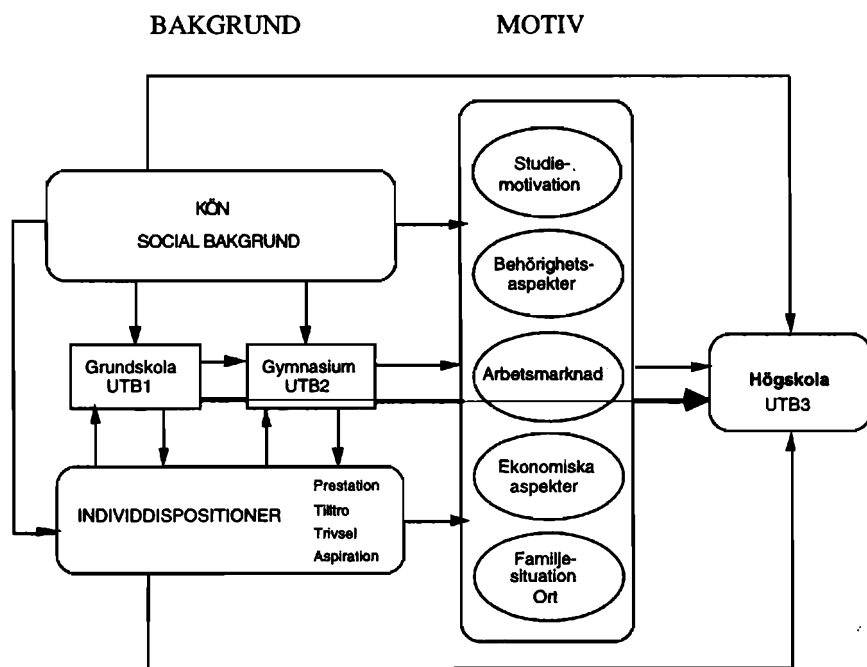
Det är den enskilde studiebegåvade individens studiekarriär, som utgör perspektivet i undersökningen. Jag vill alltså förklara varför vissa studiebegåvade ungdomar ej återfinns i högskoleutbildning med hjälp av *individvariabler*. Dessa individvariabler är av både *objektiv* och *subjektiv* karaktär. De ligger både *längre tillbaka i tiden* och *i tiden för utbildningsvalen*. De står att finna hos *individen själv* och i *olika sfärer runt individen*; hemmet, utbildningssystemet, samhället. Jag vill se vilka faktorer som är mest betydelsefulla för skillnader i studiebegåvade ungdomars utbildningskarriär, men även förklara *var* i utbildningssystemet eventuella kritiska delbeslut fattas om utbildningskarriär.

Intressanta aspekter i det här sammanhanget sammanfaller i stora drag med Härnqvists indelning av viktiga faktorer vid val av utbildningskarriär (se tablå 2. 1). Jag utgår dock från en av dessa faktorer i min bestämning av undersökningsgrupp, studiebegåvade ungdomar, nämligen *intellektuell förmåga* i början av tonåren. Undersökningen är longitudinell. Information om ungdomarna finns från 13 till 23 års ålder, insamlad av projektet Uppföljning Genom Utvärdering [UGU-projektet] (Härnqvist, Emanuelsson, Reuterberg & Svensson, 1994) och SCB. Den kompletteras medelst enkät med uppgifter från ungdomarna själva då de är i 25-årsåldern.

3. 2 Arbetsmodell.

Arbetsmodellen (figur 3.1) för undersökningens analyssteg bygger på genomgång av tidigare forskning. Modellen kommer att användas för att få en överblick av de komponenter som i den här studien skall

förklara ungdomars utbildningskarriär. Komponenterna, som byggs upp av ett antal faktorer, kan hänföras till individen och olika sfärer runt individen, såsom hemmet, utbildningssystemet och samhällssystemet. Komponenterna har olika stor betydelse vid förklaring av utbildningskarriär i olika skeden under individens uppväxt och utbildning, dessutom samverkar de sinsemellan, olika starkt, i olika valsituationer.

Figur 3. 1. Modell för samband mellan kön, social bakgrund, individdispositioner, utbildningsval och ungdomars motiv till utbildningskarriär på högskolenivå.

Komponenterna är :

- * Ungdomarnas närmaste sfär, hemmet, det vill säga de faktorer i den närmaste uppväxtmiljön, som kan tänkas påverka utbildningsvalet till UTB1, UTB2 och UTB3. Likaså kommer könsfaktorns betydelse att studeras.

- * Ungdomarna själva, det vill säga deras inneboende dispositioner för att göra val vid tre olika tillfällen i utbildningssystemet (UTB1 - UTB3).
- * Utbildningskarriär, det vill säga val mellan mer eller mindre teoretisk utbildningskarriär i utbildningssystemet (UTB1 - UTB3) och med fokusering på högskoleutbildning (UTB3).
- * De sfärer, som utgörs av utbildnings- och samhällssystem under den tidsepok den här gruppen av ungdomar växer upp. Eftersom studien görs ur individperspektiv, blir det individernas bedömningar av systemfaktorer och deras egna motiv till ställningstaganden i valsituationer som kommer att utgöra förklaringar till utbildningskarriär på högskolenivå (UTB3).
- * Ungdomarnas familjesituation efter gymnasiestudier.

Två individfaktorer, kön och social bakgrund, kommer att få en central roll i förklaring av utbildningskarriär. Individfaktorer, såsom tilltro och aspiration, samverkar med prestation och trivsel i utbildningssituationen, som i sin tur påverkar val till påföljande utbildningsnivå.

Social bakgrund och kön antas ha dels en direkt betydelse för val av studier på högskola, dels en indirekt genom olika faktorer hos individen, val av tidigare utbildningar, individens uppfattning om faktorer i utbildnings- och samhällssystemet samt deras egen familjesituation efter avslutad gymnasieutbildning. Hemmiljöns direkta påverkan av utbildningskarriär antas vara av stabil karaktär.

Hemmiljön påverkar med säkerhet indirekt ungdomarnas utbildningskarriär genom olika grad av tilltro, aspiration och prestation. Men dessa individfaktorer påverkas inte bara av hemmiljön. De formas även av utbildningssituationer i vid bemärkelse. I denna del förväntas individfaktorer vara mer föränderliga. Utgångspunkten är att de påverkas av ökad svårighetsgrad och uppnått resultat på utbildningssystemets olika nivåer. Ungdomars förutsättningar att klara studier, deras utbildningsaspiration och tilltro till sin egen förmåga varierar från en utbildningsnivå till en annan och skillnaderna mellan dem i dessa faktorer förmodas bli större i slutet av utbildningskarriären jämfört med hur det var i åk 6. Utbildningen förväntas alltså successivt förändra ungdomarnas syn på sig själva i förhållande till studier.

Ungdomarna blir dessutom alltmer uppmärksamma på faktorer som är att hänföra till utbildnings- och samhällssystem för varje nytt val i utbildningskarriären. Till en början sker detta bl a genom den information som ges i grund- och gymnasieskolan. Inför valet att fort-

sätta till universitet/högskola eller gå ut i arbetslivet efter gymnasiet blir dock faktorer på systemnivå mycket mer påtagliga. Därmed ej sagt att ungdomar (och föräldrar) kan ha dessa faktorer i åtanke inför alla val i utbildningssystemet.

Ungdomar har efter gymnasietiden olika familjesituation. En del bor fortfarande i föräldrahemmet. Många har bildat eget boende och lever i olika former av familjekonstellation (gift/sambo/ensam med eller utan barn). Detta kan påverka deras val av utbildningskarriär efter gymnasiet. Ungdomarnas familjesituation i vuxenålder kan präglas av hembakgrund och tidigare utbildningsval men även av rådande samhällsförhållanden.

Som framgått av teoretiska referensramar finns andra förklaringar vid val av utbildning än de som tagits med i arbetsmodellen. Jag kommer med all säkerhet inte fullständigt kunna förklara utbildningsval med de faktorer som jag valt att ta med eller är hänvisad till. En del av faktorerna i tablå 2.1 är inte möjliga att få belysta ur individperspektiv i den här undersökningen. Till exempel är det svårt att mäta enskilda individers attityder eller inställning till skolorganisatoriska drag. Dessa faktorer i utbildningssystemets olika stadier kan emellertid beskrivas för den tidsepok den här undersökningsgruppen har vuxit upp under. Det är angeläget att sätta in undersökningsresultat i ett kulturellt, historiskt och organisatoriskt sammanhang med tanke på att det i framtiden kan vara aktuellt med upprepning av undersökningen med nya undersökningsgrupper.

Andra faktorer, som ej kommer att kunna läggas större vikt vid, är intressen i allmänhet, skolmiljö samt samtida sociala och kulturella betingelser i samhället som helhet. Det är endast intressen för studier, alltså inte intresse i en vidare mening, som kommer att utgöra en förklaringsfaktor och som då kan ingå vid sidan av aspirationsfaktorn. Skolmiljön som förklaringsfaktor kan inrymma många aspekter (se avsnitt 2. 4). I projektet finns uppgift om skolornas geografiska placering (storstad, större tätort, landsbygd) och klasstorlek, dock endast då ungdomarna befinner sig i årskurs 6. För andra aspekter på skolmiljö, såsom skolklimat - särskilt på klassrumsnivå, lärarkår, skolresurser, lärartäthet saknas relevanta data i det longitudinella perspektivet. Däremot finns uppgifter om trivsel och stöd från lärare och föräldrar från olika skolstadier. Skolmiljö i en begränsad mening, nämligen individens upplevelse av trivsel och stöd, kommer att utgöra en faktor.

Sociala och kulturella betingelser är i sammanhanget intressanta faktorer, särskilt med tanke på eventuella återkommande undersökningar i framtiden. De skulle kunna leda till jämförelser av mönster i utbildningskarriärer i tiden - att kunna se trender. Eftersom jag deklarerat att denna undersökning genomförs ur individperspektiv, är det endast den enskilda individens uppfattning om utbildningens roll i ett begränsat sammanhang, som ingår. För att studera mönster i utbildningskarriär fordras att man frågat (helst vid varje datainsamlings-tillfälle) om andra viktiga livsvärden för att sedan sätta dessa i relation till synen på utbildning och yrkesaspirationer. Information av det slaget finns ej.

I kapitel 4 ges en redogörelse av ungdomarnas uppväxtförhållanden ur systemperspektiv; det vill säga samtida utbildnings- och samhällssituation. Därpå beskrivs undersökningsgruppen i kapitel 5 och analysmetoder i kapitel 6. I kapitel 7, 8 och 9 analyseras de bakgrundsfaktorer som har störst betydelse för utbildningsval i tre olika utbildningssteg. De tre utbildningsstegen innebär val av kurser i grundskolans högstadium (UTB1), val av gymnasieutbildning (UTB2) samt val av utbildning på högskolenivå (UTB3). I kapitel 9 skall också utrönas om något vägval i skolsystemet är mer avgörande för ungdomars benägenhet att påbörja en högskoleutbildning än andra. Likaså skall där en övergripande analys av högskolevalet med bakgrundsfaktorer från de tre utbildningsstegen genomföras för att se vilka av dem som är mest avgörande. De två påföljande resultatkapitlen ägnas åt ungdomarnas egna motiv till att studera respektive inte studera på högskola. För att ta reda på vilka ungdomar det är som inte påbörjar högskolestudier skall ett antal modeller med olika kombinationer av bakgrunds- och motivvariabler prövas.

Kapitel 4

DEN HÖGRE UTBILDNINGEN I SVERIGE 1973 - 1993 UR SYSTEMPERSPEKTIV

Högskoleutbildning och de effekter som denna förväntas få för individen och samhället kan ses ur många olika aspekter. Huvudsyftet med denna studie är att ur individperspektiv förklara varför många studiebegåvade ungdomar ej efterfrågar högre utbildning. Rådande utbildnings- och samhällssystem är väsentligt i sammanhanget. För att kunna belysa resultaten i den här studien om ungdomarnas syn på sin egen utbildningskarriär i ett vidare perspektiv bör de därför i vissa avseenden, såsom demografiska aspekter och efterfrågan på utbildning på olika nivåer, jämföras med kohorterna närmast före och efter. Detta för att utröna om gruppen vuxit upp under typiska eller speciella förhållanden. Resultaten får också ses i relation till det utbildningssystem som står till buds för dem. Det är heller inte ett orimligt antagande att ungdomars utbildningskarriär påverkas av rådande ekonomiska förhållanden och arbetsmarknadsläge. Samtidigt förändras utbildningsväsendet och de samhälleliga strukturerna, vilket medför att studiens resultat i vissa delar måste sättas in i ett specifikt socioekonomiskt system vid en bestämd tidpunkt.

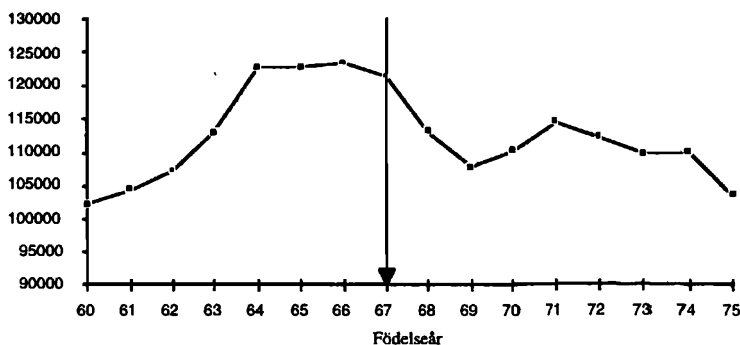
Att tidigare utbildningsval påverkar val som kommer senare och att dessa valsituationer inte kan lösryckas ur sitt sammanhang konstateras av Broady, Lundgren, Mattsson och Nydahl (1980):

Samtidigt som valmöjligheterna inom grundskolan formellt är i mycket liten utsträckning begränsade, förefaller det därför rimligt att fråga sig vilka reella möjligheter eleverna har att göra dessa fria val. Frågan är i än högre grad uppenbar när det gäller val efter grundskolan dvs valet att sluta skolan eller fortsätta i gymnasieskolan och i så fall på vilken linje inom gymnasieskolan. Frågan aktualiseras åter när det gäller elevernas val efter gymnasieskolan. Av dessa skäl förefaller det naturligt att en valteori, för att kunna göra anspråk på att ha ett förklaringsvärde, måste utgå från en analys av det sammanhang eller kontext, i vilket valet sker och hur individen faktiskt handlar inom detta kontext. (s 41).

4. 1 Utbildningssystemet för undersökningsgruppen.

Merparten av undersökningsgruppen har genomgått det svenska utbildningssystemet. Det är därför rimligt att beskriva och göra analyser av efterfrågan av högre utbildning utifrån hur utbildningssystemet och förändringar av detsamma sett ut för ungdomarna på nivåerna före högskolan.

Många av de reformer som genomförts på olika nivåer under efterkrigstiden kan till en del ses som försök att lösa de speciella problem som varit förknippade med den obalans i åldersstrukturen, vilket de stora barnkullarna åren kring andra världskriget gav upphov till. Under en tioårsperiod (1933 - 1943) svängde födelsetalet från 80 000 till 130 000. Det förefaller som om de stora årskullarna närmast fungerat som pådrivande när det gäller reformeringen av skolväsendet. Principbesluten om enhetsskola och försöksverksamhet 1950, beslut om grundskola 1962, principbeslut om gymnasiereform 1964, principbeslut om att gymnasium, fackskola och yrkesskola skall sammanföras till en integrerad gymnasieskola 1968, UKAS och PUKAS 1968-69, beslut om högskolereform 1975 verkar komma efter det att den i sammanhanget relevanta ålderspuckeln uppnått maximum (Ohlsson, 1986).

Not. Källor till figurernas dataunderlag i kapitel 4 finns i slutet på kapitlet.

Figur 4. 1. Antal levande födda år 1960 - 1975.

De flesta ungdomarna i undersökningsgruppen är födda 1967. År 1967 föddes drygt 121 000 barn i Sverige. I figur 4.1 kan man se att antalet födslar börjar minska 1967 efter att ha varit drygt 123 000 i några år. Man kan säga att undersökningsgruppen utgör slutet på den "babyboom" med påföljande "ungdomspuckel", som blev följden av den stora föräldragerationen av fyrtioalister och av förhöjda födel-

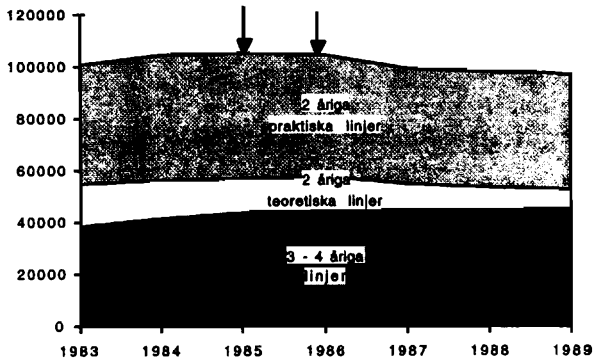
setal. Åren närmast efter pendlar antalet födselar åter mellan 100 000 och 115 000.

Hur ser utbildningssystemet ut för dem som är födda 1967? Som sexåringar hade undersökningsgruppen sedan några år tillbaka rätt att fritt delta i förskoleverksamhet tre timmar per dag. Många av undersökningsgruppens ungdomar har antingen varit inskrivna i daghem eller förskola. Som skolbarn har undersökningsgruppen haft skolplikt i nio år. De (normalåriga) har gått i grundskolan från sju års ålder. Inför högstadiet har elev och föräldrar fått välja om eleven skall följa särskild eller allmän kurs i matematik respektive engelska. Dessutom skedde ett fritt tillval bland ett visst antal ämnen, såsom språk, konst, teknik och ekonomi. Valet av ett andraspråk och särskild kurs i matematik och engelska kan anses som ett strategiskt, medvetet val inför fortsatt utbildningskarriär. Valet av ett andra språk skulle formellt sakna betydelse för fortsatt studiegång, men för en övergång till gymnasieskolans 3- eller 4-åriga linjer torde dock språk ha blivit det lämpligaste tillvalet eftersom den studerande annars skulle få två nybörjarspråk i gymnasiet. I princip hade kravet om särskild kurs i grundskolan vad gäller engelska och matematik för att få söka till teoretiska och längre gymnasielinjer upphört 1982/83. Trots att den formella kopplingen mellan studievalen i den obligatoriska skolan och valet av gymnasial utbildning upphört, valde av tradition och framförhållning många elever som hade för avsikt att söka till gymnasieskola de särskilda alternativkurserna. De gjorde kursval, som höll vägen öppen för studier på en längre gymnasielinje.

Även val av linje på gymnasieskolan är för många ett strategiskt val. Särskilt för dem som har funderat över sin framtid efter gymnasieskolan. De som planerat att läsa vidare på universitet eller högskola, väljer till övervägande del en teoretisk utbildningslinje som är tre- eller fyraårig. Gymnasieutbildning har inte varit obligatorisk, men många av ungdomarna väljer att fortsätta att studera på sekundärnivå.

Under den tidsperiod då det var naturligt för de flesta i undersökningsgruppen att bedriva gymnasiestudier såg avgången från gymnasieskolan ut som visas i figur 4.2. Det tillkommer några som senare har valt att fullfölja eller helt genomföra en gymnasieutbildning på Komvux. Av figuren framgår att år 1985 och 1986, då undersökningens normalåriga var klara med två- respektive treårig gymnasieutbildning, låg antalet gymnasieavgångna som högst under den här tidsperioden, runt 105 000. De studerande på de längre teoretiska

linjerna ökar i antal, medan studerande på tvååriga teoretiska linjer börjar minska under de här åren.

Figur 4. 2. Antal avgångna från linjer av olika teoretisk nivå i gymnasieskolan 1983 - 1989.

4. 2 Den högre utbildnings organisation och syfte - "allt under ett tak och för samhällets behov".

Den största strukturella förändringen i den högre utbildningen under de senaste 20 åren är den högskolereform, som kom att gälla från och med 1977 (H75). I och med den vidgades nämligen högskolebegreppet avsevärt.

Landet delades in i sex högskoleregioner med ett universitet och flera högskolor i varje. Motivet var att öka utbildningens tillgänglighet och decentralisera beslutsfattandet. Samtidigt som syftet med organisationen var ökad demokratisering och decentralisering, samlades de flesta eftergymnasiala utbildningarna under ett tak med en i stort sett likartad organisation. Flera utbildningar från framförallt vård- och utbildningsektorerna, som förut ej haft högskolestatus, fick det i och med 1977 års högskolereform.

Syftena med akademiska studier och högskoleutbildningar förändras med tiden och samhällsklimatet. Hur utbildningen skall utformas, i vilka former den skall ges, vilka som skall stimuleras att söka och beredas plats skiftar från tid till tid. Tyngdpunkten i det ideologiska budskapet har drastiskt förändrats bara under de senaste trettio åren och den realiteten har inte lämnat högskolan som institution i samhället oberörd. Som exempel kan nämnas de högt ställda jämlikhetsmålen som kännetecknade den optimistiska utbildningsplaneringen under efterkrigstidens första decennier. Under sjuttioalet blev synen

på den högre utbildningens samhällsförändrande förutsättningar mer pessimistisk, för att under de senaste tio åren helt komma i bakgrunden för andra tongångar om högskolans konkurrensinriktade framtoning och för kvalitetsdiskussioner som leder tankarna till den så kallade marknaden (Franke-Wikberg, 1994).

Visserligen framhålls som tidigare att högskolans främsta uppgift är att utveckla ny kunskap och bland annat genom utbildning föra den vidare, men i och med reformen 1977 poängterades på flera sätt att högskolan skulle vara en resurs för arbetslivet.

Det är viktigt att utbildningen ger de studerande de kunskaper de behöver för att kunna möta tekniska, sociala och ekonomiska förändringar i arbetslivet ... Det förutsätter att arbetslivet och högskolan samverkar ... Ett gemensamt mål är att de studerande på detta sätt får en uppfattning om arbetsvillkoren i arbetslivet och vilka krav som ställs. (UHÄ, 1985, s. 7).

För att tillgodose samhällets behov av högutbildade yrkesgrupper utformades linjesystem och gruppering av all högskoleutbildning till fem yrkesutbildningssektorer. Högskolans roll var även att genom fristående kurser ge nödvändig fortbildning till en allt större del av befolkningen, som i framtiden skulle behöva nya kunskaper på grund av förändringar i arbetslivet. Den återkommande utbildningen accentuerades. En studerande kunde med vissa begränsningar kombinera fristående kurser till en högskoleexamen (UHÄ, 1985). Detta var ej vanligt, men blev något frekventare då nya fil.kand.examen återupprättades i slutet av 1980-talet. År 1986 avlade 358 högskoleexamen i fristående kurser, medan 1 061 tog en fil.kand.examen 1990 (SCB, 1985-1994).

Att de svenska universiteten varit nära i förbund med arbetsmarknaden är inget nytt. Där har under århundraden utbildats en officiell elit såsom präster, adjunkter, lektorer, läkare och ämbetsmän. Högre yrkesutbildningar som tandläkare, agronomer, civilingenjörer och civilekonomer, som tidigare hade specialhögskolor, införlivades efter hand med universiteten (Gesser, 1985). Det nya under 1970-talet var att kortare eftergymnasiala utbildningar inlemmades i högskolan så att den från och med då utbildar för en allt större del av arbetsmarknaden. Högskolan fick genom sina utbildningar ikläda sig den pragmatiska rollen att i allt högre grad lotsa de studiebenägna ungdomarna till olika arbetsuppgifter/yrken och höja kunskapsnivån för en äldre generation i form av återkommande utbildning, fort- och uppdragsutbildning. Det är dock ett kort historiskt perspektiv som

tillämpas, när det formella utbildningssystemet i *målbeskrivningar* relateras till arbetslivet. Det är först under 1900-talet och då särskilt under dess senare hälft som detta tar sin början.

I tidigare reformverksamhet i mitten av detta sekel hade jämlikhetsaspekter, att verka för social utjämning och lämpa den sociala snedrekryteringen, lyfts fram mer uttalat än vad som var fallet med H75. En av huvuduppgifterna med reformen var dock att öka utbildningens tillgänglighet, men det som poängteras i detta sammanhang är regler för tillträde till högskolestudier, utbildningens lokalisering och de ekonomiska villkoren för de studerande. De är alla faktorer som har inflytande på vilka som söker sig till högskoleutbildning.

En tänkbar förklaring till att den sociala jämlikhetsaspekten kommer i skymundan under mindre goda konjunkturer är att då betonas andra frågor, såsom utbildningens kvalitet (jämlikhet får inte ske på bekostnad av denna), marknadsinriktning och ekonomisk nytta. Kuns-kapsdebatten och nödvändigheten att tillvarata "begåvningarna" kan ses som exempel. I tider av goda konjunkturer tycks man ha en mer generös definition av jämlikhet. Under efterkrigstiden betonade man lika möjligheter för alla, vilket konkret innebar kravet att samhället skulle bidra på ekonomiskt och annat sätt till dem som hade 'förmåga' men saknade ekonomiska resurser (Gesser, 1985).

Från och med 1971 har andelen kvinnor i högskolan stadigt ökat. Det är värt att notera att ökningen är tydlig redan före högskolereformen 1977, då en hel del kvinnodominerade utbildningar införlivades med högskolan. Andelen kvinnor bland registrerade har sedan början av 1980-talet legat mellan 55 och 60 procent, men det är en tämligen ojämn könsfördelning på de flesta linjer. Mest könsbundna val görs på kortare utbildningslinjer. Kvinnorna är överrepresenterade på de kortare linjerna inom vård och undervisning och männen på de kortare tekniska utbildningslinjerna (SCB, 1995a).

4.3 Högskolans tillträdesregler, urvalsprinciper och dimensionering.

Befolkningens utbildningsnivå har generellt höjts i takt med att utbildningssystemet byggts ut. De flesta högutbildade finns emellertid bland dem födda omkring 1950. De som är födda senare har långt kvar för att nå upp till fyrtitalisternas nivå. En orsak till att åldersgrupperna som kommer efter har lägre andel högutbildade är att medelåldern bland de högskolestuderande i Sverige, på grund av nya tillträdesregler, under efterföljande period blev jämförelsevis hög.

Andra orsaker är att högskoleutbildningarna spärrats, platstillgången varit oförändrat låg och en allmän nedgång i efterfrågan på högskoleutbildning under 1970- och 80-talen. Utbildningsnivån kan sägas ha blivit en generationsfråga (Olsson, 1993).

De tillträdesregler som infördes 1977 var avsedda att förändra konkurrenssituationen mellan olika grupper. Syftet var att göra rekryteringen till högskolan mindre beroende av de sökandes formella utbildningsbakgrund. Äldre studerande och sådana med andra kvalifikationer än traditionell gymnasieutbildning skulle också ha tillgång till högskolan. För undersökningsgruppen, som sökte till högskolans utbildningslinjer, gällde i stort de regler som tillkom i och med 1977 års högskolereform. Det var inte längre nödvändigt att ha gått en treårig gymnasieutbildning. I stället tillskapades regler om allmän respektive speciell behörighet. Klart var att de som valt de tre- respektive fyraåriga gymnasielinjerna har den bredaste behörigheten för högskolestudier medan de tvååriga gymnasielinjerna endast gav en begränsad behörighet.

Men det var inte enbart nya tillträdesregler, som öppnade högskolan för fler grupper utan även själva urvalet skulle ske efter nya principer - proportionell urvalskvotering från särskilda sökandekategorier, så kallade kvotgrupper. Detta var nödvändigt då inte alla som sökte behövde ha betyg från gymnasieskolan. Urvalsreglerna omfattade så gott som alla utbildningslinjerna (undantag konstnärliga utbildningar).

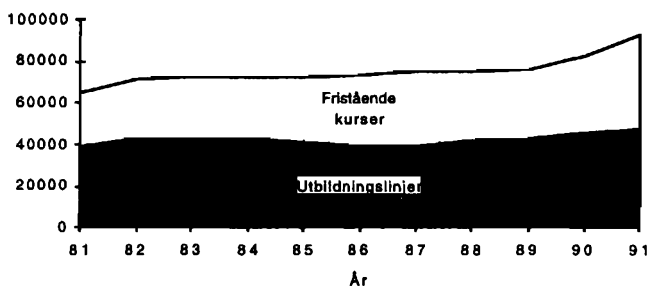
När det gällde urvalet till de enstaka kurserna tillämpades ett system med förtursantagning, varvid hänsyn togs bl a till den sökandes behov av utbildningen i fråga. Det stora flertalet av sökande, som ej kunde åberopa särskilda behov, lottades in i de fristående kurserna.

Sammanfattningsvis kan konstateras att under den här tiden i mitten av åttiotalet, då de i undersökningsgruppen efter avslutade gymnasiestudier hade åldern inne för högskolestudier, var inträdeskraven som lägst vad beträffar formell behörighet. De var strängare några år tidigare och skärptes åter några år senare. Urvalsreglerna kom emellertid för samma undersökningsgrupp av ungdomar att motverka de eventuella fördelar som de nya behörighetsreglerna kunnat medföra. Kim (1983) har analyserat urvalsproblemet och betonar:

Individen 'väljer' men samhället/utbildningssystemet anger villkoren för valet, dvs 'väljer ut' (s. 244).

Hon menar att urvalsmekanismerna måste diskuteras i belysning av demografiska trender, förväntat tryck på högskolan och förändringar i livsmönster. Om exempelvis utbildnings- och yrkesvalet skjuts upp allt mer i tiden ställer detta nya krav på såväl urvalsmetoder som anpassningsåtgärder i utbildningen.

Dock fanns ytterligare inskränkningar i övergångsmöjligheterna till högskola och universitet i urvalssystemet. En sådan var tillgången på platser, som var och fortfarande är begränsad till alla utbildningar. Detta fick till följd att antalet högskolestuderande var i stort sett konstant under större delen av 1980-talet, vilket kan ses i figur 4.3.

Figur 4. 3. Antalet nybörjare på högskolans utbildningslinjer och fristående kurser 1981 - 91.

Mellan 1982 och 1989 var antalet nybörjare på linjer och fristående kurser cirka 70 000. Från och med 1990-talet har statsmakterna undan för undan ökat antalet platser (jfr larmrapporter i kap 1). Ökningen märks framförallt inom den tekniska sektorn och inom undervisningssektorn. Även platserna på fristående kurser har utökats väsentligt sedan slutet av 1980-talet. Detta och det kärva läget på arbetsmarknaden har medfört att intresset för högre studier kan tydas som tilltagande, men det har uppstått en i ännu högre grad ökad konkurrens om de platser som finns på grund av att ungdomarnas alternativa möjligheter blivit begränsade (SCB, 1993a).

Som en konsekvens av dimensionering och urvalsregler blev det en ungdomskö till högskolan. Äldre studerande hade lättare för att ta de platser som fanns, då arbetslivserfarenhet och föreningsverksamhet gav extra meriteringspoäng. Under början av 1980-talet var åldern på de högskolestuderande i Sverige jämförelsevis hög. Av de som då avslutat gymnasieutbildning hade cirka 10 procent fortsatt till högskolan vid 20 års ålder. Vid 28 års ålder hade cirka 26 procent

påbörjat högskolestudier (SCB, 1994a). År 1982 infördes därför nya tillträdesregler till högskolan i syfte att underlätta direktövergång från gymnasieskola till högskola. En tredjedel (tidigare 20%) av samtliga platser skulle besättas av sökande som gått ut gymnasieskolan för högst tre år sedan, med rangordning enbart efter betyg (den s k garantigruppen). Till återstoden av platser skulle proportionell kvotering ske som tidigare (UHÄ, 1983).

Det är sannolikt att antagnings- och styrsystemen samt dimensioneringen av den högre utbildningen varit en orsak till rekryteringsproblemen. Dimensioneringen har inte avgjorts av studenternas val som i de flesta andra länder, utan av centrala politiska beslut. Det har kommit att innebära en tämligen stelbent procedur, med svårigheter att anpassa utbildningen efter utbud och efterfrågan (SOU, 1991:82).

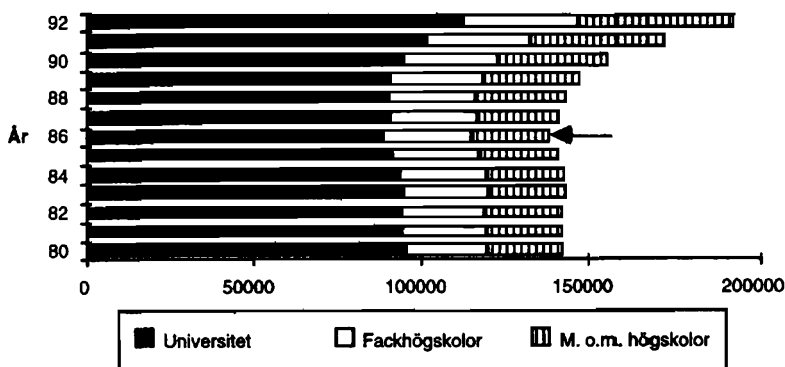
4. 4 Regionala skillnader.

Ett av målen med 1977 års högskolereform var att åstadkomma en rättvisare regional fördelning av högskoleutbildningarna. Därför tillfördes högskolan ett stort antal nya högskoleenheter för att göra högskolan geografiskt mer lättåtkomlig. Under senare delen av 1980-talet fanns det i landet 12 universitet och fackhögskolor, 14 mindre eller medelstora högskolor samt i Stockholm 8 konstnärliga högskolor. Till detta kommer de landstingskommunala högskoleenheterna på ett fyrtiotal orter och några få högskoleenheter med enskild huvudman.

Rekryteringstätheten var i början av 1980-talet störst i universitetsstäderna men den tendensen har ändrats under decenniets gång. Örebro och Västmanlands län hade tillsammans med Uppsala, Västerbottens och Malmöhus län de högsta värdena. Stockholms och Göteborgs och Bohus län låg något över riksgenomsnittet. Lägsta rekryteringstäthet hade Gotlands, Värmlands och Kopparbergs län (SCB, 1989).

Rekryteringen till universiteten med flertalet av förekommande högskoleutbildningar sker från hela landet. Ett undantag utgör Stockholm, som främst rekryterar från det egna länet. De mindre och medelstora högskolorna, liksom de landstingskommunala, rekryterar främst från den egna regionen. I senare delen av 1980-talet studerade närmare 60 procent av samtliga högskolenyborjare i sitt hemlän medan drygt 25 procent bedrev studier i annan högskoleregion än den egna.

Av figur 4.4. kan man se att antalet registrerade totalt var tämligen konstant under 1980-talet. År 1986, då det för ungdomar i den här undersökningsgruppen var aktuellt att som normalåriga gå direkt från treåriga gymnasieutbildningar till högskola, var antalet registrerade som lägst under den här perioden, nämligen knappt 138 300.

Figur 4. 4. Antal registrerade studerande på linjer och fristående kurser fördelat på universitet, fackhögskolor samt mindre och medelstora högskolor åren 1980 - 92.

År 1990 fanns drygt 60 procent av de studerande vid något av landets universitet, 20 procent vid de mindre och medelstora högskolorna och 18 procent vid fackhögskolorna. Procentuellt sett är det de mindre och medelstora högskolorna som haft den mest expansiva utvecklingen under perioden. Antalet studerande har här mer än fördubblats sedan slutet av 1970-talet. Höstterminen 1992 fanns drygt 45 000 registrerade studerande på de mindre och medelstora högskolorna vilket kan jämföras med cirka 20 000 i slutet av 1970-talet (SCB, 1993a.).

4. 5 Studiestödssystemet.

Ett hinder att påbörja högskolestudier kan vara av ekonomisk art. Det studiestödssystem, som inrättades 1965 och som till en början upplevdes som förmånligt av många, hade genomgått en hel del förändringar under de tjugo år som förflutit fram till att undersökningsgruppen nått högskoleålder. Bidragsdelen minskade successivt och återbetalningsreglerna försämrades (Reuterberg, 1984).

År 1989 ändrades åter reglerna. Bidragsdelen höjdes åter och återbetalningen av lånen knöts till inkomsterna. Det nya studiestödssystemet innebar en väsentlig förbättring på tilldelningssidan. Däremot

medförde det knappast någon lindring av skuldbördan (Reuterberg & Svensson, 1992):

Med en årlig återbetalning motsvarande 4 procent av inkomsten, måste en låntagare ha en årsinkomst, som är dubbelt så hög som den totala skuldsumman, för att skulden inte skall fortsätta att öka trots avbetalningen (s. 26).

Vid 1980-talets mitt, vid tidpunkten då den här studiens undersökningsgrupp genomgått gymnasieskola, uppstod en debatt om studielånens konsekvenser för den enskilda individen i framtiden. Debatten kan ha påverkat de sökande till ett "ickeval" av högskolestudier, både psykologiskt och strategiskt-ekonomiskt. Lånen skulle bli orimligt höga, särskilt för utbildningar som ledde till yrken som ej var så välbetalda, såsom bibliotekarie, socionom, sjuksköterska. Det var främst kvinnor som gick dessa utbildningar och man talade om att de skulle få med sig en "negativ hemgift" i bagaget, som skulle kräva stora ekonomiska uppoffringar att bli av med under hela den återbetalningspliktiga tiden.

Överhuvudtaget ökade lönen för många grupper högskoleutbildade mindre än inflationen under 1970- och 80-talen. Högskoleutbildningar blir med dessa förutsättningar ett stort ekonomiskt risktagande som ungdomar från främst familjer utan studietradition är mindre benägna att ta (UHÄ, 1989). Att studieskulden upplevts som ett hinder för högre studier även efter reformen 1989 bekräftas av Svensson och Reuterberg (1991, s. 71). Det är en betydande andel som ej tror sig om att kunna betala tillbaka sina studielån. Andelen varierar med utbildningarnas längd och inriktning, men totalt sett är det var tredje högskolestuderande som inte tror sig kapabel att klara av återbetalningen.

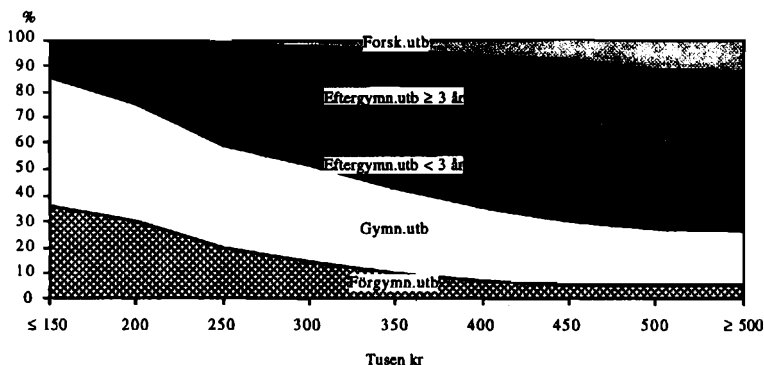
4.6 Arbetsmarknad.

Huvudmotiven för att skaffa sig en längre utbildning har för många med yrke, sysselsättning och inkomst efter studier att göra. Man utbildar sig till ett yrke man tror är intressant och med stimulerande uppgifter, alternativt man vill ha ett yrke med hög lön och status eller man tror sig minska risken för att bli arbetslös (SCB, 1993b).

"Utbildning är en investering", "Utbildning skall tydligt premieras" och "Utbildning skall löna sig" är utsagor som återkommer med jämna mellanrum från olika håll i samhället. Inte minst på senare tid då utredningar (UHÄ, 1989; af Trolle; 1990; Utbildningsdepartementet,

1992) visar på tendenser att Sverige i internationella jämförelser halkar efter vad gäller antalet högutbildade. Lönen är inte allt, men den har stor betydelse för människors vilja att utveckla sin kompetens. I regeringsprop. 1992/93:42 (Utbildningsdepartementet, 1992) fastslår utbildningsministern att inkomstnivån för en universitetsutbildad i Sverige är mer utjämnad i relation till en gymnasieutbildads inkomstnivå än vad som är fallet i jämförbara länder som USA, England, Holland, Finland.

Det har under senare decennier alltså ur inkomstsynpunkt blivit mindre lönande att satsa på längre utbildningar i Sverige. Detta kan vara en bidragande orsak till att ungdomar inte söker eller fullföljer en universitetsutbildning. Enligt SCB (1993b) finns ett klart samband mellan utbildning och inkomst. Att andelen med längre eftergymnasial utbildning stiger med att arbetsinkomsten stiger kan ses i figur 4.5, men samtidigt kan konstateras att en tämligen stor andel av de högutbildade har relativt låg inkomst.

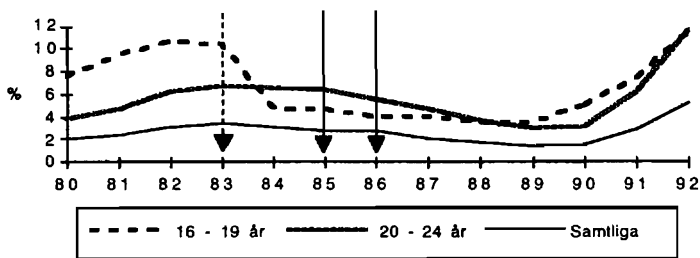
Figur 4. 5. Procentuell andel individer på olika utbildningsnivåer i olika inkomstklasser. Avser förvärvsarbetande 25 - 64 år.

Ett annat sätt att se på utbildning som en investering är ungdomarnas bedömning av att i framtiden överhuvudtaget få ett arbete utan vidareutbildning efter grundskola respektive gymnasieskola. Många okvalificerade arbetstillfällen har till följd av strukturomvandling bortrationiserats och utvecklingen inom många yrkesområden har gått mot ett förändrat innehåll, som kräver andra och allt mer kvalificerade kunskaper jämfört med hur det var för bara några decennier sedan.

När man i de övre tonåren slutat grund- eller gymnasieskolan följer några år av betydelse för hur vuxenlivet skall gestalta sig. Många ungdomar söker sig tidigt ut på arbetsmarknaden av tradition. Under tider med god ekonomi, som till exempel högkonjunkturen under

1980-talets senare hälft, har ungdomar större möjlighet att välja välbetalda och stimulerande jobb.

För den här gruppen av ungdomar som ingår i födelsekohort 1967 var arbetsmarknadsläget ganska kärvt direkt efter grundskolan 1983, vilket kan ses i figur 4.6 (streckad pil). Ungdomsarbetslösheten är den som stiger först och snabbast vid lågkonjunkturer. Överhuvudtaget finns alltid ett visst motstånd förknippat med ungdomars inträde på arbetsmarknaden, vilket visar sig i att arbetslöshetssiffror för dessa ligger högre än för arbetskraften totalt. Det kan ha bidragit till att många sökte gymnasieutbildning av arbetsmarknadsskäl.

Figur 4. 6. Arbetslösa i % av samtliga i arbetskraften inom respektive åldersgrupp av ungdomar samt samtliga arbetslösa under åren 1980 - 92.

Situationen på arbetsmarknaden hade hunnit svänga till ungdomarnas fördel bara något år senare. Det blev relativt lätt för "67-orna" att få jobb direkt efter gymnasieskolans slut 1985 - 86, även för de ungdomar som gått en tre- och fyraårig teoretisk gymnasielinje, som inte är direkt yrkesförberedande, utan ofta kräver någon form av vidareutbildning.

4. 7 Sammanfattning av strukturperspektivet.

Undersökningsgruppen utgör en del av en ganska stor kohort av ungdomar, som dessutom hade stora grupper några år äldre ungdomar före sig i utbildningssystemet, den så kallade ungdomspuckeln. Många av de ungdomar som ingår i kohorten av årgång -67 gick vidare till och avslutade en gymnasieutbildning och då i ökande grad på de långa teoretiska linjerna.

Dessa ungdomar hade tillgång till en högskola som breddats åtskilligt med ett antal nya utbildningar och som framförallt spritts geografiskt. De var även gynnade av tillträdeskrav som var som lägst sedan högskolereformen 1977 vad beträffar formell behörighet.

Trots detta kan det fastställas att ungdomsgruppen möttes av en allt mer hårdnande konkurrens. Antalet utbildningsplatser som fanns att tillgå var konstant under senare delen av 1980-talet. Gapet mellan antalet ungdomar med studieförberedande utbildningar från gymnasieskolan och antalet tillgängliga platser på högskolan kom att växa kraftigt. De nya urvalsreglerna hade fått som konsekvens en ökad tillströmning av äldre studerande på bekostnad av de från gymnasieskolan direktsökande ungdomarna.

Till detta kan fogas det studiestödssystem som urholkats under 1980-talet. Bidragsdelen hade sjunkit till en tredjedel av den ursprungliga nivån och skuldbördan ökade snabbare än allmän inflation och löneutveckling för akademiker.

Däremot möttes de ungdomar som gick ur gymnasieskolan i mitten av 1980-talet av en begynnande högkonjunktur och därmed en arbetsmarknad som kunde locka med många bra betalda arbeten, som ej krävde formella högskolemeriter.

Not. Sifferunderlag till figurer i detta kapitel har hämtats från :

Figur 4. 4:	SCB (1993a) Statistiska meddelanden, U 20 SM 93 03.
Figur 4 .1 - 4. 3 och 4. 6:	SCB, Statistisk årsbok, årgång 1985 - 1994.
Figur 4. 5:	SCB (1993b) Siffror om högskolan nr 14.

Kapitel 5

UNDERSÖKNINGSMATERIAL

En longitudinell studie

Från och med början av 1960-talet har undersökningar om utbildning skett inom ramen för IS-projektet (Individualstatistikprojektet) vid Göteborgs universitet samt från och med 1979 inom ramen för UGU-projektet (Uppföljning genom utvärdering av elever) vid Högskolan för lärarutbildning i Stockholm. Sedan 1990 är de två projekten sammanslagna till ett, benämnt "Utvärdering genom uppföljning" (Härnqvist, Emanuelsson, Reuterberg & Svensson, 1994). Uppföljningsundersökningarna är ett led i den centrala utvärderingen av skolan och baseras på stora och riksrepresentativa stickprov från olika årskullar av elever. I den här studien ingår forskningsprojektets tredje kohort av ungdomar (UGU67), varav flertalet är födda 1967.

5.1 Tidigare datainsamlingar.

De första insamlingarna av information om den tredje kohorten har presenterats i flera rapporter (Emanuelsson, 1979, 1981). Den ursprungliga populationen definieras av de elever som våren 1980 gick i grundskolans årskurs 6. Urvalet av ungdomar gjordes i två steg, först genom ett stratifierat urval av kommuner (29 st) och därefter ett slumpmässigt urval av hela klasser inom dessa kommuner. Urvalet kom att omfatta 430 klasser med sammanlagt 9 104 elever i årskurs 6. Detta motsvarade 8 procent av årskullen född 1967. Populationen avgränsades med hänsyn till årskurstillhörighet, vilket får till följd att eleverna i årskurs 6 kan ha olika födelseår. De normalåriga (13 år) utgjorde 96 procent av den ursprungliga undersökningsgruppen.

Informationen, som samlades in våren 1980, omfattade följande typer av uppgifter:

 Begåvningsprov (se avsnitt 5. 2 samt bilaga 5. 1).

 Standardprov i svenska, matematik och engelska samt betyg.

Enkät med 48 frågor till elever om deras upplevelser av skolarbetet, tilltro till sig själva i olika skolsituationer, skäl till utbildningsval inför högstadiet, utbildnings- och yrkesplaner samt fritidssysselsättningar.

Enkät med 21 frågor till föräldrar om deras arbetssituation, utbildningsbakgrund, sysselsättningar utanför hemmet, syn på skolans roll, hemförhållanden (bostad, familjeform) samt om barnets förskoleverksamhet, utbildningsplaner för barnet och engagemang i barnets skolarbete.

Våren 1984 fick samma undersökningsgrupp, som då var i 17-årsåldern, besvara frågor om skolgång och framtidsplaner. Beroende på om ungdomarna påbörjat en gymnasieutbildning eller inte fick de delvis olika frågor att besvara. Frågorna besvarades av 7 050 (78,5 %) av de ungdomar som fick formulären (Pettersson, 1985). Enkätuppgifterna avsåg sysselsättning efter grundskolan, synpunkter på och erfarenheter av högstadiet, utbildningsplaner, värdering av kunskaper i olika ämnen, fritidssysselsättningar samt synpunkter på och erfarenheter av gymnasieskolans första år och, i förekommande fall, skäl till att inte påbörja gymnasieskola.

Till grundmaterialet har löpande fogats administrativa uppgifter från SCB om eleverna från årskurs 6 genom grundskolan (betyg, prov, kursval, skol- och kursbyte, specialundervisning, studieavbrott). Likaså finns data om de som påbörjat gymnasieskolan (nybörjarår 1982 - 85, linje, medelbetyg/vårtermin, avhopp, avgång åren 1984 - 87).

Högskolestatistik fogades till tidigare data och beskrev förhållanden vad beträffar nybörjartermin, högskola, gren, linje, ämnesgrupp, behörighet, ev examen för undersökningsgruppen till och med 1990 års utgång. Uppgifter om föräldrarnas yrkestillhörighet har hämtats från Folk- och Bostadsräkningen 1980 (FoB 80). Utbildningslängd har ett starkare samband med en tidigare mätning av familjens socioekonomiska status än med en senare (Alwin & Thornton, 1984).

5. 2 Ungdomar med goda studieförutsättningar.

I denna studie har jag valt begåvning som urvalsgrund då jag vill undersöka vilka faktorer som förklarar varför många ungdomar med "goda studieförutsättningar" inte börjat på högskola. Det är sammanlagda resultat på olika begåvningstest, som ligger till grund för mitt val av ungdomar. De begåvningstest som använts i studien har utarbetats på institutionen för pedagogik vid Göteborgs universitet. En

detaljerad beskrivning av dem ges av Svensson (1964). Testen består av tre delar:

- Motsatser - ett verbalt prov
- Plåtvikning - ett spatialt prov
- Talserier - ett logiskt induktivt prov

De tre delproven består vardera av 40 uppgifter och man kan erhålla maximalt 120 poäng, då provresultaten på de tre deltesten slås samman. Reliabilitetskoefficienten för de sammanlagda testen uppgår till 0.94 (Svensson, 1964, s. 26).

Sambanden mellan begåvning och utbildningskarriär är långt ifrån fullkomliga, vilket betyder att andra faktorer än begåvning mätt med test har betydelse för val av utbildningsnivå. Bland dessa märks ungdomarnas sociala bakgrund, deras studieambitioner, tilltro till egen förmåga och trivsel i skolsituationen och inte minst betyg att konkurrera med i förestående urvalssituationer.

Det är följaktligen många faktorer som styr val av utbildningskarriär och de flesta av dem samvarierar. Begåvning är bara en av flera tänkbara förutsättningar att söka till högre utbildning. Den fråga man kan ställa sig är om begåvning är en bra prediktionsfaktor för rekrytering till högskola. I mätsammanhang får man alltid räkna med risk för bristande validitet, särskilt i beteendevetenskapliga undersökningar. Jensen (1980) har gjort en bred genomgång av forskning om intelligens och utbildning och drar slutsatsen att ingenting bättre predicerar en persons framtida utbildning än hans intelligens. Det finns de som är försiktigare. Jencks m fl (1979) menar att intelligens predicerar slutlig utbildning åtminstone lika bra som social bakgrund.

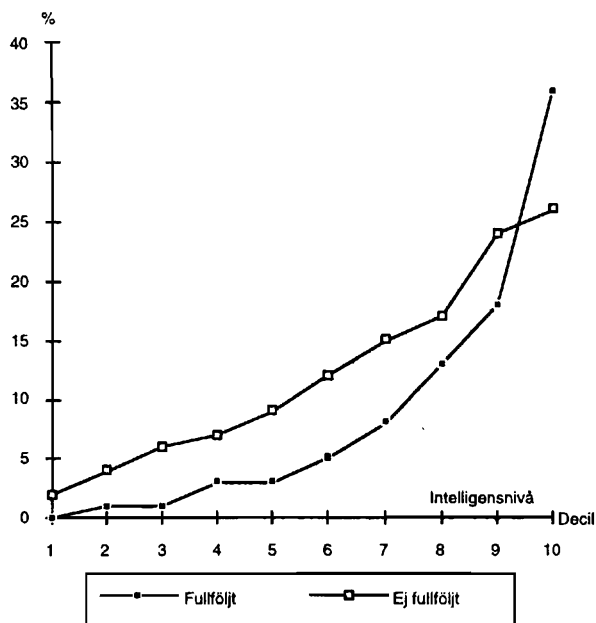
Även svenska forskare har gjort översiktliga inventeringar av den mångfald av undersökningar som avhandlar olika prediktionsfaktors samband med framgång i akademiska studier. Henrysson (1984) sammanfattar att betygssummor, kunskaps- och färdighetsprov samt allmänna begåvningsprov är de bästa enskilda prognosinstrumenten. Henriksson & Wedman (1992) konstaterar att olika slag av lämplighetsmätningar korrelerar med framgång i studier mellan .30 och .60. De bästa prediktorerna för framgång i högre studier är begåvningsstest och betyg från närmast föregående skolstadium, båda med en korrelationskoefficient omkring .50. Icke kognitiva faktorer som självuppfattning, självdisciplin och motivation har en korrelation mellan .10 och .30 med studieprestation.

Det är emellertid viktigt att intelligens kan omsättas till goda studieresultat genom skolsystemets olika stadier, för att leda till en högskoleutbildning. Studiebegåvning kan definieras som en förmåga att utnyttja sin intellektuella förmåga samt anpassa sig i utbildningssystemets normsystem och krav. En bekräftelse på att man lyckats är höga betyg. En väl så god utgångspunkt för urval av studiebegåvade ungdomar skulle vara studieresultat på föregående utbildningsstadium till högskola - det vill säga gymnasiebetyg. Härnqvist (1993, s 67) har visat att gymnasiebetyget är den starkast verkande faktorn vid val av fortsatt utbildningskarriär, det vill säga både vad beträffar övergång till högskola och val av utbildningsnivå inom denna. En nackdel med att välja gymnasiebetyget som urvalsgrund är att man ej får med faktorer från tidigare skeden. Det kan finnas ungdomar som tidigt visar på goda studieförutsättningar, men som av olika anledningar senare ej är intresserade av fortsatta studier.

I studier av utbildningskarriär som tar sin utgångspunkt i individers begåvning kan det ur forskningssynpunkt vara bra att utgå från mätningar i 13-årsåldern. För barn och ungdom upptar skolverksamheten en stor del av deras tid. Ungdomarna har fram till och med åk 6 fått samma institutionella skolning. Det är först i och med grundskolans högstadium som det sker en differentiering av eleverna. Denna differentiering har betydelse för deras framtida begåvningsutveckling. Elever med annars lika begåvningsresurser utvecklar dessa i olika hög grad beroende på kommande verksamheter. Teoretiska studier gynnar begåvningsutvecklingen (Härnqvist, 1968; Balke-Aurell, 1982). Skulle den studiebegåvade ungdomsgruppen avgränsas efter avslutade gymnasiestudier skulle man följaktligen mista alltför många förklaringsfaktorer på vägen genom utbildningssystemet, bland annat de differentieringseffekter som deras successiva utbildningsval medför.

De test som används i den här studien har en tillfredsställande mätningssäkerhet (.94) och god prognosvaliditet (Svensson, 1964, s. 26; Emanuelsson, Reuterberg & Svensson, 1993, s. 266). Sambandet mellan resultat av intelligensmätningar i trettonårsåldern och senare val av och framgång i högre studier visas i figur 5.1. Det framgår klart att både tendensen att påbörja utbildning och än mer att lyckas fullfölja densamma stiger med resultaten på begåvnings testen. I figuren visas resultatet i tio lika stora grupper med nästan tusen individer i vardera. Det är få procent som påbörjar högskolestudier och än färre som tar en akademisk examen i de fem, sex första decilerna. I den högsta decilen har mer än var tredje individ tagit en akademisk exa-

men och här är gruppen som fullföljt studierna större än gruppen som påbörjat men ej läst till en fullständig examen.

Not. Figuren bygger på tabell i Svensson, 1980, s 87.

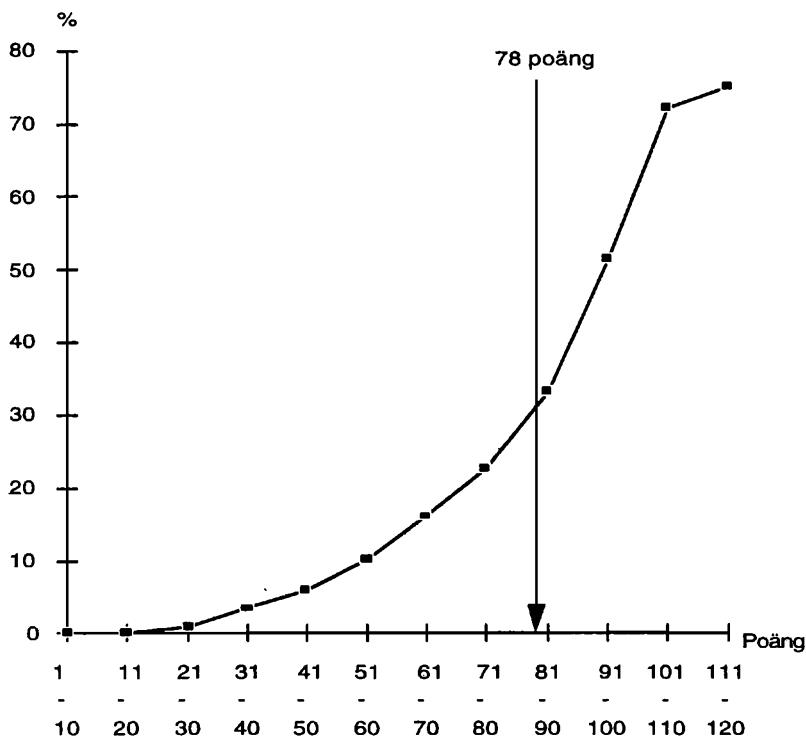
Figur 5. 1. Förhållandet mellan resultat på begåvningsmätningar i 13-årsåldern och fullföljande respektive ej fullföljande av högskolestudier.

5.3 Definition av undersökningsgrupp.

Det är begåvnings testen som ligger till grund för min definition av ungdomar med goda studieförutsättningar. De ungdomar i den ursprungliga undersökningsgruppen med sammantaget de högsta poängen på begåvnings testen har större förutsättningar att klara högskolestudier jämfört med de som sammantaget har presterat lägre poäng.

Fördelningen av totala testresultatet från de tre begåvnings testen kommer därför att utgöra utgångspunkten vid avgränsning av den grupp ungdomar, som i den här studien skall betraktas ha goda studieförutsättningar. Då ungdomarna var 23 år samkördes deras testresultat med högskoleregistret, som upplyste om vilken utbildningskarriär de dittills valt. Större delen av gruppen, 79 procent av ungdomarna utgörs av de som inte hade valt en högskoleutbildning. Resterande 21 procent har valt någon form av högskoleutbildning.

Andelen ungdomar som påbörjat högskolestudier vid olika poäng på begåvningsstesten visas i figur 5.2. Gränsen för att tillhöra gruppen med goda studieförutsättningar är satt vid den 67-e percentilen. Den tredjedel (n = 2 712) som ligger högst på de sammanslagna testen utgör undersökningsgrupp. De har en testsumma på 78 poäng eller mer.

Figur 5. 2. Andel ungdomar som påbörjat högskolestudier vid olika poäng på begåvningsstest (n = 8 198). Den lodräta pilen anger avgränsning av studiebegåvade ungdomar.

Det antas alltså att de som presterat över detta värde borde ha goda möjligheter att studera på högskola. Men av dem, som i den här undersökningen har definierats som ungdomar med goda studieförutsättningar, återfanns inte 61 % i högskola (i Sverige) vid 23 års ålder.

Som tidigare undersökningar visat (Ekman, 1949; Svensson, 1995) blir själva gränsdragningen ett visst mått av godtycke. Tyvärr finns inga objektiva kriterier eller regler för var gränsen skall dras. Sätts gränsen högre blir undersökningsmaterialets delgrupper för små för att

ge tillräckligt stabila resultat. Sätts gränsen lägre ökar osäkerheten om gruppen kan sägas ha *goda* studieförutsättningar.

För att tillhöra kategorin ungdomar med goda studieförutsättningar skall de alltså ha minst 78 poäng på begåvnings testen och gruppens medelvärde på testen kommer att ligga på 87 poäng. Det medför att medeltalet för undersökningsgruppen är 7 poäng högre än för samtliga som faktiskt påbörjat högskolestudier, vars medelvärde är 80 poäng. Att gränsen trots allt sätts så högt beror på att det som tidigare nämnts finns andra faktorer än begåvning som har betydelse för utbildningsframgång. Faktorer som social bakgrund, studieframgång, studieintresse och utbildningsambition har förmodligen i högre grad gynnat dem som verkligen påbörjat högskolestudier.

Ett annat skäl till att gränsen sätts relativt högt är att Svensson (1980) visat att prognosen för att genomföra en högskoleutbildning kraftigt stiger för den tredjedel av ungdomar som har de högsta poängen på begåvnings testen (se figur 5.1). Prognosen för att avsluta en fullgjord utbildning på högskola är alltså god för den här avgränsade potentiella "högskolegruppen".

5. 4 Kompletterande enkätundersökning.

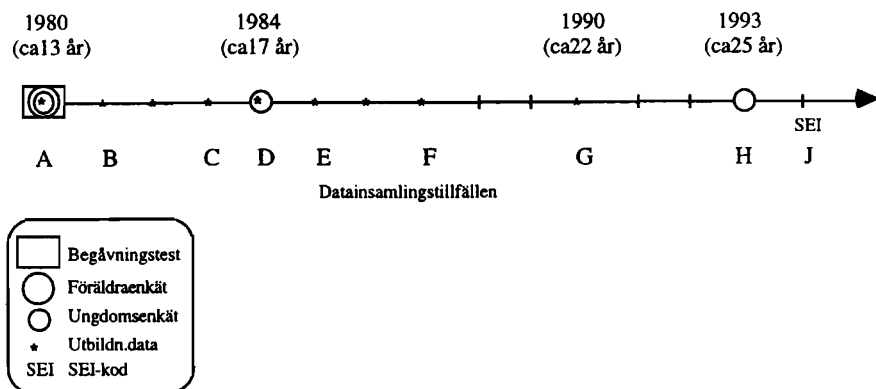
Under hösten 1992 utarbetades de postenkäter, som kompletterar tidigare uppgifter om undersökningsgruppen. Då undersökningen vände sig till både de som aldrig studerat på högskola och de som studerat eller studerade på högskola, utarbetades två enkäter. Enkäterna (bilaga 5. 2 och 5. 3) omfattar följande delar:

Uppgifter om

- ...utbildningar efter grundskolan. (Båda enkäterna)
- ...erfarenheter av utbildningar efter grundskolan. (Båda enkäterna)
- ...sysselsättning och familjesituation efter obligatorisk skolgång. (Båda enkäterna)
- ...motiv till att påbörja högskolestudier. (Högskolestuderande)
- ...motiv till att ej påbörja högskolestudier. (Ej högskolestuderande)
- ...eventuell tveksamhet till högskolestudier. (Högskolestuderande)
- ...studiefinansiering. (Högskolestuderande)
- ...eventuella högskoleplaner. (Ej högskolestuderande)

Enkäterna med foljebrev (bilaga 5.4) sändes till undersökningsgruppen våren 1993. En sammanfattning över tidpunkter för insamling av information finns i figur 5.3. De datainsamlingstillfällena som berör undersökningsgruppen är angivna med bokstäverna A - J. Efter figuren anges de variabler som vid varje insamlingstillfälle varit av intresse

för den här studien. En noggrannare presentation sker vid respektive analys i kommande resultatkapitel.

Figur 5. 3. Tidpunkter (A -J) för insamling av olikartad information om undersökningsgruppen.

- A. Begävningstest, fyra enkätfrågor till ungdomarna, två om utbildningsplaner och två om tilltro till egna skolprestationer i årskurs 6, en fråga till föräldrarna om utbildningsplaner för deras barn.
- B. Val av kurser i årskurs 7.
- C. Grundskolebetyg i årskurs 9.
- D. Sex enkätfrågor till ungdomarna, fyra om tilltro till egna prestationer i högstadiet, en fråga om trivsel i högstadiet samt en om orsak till val av gymnasielinje. Två frågor om tilltro till egna prestationer och en om trivsel i årskurs 1 i gymnasiet.
- E. Val av gymnasielinje (under åren 1982 - 85).
- F. Medelbetyg vid fullföljd gymnasieutbildning (under åren 1984 - 87).
- G. Påbörjad högskoleutbildning t o m 1990.
- H. Enkät med frågor om utbildningar efter grundskolan, en fråga beträffande trivsel och en om tilltro till egna prestationer i gymnasiet. Ett flertal frågor om motiv till respektive tveksamhet till eller hinder för att påbörja en högskoleutbildning.
- J. Informationen kompletterades med uppgifter om föräldrarnas yrken (dec 1993).

5.5 Bortfall.

Ett problem med longitudinella undersökningar är det externa bortfall som ofrånkomligt ökar med antalet datainsamlingar. Då respondenter, som varit med från den ursprungliga undersökningsgruppen undan för undan försvinner kan det medföra allvarliga konsekvenser för undersökningsresultatets tillförlitlighet. Det är särskilt viktigt att vid varje nytt insamlingstillfälle i longitudinella forskningsdesigner analysera

bortfallets betydelse för gruppens fortsatta representativitet (Menard, 1991). Därtill kommer internt bortfall på enstaka uppgifter i framförallt enkäterna. Det gör att det tillgängliga materialets storlek något varierar mellan olika analyser beroende på dels vilka variabler som ingår, dels vilken tidpunkt i utbildningskarriären den avser.

BORTFALL AV TIDIGARE INFORMATION OM UNGDOMARNA

Bortfall av tidigare information om ungdomarna visas i tabell 5.1 (Hela UGU67-gruppen). Bortfallet vad gäller begåvningsstest och elevenkät i årskurs 6 beror till stora delar på att hela klassenheter bestämt att ej deltaga i undersökningen, som var frivillig. Bortfallet av övriga skoladministrativa uppgifter, utöver ovan nämnda i årskurs 6, är mycket få och kan i sammanhanget betraktas som försumbart (Emanuelsson, 1981; Pettersson, 1985).

Tabell 5. 1. *Procentuell andel ungdomar om vilka det finns uppgifter från olika insamlingstillfällen.*

	Hela UGU67-gruppen	Planerad undersökningsgrupp	Faktisk undersökningsgrupp
Begåvningsstest vid 13 års ålder	90	100	100
Elevenkät åk 6	93	99	99
Social bakgrund	94	96	97
Föräldraenkät i årskurs 6	70	84	86
Kursval åk 7	98	100	100
Medelbetyg åk 9	99	99	99
Enkät vid 17 års ålder	77	87	92
Gymnasieuppgifter t o m år 1985	99	99	100
Högskoleuppgifter t o m år 1990	-	100	100
Antal	9 104	2 712	2 031

Det saknas i mindre grad information om gruppen studiebegåvade ungdomar än om den ursprungliga UGU67-gruppen. Den selektivt utvalda gruppen är mer svarsbenägen än gruppen UGU67 som helhet. Det är inte förvånande med tanke på att vi vänder oss med frågor om utbildning till ungdomar som förmodas ha lyckats förhållandevis väl i skolan. Även den information som hämtas från SCB beträffande skolstatistik och social bakgrund är mer komplett vad den selektiva gruppen beträffar (se tabell 5.1).

BORTFALL AV INFORMATION OM UNGDOMAR I 25-ÅRSÅLDERN.

Den planerade undersökningsgruppen bestod av 2 712 ungdomar. Av dessa fann SCB 2 663. De 49 som saknades hade emigrerat eller

avlidit. Två veckor efter att enkäterna översänts till de 2 663 ungdomarna fick de ett kort brev (bilaga 5.5), där vi tackade för att de medverkat i undersökningen samt uppmanade dem som ännu inte sänt in sina formulär att så snart som möjligt göra det. Ytterligare tre veckor senare skickades en påminnelse, denna gång med enkäter, till dem som ej svarat.

I enkäterna gavs möjlighet att uttrycka önskemål om en översikt av resultaten. Hela 75 procent av de som svarat på enkäten vill ta del av resultaten, vilket kan tydas som att de flesta ungdomar ansett undersökningen betydelsefull. De tyckte att det var angeläget att medverka. Då intresset var stort från de medverkande bestämdes att alla skulle tillsändas en sammanställning av resultaten. Så skedde hösten 1993 (bilaga 5.6).

Till och med mitten av juni 1993 hade drygt 76 procent *ifyllda* enkäter av de 2 663 utsända inkommit. Av dessa kom 1 008 från högskolestuderande och 1 023 från de som ej studerade/studerat på högskola. Flertalet (65.5 %), inkom före påminnelsen. Någon ytterligare påminnelse har ej ansetts lönsam. Det skulle kosta för mycket i förhållande till antalet ytterligare svarande. Christianson och Hämqvist (1980, s. 29) har visat att trots både telefonpåminnelse, ytterligare brevpåminnelse och utskick av förkortad version av enkät höjs svarsfrekvensen endast marginellt.

Svarsfrekvensen får anses acceptabel. Enkäten vände sig till ungdomar i en mycket rörlig ålder. De flyttar ofta; från ett studentboende till ett annat, hemifrån till egen bostad, många gånger till "andrahandsboende". Idag reser, arbetar eller studerar många ungdomar utomlands. Ett sextiotal anförvanter hörde av sig antingen telefonledes eller genom att sända tillbaka enkäten oifylld med ett meddelande om omöjligheten för respondenten att besvara enkäten på grund av vistelse utomlands. Antalet ungdomar som befunnit sig utomlands är förmodligen större.

Som ses i tabell 5.1 finns det fler "tidiga" uppgifter om dem som besvarat enkäten än om den planerade undersökningsgruppen som helhet. Även i detta steg blir undersökningsgruppen en selektiv grupp. Uppgifterna om ungdomar är mer heltäckande i den faktiska undersökningsgruppen än i den planerade undersökningsgruppen. Men skillnaderna är mycket små. Den största skillnaden är att hänföra till informationstillfället då ungdomarna var 17 år. Gruppen är emellertid selektiv i ett annat avseende. Det är fler av dem med teoretiska kursval som svarar. I den planerade undersökningsgruppen är andelen ung-

domar med särskild kurs i tre ämnen 77 procent. I den faktiska undersökningsgruppen är motsvarande andel närmare 80 procent.

BORTFALLSANALYS

En fördel med longitudinella studier är att bortfall i senare delar av datainsamlingen kan analyseras med hjälp av tidigare insamlingar. För att se om bortfallet påverkar ungdomars och föräldrars svarsmönster på vissa frågor som ingår i kommande analyser, har jämförelser genomförts för berörda kategori av data. Några svar från de första datainsamlingarna är samlade i tabell 5.2.

Tabell 5. 2. *Andelen med svarsalternativet "Hög" i vissa utbildningsfrågor, dels i den planerade, dels i den faktiska undersökningsgruppen. Procent.*

Uppfattningar i utbildningsfrågor	planerad	faktisk
Föräldrars utbildningsplaner för sina barn i åk 6	55	55
Ungdomars utbildningsplaner i åk 6	87	88
Ungdomars tilltro till sina prestationer i åk 6	57	55
Ungdomars motiv till utbildningsval i gymnasiet	48	49
Ungdomars tilltro till sina prestationer i högstadiet	67	69
Ungdomars trivsel på högstadiet	27	27

I tabell 5.2 kan ses att även ungdomars och föräldrars uppfattningar i vissa utbildningsfrågor är likartade i planerad och faktisk undersökningsgrupp, åtminstone i frågor som kommer tidigt i undersökningen.

5. 6 Beskrivning av undersökningsgruppen.

Hur de ungdomar som svarade på enkäten i 25-årsåldern, det vill säga de som utgör undersökningsgruppen, fördelar sig på högskolekarriär och kön ses i tabell 5.3.

Tabell 5. 3. *Undersökningsgruppen fördelad på delgrupper efter högskolekarriär och kön.*

Delgrupp	Antal
Högskolestuderande, kvinnor	568
Högskolestuderande, män	440
Ej högskolestuderande, kvinnor	518
Ej högskolestuderande, män	505
Totalt	2 031

Könsfördelningen i gruppen med goda begåvningsmässiga studieförutsättningar är i stort densamma som för hela UGU67-gruppen. Det är en viss övervikt av flickor, som besvarat enkäten i 25-årsåldern. Flickorna har haft en större benägenhet att vilja delta i undersökningen, vilket visas i tablå 5.1 över den planerade och faktiska undersökningsgruppen i jämförelse med hela UGU67-gruppens fördelning av vissa bakomliggande variabler.

Jämförelse av bakgrundsvariabler i olika grupperingar		
Kön:	Pojkar	Flickor
Hela UGU-67 (9 104)	51 %	49 %
Planerad undersökningsgrupp "Studiebegåvade" (2 712)	50 %	50 %
Enkätbesvarande grupp "Studiebegåvade" (2 031)	47 %	53 %
Begåvning:	Medelvärde	Standardavvikelse
Hela UGU-67 (8 198)	68,3	17,7
Planerad undersökningsgrupp "Studiebegåvade" (2 712)	87,3	7,2
Enkätbesvarande grupp "Studiebegåvade" (2 031)	87,8	7,4
Socialgrupp:	Högre	Lägre
Hela UGU-67 (8 607)	43%	57 %
Planerad undersökningsgrupp "Studiebegåvade" (2 609)	56%	44 %
Enkätbesvarande grupp "Studiebegåvade" (1 959)	55%	45 %

Tablå 5. 1. *Studiebegåvade ungdomar i planerad och faktisk undersökningsgrupp jämförda med ungdomar i hela UGU67-gruppen.*

Mått på ungdomarnas sociala bakgrund utgörs av sammanslagna SEI-koder. Dessa koder har grupperats i två kategorier, högre och lägre socialgruppstillhörighet, efter föräldrarnas gemensamma SEI-kod och baseras på positionen hos den av föräldrarna som har den starkaste anknytningen till arbetsmarknaden. När båda föräldrarna heltidsarbetar bestäms koden av den som har det mer kvalificerade yrket enligt SEI-kod. Grundval för kategorisering av ungdomarnas sociala bakgrund kan ses i definitionsruta 5.1.

<u>Kategori</u>	<u>Yrke</u>
Högre soc.grupper	Tjänstemän på hög och mellannivå, fria företagare
Lägre soc.grupper	Lägre tjänstemän, jordbrukare och arbetare

Definitionsruta 5. 1. *Socialgruppskategorisering.*

Undersökningsgruppens medeltal på begåvningsstesten ligger nära 20 poäng högre än totala gruppen i UGU67. Den selekterade gruppen är helt naturligt en mycket homogenare grupp än den större grupp den är avskild från. Standardavvikelsen för hela gruppen är 17,7 poäng mot 7,2 i gruppen av studiebegåvade ungdomar. Medelvärde och standardavvikelse ligger obetydligt högre för dem som svarat på enkäten jämfört med den studiebegåvade gruppen som helhet. Bortfallet har inte nämnvärt påverkat gruppens begåvningsmässiga sammansättning. Sambandet mellan social bakgrund och begåvning leder till att ungdomar från högre socialgrupper blir överrepresenterade och de från lägre socialgrupper blir underrepresenterade (Husén, 1948; Härnqvist, 1958; Svensson, 1971; Boudon, 1974). Ungdomar från de lägre socialgrupperna utgjorde 57 procent av alla som gick i årskurs 6 år 1980, medan deras andel i den studiebegåvade gruppen sjunkit till 44 procent. Bortfallet i enkätundersökningen har emellertid inte påverkat socialgruppssammansättningen, som i det närmaste är densamma i planerad och faktisk undersökningsgrupp.

5. 7 Studiebegåvade ungdomars utbildningskarriär.

Trots strävan att hålla den obligatoriska skolan så odifferentierad som möjligt fanns för den här ungdomsgruppen en skillnad i studiegång i form av mer eller mindre teoretiska kurser och tillvalsämne i grundskolans högstadium. Det sker en uppdelning av eleverna som kan få

en betydelse för senare utbildningsval. De som väljer särskild kurs i engelska och matematik har betydligt bättre förutsättningar i kommande teoretiska utbildningar. Dessutom har det varit vanligt att välja särskild kurs i ett andra språk som tillvalsämne, då eleven har för avsikt att gå vidare till de längre teoretiska gymnasieutbildningarna.

Av stor betydelse är valet av gymnasielinje för kommande högskolekarriär. De 3- och 4-åriga gymnasielinjerna har varit och är fortfarande, till skillnad från de kortare mer yrkesinriktade gymnasieutbildningarna, tänkta som en förberedelse för högre studier.

För att överskådligt kunna följa de studiebegåvade ungdomarnas studieväg fram till och med valet av högskolekarriär har vissa kategoriseringar av utbildningsmöjligheter vid varje valtillfälle konstruerats. Valmöjligheterna i grundskolans högstadium, gymnasieskolan och högskolan har i samtliga fall gjorts dikotoma. De har slagits samman till två utbildningsalternativ; ett mer teoretiskt valalternativ samt övriga valalternativ. Underlag för kategoriindelning av olika alternativ vid tre avgörande utbildningsval ses i definitionsruta 5.2.

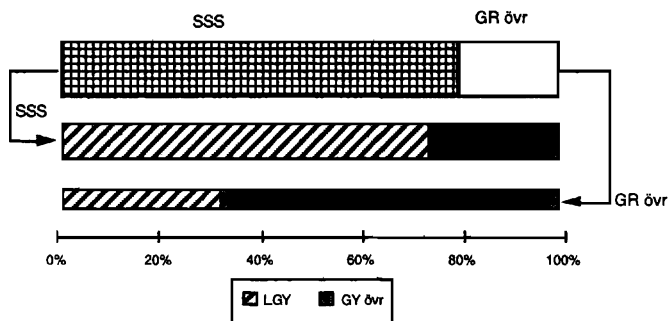
<u>Grundskolans högstadium. åk 7. UTB1:</u>	
Särskild kurs i engelska, matematik och tillvalet särskild kurs i språk	S S S
Övriga alternativ	GR övr
<u>Fullföljd gymnasieutbildning. UTB2:</u>	
Tre- eller fyraåriga (långa) linjer	L.GY
Övriga alternativ	GY övr
<u>Högskolekarriär. UTB3:</u>	
Högskola	HS
Övrigt	Ej HS

Definitionsruta 5. 2. Kategorisering av utbildningar i grund-, gymnasie- och högskola i det mer teoretiska valet och övrigt.

En del ungdomar gör vissa omval av kurser och linjer under utbildningarnas gång. Andelen studiebegåvade elever i UGU67-gruppen som hade samma val under hela grundskolans högstadium var 80 procent. Det var fler elever med teoretiska val i början av grundskolans högstadium än då samma kull avslutar årskurs nio. Likaså var det fler studerande som började på långa, teoretiska linjer i

gymnasieskola än som avslutade desamma. Andelen bland de studiebegåvade UGU67-ungdomarna som började och avslutade gymnasieskolan med samma linjeval till och med 1987 uppgick till 89 procent. Den vanligaste avvikelserna var att de bytte till en mindre teoretisk linje eller avbröt gymnasiestudierna. Det visar sig dock att andelen ungdomar med fullföljd gymnasieutbildning ökar med årskullens ålder. De har utnyttjat möjligheterna att komma igen, komplettera eller läsa in mer teoretiska linjer efter normal gymnasietid.

I figur 5.4 redovisas andelarna med olika kursval i årskurs 7 som har fullföljt olika långa studier i gymnasiet. Det visar sig att 80 procent väljer särskild kurs i engelska, matematik och ytterligare ett främmande språk (SSS). Av dem fullföljde 74 procent en 3- eller 4-årig teoretisk gymnasieutbildning. Av de 20 procent i årskurs 7 som läste andra kursalternativ än enbart särskilda kurser i tre ämnen (GR övr) gick 32 procent vidare till de 3- eller 4-åriga gymnasieutbildningarna.

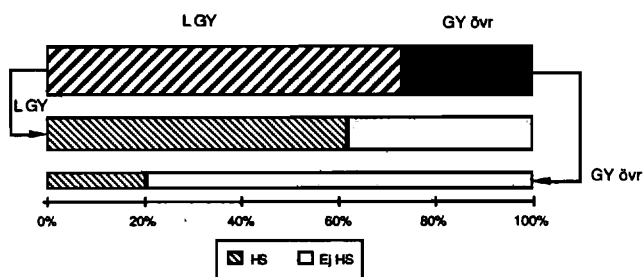
Figur 5. 4. Flödesdiagram mellan grundskolans valalternativ och valen i gymnasieskolan för de studiebegåvade ungdomarna.

Det bör observeras att fortsättningsvis används den information som ungdomarna själva gav om sin högskolekarriär vid enkätundersökningen (våren 1993). Tidsintervallet är två och ett halvt år mellan de SCB-data som låg till grund för bestämning och avgränsning av gruppen studiebegåvade ungdomar och de data som används i kommande beskrivningar och analyser. Under de fem mellanliggande terminerna har gruppen högskolestuderande utökats med drygt 10 procent (se tabell 5.4). Av dessa hade 60 procent börjat på en utbildningslinje och 40 procent på fristående kurser.

Tabell 5. 4. Tidpunkt för rekrytering till högskolan av studiebegåvade ungdomar i huvudsak födda 1967.

Påbörjande av högskolestudier	Ålder (ca)	Andel av samtliga(%)
fram till och med h.t. 1987	20	18
fram till och med v.t. 1990	23	39
fram till och med v.t. 1993	25	50

Av figur 5.4 framgick det att valet av kurser i grundskolans högstadium var av betydelse för fortsatt inriktning av gymnasiestudier. Visar bilden av övergång från gymnasieskola till högskola samma entydiga mönster? I figur 5.5 redovisas flödesandelar av ungdomar från olika linjer i gymnasiet som fram till och med 25-årsåldern hade påbörjat en högskoleutbildning.

Figur 5. 5. Flödesdiagram mellan gymnasieskolans valalternativ och valet av högskolekarriär för studiebegåvade ungdomar.

Tendensen i flödet från gymnasiet till högskola är likartad övergången mellan högstadiet och gymnasiet, men ännu tydligare. Främst är det ungdomar med långa teoretiska linjer i gymnasiet som senare återfinns i högskolan. Det är 62 procent som påbörjat en högskoleutbildning (HS) efter att ha avslutat en tre- eller fyraårig gymnasieutbildning (LGY). Inte mindre än 70 procent av dem har påbörjat långa högskoleutbildningar (3 år eller längre). Av de som gått korta gymnasielinjer (GY övr) är det en liten andel (20%), som överhuvudtaget gick vidare till högskola, och särskilt liten är den följaktligen till långa högskoleutbildningar (9%). Av de ungdomar som avslutat en tre- eller fyraårig gymnasielinje är det 38 procent som inte alls återfinns i högskolestudier i 25-årsåldern (Ej H). Hela 80 procent

av de med 2-åriga gymnasieutbildningar eller ingen gymnasieutbildning hade inte påbörjat högskoleutbildningar i 25-årsåldern.

Det var främst utbildningslinjerna de studiebegåvade ungdomarna sökte sig till (86 %) och de flesta hade redan läst eller hade för avsikt att läsa i tre år eller mer på högskolan (72 %). Många (26 %) hade samlat utbildningspoäng från både utbildningslinje och fristående kurser. Det stora flertalet av de som läste fristående kurser hade ej för avsikt att läsa till en fil.kand.examen. Endast sju procent av ungdomarna som påbörjat högskolestudier ämnade läsa 120 poäng eller mer i form av fristående kurser. I bilaga 5.7 återges de studiebegåvade ungdomarnas högskoleutbildning till och med 23 års ålder, totalt i undersökningsgruppen jämfört med den hela åldersgruppen de ingår i.

5. 8 Sammanfattning.

Den här longitudinella studien ingår i en undersökning som påbörjades 1980. Undersökningsgruppen utgörs av de personer, flertalet födda 1967, som i 13-årsåldern bedömdes ha goda studieförutsättningar. Det är resultat på tre begåvningsstest i årskurs 6 som ligger till grund för definitionen av undersökningsgruppen. Den tredjedel av ungdomarna som sammanlagt presterade högst på de tre testen ingår i undersökningsgruppen.

Datainsamlingen har skett vid flera tillfällen och är av olika karaktär. Ungdomarna har svarat på enkät då de var i 13-, 17- respektive 25-årsåldern. Till den informationen har skoldata fortlöpande tillförts. Den information som använts till studien kan sägas vara av tre slag, objektiva bakgrundsvariabler, enskilda elev- och föräldruppfattningar samt motivvariabler. Förutom kön och social bakgrund används uppgifter om betyg och utbildningsval. Ungdomarna har svarat på frågor om tilltro till egna skolprestationer och trivsel med skolarbete i olika utbildningsstadier. Föräldrars och elevers utbildningsplaner har mätts. Till studiens senare del fogas ungdomars olika motiv till val av högskoleutbildning. Motiven gäller frågor om studieintresse, behörighet, arbetsmarknad, egen familjesituation samt utbildningsekonomiska aspekter.

Ett problem med longitudinella undersökningar är det bortfall som ofrånkomligt ökar med antalet datainsamlingar. Den planerade undersökningsgruppen bestod av 2 663 ungdomar. Av de 2 031 ifyllda enkäterna kom 1 008 från högskolestuderande och 1 023 från ungdö-

mar som ej studerade/studerat på högskola. Det motsvarar en svarsandel på drygt 76 procent.

Det vanskliga är att rätt bedöma om båda grupperna, högskolestuderande och icke högskolestuderande, varit lika svarsbenägna på enkäten. Vid årsslutet 1990 var det enligt SCB cirka 60 procent av den tänkta undersökningsgruppen som ej påbörjat högskolestudier. Två och ett halvt år senare hade enligt enkätsvar 50 procent inte börjat på högskola. Om denna minskning gäller den planerade undersökningsgruppen som helhet går ej att ta reda på. Det är rimligt att anta att fler högskolestuderande svarar på en enkät som handlar om just utbildning. Det indikerar jämförelsen mellan andelen ungdomar i planerad och faktisk undersökningsgrupp i fråga om val av teoretiska kurser i högstadiet. Det är något fler som svarar bland dem med teoretiska val.

Vid jämförelse av faktisk med planerad undersökningsgrupp visar det sig att den sociala bakgrunden och testresultat på begåvningsproven i det närmaste fördelar sig lika i de båda grupperna. Däremot har fler kvinnor än män svarat på enkäten. Bortfallet kommer knappast att påverka resultaten vad beträffar bakgrundsvariabler. Även ungdomars och föräldrars enskilda uppfattningar i utbildningsfrågor är tämligen lika i planerad och faktisk undersökningsgrupp, åtminstone i frågor som kommer tidigt i undersökningen. Som helhet bör inte bortfallet påverka resultaten nämnvärt.

Kapitel 6

ANALYSMETODER.

Huvudsyftet med studien är att ta reda på vad som får studiebegåvade ungdomar att avstå från att studera på högskolenivå. Därvid kommer den grupp av ungdomar med goda begåvningsmässiga förutsättningar som inte påbörjat högskoleutbildning vid 25 års ålder att beskrivas och jämföras med dem som har påbörjat en högskoleutbildning. Det kommer inledningsvis att ske genom analys av de bakgrundsfaktorer som har störst betydelse för utbildningskarriären i tre olika utbildningssteg. De tre utbildningsstegen innebär val av kurser i grundskolans högstadium, val av gymnasieutbildning samt val på högskolenivå. Huvudvikten kommer att läggas på utbildningsvalet i det tredje steget, högskolevalet. Där kommer förutom bakgrundsfaktorer även ungdomarnas motiv till val att analyseras.

Resultaten kommer att redovisas i form av tabeller och figurer. För att inte tynga resultatkapiteln med för många tabeller kommer några att redovisas i bilaga.

6.1 Analysmodell.

Då utbildningsval antas påverkas av flera variabler i bakgrunden kommer multivariata analysmetoder att tillämpas på problemställningarna. Analysen kommer att ske med hjälp av två olika statistiska metoder. Först kommer en hypotetisk modell med teoretiskt möjliga variabler att testas med loglinjär modellanalys. Resultatet av modelltestningen kommer därefter att ligga till grund för en mer ingående analys av variablernas påverkan på utbildningskarriären med hjälp av kausala effektanalyser. Detta kapitel skall med ett exempel beskriva vad de två analysstegen mer konkret innebär. Exemplet är hämtat från det empiriska underlaget till modellen över utbildningssteg 1, som presenteras i nästa kapitel, men är för att bli mer överskådligt, reducerat till analys av den sociala bakgrundens och utbildningsaspirationens påverkan på kursval i grundskolans högstadium. Besva-

randet av följande frågeställningar kan få utgöra exempel på hur analysmetoderna kommer att tillämpas:

"Har social bakgrund och utbildningsaspiration någon effekt på val av utbildningsnivå?"

"Finns det någon interaktionseffekt mellan social bakgrund och utbildningsaspiration på val av utbildningsnivå?"

"I vad mån förklarar de ingående variablerna i modellen val av utbildningsnivå?"

"Hur stor effekt har aspiration respektive social bakgrund på val av utbildningsnivå?"

"Finns det ett samband mellan social bakgrund och utbildningsaspiration?" och "Hur högt är det, om så är fallet?"

"Har den sociala bakgrunden enbart en direkt effekt på val av utbildningsnivå eller verkar den även indirekt via utbildningsaspiration?"

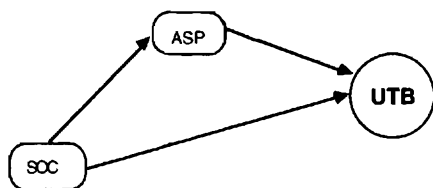
"Om det finns en interaktionseffekt mellan social bakgrund och aspiration vad gäller val av utbildningsnivå, vad innebär den för olika grupper av individer i undersökningen?"

Den empiriska informationen beskrivs i tabell 6.1. De oberoende variablerna är social bakgrund (SOC) och utbildningsaspiration (ASP). Den beroende variabeln är utbildningsval (UTB). Alla variabler har gjorts dikotoma genom att en gräns dragits i mitten av fördelningen i var och en, så att en hög- och en låggrupp bildats.

Tabell 6. 1. *Empiriskt material som beskriver sambandet mellan utbildningsval, social bakgrund och utbildningsaspiration (n = 2 590).*

	SOC hög		SOC låg	
	ASP hög	ASP låg	ASP hög	ASP låg
UTB hög	864	332	398	418
UTB låg	85	142	94	257
Totalt	949	474	492	675

I tabell 6.1 ses bland annat att det är många bland dem med hög social bakgrund och med hög aspiration, som valt hög utbildningsnivå (864), men tabellen ger ej svar på frågorna. En hypotetisk modell kan konstrueras om ingående variablers relationer utifrån teorier om utbildningsval och social selektion. En rimlig hypotetisk modell över relationen mellan de i exemplet ingående variabler visas i figur 6.1.

Figur 6. 1. Exempel på en hypotetisk modell.

De modeller, som kommer att ställas upp i följande kapitel inför analys av de tre utbildningsstegen, är av rekursiv karaktär. Det innebär ett antagande om en naturlig tidsföljd mellan variablerna och att ingen återkoppling sker bakåt från en senare variabel till en tidigare. Modellen i figur 6.1 utgör ett antagande om att det finns samband mellan variablerna och utbildningsvalet (UTB), att den sociala bakgrunden (SOC) föregår och påverkar både planer på kommande utbildning (ASP) och det faktiska utbildningsvalet (UTB) samt att utbildningsaspiration föregår och påverkar själva utbildningsvalet (UTB), men ej tvärtom. Enligt modellen påverkar social bakgrund utbildningsvalet direkt, men även indirekt genom utbildningsaspiration. Utbildningsaspiration påverkar utbildningsvalet endast direkt, då det enligt modellen ej finns någon mellanliggande variabel mellan ASP och UTB.

De samband mellan två variabler, huvudeffekter och interaktioner mellan flera variabler, som antas förekomma i modellen i figur 6.2, kan beskrivas med hjälp av förkortningar för variablerna enligt följande:

Samband:	$SOC \times ASP$
Huvudeffekter:	$SOC \times UTB$
	$ASP \times UTB$
Interaktionseffekt av första ordningen:	$SOC \times ASP \times UTB$

I den här modellen kan endast en interaktion förekomma och följaktligen av första ordningen. Denna interaktion skulle innebära att aspiration har olika betydelse för utbildningsval beroende på social bakgrund.

Det är endast så kallade hierarkiska modeller som kommer att användas. Det får till följd att en huvudeffekt, vars variabler ingår i interaktioner, inte kan uteslutas från modellen. Visar det sig att $SOC \times ASP \times UTB$ är en signifikant interaktion, kan inte någon av de två huvudeffekterna uteslutas, även om någon av dem visar sig vara icke

signifikant. Om hela modellen med dess huvudeffekter och interaktion tas med i analysen, utgör den en fullständig eller mättad modell.

6.2 Loglinjär modellanalys.

De tre första frågorna skall besvaras i det här avsnittet. De frågor som avses är:

"Har social bakgrund och utbildningsaspiration någon effekt på val av utbildningsnivå?"

"Finns det någon interaktionseffekt?"

"I vad mån förklarar de ingående variablerna i modellen val av utbildningsnivå?"

För att testa giltigheten av förklaringsmodellen används loglinjär modellanalys. Detta beroende på variablernas egenskaper. Många av dem är kategorivariabler och ej normalfördelade. Beräkningar kommer att ske på andelar (proportioner eller procent) av grupper och skillnader mellan olika gruppers andelar. Proportionsberäkningar beskriver en skala med olika stora skalsteg. Skalstegen varierar med proportionsstorleken. Skalstegen är störst för mätvärden nära ytterligheterna 0.00 och 1.00 för att minska ju närmare mitten (0.50) mätvärdena befinner sig. Funktionen av proportioner beskriver en så kallad S-formad kurva (Aldrich, 1987, s. 32). Detta gör det svårt att ta ställning till om olika gruppers skillnader i andelar i något avseende beror på en verklig skillnad eller om de råkar befinna sig på olika delar på S-kurvan. Då man omvandlar frekvenser till naturliga logaritmer fås linjära funktioner av parametrar, vilket underlättar tolkningar av jämförelser mellan olika gruppers resultat. De loglinjära modellanalyserna är alltså ett sätt att hantera mer komplexa, icke linjära samband och särskilt då man har fler än två variabler i kontingensstabeller (Wickens, 1989; Stevens, 1992).

En av fördelarna med de loglinjära analysmetoderna är att man kan testa och bygga teoretiska modeller. Vid tillämpningen av detta specificerar man i modellen en uppsättning av variabler med inbördes relationer, för att därpå pröva modellens giltighet (Bordens & Abbott, 1991). Det man prövar är om parametrar är signifikanta, genom att testa om observerade frekvenser i kontingenstabellens olika cellrutor (= delgruppers andelar) avviker från de förväntade värden vi skulle fått, om variablerna ej påverkade. För signifikansprövning av detta kommer SPSS's programmet LOGLINEAR modellanalys att användas. Med loglinjära modeller testas huvudsakligen dikotoma variabler. I en

första fas beräknas parametrar och signifikansnivåer för alla tänkbara huvud- och interaktionseffekter, en fullständig, mättad modell. Med ledning av detta konstrueras en ny (omättad) modell, som innehåller de huvudeffekter och interaktioner som är signifikanta ($p < .05$). Även den nya, omättade modellen prövas i en andra fas med loglinjär modelltestning, det vill säga man prövar hur långt man kan reducera modellen utan att de predicerade frekvenserna signifikant avviker från de observerade (SPSS, 1990a; SPSS, 1990b).

Modellanpassningen vid loglinjär modellanalys kommer att anges med måttet "Likelihood Ratio Chi Square" (G^2). Då alla inbördes relationer mellan variabler är med i modellen, en mättad modell, blir G^2 lika med noll och dess p-värde lika med ett. Modellanpassningen är fullständig, vilket innebär att modellen exakt rekonstruerar de observerade värdena. Men kriteriet på en bra modell kännetecknas av att den skall vara så enkel (ekonomisk) som möjligt. Den skall vara snål vad gäller komplicerade och invecklade samband. Därför avlägsnas interaktioner av högre ordning från modellen i den utsträckning G^2 -värdet inte blir signifikant. Ju mindre värde på G^2 , desto bättre modellanpassning och desto större anledning att acceptera den (DeMaris, 1992; Vogt, 1993) och sannolikheten (p-värdet) för att det skall vara en bra anpassad modell skall vara så hög som möjligt. Man bör inte acceptera en modell, om inte p-värdet överstiger .10 (Stevens, 1992). En del forskare hävdar till och med att p-värdet skall överstiga .20 för att det skall vara en godtagbar modellanpassning (Rice, 1992).

Det är fullt möjligt att modellen rekonstruerar de observerade värdena utan att den har något nämnvärt förklaringsvärde. Det är fallet med den mättade modellen som redovisas i tabell 6.2. Syftet med multivariat analys är just att försöka förklara en större del av variationen i den beroende variabeln med hjälp av flera oberoende variabler. Det finns i loglinjära modellanalyser ett par mått som uttrycker de i modellen ingående variabelernas förklaringsvärde. Ett är Gini's concentration coefficient (CC), även känt som Goodman and Kruskal's tau. Måttet är analogt med motsvarigheten i linjär sambandsanalys, R^2 , i den meningen att det dels anger proportionen av den beroende variabelns variation som förklaras med modellens variabler, dels varierar mellan 0 och 1 (DeMaris, 1992). Koefficienten CC kan bäst tydas vid jämförelse av en sekvens av näralliggande loglinjära modellanalyser, där man undan för undan byter ut en variabel mot en annan i samma utgångsmodell (Haberman i SPSS, 1990 b).

För att återknyta till exemplet, så prövades huvud- och interaktionseffekter med loglinjär modellanalys. Det visade sig att alla effekter var signifikanta. I följande resultatredovisningar kommer analyser som är signifikanta på 5 procents nivå att markeras med asterisk (*). I tabell 6.2 återges parameterskattningarna med resultat av signifikantestningen samt uträknande av oddsvärden.

Tabell 6. 2. Parameterskattningar för exemplet.

Variabler	Logaritmdifferenser	z-värde	Logodds	Odds
ASP × UTB	0.3025	11,77*	0.604	1.829
SOC × UTB	0.1545	6,01*	0.310	1.363
SOC × ASP × UTB	-0.0641	-2,50*	-0.128	0.880

Goodness-of-Fit: $G^2 = 0.00$; Df = 0; $p = 1.00$. CC = 0.080

Detta är en fullständigt anpassad modell, på grund av att modellen har med alla tänkbara interaktioner. Inga parametrar har uteslutits, eftersom alla var signifikanta. Vid modellprövning, då interaktionen SOC × ASP × UTB utesluts, sjunker p-värdet till 0.013, vilket är en mycket dålig modellanpassning. Därför behålls den mätade modellen för fortsatta analyser, trots att variabelernas förklaringsvärde är lågt (CC = .08). Det betyder att enbart 8 procent av variationen i utbildningsval är en följd av modellkonstellationen, enligt figur 6.2. Att förklaringsvärdet är lågt, beror sannolikt på att det finns även andra variabler som förklarar utbildningsval, variabler som inte finns med i det här exemplet, såsom studieförutsättningar och studieprestation.

Logoddsvärden är regressionskoefficienter och erhålls genom att multiplicera logaritmdifferenserna med två. Oddsens för en företeelse är mer fattbart än logvärdena för företeelsen, och erhålls genom att beräkna antilogvärden för logoddsen (SPSS, 1990a). För varje oberoende variabel väljs en av grupperna som referensgrupp. Ofta sätts denna grups oddsvärden till 1. Om oddset för den andra gruppen är större än 1 har gruppen större benägenhet att gå till högre utbildning och är oddset lägre än 1 har gruppen mindre benägenhet att gå till högre utbildning i förhållande till referensgruppen.

Det finns två huvudeffekter, ASP respektive SOC, på utbildningsval. Effekten på val av hög utbildning av att ha hög utbildningsaspiration, jämfört med låg, är 1.829. Då andra variabelvärden är lika, söker sig de med hög aspiration i jämförelse med dem med låg till högre

utbildning i förhållandet 1.829 till 1, alltså nästan dubbelt så ofta. Samma resonemang kan föras vad social bakgrund beträffar. Då andra variabelvärden är lika återfinns de med hög social bakgrund, i jämförelse med dem med låg social bakgrund, i hög utbildning i förhållandet 1.363 till 1. Analys av interaktionseffekten $SOC \times ASP \times UTB$ tas upp i avsnitt 6.4.

Därmed har några av de inledande frågeställningarna besvarats. Både social bakgrund och utbildningsaspiration påverkar val av utbildningsnivå (huvudeffekterna $SOC \times UTB$ och $ASP \times UTB$ var båda signifikanta) och de två oberoende variablerna samspelar med utbildningsvalet (interaktionen $SOC \times ASP \times UTB$ var signifikant). Utbildningsaspiration har en större effekt på utbildningsvalet än social bakgrund. Med samma sociala bakgrund fortsätter i större utsträckning de ungdomar som har en högre aspiration till högre utbildning. Modellanpassningen var bästa tänkbara, vilket beror på att båda variablerna och den enda interaktionen kunde ingå, en mättad modell. Denna modell med sina variabler förklarar däremot lite av skillnaderna mellan dem som väljer hög respektive låg utbildningsnivå ($CC = .08$), bara 8 procent.

Vi vet inte om det finns ett samband mellan SOC och ASP eller på vilket sätt SOC respektive ASP påverkar UTB . Det finns effekter av olika slag. De kan verka direkt eller indirekt på UTB . För att ta reda på det skall i avsnitt 6.4 mer detaljerade kausalanalyser tillämpas. Vi vet heller inte vad interaktionen mellan SOC och ASP innebär i sin påverkan på UTB . Det kommer att klargöras i avsnitt 6.5. Men dessförinnan skall en till loglinjär modellanalys likartad metod presenteras, nämligen LOGISTISK REGRESSION.

6.3 Logistisk regression.

Vid loglinjär modellanalys fås utöver enskilda variabelers effekter även alla variabelers interaktionseffekter med den beroende variabeln. Därav kan endast ett mindre antal oberoende variabler meningsfullt ingå i modellen, då antalet kombinationsmöjligheter snabbt ökar. Då man vill pröva många variabelers effekt på en dikotom beroende variabel i en och samma analys kan i stället logistisk regression tillämpas. Det kommer bland annat att vara fallet i kapitel 10 där analys av ungdomarnas ställningstagande till ett stort antal faktorer skall genomföras.

I en LOGISTIC REGRESSION beräknas varje bakomliggande variabels verkan på den beroende variabeln i form av regressions-

koefficienter. Man kan se var och ens betydelse då de övriga variablerna hålls under kontroll (SPSS, 1990b). Metoden ger däremot inte besked om eventuella interaktionseffekter. För att pröva vilka av många faktorer som har de största effekterna på en beroende variabel kan först logistisk regression tillämpas för att sedan fortsätta med loglinjär modellanalys med ett mindre antal betydelsefulla faktorer.

Logistisk regression har många likheter med loglinjär modellanalys. Eftersom sambanden i analyserna inte är av linjär natur, används i båda fallen logaritmer av variabler. Båda analyserna förutsätter en dikotom, beroende variabel. För att återknyta till exemplet (se avsnitt. 6.1), har logistisk regression tillämpats med samma variabeluppsättning (trots att de är få) som vid loglinjär modellanalys. I tabell 6.3 återges parameterskattningarna av de logistiska regressionskoefficienterna B, Wald Chi-square och oddsen.

B-koefficienten anger effekten eller sannolikheten att välja en högskoleutbildning för varje variabel då övriga i modellen ingående variabler hålls under kontroll. B-koefficienten kan tolkas som den ändring i logodds som fås av en enhets ändring av en av de oberoende variablerna. I tabell 6.3 är B-koefficienten för ASP 1.1988, vilket innebär att när aspirationen ändras från låg till hög, och då de andra bakgrundsvariablerna hålls konstanta, ökar logoddsen för ett högre utbildningsval med 1.2. Signifikansprövning om B-koefficienten har någon effekt kan baseras på Wald Chi-square-värden.

Även vid tolkningen av en logistisk B-koefficient används odds för att en händelse skall inträffa. Oddsset för en variabel mäts då andra i analysen inkluderade variabler hålls konstanta. Vi får renodlade effekter på utbildningsval från respektive bakgrundsvariabler. I tabell 6.3 återges oddsden då det är lättare att förstå innebörden av dem än av logodds.

Tabell 6. 3. *Analys av hur utbildningsval (UTB) beror av bakgrundsvariablerna social bakgrund (SOC) och aspiration (ASP).*

Variabler	B	Wald	Odds
ASP	1.1988	134.16*	3.316
SOC	0.5622	30.92*	1.755
Intercept	-1.3496	50.35*	

Cor.Classific. = 78 % $100 \times R^2 = 9\%$

Oddset är drygt tre gånger högre (3,3) att välja hög utbildningsnivå, då ungdomarna har en uttalad hög utbildningsaspiration jämfört med om utbildningsaspirationen är låg med kontroll för social bakgrund. Likaledes kan man alltså med regressionsanalysens hjälp utläsa att bland ungdomar med samma utbildningsaspiration väljer de med högre social bakgrund nästan dubbelt så ofta (1,8) en hög utbildningsnivå i jämförelse med dem med lägre social bakgrund. Individernas sociala bakgrund och utbildningsaspiration har av varandra oberoende effekter på utbildningsvalet. Skillnaden mellan oddsvärdena innebär att utbildningsaspirationen betyder mer än den sociala bakgrunden för utbildningsvalet. En eventuell interaktion mellan social bakgrund och utbildningsaspiration tas ej i beaktande i ovan beskrivna logistiska regressionsanalys.

De två variablerna social bakgrund (SOC) och utbildningsaspiration (ASP) förklarar sammanlagt 9 procent av variationen i utbildningsval (UTB). Detta kan jämföras med den loglinjära modellens förklaringsvärde på 8 procent. Orsakerna till modellens låga förklaringsvärde överhuvudtaget är desamma som antydde i avsnitt. 6.2.

Det finns flera tillvägagångssätt att fastställa en modells anpassning till föreliggande datamaterial. Med modellanalyserna fås ett "Correct Classification" mått, som anger hur många procent av de enligt modellen förväntade frekvenserna som överensstämmer med de observerade, med andra ord har klassificerats korrekt i den modell som prövas (SPSS, 1990b).

6.4 Kausala effektanalyser.

För att kunna besvara ytterligare en del av de inledningsvis ställda frågorna skall en mer ingående analys av variablernas påverkan på utbildningskarriären med hjälp av effektberäkningar utföras. De frågor som skall besvaras i det här avsnittet är:

"Hur stor effekt har aspiration respektive social bakgrund på val av utbildningsnivå?"

"Finns det ett samband mellan social bakgrund och utbildningsaspiration?" och "Hur högt är det, om så är fallet?"

"Har den sociala bakgrunden enbart en direkt effekt på val av utbildningsnivå eller verkar den även indirekt via utbildningsaspiration?"

Kausalanalysen går ut på att finna de effekter som var och en av de oberoende variablerna har på den beroende variabeln och på varandra samt att beskriva hur dessa effekter kan tolkas utifrån kausalmodellen.

För att mer ingående kunna genomföra analysen, används en effekt-mätningsteknik av korstabelldata med hjälp av proportionsdifferenser, en metod som utarbetats av Coleman (1964, 1970), förenklats av Hernes (1976) och utförligt redovisats av Hellevik (1980). I en enkel korstabell kan en av de oberoende variablerna placeras på den horisontella axeln och den beroende på den vertikala. Informationen i exemplet kan brytas ned i delinformation enligt tabell 6.4. I effektanalysen använder man sig av proportions- eller procentdifferenserna i det resultat av beroendevariabeln, som är av intresse utifrån frågeställningen. "Hur stor effekt har utbildningsaspiration för val av *hög* utbildning?" Av intresse här är alltså andelsskillnaderna mellan dem med hög ASP respektive låg ASP bland dem som väljer *hög* UTB.

Tabell 6. 4. *Samband mellan aspiration och utbildning.*

		ASP	
		låg	hög
UTB	låg	399	179
	hög	750	1262
		65%	88%
		1149	1441

Procentskillnaden $88\% - 65\% = 23\%$ är ett mått på sambandet mellan de två variablerna ASP och UTB. I ett kausalt sammanhang kan detta uttryckas: "Effekten av utbildningsaspiration på utbildningsvalet är 23 procent" eller "Sannolikheten att välja en hög utbildning är 23 procentenheter högre för dem som uttryckt hög utbildningsaspiration i jämförelse med dem med låg utbildningsaspiration". Ett annat sätt att beteckna samma sak är att ange proportionsdifferensen, 0.23. I de fall där relationen mellan två variabler presenteras som sambandsmått eller i stiganalyser kommer sannolikhetsbeteckningen att användas. Detta är exempel på en typ av förekommande effekter, nämligen bruttosambandet eller bruttoeffekten (se definitionsruta 6.1). Då man utökar analysen med flera oberoende variabler uppstår olika slag av effekter. De effektberäkningar som kommer att redogöras i kausalanalysen finns samlade i definitionsruta 6.1.

Bivariat samband (BS) : Samband mellan endast två variabler i analysen utan "Bruttoeffekt" hänsyn till att det förekommer fler variabler.

Direkt effekt (DE) : Den effekt en variabel har på den beroende variabeln, då "Nettoeffekt" övriga variabelers effekt hålls under kontroll.

Indirekt effekt (IE) : Den effekt en variabel har på den beroende variabeln via övriga mellanliggande variabler.

Kausalsamband (KS) : Variabelns totala effekt på den beroende variabeln. "Egeneffekt"

Förmedlingseffekt (FE) : Samband som finns mellan tidigare variabler i analysen och "Falskt samband" vars effekt därav ej bör tillskrivas en senare variabels påverkan på den beroende variabeln.

Definitionsruta 6. 1. *Effektkomponenter i kausalanalyser.*

Bruttoeffekten beskriver det bivariata sambandet mellan två variabler utan hänsyn till att det finns andra variabler som kan påverka. I bruttoeffekten ingår både egen effekter och falska effekter ($BS = KS + FE$). Egen effekten är det mått på det totala kausalsambandet var och en av bakgrundsvariablerna har på den beroende variabeln. Kausalsambandet eller egen effekten av en variabels påverkan på en annan kan likaså delas upp i olika delar, dels en nettoeffekt (direkteffekt) som fås då andra variabelers effekter hålls under kontroll, dels en indirekt effekt som vidarebefordras av andra mellanliggande variabler ($KS = DE + IE$). Dessutom kan det uppstå falska samband. Det är samband mellan föregående variabler i modellen och vars effekter kan förmedlas via efterföljande variabler.

I tabell 6.5 redovisas hur stor andel av olika delgrupper som valt hög utbildning (UTB+). I vårt exempel kan det endast bli fyra delgrupper, då vi har två variabler som dikotomiserats. Gruppen med hög aspiration antas i större utsträckning välja hög utbildning i jämförelse med gruppen med låg aspiration. Likaså antas gruppen från hög socialgrupp i större utsträckning välja hög utbildningsnivå i jämförelse med gruppen från lägre socialgrupp. Räkna vi ut procentskillnaderna bör vi enligt förväntning få en positiv skillnad i båda fallen (Holme & Solvang, 1991). Av tabell 6. 5 framgår att sannolikheten för att välja en hög utbildning är högre i grupperna med hög aspiration (88%) och med hög social bakgrund (84%). Procent-

andelarna i tabellen kan utnyttjas för att beräkna de oberoende variabelernas bruttoeffekt på val av utbildningsnivå.

Tabell 6. 5. Val av hög utbildning (UTB+) i olika delgrupper samt variabelers bruttoeffekter.

Variabler	Delgrupper	Procent		Bruttoeffekt
Aspiration	hög	88	}	23
	låg	65		
Socialgrupp	hög	84	}	14
	låg	70		

Bruttoeffekterna fås genom procentskillnader. De blir för aspiration respektive social bakgrund:

$$\text{ASP} : 88\% - 65\% = 23\%$$

$$\text{SOC} : 84\% - 70\% = 14\%$$

Utbildningsaspiration har större bruttoeffekt än social bakgrund på val av utbildningsnivå. Med andra ord är det bivariata sambandet högre mellan utbildningsaspiration och utbildningsval (.23) än mellan social bakgrund och utbildningsval (.14). Bruttoeffekten tar ej hänsyn till att variabelerna sinsemellan påverkar varandra.

Tabell 6. 6. Andelen (%) individer med hög utbildning (UTB+) i olika kombinationer av social bakgrund och aspiration samt underlag för beräkning av direkteffekter.

Delgrupper		Procent	Effekter från	
SOC	ASP		SOC	ASP
-	-	62	}	19
-	+	81		
+	-	70	}	21
+	+	91		

Direkteffekter på utbildningsval från var och en av de oberoende variabelerna fås genom att räkna andelarna som valt hög utbildning för delgrupper med olika möjliga variabelkombinationer. För enkelhetens skull har "hög" markerats med plustecken och "låg" med minustecken i tabell 6.6.

Direkteffekterna är den genomsnittliga skillnaden mellan plus- och minusgruppsandelar UTB+ för respektive förklarande variabel, då övriga variabler konstanthålles.

$$\begin{aligned} \text{Direkteffekten av social bakgrund på utbildningsval} : & 70\% - 62\% = 8\% \\ & \underline{91\% - 81\% = 10\%} \\ & 18\% : 2 = 9\% \end{aligned}$$

$$\begin{aligned} \text{Direkteffekten av aspiration på utbildningsval} : & 81\% - 62\% = 19\% \\ & \underline{91\% - 70\% = 21\%} \\ & 40\% : 2 = 20\% \end{aligned}$$

Direkteffekten av utbildningsaspiration på utbildningsval är mer än dubbelt så stor (20%) som direkteffekten av social bakgrund (9%). Bruttoeffekten blir högre än direkteffekten för både ASP (23% resp 20%) och SOC (14% resp 9%)

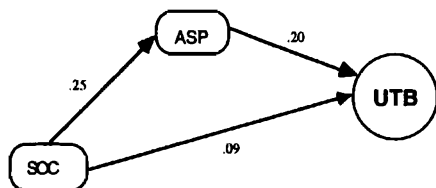
För att få en fullständig bild över de olika bakgrundsvariablernas direkteffekter på varandra måste de gemensamma effekterna uteslutas. Detta kan ske med en teknik som beskrivits av Hellevik (1980) och som innebär att man successivt beräknar direkteffekterna från respektive bakgrundsvariabler fram till och med UTB. Genom denna successiva effektberäkning från första variabel i modellen fram till den beroende variabeln erhåller man undan för undan effekterna av mellanliggande variabler. Exemplet innehåller bara två oberoende variabler, så det är bara effektöverföringen från SOC till ASP som behöver räknas ut. Dataunderlaget för detta finns i tabell 6.7.

Tabell 6. 7. *Direkteffekt av social bakgrund på utbildningsaspiration.*

		SOC	
		låg	hög
ASP	låg	675	475
	hög	497	954
		42%	67%
		1169	1429

$$\text{SOC} \times \text{ASP}: 67\% - 42\% = 25\%$$

I det här exemplet är effektoverföringen från SOC till ASP identisk med bruttoeffekten dem emellan, då det inte finns någon bakomliggande variabel (före SOC) som kan förmedla ett falskt samband. Bakgrundsvariablernas direkteffekter på varandra respektive på den beroende variabeln UTB finns samlade i figur 6.2.

Figur 6. 2. Modell över bakgrundsvariablernas direkteffekter på varandra och på utbildningsval, då ej hänsyn tas till interaktionseffekten.

I och med att man har alla direkteffekter, dels de på den beroende variabeln UTB, dels för dem mellan bakgrundsvariablerna (SOC och ASP), kan man analysera hur stor den påverkan är som en viss bakgrundsvariabel utövar indirekt på utbildningsval via de mellanliggande. På så sätt får man information inte bara om bakgrundsvariabelns totala betydelse (kausalsamband) utan också om *hur* denna påverkan utövas.

De indirekta effekterna fås genom att multiplicera direkteffekter som förmedlas av mellanliggande variabler på variabeln i fråga på dess väg till den beroende variabeln (stiganalys). I exemplet i figur 6.2 har SOC en direktväg till UTB (nettoeffekt = .09) men även en indirekt väg via ASP. Den indirekta effekten av SOC's påverkan på UTB via ASP blir $.20 \times .25$, det vill säga .05. Hade det varit fler mellanliggande variabler, hade SOC haft ytterligare andra vägar till UTB. Dessa hade förmodligen bidragit till att öka SOC's indirekta effekt på UTB. Man adderar en variabels alla indirekta effekter via olika mellanliggande variabler. Variabeln ASP kan inte ha någon indirekt effekt på UTB, då det inte finns någon mellanliggande variabel. Likaså kan inte något falskt samband förmedlas via variabeln SOC, eftersom inga variabler föregår den. Båda dessa företeelser markeras med streck (-) i tabell 6.8, som redovisar en fullständig kausaltolkning av de respektive

bakgrundsvariablernas betydelse för utbildningsval, uppdelad i olika statistiska effektkomponenter.

Tabell 6. 8. *Kausaltolkning av respektive bakgrundsvariabelns påverkan på utbildningsval.*

Effektkomponenter	Variabel:	SOC	ASP
Direkteffekt		.09	.20
Indirekt effekt		.05	-
Egeneffekt (kausalsamband)		.14	.20
Förmedlingseffekt (falskt samband)		-	.03
Bruttoeffekt		.14	.23

Utbildningsaspiration är den bakgrundsvariabel som har störst effekt på val av utbildning, oavsett om man ser till brutto- eller direkteffekt. Det förekommer ett falskt samband mellan utbildningsaspiration och utbildningsval, som orsakas av SOC. Social bakgrund påverkar utbildningsval i mindre utsträckning än vad utbildningsaspiration gör, men det sker både indirekt och direkt. Den direkta effekten är störst, men den indirekta påverkan via utbildningsaspiration är relativt stor. En tredjedel (.05) av det kausala sambandet (.14) mellan social bakgrund och utbildningsval går via utbildningsaspiration.

6. 5 Interaktionseffekter.

Det är en fråga som återstår att besvara:

"Om det finns en interaktionseffekt mellan social bakgrund och aspiration vad gäller val av utbildningsnivå, vad innebär den för olika grupper av individer i undersökningen?"

Att det finns en interaktionseffekt mellan aspiration och social bakgrund vad beträffar utbildningsval har bekräftats genom den loglinjära modellanalys som genomfördes i avsnitt 6.2. Inga parametrar kunde uteslutas från modellen på grund av att alla var signifikanta. Modellprövningen, då interaktionen uteslöts, gav som resultat att modellen ej blir acceptabel utan det informationsvärde interaktionseffekten bidrar med. I samband med förklaring av oddsvärdenas innebörd togs ej interaktionseffekten $SOC \times ASP \times UTB$ upp till diskussion. Oddsvärdet

för interaktionen blev 0.88. Den signifikanta interaktionseffekten mellan social bakgrund och utbildningsaspiration innebär att individernas utbildningsaspiration har olika effekt på utbildningsvalet beroende på social bakgrund.

Parameterskattningarna vid loglinjär analys är till hjälp då man skall fastställa att det finns interaktionseffekter av högre ordning. Det är dock ej helt lätt att få en klar bild över vad interaktionerna faktiskt innebär, särskilt hur en eventuellt negativ interaktionseffekt rätt skall tolkas. För att underlätta förståelsen av interaktionseffekter kan den loglinjära modellanalysen tillämpas på ett annat sätt. Man utesluter helt enkelt den interaktion man vill undersöka från modellen och ser vad det får för konsekvens för modellens fördelning av förväntade frekvenser. På vilket sätt förändras dessa i jämförelse med den analys då interaktionen i fråga är medtagen? För att illustrera förfarandet har förväntade frekvenser beräknats för den modell där interaktionen SOC \times ASP \times UTB uteslutits. Dessa förväntade frekvenser jämförs i tabell 6.9 med de frekvenser som fås då interaktionen är medtagen i modellen.

Tabell 6. 9. *Frekvensjämförelse mellan modell med respektive utan interaktionseffekt av första ordningen.*

Variabel:	ASP	UTB	Observerade frekvenser (med)	Förväntade frekvenser (utan)
SOC				
-	-	-	257	269
-	-	+	418	406
-	+	-	94	82
-	+	+	398	410
+	-	-	141	130
+	-	+	332	344
+	+	-	85	97
+	+	+	864	852

Den faktiska procentuella andelen individer med hög utbildning (UTB+) i olika delgrupper, som redovisas i tabell 6.10 är samma som redovisats i tabell 6.6. Den förväntade procentuella andelen med hög utbildning för det fall där interaktionseffekten SOC \times ASP \times UTB utelämnats fås med hjälp av förväntade frekvenser från tabell 6.9.

Interaktionseffekten mellan utbildningsaspiration och social bakgrund är 4 procentenheter. Den verkar olika för de två grupperna av ungdomar, vilket framgår av tabell 6.10. Utbildningsaspiration har enligt den här analysen relativt större betydelse i valet av hög

utbildning för dem från hög socialgrupp jämfört med dem från låg. Tidigare (i avsnitt 6.3) har det konstaterats att social bakgrund har indirekt effekt på val av utbildningsnivå via utbildningsaspiration. I detta avsnitt kan vi se att denna indirekta effekt verkar olika för grupper med olika social bakgrund.

Tabell 6. 10. *Verkliga och förväntade andelar med hög utbildning i respektive delgrupp under antagande om att det inte föreligger interaktionseffekt av första ordningen (procent).*

Delgrupper SOC	ASP	Faktisk procent	Procent- differens	Förväntad procent	Procent- differens	Interaktions- effekt
-	-	62	19	60	23	- 4
-	+	81		83		
+	-	70	21	73	17	+ 4
+	+	91		90		

6. 6 Sammanfattning.

Med hjälp av *loglinjär modellanalys* kan man bygga och testa teoretiska modeller. Man specificerar i olika modeller en uppsättning av variabler med inbördes relationer, för att därpå pröva respektive modells giltighet. Med loglinjära modeller testas huvudsakligen dikotoma variabler. Det som prövas är *om huvud- och interaktionseffekter är signifikanta*. Huvudeffekter är enskilda oberoende variabelers effekter på en beroende variabel. Interaktionseffekter är då en oberoende variabel i samverkan med andra påverkar den beroende variabeln på olika sätt. Variablerna ASP och SOC, som ingick i den modell som prövades i detta kapitel, hade båda signifikanta huvudeffekter på UTB. Dessutom fanns det en signifikant interaktionseffekt mellan ASP och SOC på UTB.

Vid loglinjär modellanalys fås utöver enskilda variabelers effekter även alla variabelers interaktionseffekter med den beroende variabeln. Därav kan endast ett mindre antal oberoende variabler meningsfullt

ingå i modellen, då antalet kombinationsmöjligheter snabbt ökar. Då man vill pröva *många variablers effekt* på en dikotom beroende variabel i en och samma analys kan *logistisk regression* tillämpas. Därpå kan de mest betydande variablerna, eventuellt de med störst effekt på den beroende variabeln, prövas i loglinjära modellanalyser för att utröna om det förekommer interaktionseffekter. I det här kapitlet behövdes egentligen inte logistisk regressionsanalys användas, då det var få variabler i modellen. Analysen presenterades för att den kommer att användas i kapitel 9 och 10.

Kausalanalysen går ut på att finna de effekter som var och en av de oberoende variablerna har på den beroende variabeln och på varandra samt att beskriva hur dessa effekter kan tolkas utifrån en kausalmodell. Den egen effekt en variabel har på en annan variabel kan delas upp i olika delar, dels en *direkt effekt* som fås då andra variablers effekter hålls under kontroll, dels en *indirekt effekt* som påverkar via andra mellanliggande variabler. Exemplet i det här kapitlet visade att SOC påverkade UTB både direkt och indirekt via ASP. Trots det har ASP en större egen effekt på UTB än vad SOC har.

Kapitel 7

KURSER I GRUNDSKOLANS HÖGSTADIUM

Utbildningssteg 1.

I detta kapitel analyseras hur ungdomarnas val av kurser och tillval i årskurs 7 påverkas av bakgrundsvariabler som kön och social bakgrund samt mellanliggande variabler som prestation, tilltro till egen förmåga i skolarbetet och utbildningsaspiration.

7.1 Variabler och hypotetisk modell.

Den beroende variabeln i "utbildningssteg 1" är kurser och tillval som ungdomarna *fullföljde* i årskurs 7 (UTB1), i det följande liktydigt med val i utbildningssteg 1. Variabeln har gjorts dikotom. Har ungdomarna läst särskild kurs i både matematik och engelska samt läst särskild kurs i tyska eller franska tillhör de gruppen med den mer teoretiska utbildningen i grundskolan (UTB1+). Ungdomar med alla andra kombinationer tillhör gruppen med mindre teoretisk utbildning i årskurs 7 (UTB1-).

Kön och socialgruppsstillhörighet (SOC) är bakgrundsvariabler som ingår i alla tre stegen i utbildningskarriären. I utbildningssteg 1 ingår tre mellanliggande variabler, PREST6, TILLTRO6 och ASP6. Variabeln PREST6 är det sammanslagna resultatet av de tre begåvnings-testen som ungdomarna besvarade i årskurs 6. Medianvärdet på variabeln PREST6 ligger på 86 poäng. I följande utbildningssteg används betyg som mått på prestation. Det går ej att använda i den här analysen, då hälften av eleverna ej fick betyg i årskurs 6. TILLTRO6 är ett mått på elevens värdering av sin studieframgång och ASP6 är ett mått på familjens utbildningsaspiration. De två respektive tre frågor som bildar underlag till variablerna TILLTRO6 och ASP6 finns redovisade i bilaga 7.1.

Svarsalternativen för respektive fråga har gjorts dikotoma och slagits samman till variabler. Individernas värden på respektive variabel avgör om de tillhör plus- eller minusgruppen. Ungdomsgruppens uppfattning om sina egna prestationer i årskurs 6 (TILLTRO6)

kan följas som exempel på hur variabelkonstruktionen har gått till. Frekvenserna på fråga 1 (bilaga 7.1) för de två grupperna av ungdomar med olika val i högstadiet har i ett första steg räknats samman för respektive svarsalternativ. Därpå har gruppen delats till två lika stora delgrupper. Samma har skett för fråga 2. I nästa steg har de två frågorna slagits samman till variabeln TILLTRO6 och en gräns har åter dragits i mitten av den nya fördelningen så att en plus- och en minusgrupp bildats; (TILLTRO+) och (TILLTRO-). Det visar sig i det här fallet att medianen delar variabeln TILLTRO på så sätt att 53 procent av ungdomarna tillhör plusgruppen och 47 procent minusgruppen.

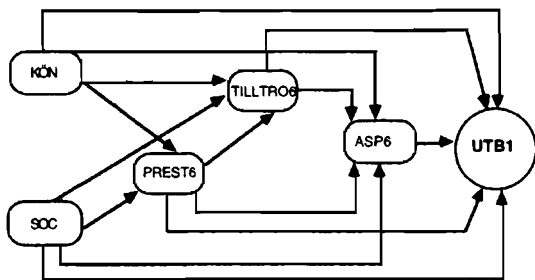
Resultatet av dikotomisering av variabler som ingår i analysen av utbildningssteg 1 beskrivs i definitionsruta 7.1. Medianvärdena kommer ej att dela fördelningarna i två exakt lika stora delar. Det beror i de flesta fall på att frågornas svarsfrekvens är snedfördelad och ibland på att mitt i fördelningarna är det höga frekvenser som fördelas på få variabelvärden. Strävan har dock varit att göra lika stora delgrupper vid dikotomiseringen. Därför används benämning medianvärde (MV) i definitionsrutan.

Tecknen plus och minus som anges vid variablerna får inte tolkas som hög och låg, utan som högre eller lägre än ett mittvärde. Det är som exempel ingen bland de studiebegåvade ungdomarna som har lägre än 78 poäng på de sammanslagna begåvningstesten. Tecknen kommer att underlätta dels redovisning av delgrupper i kommande tabeller, som innehåller många variabler, dels tolkning av resultaten i både loglinjära modellanalyser och kausala effektanalyser.

Kön:	(KÖN+) (KÖN-)	Flickor (50 %) Pojkar (50 %)
Social bakgrund:	(SOC+) (SOC-)	Någon av föräldrarna är tjänsteman på hög- eller mellannivå eller är egna företagare (55 %) Övriga (45 %)
Begåvning:	(PREST6+) (PREST6-)	Över MV på de tre begåvningstesten (47 %) Under MV på de tre begåvningstesten (53 %)
Självskattning:	(TILLTRO6+) (TILLTRO6-)	Över MV på två frågor om ungdomarnas skattning av sina skolprestationer (53 %) Under MV (47 %)
Aspiration:	(ASP6+) (ASP6-)	Över MV på tre frågor om utbildningsplaner (56%) Under MV (44 %)

Definitionsruta 7. 1. *Variablernas frekvensfördelningar i utbildningssteg 1.*

Utgångsmodellen för utbildningssteg 1 visas i figur 7.1. Alla variabler som är tänkta att ingå i modellen samt alla variabelers tänkbara effekt på varandra och på val av utbildningsnivå har tagits med. Det är sedan meningen att de olika analysstegen skall för det första bekräfta om variablerna har en signifikant effekt på UTB1 och för det andra bestämma styrkan på variablernas effekter.

Figur 7. 1. Hypotetisk modell över utbildningssteg 1.

I den hypotetiska modellen antas alla oberoende variabler påverka den beroende variabeln, utbildningsvalet (UTB1). Det förutsätts inte vara något samband mellan social bakgrund och kön. Däremot antas alla andra effekter förekomma som de beskrivs i modellen, enligt figur 7.1.

7.2 Bakgrundens bruttoeffekter.

Det är många i den här gruppen av ungdomar med goda studieförutsättningar som läser det mer teoretiska alternativet av kurskombinationer i årskurs 7. Totalt valde 77 procent det mer teoretiska alternativet (UTB1+). Hur många procent av ungdomarna i undersökningsgruppen respektive av dem i hela årskursen som läst särskild kurs i respektive ämne redovisas i bilaga 7.2.

För att få en uppfattning om vilket förklaringsvärde *var och en* av bakgrundsvariablerna har för val av kurser och tillval i årskurs 7 beräknas inledningsvis de bivariata sambanden. I tabell 7.1 redovisas hur stor andel av ungdomarna, indelade i olika variabelgrupperingar, som har läst det mer teoretiska alternativet (UTB1+) i årskurs 7. Högst andel teoretiskt utbildningsval uppvisar gruppen med hög utbildningsaspiration, 87 procent. Lägst andel kommer från gruppen med låg utbildningsaspiration, 65 procent. I tabell 7.1 redovisas även de biva-

riata sambanden (bruttoeffekter) för respektive variabel med val av utbildningsnivå i årskurs 7 (UTB1).

Tabell 7. 1. *Andel ungdomar i de teoretiska kurserna (UTB1+) i grundskolans åk 7 inom olika delgrupper samt respektive variablers samband med UTB1, bruttoeffekter.*

Variabler	Delgrupper	Andel i procent	Bruttoeffekt
Kön	Flickor	85	16*
	Pojkar	69	
Socialgrupp	SOC+	84	14*
	SOC-	70	
Begåvning	PREST6+	86	18*
	PREST6-	68	
Tilltro till egna prestationer	TILLTRO6+	86	20*
	TILLTRO6-	66	
Utbildningsaspiration	ASP6+	87	22*
	ASP6-	65	
Totalt		77	

Högsta bruttoeffekten har utbildningsaspiration (22 %). Nästan lika hög effekt på kursvalet i årskurs 7 har ungdomarnas tilltro till egen kapacitet i skolarbetet (20 %). Prestation på begåvnings testen kommer i mellanställning (18 %). Bruttoeffekten av kön på utbildningsval i åk 7 är 16 procent. Flickor gör i högre grad teoretiska kursval i årskurs 7 (85 %) i jämförelse med pojkar (69 %). Lägst bruttoeffekt har social bakgrund. Ungdomar med högre social bakgrund väljer i 14 procentenheter större utsträckning mer teoretiskt i högstadiet i jämförelse med ungdomar med lägre social bakgrund.

Tabell 7. 2. *Bakgrundsfaktorernas inbördes bivariata samband i utbildningssteg 1 (proportionsdifferenser).*

Variabler	KÖN	SOC	PREST6	TILLTRO6	ASP6
KÖN	-				
SOC	.00	-			
PREST6	-.01	.10*	-		
TILLTRO6	-.05*	.08*	.20*	-	
ASP6	-.01	.25*	.15*	.21*	-

I tabell 7.1 redovisas den påverkan som var och en av de bakomliggande variablerna har på utbildningsvalet i årskurs 7 (bruttoeffekten).

Men variablerna påverkar varandra sinsemellan. Det finns olika höga samband mellan variablerna. I tabell 7.2 redovisas variablernas samband med varandra. De högsta bruttosambanden finns mellan social bakgrund och utbildningsaspiration (.25) samt mellan tilltro och utbildningsaspiration (.21). Det är också ett högt samband mellan prestation på begåvnings testen och tilltro till egen kapacitet i skolarbetet (.20). Variabeln kön har bara samband med tilltro. Pojkar har högre tilltro till egen förmåga än vad flickor har (.05).

7.3 Loglinjär modellanalys.

För signifikansprövning av variablernas effekter på kursvalet i årskurs 7 har loglinjär modellanalys använts. I den första fasen beräknades parametrar och signifikansnivå för alla huvudeffekter och interaktioner i en mättad modell. Var och en av bakgrundsvariablerna påverkade signifikant valet av kurser i årskurs 7. En signifikant interaktionseffekt av andra ordningen erhöles i den mättade modellen, nämligen

$$\text{KÖN} \times \text{PREST6} \times \text{TILLTRO6} \times \text{UTB1}$$

En ny (omättad) modell, som enbart baserades på de signifikanta huvudeffekterna och interaktionen, konstruerades. Modellanpassningen för utbildningsval i grundskolans högstadium (UTB1) testades statistiskt och i tabell 7.3 återges parameterskattningarna med uträknande av oddsvärden samt resultat av signifikanstestningen. Interaktionseffekten blev ej signifikant i den omättade modellen.

Tabell 7. 3. Parameterskattningar i utbildningssteg 1.

Variabler	Logaritmdifferenser	Odds	z-värde
KÖN × UTB1	0.267	1.71	9,73*
ASP6 × UTB1	0.263	1.69	9,52*
TILLTRO6 × UTB1	0.225	1.57	8,26*
PREST6 × UTB1	0.208	1.52	7,49*
SOC × UTB1	0.138	1.32	5,13*
KÖN × PREST6 × TILLTRO6 × UTB1	0.051		1,93

Goodness-of-Fit: $G^2 = 17,86$; Df = 25; p = .85;

CC = .18

Modellen är väl anpassad till det empiriska materialet, p-värdet för modellanpassning är .85. Bakgrundsvariablernas förklaringsvärde av

utbildningsval i grundskolans högstadium blev däremot ej högt. De inkluderade variablerna förklarar långt från allt, bara 18 procent. Det sistnämnda beror till största delen på att ungdomarna är en homogen grupp med avseende på de variabler som inkluderas i modellen. De har alla hög poäng på begåvnings testen och väljer i hög grad särskild kurs i tre ämnen i högstadiet. Många har hög tilltro till egen förmåga och hög aspiration (se bilagor 7.1 och 7.2). Det kan finnas andra variabler, som förklarar skillnaderna i utbildningsvalet i årskurs 7, än de som är inbegripna i den här modellen. Ungdomarna kan ha specialintresse för till exempel teknik eller konst och därför valt mindre teoretiskt tillval. Eller de kan ha motvilja för endera språk eller matematik och av den orsaken valt allmän kurs i ett av dessa ämnen. Vi har varken specialintressen, trivsel med skolarbetet eller kamratpåverkan under kontroll vid val av kurser i grundskolans högstadium.

7.4 Bakgrundens direkta och indirekta effekter.

I tabell 7.4 redovisas andelen ungdomar med de mer teoretiska valen i årskurs 7 i de olika tänkbara variabelkombinationerna, dvs delgrupperna. Där kan man se att andelen med det mer teoretiska kursvalet (UTB1+) i årskurs 7 inte skiljer sig speciellt mycket mellan grupperna, särskilt inte för flickorna. Det är en stor andel av dem som har det mer teoretiska kursvalet även i delgrupper som enbart har negativa tecken på variablerna (64%).

Tabell 7. 4. *Andel (%) pojkar och flickor med olika social bakgrund med teoretiska val (UTB1+) i åk 7 i olika kombinationer av begåvning, egen tilltro och aspiration.*

PREST6	TILLTRO6	ASP6	SOC-		SOC+	
			pojkar	flickor	pojkar	flickor
-	-	-	33	64	39	74
+	-	-	53	70	66	80
-	+	-	53	82	73	79
+	+	-	73	92	76	96
-	-	+	57	77	70	89
+	-	+	87	91	87	92
-	+	+	69	89	88	95
+	+	+	88	94	94	98

Pojkarnas skiljer sig mer åt. Främst är det pojkar med minus på alla variabler som har gjort mindre teoretiska kursval. Det gäller pojkar

med såväl lägre som högre social bakgrund (33% resp. 39%). Högst andel med teoretiska val har flickor med enbart plustecken på sina variabler (98%). Överhuvudtaget väljer nästan alla studiebegåvade ungdomar i gruppen med enbart plustecken, det vill säga de med alla mellanliggande variabler över respektive fördelnings mitt, mer teoretiska kurser. För dem uppgick andelen till över 90 procent för alla utom för pojkar med lägre social bakgrund (88%). Överlag är det procentuellt fler flickor än pojkar med teoretiska kursval i alla analoga delgrupper. Samma tendens gäller i jämförelser mellan ungdomar med högre respektive lägre social bakgrund. Det är fler ungdomar från högre än från lägre sociala grupper, som väljer mer teoretisk utbildning i alla analoga delgrupper utom två.

Direkteffekterna på utbildningsval som redovisas i tabell 7.5 tar hänsyn till att variabler sinsemellan samverkar och fås från tabell 7.4. Då man parvis räknar ut differensen mellan plus- respektive minusgrupp för varje variabel och håller värdena i de övriga fyra lika får man genomsnittsskillnaderna uttryckta i procentenheter.

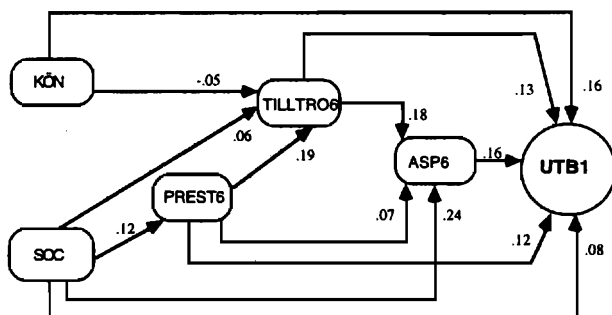
Tabell 7. 5. *Teoretiska kursval i grundskolans årskurs 7. Respektive variablers direkteffekt (procent).*

VARIABLER	Direkteffekt
1. ASP6	16*
2. KÖN	16*
3. TILLTRO6	13*
3. PREST6	12*
5. SOC	8*

Direkteffekterna på utbildningsvalet i åk 7 är lägre än bruttoeffekterna för samtliga variabler utom kön. Könsskillnaderna får en mer framträdande betydelse för utbildningsvalet, då man kontrollerar övriga variabler. Flickor väljer teoretiska kurser i större utsträckning än pojkar. Utbildningsaspiration betyder lika mycket som kön vid valet av kurser (16%). Elevernas begåvning och deras tilltro till egen prestation i årskurs 6 har ungefär lika stora direkteffekter på valet. Lägst direkteffekt för utbildningsval i åk 7 har social bakgrund.

Genom successiva effektberäkningar från första variabeln i modellen fram till den beroende variabeln UTB1 erhåller man undan för undan direkteffekterna på mellanliggande variabler. Man får nettosambanden mellan variablerna, det vill säga sambanden då variablerna

successivt konstanthålles. I figur 7.2 redovisas resultatet av beräkningarna av nettosambanden. De effekter som ej är signifikanta har uteslutits. Mellan kön och social bakgrund finns som väntat ingen effektöverföring. Det finns heller ingen effekt mellan kön och begåvning (PREST6). Totalresultatet av de tre begåvningstesten kan sägas vara könsneutralt för de här ungdomarna. Kön har heller ingen effekt på ungdomarnas utbildningsaspiration i åk 6. Däremot förekommer en visserligen låg, men negativ effektöverföring från KÖN till TILLTRO6 (-.05), vilket innebär att pojkar värderar sina skolresultat något högre än flickor vid lika resultat på begåvningstesten.

Figur 7. 2. Modell för utbildningssteg 1 med direkteffekter då ej hänsyn tas till interaktionseffekter.

Den största effektöverföringen sker mellan social bakgrund och utbildningsaspiration. Utbildningsaspirationen är 24 procentenheter högre för ungdomar med hög social bakgrund jämfört med dem från låg. Till skillnad från KÖN påverkar SOC utbildningsval genom alla mellanliggande variabler. Det bör beaktas att undersökningsgruppen är en selektiv grupp. Andelen ungdomar från högre socialgrupper är i den större än i hela årskohorten. Trots det presterar ungdomar från högre socialgrupper högre på begåvningstesten jämfört med ungdomar från lägre socialgrupper (12%). Hålls begåvningstesten under kontroll har de därtill högre tilltro till sin egen förmåga (6%). Då i nästa steg TILLTRO6 konstanthålles, har de även högre utbildningsaspiration (24%). Till detta kan läggas att de i större utsträckning även gör val av kurser med högre teoretiskt innehåll i åk 7 (8%), då de jämförs med ungdomar från lägre sociala grupper med samma begåvning, samma tilltro och samma uttalad utbildningsaspiration.

Genom stiganalys med utnyttjande av direkteffekterna fås variablernas indirekta effekt. En fullständig redovisning av kausaltolkningen av de statistiska komponenterna i respektive variablers betydelse för mer teoretiskt utbildningsval i grundskolans högstadium ges i tabell 7.6.

Tabell 7. 6. *Kausaltolkning av respektive variablers effekt på val av teoretiskt kursalternativ i grundskolans åk 7 (UTB1+).*

Effektkomponenter	Variabel: KÖN	SOC	PREST6	TILLTRO6	ASP6
Direkteffekt	.16	.08	.12	.13	.16
Indirekt effekt	.00	.06	.04	.03	-
Egeneffekt	.16	.14	.16	.16	.16
Förmedlingseffekt (falskt samband)	-	-	.02	.04	.06
Bruttoeffekt	.16	.14	.18	.20	.22

Not. - betyder att variabeln inte kan ha denna effekt

Variabeln KÖN har samma bruttoeffekt som total egeneffekt och direkteffekt. Det föreligger alltså inte någon indirekt effekt mellan KÖN och UTB1. KÖN samvarierar ej nämnvärt med mellanliggande variabler. Social bakgrund däremot har den högsta indirekta effekten på utbildningsvalet. De indirekta effekterna från social bakgrund sammantaget är nästan lika stora (.06) som den direkta effekten (.08) på utbildningsvalet i årskurs 7. Eftersom SOC ligger tidigt i modellkonstruktionen, kan den påverka UTB1 indirekt genom de andra variablerna PREST6, TILLTRO6 och ASP6 på många olika vägar. Även PREST6 och TILLTRO6 utövar indirekta effekter på utbildningsvalet i årskurs 7.

De tre mellanliggande variablerna har dessutom förmedlingseffekter (falska samband) med UTB1. Då de ligger senare i modellen förmedlar de bakomvarande variablers samband. Det största falska sambandet finns mellan ASP6 och UTB1 (.06). ASP6 utgör en viktig förmedlande länk av de sociala faktorernas inverkan. ASP6 kan inte indirekt verka genom de andra variablerna, då den ligger sist av de oberoende variablerna i modellen (därför -), men har en lika hög direkt effekt på kursvalet i grundskolan som KÖN har.

7.5 Bakgrundsfaktorernas interaktionseffekt.

Den svaga interaktionseffekt med UTB1 som erhöles vid modelltestningens första steg (mättad modell) var mellan:

$$\text{KÖN} \times \text{PREST6} \times \text{TILLTRO6} \times \text{UTB1}$$

Interaktionseffekten var ej tillräckligt stor för att vara signifikant i modelltestningens andra steg (omättad modell). Den tendens till könskillnader i de mellanliggande variablerna PREST6 och TILLTRO6 som beskrivits ovan får betraktas som liten, men kommer ändå att analyseras mer noggrant.

För att underlätta förståelsen av hur interaktionen verkar, jämförs modellen *med* respektive *utan* interaktionseffekt. Dataunderlaget till beräkningar av interaktionseffekterna återfinns i bilaga 7.3. Där kan ses att då pojkar har fler observerade frekvenser än förväntade eller vice versa, har flickor diametralt motsatt. Den förväntade procentuella andelen med hög utbildning för det fall, där interaktionseffekten $\text{PREST6} \times \text{TILLTRO6} \times \text{UTB1}$ utelämnats, ses i tabell 7.7 för flickor och i tabell 7.8 för pojkar.

Tabell 7. 7. *Verkliga och förväntade andelar med teoretiskt kursalternativ i åk 7 i respektive delgrupp under antagande om att det inte föreligger interaktionseffekt (procent). Flickor.*

Delgrupper		Faktisk	Procent-	Förväntad	Procent-	Interaktions-
PREST6	TILLTRO6	procent	differens	procent	differens	effekt
-	-	75	} 12	73	} 15	-3
-	+	87		88		
+	-	83	} 13	86	} 9	+4
+	+	96		95		

Som framgår av tabell 7.7 betyder tilltro till de egna skolresultaten i årskurs 6 något mer för flickor med högre resultat på begåvnings testen än för dem med lägre vid kursval i grundskolans högstadium.

För pojkar är det däremot så att tilltro till de egna skolresultaten i årskurs 6 spelar en större roll för dem med lägre prestationer på begåvnings testen än för dem med högre vid kursval i grundskolans högstadium, vilket framgår av tabell 7.8.

Tabell 7. 8. *Verkliga och förväntade andelar med teoretiskt kursalternativ i åk 7 i respektive delgrupp under antagande om att det inte föreligger interaktionseffekt (procent). Pojkar.*

Delgrupper		Faktisk procent	Procent-differens	Förväntad procent	Procent-differens	Interaktions-effekt
-	-	46	} 27	48	} 25	+2
-	+	73		73		
+	-	73	} 14	70	} 19	-5
+	+	87		89		

7. 6 Sammanfattning av utbildningssteg 1.

Andelen ungdomar som fullföljt mer teoretiska kurser i grundskolans åk 7 är överhuvudtaget hög i den här gruppen av studiebegåvade ungdomar. Totalt 77 procent av dem hade läst särskild kurs i engelska, matematik och dessutom i ytterligare ett främmande språk. De flesta av dem har hög tilltro till sin egen förmåga i skolsituationer och hög utbildningsaspiration. Det är 81 procent av dem som tycker att de är bland de bättre i klassen och 87 procent tänker börja en gymnasieutbildning efter åk 9. Hela 95 procent tror att deras föräldrar vill att de skall fortsätta i skola efter åk 9 (se bilaga 7.1). De studiebegåvade ungdomarna är alltså tämligen lika vad gäller de faktorer som valts att ta med i förklaringsmodellen. De förklarar därför bara en mindre del av skillnader i utbildningsvalet. Det är förmodligen andra variabler

som särskiljer gruppen av studiebegåvade ungdomar med hög teoretisk nivå på kursval från dem med övriga alternativa val i grundskolans åk 7.

Flickor läser i 16 procentenheter högre utsträckning än pojkar det mer teoretiska alternativet av kurser i grundskolans åk 7. Det är en direkt effekt, som ej påverkar valet indirekt via prestation på begåvningsstest, tilltro till egen förmåga i skolarbetet eller utbildningsaspiration. Däremot påverkar social bakgrund till stor del indirekt utbildningsvalet i åk 7 (6% av totalt 14%) genom skillnader i begåvning och tilltro till egen förmåga, men framför allt genom skillnader i utbildningsaspiration till högre socialgruppers fördel. Den sista effekten i kedjan av variabler, utbildningsaspiration, har en lika stor direkt effekt (16%) på utbildningsvalet i åk 7 som variabeln kön har, oaktat att andra variabler på olika sätt verkar genom den.

Slutsatsen blir att fler flickor än pojkar väljer högre teoretisk nivå på kurser i årskurs 7. Val av teoretiska kurser i åk 7 påverkas av uttalad hög utbildningsaspiration i årskurs 6, som i sin tur har ett högt samband med social bakgrund.

Det finns en tendens till att värdering av de egna skolresultaten i årskurs 6 betyder olika för flickor och pojkar. För flickor betyder tilltro till egna prestationer mest för dem med höga poäng på begåvningsstesten vid kursval i grundskolans högstadium. För pojkar däremot spelar tilltro en större roll för dem med lägre resultat på begåvningsstesten. Pojkar som har hög tilltro till sina skolresultat i mellanstadiet väljer i större utsträckning kurser med högre teoretisk inriktning oaktat lägre poäng på begåvningsstesten än vad flickorna gör. Flickorna å sin sida behöver i större utsträckning än pojkarna både ha bra resultat på begåvningsstest och hög tilltro till sina resultat på mellanstadiet för att välja en högre teoretisk nivå på kurser i högstadiet.

Kapitel 8.

GYMNASIEUTBILDNING

Utbildningssteg 2.

I det här kapitlet skall på liknande sätt som i det föregående redovisas hur ungdomarnas val av gymnasieutbildning påverkas av bakgrundsvariabler som kön och social bakgrund samt i detta andra steg i utbildningskarriären av de mellanliggande variablerna föregående val, skolprestation mätt med betyg, värdering av skolarbete och utbildningsaspiration på högstadiet. Till dessa har fogats trivsel med skolarbete på högstadiet.

8.1 Variabler och hypotetisk modell.

Den beroende variabeln är utbildningskarriär på gymnasienivå, mätt som genomförd linje i gymnasieskolan (UTB2), i det följande liktydigt med val i utbildningssteg 2. Även här har variabeln gjorts dikotom. Har ungdomarna slutfört en tre- eller fyraårig gymnasielinje tillhör de gruppen med det mer teoretiska valet (UTB2+). Ungdomar som genomgått andra linjer eller inte har någon gymnasieutbildning alls tillhör gruppen med det mindre teoretiska valet (UTB2-). Totalt är det 65 procent (se tabell 8.1) av de studiebegåvade ungdomarna som genomfört en gymnasieutbildning på tre- eller fyraåriga linjer (UTB2+) då de är 25 år. I bilaga 8.1 redovisas hur ungdomarna i undersökningsgruppen respektive i hela årsgruppen valt utbildning på gymnasienivå.

De oberoende variablerna har gjorts dikotoma på liknande sätt som vid analysen av UTB1. De har delats i medianvärdet (MV) i två så lika stora grupper som möjligt. Bakgrundsvariablerna kön och social bakgrund är samma som i UTB1. Den beroende variabeln UTB1 i föregående analys är med i analysen av UTB2, men nu som en mellanliggande variabel, för att ta reda på hur stor betydelse ett föregående utbildningsalternativ har för ett påföljande.

Skolprestation mäts med ungdomarnas medelbetyg i årskurs 9. Betygsuppgifterna är tämligen kompletta från högstadiet, men före-

komst av olika slag av betygssättning (blockbetyg eller betyg i enskilda ämnen) och olika nivå på kursvalen komplicerar emellertid analysen. Flera lösningar av detta problem är tänkbara, men jag har följt Härnqvists (1993, s. 19-20) korrektion för betygsbedömning i de ämnen, som kan läsas som allmän eller särskild kurs. Med hjälp av regressionsanalys har Härnqvist kommit fram till att betygen bör höjas något (.2 - .4) i särskild kurs samt sänkas något (.1 - .6) i allmän kurs och icke teoretiska tillval för att de skall kunna betraktas som rättvisande för olika elevgrupper. På så sätt kommer betygen i årskurs 9 för de elever med särskild kurs i engelska och matematik samt teoretiska tillval att i genomsnitt ligga drygt en halv betygsenhet högre än för elever med enbart allmänna kurser och mindre teoretiska tillval. En fullständig redovisning av korrektionsfaktorer finns i bilagens tabell 8.2. Vad gäller blockbetyg så har de betraktats som likvärdiga med medelbetygen i separat betygsatta ämnen inom respektive block. På så sätt har betygen i de flesta ämnen i grundskolans årskurs 9 kunnat ligga till grund för bestämning av elevernas medelbetyg. Fördelningen över elevernas medelbetyg delas därpå i medianen till en grupp med högre betyg (BETYG9+) och en grupp med lägre betyg (BETYG9-).

Analysen av utbildningssteg 2 har kompletterats med variabeln TRIVSEL, som skall belysa ungdomarnas sammanfattande trivsel med skolarbetet på högstadiet. Frågorna som bildar underlag till de mellanliggande variabelkonstruktionerna TILLTRO9, TRIVSEL9 och ASP finns i bilaga 8.3. Alla frågor till TILLTRO9 och TRIVSEL9 är hämtade från enkäten som ungdomarna fick året efter grundskolan. Frågorna är retrospektiva med avseende på upplevelser av grundskolans högstadium. Det man kan befara är att svaren blir en efterkonstruktion beroende på deras faktiska val av UTB2. Men då utgångspunkten enligt teoretisk modell (kapitel 2) är att ungdomarna utvecklas med de erfarenheter de får genom utbildningssystemet så bör även frågorna ligga i nära anslutning till tidpunkten för valet. Till följd därav har tanken på att använda information från tidigare skolstadium i dessa frågor förkastats. Det idealiska hade varit att ha tillgång till information om ungdomarnas utbildningsplaner, tilltro till sina kunskaper och trivsel med skolarbete i slutet av årskurs 9. Sådan information finns dock inte.

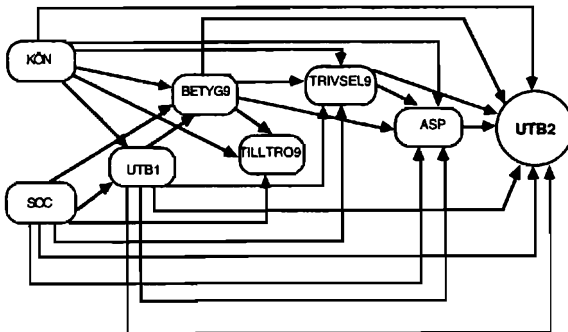
Vad beträffar frågeunderlaget till ASP så har information inhämtats dels från mellanstadiet, dels ett år efter det faktiska valet. En av frågorna till föräldrarna i årskurs 6 rör utbildningsplaner efter gymnasieskolan. Ett svarsalternativ var önskan om att deras barn skulle utbilda

sig i mer än fyra år efter grundskolan. Denna fråga får ingå som underlag till utbildningsaspiration i alla tre utbildningsstegen. Frågan ger information om föräldrarnas långsiktiga utbildningsaspiration för sina barn. Därför har den kombinerats med en fråga som vänder sig till ungdomarna själva. De får i den ta ställning till om deras val av kurser i högstadiet berodde på framtida utbildningsplaner.

Tidigare utbildningsval	(UTB1+) (UTB1-)	Läst särskild kurs i tre ämnen i åk 7 (77 %) Övriga varianter (23 %)
Prestation	(BETYG9+) (BETYG9-)	Medelbetyget i åk 9 över medianen (50 %) Under medianen (50 %)
Självskattning	(TILLTRO9+) (TILLTRO9-)	Över MV på fyra frågor om ungdomarnas skattning av sina skolprestationer i högstadiet (33 %) Under MV (67 %)
Trivsel med skolarbete	(TRIVSEL9+) (TRIVSEL9-)	Över MV på en fråga om trivsel i högstadiet (28 %) Under MV (72 %)
Aspiration	(ASP+) (ASP-)	Över MV på två frågor om utbildningsplaner (34 %) Under MV (66 %)

Definitionsruta 8. 1. *Variablernas frekvensfördelning i utbildningssteg 2.*

Resultatet av dikotomiseringen av de variabler som ingår i analysen av utbildningssteg 2 till en plus- respektive minusgrupp beskrivs i definitionsruta 8.1. Frekvensfördelning av KÖN och SOC finns beskriven i definitionsruta 7.1. Det bör ånyo påpekas att plus och minus bör tolkas som högre eller lägre än ett mittvärde. Till exempel kan ungdomar som ligger i minusgruppen för betyg ha upp till 3,8 i medelbetyg, då de går ur grundskolan.

Figur 8. 1. *Hypotetisk modell över utbildningssteg 2.*

Den hypotetiska modell som skall prövas med hjälp av LOGLINEAR analysmetod ses i figur 8.1. Alla oberoende variabler i definitionsruta 8.1 antas ha effekt på val av gymnasielinje. Dessutom antas alla variabler utom KÖN och SOC samvariera. Implicit i modellen finns även antagande om att interaktioner mellan bakgrundsvariabler på utbildningsvalet kan ingå.

8.2 Bakgrundens bruttoeffekter.

I tabell 8.1 redovisas hur stor andel av ungdomarna i respektive grupp som genomfört en längre gymnasielinje (UTB2+). Totalt är det 65 procent av de studiebegåvade ungdomarna som genomfört en gymnasieutbildning på tre- eller fyraåriga linjer (UTB2+) fram till och med 25 års ålder.

Tabell 8. 1. *Andel ungdomar med lång gymnasieutbildning (UTB2+) inom olika delgrupper samt respektive variablers samband med UTB2, bruttoeffekter.*

Variabler	Delgrupper	Andel i procent	Bruttoeffekt
Kön	Kvinnor	67	3
	Män	64	
Socialgrupp	SOC+	76	22*
	SOC-	54	
Kursval i åk 7	UTB1+	74	42*
	UTB1-	32	
Prestation	BETYG9+	87	49*
	BETYG9-	38	
Tilltro till egna prestationer	TILLTRO9+	80	22*
	TILLTRO9+	58	
Trivsel med skolarbetet	TRIVSEL9+	71	6*
	TRIVSEL9-	65	
Utbildningsaspiration	ASP+	79	19*
	ASP-	60	
Totalt		65	

De största skillnaderna är mellan grupper med högre respektive lägre grundskolebetyg och mellan högre respektive lägre teoretisk nivå på kurser i grundskolans årskurs 7. Hela 87 procent av de med betyg över genomsnittet bland ungdomarna avslutar en tre- eller fyraårig gymnasielinje, att jämföras med 38 procent i gruppen med betyg under genomsnittet. Motsvarande siffror för grupperna med mer eller mindre teoretiskt val i årskurs sju är 74 mot 32 procent, vilket innebär att kursvalet i grundskolan har stor betydelse för val av linje i

gymnasiet. Väljer ungdomarna andra alternativ än särskild kurs i tre ämnen i grundskolan så är sannolikheten liten att de fortsätter till de 3- eller 4-åriga gymnasieutbildningarna. Det är den delgrupp av ungdomar som i minst utsträckning fortsätter till de långa gymnasieutbildningarna. Det är något fler kvinnor än män, som genomfört en tre- eller fyraårig gymnasieutbildning.

I tabell 8.1 redovisas också bruttoeffekterna som var och en av bakgrundsvariablerna har haft på utbildningsnivå i gymnasiet. Alla variablerna i modellen, förutom kön, visar på signifikanta bruttoeffekter. Medelbetyget i årskurs nio och kursvalet i årskurs sju har, som nämnts, höga effekter på val av gymnasielinje, 49 respektive 42 procentenheter. Social bakgrund, tilltro till egna prestationer i skolarbetet och utbildningsaspiration har ungefär lika stora bruttoeffekter på val av gymnasieutbildning, omkring 20 procentenheter. Trivsel med skolarbete visar en svag, men signifikant effekt (6%) på gymnasievalet.

Variablerna påverkar inte enbart utbildningsvalet, utan påverkar varandra sinsemellan. Bruttosambanden återges i tabell 8.2. Det finns många höga samband mellan variablerna. Det högsta sambandet mellan oberoende variabler är mellan kursvalet i årskurs 7 (UTB1) och betyg i årskurs 9 (.44). Båda har i sin tur höga bruttoeffekter på utbildningsvalet i gymnasiet (tabell 8.1). Högt samband föreligger även mellan BETYG9 och TILLTRO9(.29).

Tabell 8. 2. *Bakgrundsvariablernas inbördes bruttosamband i utbildningssteg 2 (proportionsdifferenser).*

Variabel	KÖN	SOC	UTB1	BETYG9	TILLTRO9	TRIVSEL9	ASP
KÖN	-						
SOC	.01	-					
UTB1	.13*	.13*	-				
BETYG9	.23*	.16*	.44*	-			
TILLTRO9	-.01	.04	.19*	.29*	-		
TRIVSEL9	.09*	-.01	.08*	.07*	.08*	-	
ASP	-.03	.15*	.19*	.17*	.10*	.08*	-

Det finns inte något signifikant bruttosamband mellan kön och tilltro till egna prestationer eller utbildningsaspiration. Som förväntat finns ej heller något samband mellan social bakgrund och kön. Kön har emellertid ett högt samband med betyg (.23). Kvinnor har signifikant högre betyg i årskurs 9 än män. Kvinnor väljer också i högre grad än män

särskild kurs i matematik, engelska och ytterligare ett språk på högstadiet (.13). Kvinnor trivs något bättre än män på högstadiet (.09). Social bakgrund har signifikant samband med kursvalet i årskurs 7 (.13), betyget i årskurs 9 (.16) och utbildningsaspiration (.15). Alla sambanden är ungefär lika höga och, inte oväntat, positiva. Däremot finns inget bruttosamband varken mellan social bakgrund och TILLTRO9 eller mellan social bakgrund och TRIVSEL9. Både kursvalet i årskurs 7 (UTB1) och betyget (BETYG9) i grundskolan har samband med utbildningsaspiration (ASP), .19 respektive .17.

8.3 Loglinjär modellanalys.

Vid prövning av variablernas effekter på UTB2 med loglinjär modellanalys har i en första fas parametrar och signifikansnivå för huvudeffekter och interaktioner beräknats i en mättad modell. Alla variabler, som ingick i den fullständiga loglinjära modellen, påverkade ej signifikant valet av gymnasielinje. Variablerna TRIVSEL9 och TILLTRO9 gav ej tillräckligt stora skillnader mellan ungdomar som gick till långa respektive korta gymnasieutbildningar för att vara signifikanta. Då de två variablerna ligger i modellens senare del måste större delen av bruttoeffekterna av dem på UTB2 utgöras av förmedlingseffekter från bakgrundsvariabler (falska samband).

I den fullständiga modellen över utbildningssteg 2 fanns en signifikant interaktionseffekt av andra ordningen, nämligen mellan variablerna:

$$\text{SOC} \times \text{UTB1} \times \text{ASP} \times \text{UTB2}$$

Med ledning av detta konstruerades i fas två en ny modell med de bakomliggande variabler, vars parametrar var signifikanta i fas ett. Modellanpassningen för utbildningsval i gymnasieskolan (UTB2) testades statistiskt på nytt och i tabell 8.3 återges parameterskattningarna med uträknande av oddsvärden samt resultat av signifikantestningen. Modellanpassningen är god ($p = .69$) och variablernas förklaringsvärde av utbildningsval i gymnasiet blev relativt högt ($CC = .32$). Variablerna i utbildningssteg två förklarar mer av val av gymnasielinje än vad motsvarande variabler gjorde av val av kurser i högstadiet.

Med övriga variabler under kontroll så betyder avgångsbetyget från grundskolan mest i val av gymnasielinje. Oddset är tre (3.06) mot ett att ungdomar från gruppen med betyg över medianvärdet väljer långa gymnasielinjer jämfört med ungdomar som återfinns i gruppen med betyg under medianvärdet.

Tabell 8. 3. Parameterskattningar i utbildningssteg 2.

Variabler	Logaritmdifferenser	Odds	z-värde
BETYG9 × UTB2	0.559	3.06	16,73*
UTB1 × UTB2	0.260	1.68	6,92*
SOC × UTB2	0.212	1.53	6,87*
KÖN × UTB2	-0.161 ^a .	0.72	-4,93*
ASP × UTB2	0.083	1.18	2,41*
ASP × SOC × UTB1 × UTB2	0.107		3,48*

Goodness-of-Fit: $G^2 = 21,06$; Df = 25; $p = .69$; CC = .32

^a. Om männen sätts som referensgrupp blir logaritmdiff. positiv. Oddset blir då 1.38 för män.

Oddset är ungefär en och en halv mot ett (1.68) att de med teoretiska val på högstadiet väljer långa gymnasieutbildningar jämfört med ungdomarna som gjort andra val på högstadiet. Ungefär samma förhållande (odds = .153) gäller ungdomar med högre social bakgrund i jämförelse med dem med lägre. Oddset för att fullfölja en lång gymnasielinje är 1.38 för män mot ett för kvinnor, då övriga i modellen inkluderade variabler hålls under kontroll. Interaktionseffekten kommer att analyseras i avsnitt 8.5.

8. 4 Bakgrundens direkta och indirekta effekter.

För att få en mer fullständig tolkning av var och en av de signifikanta variabelernas effekt på val av gymnasielinje har andelarna (procenten) av UTB2+ räknats ut för de olika möjliga variabelkombinationerna på samma sätt som vid utbildningssteg 1. Resultatet redovisas i tabell 8.4.

Tabell 8. 4. Andelen (%) män och kvinnor med tre- eller fyraåriga gymnasielinjer i olika kombinationer av social bakgrund, kursval i åk 7, betyg i åk 9 och utbildningsaspiration.

UTB1	BETYG9	ASP	SOC-		SOC+	
			män	kvinnor	män	kvinnor
-	-	-	13	8	51	33
-	-	+	47	22	28	40
+	-	-	43	34	57	43
+	-	+	55	29	71	55
-	+	-	60	35	85	81
-	+	+	71	100	100	100
+	+	-	92	82	94	87
+	+	+	88	85	97	90

Det är stor skillnad mellan de olika delgruppernas benägenhet att utbilda sig på tre- eller fyraåriga gymnasielinjer. Av kvinnor, som kännetecknas av enbart minustecken har endast 8 procent slutfört en tre- eller fyraårig gymnasieutbildning. Motsvarande för den gruppen av män är 13 procent. Detta kan jämföras med andelen som går vidare från gruppen med enbart plustecken, där 97 procent går vidare till långa gymnasieutbildningar av männen och 90 procent av kvinnorna.

I alla delgrupper utom två väljer ungdomar från högre socialgrupper långa gymnasieutbildningar i större utsträckning än ungdomar från lägre socialgrupper. Män från lägre socialgrupper med hög utbildningsaspiration, mindre teoretiska kursval och lägre betyg i grundskolan slutför i större utsträckning en lång gymnasielinje än vad män från högre socialgrupper med samma förutsättningar gör.

I motsats till trenden i utbildningssteg 1 har männen på gymnasienivå i allmänhet valt teoretiska utbildningar i större utsträckning än kvinnorna under i övrigt lika förhållanden i bakgrundsvariablerna. Från det mönstret avviker män med lägre social bakgrund och med mindre teoretiska val i grundskolan, trots att de har höga betyg och hög utbildningsaspiration. Likaledes har inte män med högre social bakgrund, med mindre teoretiska val i grundskolan och låga betyg, i samma utsträckning som kvinnorna gått de långa utbildningarna på gymnasienivå, trots att de har haft en hög utbildningsaspiration.

Det är iögonfallande att de män från högre socialgrupper och alla kvinnor, som valt mindre teoretiskt inriktade kurser i årskurs 7, men ändå tillhör dem med högre medelbetyg och högre utbildningsaspiration vid grundskolans slut, utslutande valt långa gymnasielinjer (100%). Det kan återspegla ett betygtaktiskt val. Det kan också förhålla sig på det sättet att mindre matematikroade kvinnor kan ha tagit allmän kurs i matematik, därför att de vet med sig att de i gymnasiet skall välja en humanistisk inriktning. Mindre språkintresserade män kan av liknande skäl ha valt annat ämne än språk i tillvalsämnet därför att de haft siktat inriktat mot en längre teknisk utbildning på gymnasienivå. Vid undersökning av företeelsen visar det sig att alla kvinnor valde särskild kurs i matematik och engelska, men inte i ett andra språk. De flesta (75%) valde sedan samhällsvetenskaplig och ingen av dem humanistisk linje i gymnasiet. Det framgår också att 70% av de här männen har valt teknisk eller naturvetenskaplig linje i gymnasiet, efter att ha läst teknik istället för språk som tillvalsämne i högstadiet. Även om det rör sig om få ungdomar (grupperna var ganska små)

tyder det på att de gjort ett intresseval, ehuru traditionellt, åtminstone vad beträffar männen.

I tabell 8.5 återfinns de direkta effekterna (nettoeffekterna) från de variabler som enligt prövning med loglinjär modellanalys visade sig ha en signifikant effekt på utbildningsval 2, gymnasievalet.

Tabell 8. 5. Val av tre- respektive fyraåriga gymnasie-
utbildningar. Respektive variablers direkta effekt,
nettoeffekt (procent).

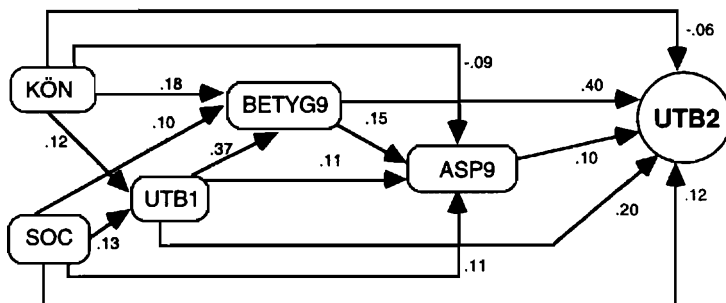
VARIABEL	Direkteffekt
1. BETYG9	40*
2. UTB1	20*
3. SOC	12*
4. ASP	10*
5. KÖN	-6*

Vid uträkandet av direkteffekter har effekterna från var och en av delgrupperna multiplicerats med viktfactorer med hänsyn till delgruppernas storlek. Det är ett förfarande som rekommenderas då de effekterna från grupperna skiljer sig markant åt och det föreligger interaktion. Medelvärden av de effekterna som bildar direkteffekten blir i annat fall missvisande. Metoden för vägda effektberäkningar beskrivs av (Hellevik, 1980, s. 88, 1990, s. 231).

Störst effekt på val av linje i gymnasiet har fortfarande betyget i årskurs 9. Det är stor skillnad mellan brutto- respektive nettoeffekten av kursval i årskurs 7 på val av utbildning på gymnasienivå. Den ändrar sig från 42 procent till en direkteffekt på 20 procent. Mellanskillnaden tyder på betydande förmedlingseffekter från de variabler som föregår UTB1, det vill säga KÖN och SOC eller att UTB1 har stor indirekt effekt på UTB2. Variabeln KÖN har fått ökad betydelse för utbildningsvalet, då övriga variabler hålls under kontroll. Kvinnornas 3 procents positiva bruttoeffekt på val av de tre- och fyraåriga gymnasie-linjerna slår över i en för dem negativ direkteffekt (-6%). Vilket innebär att under i övrigt lika i mellanliggande variabler väljer 6 procentenheter färre kvinnor än män långa gymnasieutbildningar.

Den hypotetiska modellen (figur 8.1) har reducerats med två variabler, TILLTRO9 och TRIVSEL9. I figur 8.2 ges en fullständig bild över hur återstående variablers signifikanta direkteffekter successivt påverkar påföljande variabler fram till och med UTB2. Det före-

kommer successiv effektöverföring av varierande styrka mellan alla de kvarvarande variablerna i den reducerade modellen.

Figur 8. 2. Modell för utbildningssteg 2 med direkterffekter, då ej hänsyn tas till interaktionseffekt (proportionsdifferenser).

Huvuddelen av effekter mellan de oberoende variablerna går via betyg. Betyg i årskurs 9 har därpå en stor direkterffekt på utbildningsvalet till gymnasiet (.40). Effektöverföringen är i övrigt relativt jämnt fördelad via de andra oberoende variablerna. En fullständig redovisning av kausaltolkningen av de statistiska komponenterna i respektive variabls effekt på val av tre- och fyraåriga gymnasielinjer ges i tabell 8.6.

Tabell 8. 6. Kausaltolkning av respektive variabls effekt på val av tre- och fyraåriga gymnasielinjer (UTB2+).

Effektkomponenter	Variabel:	KÖN	SOC	UTB1	BETYG9	ASP
Direkterffekt (netto)		-.06	.12	.20	.40	.10
Indirekt effekt		.10	.10	.17	.02	-
Egeneffekt		.04	.22	.37	.42	.10
Förmedlingseffekt (falskt samband)		-	-	.05	.07	.11
Bruttoeffekt.		.03	.22	.42	.49	.21

Not. - betyder att variabeln inte kan ha denna effekt

Som framgått av tidigare analyser har avgångsbetyget i grundskolan (BETYG9) i särklass störst effekt på utbildningskarriär i gymnasieskolan (UTB2). Det sker dessutom nästan helt i form av direkterffekter.

Under kontroll av övriga variabelers effekt väljer alltså 40 procentenheter fler av ungdomar med högre betyg långa gymnasielinjer jämfört med dem med lägre betyg. Betyget i grundskolan utövar till följd därav enbart en svag indirekt effekt via ASP på utbildningsvalet i gymnasiet. I sanning förmedlas effekter på 7 procentenheter via betyget i årskurs 9 från tidigare variabler i modellen.

Annorlunda förhåller det sig med kursvalet i högstadiet (UTB1). Det har nästan lika hög bruttoeffekt som BETYG9, men inemot hälften utgörs av indirekta effekter på gymnasievalet via efterkommande variabler (17%), det vill säga betyg och utbildningsaspiration. Därtill utgörs 5 procentenheter av effekterna från UTB1 på UTB2 av falska samband, samband som förmedlas via UTB1 från KÖN och SOC.

Även KÖN och social bakgrund (SOC) utövar förhållandevis höga indirekta effekter på val av gymnasieutbildning, båda 10 procentenheter. KÖN och SOC ligger först i den rekursiva modellen och påverkar utbildningsval genom alla de andra variablerna som visas i figur 8.3. Den indirekta effekten från KÖN är därtill större än den direkta effekten på UTB2. Alla variabler som per definition kan vara behäftade med falska samband är det. Det största falska sambandet med val av gymnasieutbildning har tämligen följdenligt ASP (11%), då den ligger sist i modellen. ASP utgör en viktig förmedlande länk av effekter från kursvalet i grundskolan, social bakgrund och kön.

8.5 Bakgrundsfaktorernas interaktionseffekt.

Vid den loglinjära modelltestningen av utbildningssteg två (UTB2) erhöles en signifikant interaktionseffekt, nämligen mellan social bakgrund, aspiration och utbildningsvalet i grundskolan på utbildningsvalet i gymnasiet:

$$\text{SOC} \times \text{UTB1} \times \text{ASP} \times \text{UTB2}$$

Den signifikanta interaktionseffekten innebär att de olika delgrupperna med hög respektive låg social bakgrund ej väljer hög utbildningsnivå i samma utsträckning vid lika aspirationsnivå och utbildningsval i årskurs 7.

För att underlätta förståelsen av hur interaktionseffekterna utövar sin verkan på gymnasievalet, tillämpas den loglinjära modellanalysen på samma sätt som i metodkapitel 6, dvs att från modellen utesluta den interaktion som man vill undersöka för att se vad det får för konsekvens för modellens fördelning av förväntade frekvenser.

Dataunderlaget till beräkning av interaktionseffekter visas i bilaga 8.4, där de förväntade frekvenserna jämförs med de frekvenser som fås då interaktionen är medtagen i modellen. Den faktiska och den förväntade procentuella andelen individer med hög utbildning (UTB2+) i olika delgrupper av social bakgrund och utbildningsval i grundskolan samt interaktionseffekterna redovisas i tabell 8.7 för SOC- och i tabell 8.8 för SOC+.

Tabell 8. 7. *Verkliga och förväntade andelar med långa gymnasieutbildningar i respektive delgrupp under antagande om att det inte föreligger en interaktionseffekt (procent). SOC-.*

Delgrupper		UTB2+		UTB2+		Interaktions- effekt
UTB1	ASP	Faktisk procent	Procent- differens	Förväntad procent	Procent- differens	
-	-	17	30	25	11	+19
-	+	47		36		
+	-	64	8	61	12	-4
+	+	72		73		

För ungdomar från SOC- har ASP störst betydelse bland dem med UTB1- (30%), vilket framgår av tabell 8.7. I den här gruppen ungdomar med lägre social bakgrund och mindre teoretiska utbildningsval i grundskolan spelar hög utbildningsaspiration en betydelsefull roll för den fortsatta utbildningskarriären.

Förhållandet är annorlunda bland ungdomar från högre socialgrupper (tabell 8.8). Bland dessa spelar utbildningsaspirationen överhuvudtaget en mindre roll. Det är många som går till långa gymnasielinjer, även bland dem med låg utbildningsaspiration. Utbildningsaspirationen betyder dock mest (12%) för dem med de teoretiska kursvalen (UTB1+) i grundskolan vad gäller den här gruppen av ungdomar (SOC+).

Tabell 8. 8. *Verkliga och förväntade andelar med långa gymnasieutbildningar i respektive delgrupp under antagande om att det inte föreligger en interaktionseffekt (procent). SOC+.*

Delgrupper		UTB2+		UTB2+		Interaktions- effekt
UTB1	ASP	Faktisk procent	Procent- differens	Förväntad procent	Procent- differens	
-	-	55	}	44	}	-15
-	+	50		54		
+	-	75	}	77	}	+2
+	+	87		87		

8. 5 Sammanfattning av utbildningssteg 2.

Totalt är det 65 procent av de studiebegåvade ungdomarna som genomför en gymnasieutbildning på de tre- eller fyraåriga linjerna. Oavsett om ungdomarna fullföljer långa eller korta gymnasielinjer har de trivts i lika hög grad med studierna i grundskolan och har i lika hög grad uttalat tilltro till de egna prestationerna på högstadiet då övriga faktorer, såsom kursval, betyg och utbildningsaspiration i grundskolan är lika. I särklass störst direkteffekt på gymnasievalet har ungdomarnas avgångsbetyg i grundskolan. Det är 40 procentenheter fler ungdomar med högre betyg från årskurs nio jämfört med dem med lägre betyg som går till långa gymnasieutbildningar, trots att medelbetygen är över 3,00 i båda grupperna. Medelvärdet för gruppen med högre betyg är 4,28 och för gruppen med lägre betyg 3,27.

Förhållandevis stor betydelse för gymnasievalet har även utbildningsvalet i årskurs 7. Utbildningsvalet utövar en stor indirekt effekt på valet (17%), den är nästan lika stor som dess direkteffekt (20%). Har ungdomarna valt andra alternativ än särskild kurs i tre ämnen i grundskolan så är sannolikheten förhållandevis liten att de fortsätter till de 3- eller 4-åriga gymnasieutbildningarna.

Social bakgrund har en direkt effekt på gymnasievalet på 12 procent. Det är 12 procentenheter fler ungdomar från högre sociala

grupper jämfört med dem från de lägre som väljer långa gymnasieutbildningar. Social bakgrund påverkar nästan lika mycket indirekt (10%) som direkt på valet genom kursval i grundskolan, grundskolebetyg och utbildningsaspiration.

Det är något fler kvinnor än män som fullföljt tre- eller fyraåriga gymnasieutbildningar. Det är dock en sanning med modifikation. Ty under i övrigt lika i mellanliggande variabler såsom kursvalet i årskurs 7, avgångsbetyget i högstadiet och utbildningsaspiration i grundskolan, fullföljer nämligen män i 6 procentenheter högre grad än kvinnor de långa gymnasieutbildningarna. Annorlunda formulerat, männen avhåller sig inte i samma utsträckning som kvinnorna från längre gymnasieutbildningar, framför allt inte på grund av lägre grundskolebetyg, men ej heller på grund av lägre teoretisk nivå på kursvalet i grundskolan eller av lägre utbildningsaspiration. Eftertraktade fler av kvinnorna de långa gymnasieutbildningarna, skulle de med sina högre betyg i ännu större utsträckning än vad som är fallet fylla fler av de platserna.

En högre utbildningsaspiration har störst betydelse för ungdomar från de lägre socialgrupperna bland dem med ett mindre teoretiskt kursval i grundskolan. Det visar sig i att fler av dem än förväntat har fullföljt långa gymnasieutbildningar. Lägre utbildningsaspiration hindrar däremot inte nämnvärt ungdomar i de högre socialgrupperna från att välja en lång gymnasieutbildning, inte ens bland dem med mindre teoretiskt kursval i grundskolan. Utbildningsaspirationen betyder dock mest för dem med de teoretiska kursvalen i grundskolan vad gäller den här gruppen av ungdomar.

Kapitel 9

HÖGSKOLA ELLER INTE HÖGSKOLA? Utbildningssteg 3.

I detta kapitel analyseras först hur ungdomarnas val av högskoleutbildning, dvs utbildningssteg 3, påverkas av bakgrundsvariablerna kön och social bakgrund samt de mellanliggande variablerna gymnasieutbildning, prestation i gymnasiet, värdering av egna prestationer i gymnasiet, trivsel med gymnasiestudierna och utbildningsaspiration. Därefter skall undersökas om det är något vägval i skolsystemet som är mer avgörande än andra för ungdomars benägenhet att påbörja en högskoleutbildning. Likaså skall en övergripande analys av högskolevalet med alla hittills prövade bakgrundsfaktorer från de tre utbildningsstegen genomföras, för att se vilka som påverkar mest.

9.1 Variabler och hypotetisk modell.

Den beroende variabeln i utbildningssteg 3 är val av utbildningskarriär på högskolenivå fram till och med 25 års ålder. Variabeln har gjorts dikotom. Har ungdomarna valt att påbörja en högskoleutbildning tillhör de gruppen högskolestuderande (UTB3+). Återstoden av ungdomarna utgör gruppen "ej högskolestuderande" (UTB3-).

De oberoende variabler som inledningsvis ingår i modellen är i princip desamma som i föregående utbildningssteg. Variablerna KÖN och SOC är i grunden identiska med dem i tidigare analyser och finns beskrivna i definitionsruta 7.1. Variabeln utbildningsaspiration (ASP) är sammansatt av samma frågor som i utbildningssteg två, det vill säga en fråga som ställdes till föräldrarna då ungdomarna gick i årskurs 6 och en som ungdomarna fick svara på ett år efter att de slutat grundskolan (se bilaga 9.2). Det finns inga mätningar vad beträffar utbildningsaspiration efter det att ungdomarna fyllt 17 år eller inför eventuella högskolestudier. Det finns frågor som ställdes retroaktivt, då ungdomarna var i 25-årsåldern, men som är av den beskaffenhet att de förmodas vara präglade av det faktiska valet. En av dessa frågor ingår i analysen av ungdomarnas motiv till utbildningsval (kap 10).

Den beroende variabeln UTB2 i föregående analys är med även i denna, men nu som en mellanliggande variabel. Det för att ta reda på hur stor betydelse föregående utbildning, det vill säga val av mer eller mindre teoretisk gymnasielinje, har för val av högskoleutbildning.

Liknande problem som uppstod i utbildningssteg två vad beträffar avgångsbetygen i grundskolan uppstår vid hanterandet av gymnasiebetyget (GYBETYG). För det första finns endast ungdomarnas prestation i gymnasiet i form av medelbetyg från avgångsåret tillgängligt. Det innebär att uppgifter om betyg i enskilda ämnen saknas, liksom i vilka ämnen ungdomarna har erhållit betyg, vilket leder till problem vid jämförelse mellan medelbetyg från olika linjer.

Flera lösningar är möjliga. Man kan bilda ett antal undergrupper beroende på vilken gymnasielinje ungdomarna gått ut. Detta har förekommit i tidigare undersökningar (bl a Härnqvist, 1993) där separata analyser genomförts med avseende på om ungdomarna gått 3- eller 4-åriga teoretiska, 2-åriga teoretiska eller 2-åriga praktiska linjer. Bland de ungdomar som ingår i denna undersökning har de flesta avslutat en 3- eller 4-årig gymnasieutbildning (65%). Då resterande grupper därigenom blir små, har inte det förfarandet tillämpats här. Resultatredovisningen skulle även bli svåröverskådlig i kommande analyser, om man i varje led skulle genomföra tre analyser i stället för en.

Återstår att välja att antingen bortse från de skillnader som finns i genomsnittsbetyg på olika linjer eller att på något sätt korrigera för de skillnader som finns. En korrigering kan inte bli lika noggrann som var fallet med grundskolebetygen, då betyg i enskilda ämnen inte finns tillgängliga från gymnasiet. Ett sätt att korrigera för olika delgruppers medelbetyg är att utgå från respektive grupps median vid dikotomiseringen av betygsvariabeln. Båda lösningarna har prövats i analyser. Skillnaderna i resultaten blev marginella. I det förra fallet framhävdes betygens betydelse något, medan val av gymnasielinje fick en något större vikt i det senare. Det slutliga valet blev korrigering av betyg med hänsyn till gymnasielinje, vilket innebär att betydelsen av gymnasielinje blir något överskattad. Brytpunkter (medianer) för respektive gymnasiegrupp redovisas i bilaga 9.1.

Grunden till TILLTROG och TRIVSELG är skalkonstruktioner från ungdomarnas svar på enkätfrågor om gymnasietiden, dels då de var i 17-årsåldern, dels då de var i 25-årsåldern. TILLTROG består av tre frågor och TRIVSELG av två frågor till ungdomarna om deras upplevelse av skolarbete och prestationer. Dikotomisering av respektive variabel har skett som vid tidigare utbildningssteg. I bilaga 9.2

redovisas vilka frågor som ligger till grund för variabelbestämningen TILLTROG och TRIVSELG, som ingår i utbildningssteg 3.

Det är ungdomar som genomgått en gymnasieutbildning, som ingår i analysen av utbildningssteg 3. För dem finns betyg fram till och med läsåret 1986 - 87 (GYBETYG) och de kan uttala sig om utbildningen (TILLTROG och TRIVSELG). De som överhuvudtaget inte har en gymnasieutbildning eller som på annat sätt skaffat sig motsvarande utbildning utomlands eller senare (t ex i KOMVUX) kan inte ingå i analysen. Den gruppen av ungdomar utgör knappt 5 procent.

Resultatet av dikotomiseringen av variabler som ingår i analysen beskrivs i definitionsruta 9.1. Frekvensfördelning av KÖN och SOC finns tidigare beskriven i definitionsruta 7.1.

Tidigare utbildningsval	(UTB2+) (UTB2-)	Genomgått 3- eller 4-årig gymnasieskola (65 %) Genomgått en 2-årig gymnasieutbildning (35 %)
Prestation	(GYBETYG+) (GYBETYG-)	Medelbetyget över medianen sista termin i gymnasiet (48 %) och under medianen (52 %), i respektive grupp av linjer
Självskattning	(TILLTROG+) (TILLTROG-)	Över MV på tre frågor om ungdomarnas skattning av sina skolprestationer i gymnasiet (52 %) Under MV (48 %)
Trivsel med skolarbete	(TRIVSELG+) (TRIVSELG-)	Över MV på två frågor om skolarbete/trivsel (48%) Under MV (52 %)
Utbildningsaspiration	(ASP+) (ASP-)	Över MV på två frågor om utbildningsplaner(34%) Under MV (66 %)

Definitionsruta 9. 1. Variablernas frekvensfördelning i utbildningssteg 3.

9. 2 Bakgrundens bruttoeffekter.

De olika delgruppernas övergångsfrekvens till högskola presenteras i tabell 9.1. Totalt har hälften av de studiebegåvade ungdomarna påbörjat högskolestudier vid 25 års ålder. (I bilaga 5.7 kan en jämförelse göras vad beträffar ungdomarnas val av högskoleutbildning till och med 23 års ålder, totalt i undersökningsgruppen jämfört med hela den årsgrupp de ingår i.)

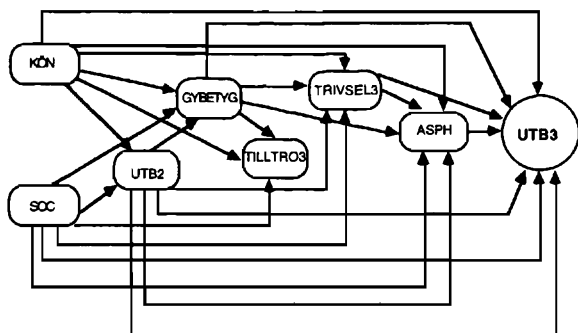
Av tabell 9.1 framgår att gymnasieutbildning har hög bruttoeffekt (44%) på val av utbildningskarriär på högskolenivå. Av dem som gått långa teoretiska linjer i gymnasiet har 65 procent påbörjat högskolestudier, vilket kan jämföras med endast 21 procent av dem som gått

korta gymnasielinjer. Även gymnasiebetyg (32%) och utbildningsaspiration (24%) har relativt hög bruttoeffekt på val av högskoleutbildning. Alla medtagna variabler har signifikanta bruttoeffekter. Lägst effekt har variabeln kön (5%). Färre av männen (47%) söker sig till högskolan jämfört med kvinnorna (52%). Det bör då hållas i minnet att utbildning i steg 3 enligt den dikotoma definitionen innesluter all typ av högskoleutbildning, oavsett längd.

Tabell 9. 1. Övergångsfrekvens (%) till högskola inom olika delgrupper av ungdomarna samt respektive variablers samband med UTB3, bruttoeffekter (procentdifferenser).

Variabler	Delgrupper	Andel i procent	Bruttoeffekt
Kön	Kvinnor	52	5*
	Män	47	
Socialgrupp	SOC+	58	18*
	SOC-	40	
Gymnasielinje	UTB2+	65	44*
	UTB2-	21	
Prestation	GYBETYG+	68	32*
	GYBETYG-	36	
Tilltro till egna prestationer	TILLTROG+	58	15*
	TILLTROG-	43	
Trivsel med skolarbetet	TRIVSELG+	66	12*
	TRIVSELG-	42	
Utbildningsaspiration/högskola	ASP+	66	24*
	ASP-	42	
Totalt		50	

Den hypotetiska modell som inledningsvis skall prövas med hjälp av LOGLINEAR analysmetod ses i figur 9.1. Alla bakgrundsvariabler antas ha effekt på högskolevalet. Dessutom antas alla variabler utom KÖN och SOC samvariera. I modellen finns även antagandet om att interaktioner mellan variabler med utbildningsvalet kan ingå. Andra viktiga variabler för utbildningssteg 3, som tar upp ungdomarnas egna förklaringar till utbildningskarriär på högskolenivå, analyseras i kommande kapitel.

Figur 9. 1. Hypotetisk modell över utbildningssteg 3.

Variablerna påverkar inte enbart utbildningsvalet, utan påverkar också varandra sinsemellan. Bruttosambanden återges i tabell 9.2.

Tabell 9. 2. Bakgrundsvariablernas inbördes bruttosamband i valet av utbildning på högskolenivå (proportionsdifferenser).

Variabel	KÖN	SOC	UTB2	GYBETYG	TILLTROG	TRIVSELG	ASPH
KÖN	-						
SOC	.01	-					
UTB2	.03	.22*	-				
GYBETYG	.08*	.04	.00 ^a	-			
TILLTROG	.03	.07*	.09*	.28*	-		
TRIVSELG	.01	-.03	.03*	.14*	.16*	-	
ASPH	-.03	.16*	.19*	.10*	.11*	.08*	-

^a. Bruttosambandet mellan gymnasieutbildning och betyg har eliminerats (.00) i och med korrektion av medelbetyg med avseende på gymnasielinje.

Det högsta bruttosambandet är mellan gymnasiebetyg och tilltro till egna prestationer i gymnasiet (.28). Höga signifikanta bruttosamband förekommer också mellan social bakgrund och gymnasieutbildning (.22), mellan gymnasieutbildning och utbildningsaspiration (.19), mellan social bakgrund och utbildningsaspiration (.16) samt mellan tilltro till egna prestationer och trivsel i gymnasiet (.16). Bruttosambandet mellan gymnasieutbildning och betyg har eliminerats (.00) i och med korrektion av medelbetyg med avseende på gymnasielinje. Utan betygskorrektion för olika gymnasielinjer blir bruttosambandet mellan GYBETYG och UTB2 .15. Detta ger underlag för slutsatsen att

val av gymnasielinje är något övervärderat och betyg för ungdomar som gått långa gymnasielinjer undervärderat i kommande analyser.

9.3 Loglinjär modellanalys.

Variablernas påverkan på val i utbildningssteg 3 enligt den fullständiga modellen i figur 9.1 testades i ett första steg med loglinjär modellanalys. Det är endast social bakgrund, gymnasieutbildning, gymnasiebetyg och högskoleaspiration som har en signifikant huvudeffekt på utbildningsval på högskolenivå. Det föreligger således ingen skillnad mellan de ungdomar som väljer att högskoleutbilda sig och de som inte gör det med avseende på värdering av egna prestationer i gymnasiet, inte heller vad gäller trivsel med skolarbetet i gymnasiet. Fortsättningsvis utesluts följaktligen variablerna tilltro till egna prestationer (TILLTROG) och trivsel med studierna (TRIVSELG) i gymnasiet från modellen. Däremot tas KÖN med i modellen.

Motivering till att KÖN ingår är dels att den variabeln varit av intresse i de två tidigare utbildningsstegen, dels att den kommer före övriga variabler i modellen och kan tänkas påverka utbildningsvalet indirekt genom de mellanliggande variablerna. Ytterligare ett skäl är att KÖN ingår i vissa av de signifikanta interaktionseffekter, som erhöles mellan variabelkonstellationerna:

$$\begin{aligned} & \text{KÖN} \times \text{GYBETYG} \times \text{UTB3} \\ & \text{SOC} \times \text{GYBETYG} \times \text{UTB3} \\ & \text{KÖN} \times \text{UTB2} \times \text{UTB3} \\ & \text{UTB2} \times \text{GYBETYG} \times \text{UTB3} \end{aligned}$$

Dessa interaktionseffekter tillsammans med de variabler som hade en signifikant huvudeffekt på val av högskoleutbildning samt KÖN får ingå i en reducerad modell. Modellen testades och i tabell 9.3 återges parameterskattningarna i form av logaritm-differenser, oddsvärden och resultatet av signifikanstestningen.

De högsta huvudeffekterna på utbildningsval 3 har utbildningsvalet och betyget i gymnasiet. Variabeln KÖN blev signifikant i den omättade modellen. Modellanpassningen är svag ($p = .09$). Till viss del beror det på att parametern KÖN fick ingå i analyssteg 2 trots att den ej var signifikant i analyssteg 1. Variablernas förklaringsvärde av utbildningsval på högskolenivå är inte uppseendeväckande högt ($CC = .27$). De signifikanta interaktionseffekterna analyseras i avsnitt 9.5.

Tabell 9. 3. *Parameterskattningar i utbildningssteg 3.*

Variabler	Logaritmdifferenser	Odds	z-värde
UTB2 × UTB3	0.473	2.57	13,37*
GYBETYG × UTB3	0.352	2.02	10,13*
ASP × UTB3	0.166	1.39	5,40*
SOC × UTB3	0.091	1.20	3,10*
KÖN × UTB3	0.086	1.19	2,58*
KÖN × UTB2 × UTB3	0.124		3,58*
KÖN × GYBETYG × UTB3	0.070		2,29*
SOC × GYBETYG × UTB3	-0.067		-2,29*
UTB2 × GYBETYG × UTB3	-0.077		-2.25*

Goodness-of-Fit: $G^2 = 31.53$; Df = 22; p = .09; CC = .27

9. 4 Bakgrundens direkta och indirekta effekter.

Inför en utförligare kausalanalys av bakgrundsvariablernas effekt på högskolevalet har andelarna av UTB3+ räknats ut till de olika variabelkombinationerna på samma sätt som vid utbildningssteg 1 och 2. För att vara konsekvent har precis som i föregående utbildningssteg valts att redovisa andelen med det högre teoretiska valet, i det här fallet utbildning på högskolenivå, trots att intresset är inställt på dem som inte påbörjat högskoleutbildningar före 25 års ålder. Resultatet redovisas i tabell 9.4.

Tabell 9. 4. *Andelen (%) män och kvinnor med påbörjad högskoleutbildning i olika kombinationer av social bakgrund, gymnasieutbildning, gymnasiebetyg och högskoleaspiration.*

UTB2	GYBETYG	ASP	SOC-		SOC+	
			män	kvinnor	män	kvinnor
-	-	-	5	26	14	12
-	-	+	6	33	23	0
-	+	-	15	38	29	40
-	+	+	14	30	67	58
+	-	-	41	42	41	42
+	-	+	37	60	58	60
+	+	-	76	67	85	77
+	+	+	94	80	93	93

Skillnaderna mellan de olika delgruppernas benägenhet att utbilda sig på högskolenivå är betydande. En modell med dessa variabelkombinationer har alltså ett definitivt förklaringsvärde. Från delgrupperna med tvååriga gymnasieutbildningar och betyg under medianvärdet från såväl hög som låg socialgrupp, är det få som utbildar sig på högskola, med undantag av kvinnor med lägre social bakgrund. Från de delgrupperna har 26 procent med ASP- respektive 33 procent med ASP+ påbörjat en högskoleutbildning. Det är främst utbildningar inom vård- och utbildningssektorn som har attraherat dessa kvinnor. Högst övergångsprocent har naturligt nog delgrupperna med lång gymnasieutbildning, höga betyg och hög aspiration (80 - 94 %). I dessa "plusgrupper" av ungdomar är det betydligt fler män (94%) än kvinnor (80%) från lägre socialgrupper som går vidare till högskola, medan det i högre socialgrupper är lika många män som kvinnor (93%) som har påbörjat högskolestudier.

Precis som i analys av utbildningssteg 2 har metoden med vägda effektberäkningar tillämpats, det vill säga vid uträkandet av direkt-effekter har effekterna från var och en av delgrupperna multiplicerats med viktfaktorer med hänsyn till delgruppernas storlek.

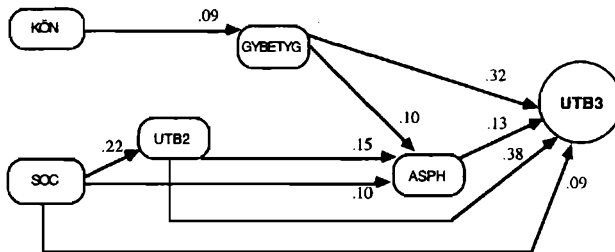
I tidigare utbildningssteg fanns klara könseffekter på utbildningsvalen. Det är ej fallet i utbildningssteg 3, vilket kan ses i tabell 9. 5.

Tabell 9. 5. Val av högskolekarriär. Respektive variablers direkta effekt, nettoeffekt (procent).

Variabel	Direkteffekt
1. UTB2	38*
2. GYBETYG	32*
3. ASP	13*
4. SOC	9*
5. KÖN	2

Alla inkluderade variabler i utbildningssteg tre har lägre direkteffekt än bruttoeffekt på UTB3. Det innebär att det finns en hel del indirekta effekter på utbildningsvalet gällande högskola. Man kan förmoda till stor del från social bakgrund (se vidare avsnitt 9.5). Största direkta effekter på högskolekarriären har ungdomarnas gymnasieval (38%) och gymnasiebetyg (32%). Utbildningsaspiration har något större direkteffekt än social bakgrund på högskolevalet. KÖN har ingen signifikant direkteffekt på utbildningsvalet på högskolenivå.

I figur 9.2 ges en fullständig bild över hur de olika variabelernas direkteffekter successivt påverkar efterföljande variabler fram till och med UTB3.

Figur 9. 2. Modell över utbildningssteg 3 utan hänsyn till interaktionseffekter.

Det förekommer inte effektöverföring mellan alla de kvarvarande variabelerna, som ingår i den reducerade modellen i figur 9.2. Bakgrundsvariablerna KÖN och SOC påverkar högskolevalet genom skilda mellanliggande variabler. Som tidigare framhållits påverkar inte KÖN direkt utbildningsvalet på högskolenivå. Kön påverkar inte heller valet av gymnasielinje eller utbildningsaspiration. Däremot påverkar KÖN gymnasiebetyget (.10). Det är fler kvinnor än män som får höga betyg i gymnasiet. Högre betyg medför högre utbildningsaspiration, men framförallt börjar de med högre betyg i större utsträckning än de med lägre på högskolan. KÖN verkar på högskolevalet genom gymnasiebetyget, till kvinnors fördel.

Social bakgrund har ingen direkteffekt på gymnasiebetyget, men däremot på val av gymnasielinje (.22) och utbildningsaspiration (.10). Den högsta överförda direkteffekten mellan två oberoende variabler är från social bakgrund till val av gymnasieutbildning, som i sin tur har en hög effekt på utbildningsaspiration (.15) och en mycket hög direkteffekt på högskolevalet (.38). Den sociala bakgrundens direkta påverkan på högskolevalet är däremot låg, bara 9 procentenheter. Det är fler ungdomar från högre socialgrupper som går till de långa gymnasielinjerna än från lägre socialgrupper. Det är dessutom fler med långa än med korta gymnasieutbildningar som har hög aspiration respektive påbörjar en högskoleutbildning. Social bakgrund verkar på högskolevalet genom utbildningsvalet i gymnasiet, till högre socialgruppers fördel.

En fullständig redovisning av kausaltolkningen av de statistiska komponenterna för respektive variabels effekt på val av högskolekarriär, det vill säga om ungdomarna har eller inte har påbörjat en utbildning på högskolenivå, ges i tabell 9.6.

Tabell 9. 6. *Kausaltolkning av respektive variabels effekt på val av högskolekarriär (UTB3+).*

Effektkomponenter	Variabel:	KÖN	SOC	UTB2	GYBETYG	ASP
Direkteffekt		.02	.09	.38	.32	.13
Indirekt effekt		.03	.09	.02	.01	-
Egeneffekt		.05	.18	.40	.33	.13
Förmedlingseffekt (falskt samband)		-	-	.04	.00	.11
Bruttoeffekt		.05	.18	.44	.32	.24

Not. - betyder att variabeln inte kan ha denna effekt

Största effekter på högskolevalet, både brutto och netto, har ungdomarnas val av gymnasieutbildning (UTB2) och prestationen i gymnasiet, mätt med avgångsbetyget (GYBETYG). Både gymnasieutbildning och gymnasiebetyg verkar så gott som uteslutande direkt på högskolevalet och har föga indirekta effekter via utbildningsaspiration.

Utbildningsaspirationens direkteffekt på högskolevalet är inte uppseendeväckande hög (.13). Däremot förmedlar ASP en nästan lika hög effekt (.11) från bakomliggande variabler. ASP har ett förhållandevis högt falskt samband med högskolevalet.

SOC har ett relativt högt bruttosamband med utbildningsval i steg tre (.18). Då andra variabler konstanthålles försvinner hälften av den effekten. Social bakgrund har alltså en hög indirekt effekt på utbildningsvalet (.09), främst genom val av gymnasieutbildning.

KÖN har en låg men signifikant bruttoeffekt på val i UTB3. Tar man hänsyn till de andra inkluderade variablerna i modellen så försvinner könsskillnaderna nästan helt. Direkteffekten (.02) på utbildningsvalet blir inte signifikant. Den indirekta effekten från variabeln KÖN på högskolevalet genom mellanliggande variabler visar sig inte heller vara särskilt hög (.03). Det sker uteslutande genom gymnasiebetyget.

9.5 Bakgrundsfaktorernas interaktionseffekter.

De interaktionseffekter mellan oberoende variabler på UTB3 som erhöles vid modelltestningens första steg (mättad modell) var:

$$\begin{aligned} & \text{KÖN} \times \text{UTB2} \times \text{UTB3} \\ & \text{KÖN} \times \text{GYBETYG} \times \text{UTB3} \\ & \text{SOC} \times \text{GYBETYG} \times \text{UTB3} \\ & \text{UTB2} \times \text{GYBETYG} \times \text{UTB3} \end{aligned}$$

I bilaga 9.3 - 9.6 finns frekvensjämförelser mellan modell med respektive utan interaktionseffekter. Dessa bildar underlag för analyserna av interaktionseffekterna i detta avsnitt.

Den första av interaktionerna är mellan kön och val av gymnasieinje på val av högskoleutbildning:

$$\text{KÖN} \times \text{UTB2} \times \text{UTB3}$$

I tabell 9.7 granskas innebörden av denna interaktion.

Tabell 9. 7. *Verkliga och förväntade andelar med val av högskoleutbildning i respektive delgrupp under antagande om att inte interaktionseffekten KÖN × UTB2 × UTB3 föreligger (%).*

Delgrupper:		Faktisk	differens	Förväntad	differens	Interaktions-
KÖN	UTB2	procent		procent		effekt
män	-	16	} 49	21	} 42	+7
män	+	65		63		
kvinnor	-	32	} 33	27	} 39	-6
kvinnor	+	65		66		

Gymnasieutbildningens längd betyder mer för män än för kvinnor. Visserligen påbörjar kvinnor med längre gymnasieutbildningar i lika hög grad högskola som män med längre gymnasieutbildningar. Men män med kortare gymnasieutbildningar påbörjar inte i lika hög grad

högskola som kvinnor med kortare gymnasieutbildningar. En förklaring till detta kan vara att många av de kortare högskoleutbildningarna, såsom vård- och barnomsorgsutbildningar, rekryterar traditionellt fler kvinnor än män. Under 1980-talet var man behörig att söka dessa utbildningar från en del tvååriga gymnasielinjer, bland annat den tvååriga sociala linjen, som även den rekryterade fler kvinnor än män.

Den andra av interaktionerna är mellan kön och slutbetyg från gymnasiet på val av högskoleutbildning:

KÖN × GYBETYG × UTB3

I tabell 9.8 granskas innebörden av denna interaktion. Där ses att män med högre betyg påbörjar en högskoleutbildning i lika hög grad som kvinnor med högre betyg. Däremot hämmas män från att påbörja högskolestudier i högre grad än kvinnor av lägre betyg. Alltså betyder betygen mer för män än för kvinnor.

Tabell 9. 8. *Verkliga och förväntade andelar med val av högskoleutbildning i respektive delgrupp under antagande om att inte interaktionseffekten KÖN × GYBETYG × UTB3 föreligger (%).*

Delgrupper:		Faktisk	differens	Förväntad	differens	Interaktions-
KÖN	GYBETYG	procent		procent		effekt
män	-	33	} 36	35	} 32	+4
män	+	69		67		
kvinnor	-	41	} 28	39	} 31	-3
kvinnor	+	69		70		

Den tredje av interaktionerna är mellan gymnasieutbildning och gymnasiebetyg på val av högskoleutbildning:

UTB2 × GYBETYG × UTB3

Som i föregående analyser av interaktionseffekten återges i tabell 9.9 för olika delgrupper de verkliga och förväntade procentuella andelar ungdomar som påbörjat en utbildning på högskolenivå, då inte hänsyn tas till interaktionseffekten på UTB3.

Betygen betyder mest för ungdomar med en lång gymnasieutbildning. Hela 83 procent av ungdomar från de långa gymnasieutbildningarna med höga betyg påbörjar en högskoleutbildning. Har man däremot lägre betyg sjunker benägenheten att studera vidare betydligt. Ungdomar från korta gymnasieutbildningar med höga betyg påbörjar i mycket mindre omfattning högskoleutbildningar än motsvarande ungdomar från de långa gymnasieutbildningarna. Har man höga betyg så upphäver det inte effekten av en kort gymnasieutbildning. Till detta återkommer jag i nästa kapitel där ungdomarna själva får tala om vad de har för motiv till att avstå eller påbörja högskola.

Tabell 9. 9. *Verkliga och förväntade andelar med val av högskoleutbildning i respektive delgrupp under antagande om att inte interaktionseffekten $UTB2 \times GYBETYG \times UTB3$ föreligger (%).*

Delgrupper:		Faktisk		Förväntad		Interaktions-
UTB2	GYBETYG	procent	differens	procent	differens	effekt
-	-	14	}	11	}	-7
				19		
-	+	33		37		
+	-	46	}	48	}	+3
				37		
+	+	83		82		

Den fjärde interaktionen är mellan social bakgrund och slutbetyg från gymnasiet på val av högskoleutbildning:

$$SOC \times GYBETYG \times UTB3$$

Enligt tabell 9.10 får höga betyg många fler ungdomar från högre socialgrupper att påbörja högskolestudier än från lägre socialgrupper.

Det hjälper inte med höga betyg för SOC-, det är annat än betygen som gör att de inte går till högre studier. Högskolan går alltså miste om en del ungdomar med höga betyg från de lägre socialgrupperna. Samtidigt hindras visserligen ungdomar från SOC- i någon högre grad av lägre betyg från att börja på högskolan än ungdomar från SOC+, men skillnaderna är inte lika stora. Betygen betyder mer för ungdomar från SOC+ än för dem från SOC-.

Tabell 9. 10. *Verkliga och förväntade andelar med val av högskoleutbildning i respektive delgrupp under antagande om att inte interaktionseffekten SOC × GYBETYG × UTB3 föreligger (%).*

Delgrupper:		Faktisk		Förväntad		Interaktions-
SOC	GYBETYG	procent	differens	procent	differens	effekt
-	-	32	}	30	}	-5
				23		
-	+	55		58		
+	-	41	}	43	}	+4
				37		
+	+	78		76		

9. 6 Sammanfattning av utbildningssteg 3.

Hälften av de studiebegåvade ungdomarna har påbörjat högskolestudier då de är 25 år. De största effekterna på högskolevalet har val av gymnasieutbildning och prestationen i gymnasiet, mätt med avgångsbetyget (GYBETYG).

Utbildningsaspirationens direkteffekt på högskolevalet är inte särskilt hög (.13), men däremot förmedlar ASP nästan lika mycket effekter (.11) från bakomliggande variabler. Social bakgrund har en direkteffekt på högskolevalet på 9 procentenheter. Emellertid verkar social bakgrund lika mycket indirekt på valet, främst genom val av gymnasieutbildning. Det är något fler kvinnor än män som påbörjar högskolestudier. Vid lika gymnasieutbildning, gymnasiebetyg och

utbildningsaspiration för kvinnor och män försvinner könsskillnaderna.

Bakgrundsfaktorernas effekt på högskolevalet är olika för olika grupper av ungdomar. Gymnasiebetygen betyder mer för män än för kvinnor, de betyder mer för ungdomar från högre än från lägre socialgrupper och de betyder mer för de ungdomar som gått långa gymnasielinjer än för dem med korta gymnasielinjer. Dessutom betyder föregående utbildningsval i gymnasieskolan mer för män än för kvinnor.

9. 7 När väljer studiebegåvade ungdomar bort högre studier?

Går det att påvisa var/när i skolsystemet det avgörs att studiebegåvade ungdomar ej kommer att studera på högskola? Vilka bakgrundsfaktorer är mest utslagsgivande av de som analyserats i de tre utbildningsstegen? Det sker en successiv minskning av val av de teoretiska utbildningsalternativen genom utbildningssystemet. I årskurs 7 väljer närmare 80 procent av de studiebegåvade ungdomarna det mest teoretiska kursalternativet, särskild kurs i matematik, engelska och ytterligare ett främmande språk. Det är 65 procent som har en gymnasieutbildning från de 3- och 4-åriga linjerna och 50 procent av dem har påbörjat någon form av högskoleutbildning i 25-årsåldern. Tidigare val har stor betydelse för den fortsatta skolgången, även för studiebegåvade ungdomar. Ett utförligt studerandeflöde över utbildningsvalen från grundskolans åk 7 till högskola kan ses i tabell 9.11.

Det är inte många ungdomar i den här gruppen som valt enbart allmänna kurser i årskurs 7. Av de 19 (1%) som gjort det, har ingen valt tre- eller fyraåriga gymnasielinjer och endast en återfinns senare i högskolan. Av dem med särskild kurs i ett eller två ämnen i grundskolan har 132 (34%) gått vidare till en tre- eller fyraårig linje i gymnasiet och 95 (24%) börjat på högskola. Av dem med de mest teoretiska kursvalen i grundskolan fortsätter 1 174 (74%) till de långa gymnasielinjerna och 894 (56%) till högskolan.

Emellertid som framhållits tidigare (kap. 5) förhåller det sig ej på det sättet att ungdomar med teoretiska val i tidigare studiegång automatiskt gör teoretiska val senare i utbildningskarriären. Det framgår tydligt av tabell 9.11. Av dem med det mest teoretiska kursvalet i grundskolans högstadium går 417 (26%) korta eller inga gymnasielinjer alls. Av dem som genomfört en lång gymnasielinje fortsätter inte 463 (35%) till högskola.

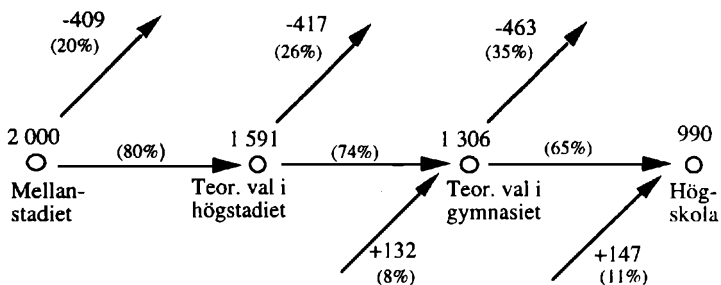
Tabell 9. 11. *Utbildningsflödet av studiebegåvade ungdomar från grundskola genom gymnasiet mot högskola.*

Grundskola	Gymnasieskola		Högskola			
	Ej gymn.	2 år	3-4 år	Ej högsk.	Kort utb. ^a	Långutb. ^b
				3		
	3			0		
Endast allmänna kurser		16		15		0
				0		1
19			0	0		0
				0		0
Särskild kurs i ett eller två ämnen	26			26	0	0
		232		196	22	14
390			132	73	16	43
				57		
Särskild kurs i tre ämnen	70			10		3
		347		250	53	44
1 591				390		
			1 174		180	
						604
Summa	99	595	1 307	1 010	281	709

a. Utbildningslängd < 3år

b. Utbildningslängd ≥ 3år

Figur 9.3 är en sammanfattande skiss över ut- och inflöde av studiebegåvade ungdomar i de teoretiska utbildningsalternativen vid de tre utbildningssteg som tidigare analyserats. De kan betraktas som kritiska vägskäl i utbildningssystemet, vägskäl där ungdomarna i handling visar hur de styrs av faktorer i deras bakgrund. Valen eller besluten är förvisso inte något som man gör vid bestämda tillfällen eller vägskäl, utan är en långvarig process, som består av en serie delbeslut och "feedback" av erfarenheter man fått under tiden och som successivt leder fram till själva valhandlingen.

Figur 9. 3. Ut- och inflöde av ungdomar vid tre kritiska "vägskäl" i utbildningssystemet vad gäller de teoretiska valen.

Det sker en successiv reducering (avlänkning) av studiebegåvade ungdomar, som går till de teoretiska alternativen vid varje kritisk punkt i utbildningssystemet, genom val eller urval. Detta oaktat att vissa ungdomar avviker från de gängse mönstren och senare återfinns i längre teoretiska utbildningar efter att tidigare genomfört en mindre teoretisk utbildning. Det är 20 procent av ungdomarna, som väljer andra alternativ än det mest teoretiska i grundskolans högstadium. Av dem med särskild kurs i tre ämnen på högstadiet väljer 26 procent andra alternativ än tre- eller fyraåriga linjer i gymnasiet. Av dem från 3- och 4-åriga gymnasielinjer går 35 procent ej till högskolan. Men både gymnasiets 3- och 4-åriga linjer och högskolan får ett visst tillskott (8 resp 11%) av ungdomar, som ej gått de teoretiska alternativen i de tidigare utbildningsstegen.

Det är svårt att peka ut en kritisk tidpunkt i utbildningskarriären som skulle vara mer avgörande än någon annan för studiebegåvade ungdomar vad gäller framtida studier på högskolenivå. Om man bara ser till det antal som undan för undan lämnar de teoretiska alternativen vid varje nytt valtillfälle så sker en etappvis ökning av utflödet (20% - 26% - 35%). Men någon större skillnad i den successiva avlänkningen av ungdomar beträffande de teoretiska valen blir det inte med tanke på de okonventionella tillskotten (8 och 11 %). Det är likväl procentuellt något fler som går förlorade i skarven mellan gymnasium och högskola. Klart är dock att tidigare val har stor betydelse för därpå följande val. Detta gäller i nästan lika hög grad vid varje steg av val eller urval i utbildningssystemet.

För att utröna vilka av de tre utbildningsstegen bakgrundsfaktorer, som signifikant skiljer ungdomar som ej påbörjat högskolestudier i

25-årsåldern från dem som har det, inkluderas alla i en logistisk regressionsanalys. Resultatet återges i tabell 9.12.

Tabell 9. 12. *Alla bakgrundsfaktorerers betydelse för val av högskoleutbildning från ungdomarnas utbildningshistoria (steg 1 - 3). Rangordnade oddsvärden.*

Faktorer	B	Wald	Odds
UTB2	1.307	61.993*	3.70
GYBETYG	1.248	83.428*	3.48
BETYG9	0.625	18.476*	1.87
ASP6	0.494	11.947*	1.64
UTB1	0.409	5.139*	1.50
ASP	0.302	3.921*	1.35
TESTSUM	0.023	6.489*	1.02
TRIVSELG	0.242	3.567	1.27
SOC	0.207	2.648	1.23
TILLTROG	0.065	0.257	1.07
TILLTRO6	0.063	0.220	1.06
KÖN	0.037	0.076	1.04
TILLTRO9	-0.015	0.010	.99
TRIVSEL9	-0.160	1.295	.85
Intercept	-11.146	216.497*	

Cor.Classific.= 84% 100xR²=28%

Det visar sig att det är de faktorer som sammanhänger med utbildningsbakgrund och ligger närmast i tiden för valet av högskolekarriär som bidrager mest till att förklara detsamma, det vill säga gymnasieinlinje (UTB2) och gymnasiebetyg (GYBETYG). Det är nära fyra gånger troligare att ungdomarna påbörjar en högskoleutbildning om de gått de 3- eller 4-åriga gymnasieinlinjerna i jämförelse med om de valt annan form av gymnasieutbildning. Har ungdomarna över medelbetyg i gymnasiebetyget går de i tre och en halv gång större utsträckning till högskola än om de har under medelbetyg.

Betydelse för val av högskoleutbildning har även ungdomarnas betyg från grundskolan (BETYG9), det betyg de söker till gymnasiet med och som förmodligen styr val av gymnasieinlinje. Likaså har utbildningsval i högstadiet (UTB1) och testresultat (TESTSUM) på begåvnings testen i årskurs 6 signifikanta effekter på högskolevalet. Alla dessa faktorer är av objektiv karaktär. Av de skalkonstruerade variabler som försöker fånga ungdomars och föräldrars planer samt ungdomarnas upplevelser i utbildningssystemet är det endast aspirationsfaktorerna som har signifikanta effekter på högskolevalet. Nämnvärt är att den aspiration ungdomar och föräldrar ger uttryck för i

årskurs 6 (ASP6) har större betydelse (odds 1.64) för högskolevalet än den aspiration de ger uttryck för fyra år senare (ASP). Oddset är då 1.35.

KÖN och SOC utövar ingen direkt effekt på högskolevalet. Eventuella indirekta effekter framgår inte av regressionsanalysen. De variabler som är inkluderade i analysen förklarar 28 procent av skillnaderna i övergång till högskola före 26 års ålder. Det finns åtskilligt kvar att förklara av orsaker till skillnader mellan ungdomar som fortsätter till högre studier och ungdomar som gör något annat.

Då man bara ser till olika skalkonstruktioner och enskilda variabelmätt för utbildningsaspiration, har tidiga mätningar stor betydelse för högskolevalet. Direkteffekten av aspiration har störst betydelse vid det första utbildningsvalet (UTB1: 16%). Direkteffekten av aspiration har lägst vikt vid gymnasievalet (UTB2: 10%). Eftersom det inte finns några mätningar av aspiration inför högskolevalet har skalkonstruktionen ASP även fått stå för högskoleaspiration. Då får aspiration åter ökad betydelse (UTB3: 13%). I tabell 9.13 ges både bruttoeffekter och oddsvärden för olika mätningar av aspiration vad gäller UTB3, högskolevalet.

Tabell 9. 13. *Olika mått på utbildningsaspiration visavi UTB3, högskolevalet.*

Variabler	Bruttosamband ^a	Oddsvärden ^b
1. Ungdomar tror i åk 6 att föräldrar vill att de skall studera vidare	.31	2.16
2. Föräldraplaner i åk 6	.30	1.84
3. Elevplaner i åk 6	.27	1.54
ASP6 (1+2+3)	.28	1.47
4. Val pga utbildningsplaner vid 17 år	.14	1.29
ASP (2+4)	.24	1.39

a. Proportionsdifferenser

b. Logistisk regression med enbart aspirationsvariabler

De aspirationsmått som redovisas i tabell 9.13 som betyder mest vad beträffar utbildningsval på högskolenivå är:

-Vad ungdomarna redan vid 13 års ålder tror sig veta vad föräldrarna vill beträffande deras utbildning.

-Vad föräldrarna faktiskt har för planer för sina barn vid samma tidpunkt.

Kapitel 10

VARFÖR INTE HÖGSKOLA? Ungdomarnas egna motiv till att avstå.

I detta kapitel skall de studiebegåvade ungdomarnas egna motiv till att påbörja respektive avstå från högskolestudier redovisas. Motiven erhålls från de enkäter ungdomarna besvarade i 25-årsåldern (bilaga 5.2 och 5.3). Det kan framstå som om ungdomarna planerar högre studier enbart i nära anslutning till en eventuell ansökan till högskola. Det är emellertid en vanföreställning att uppfatta ungdomarnas motiv till att söka eller avstå att söka till högskola på sådant sätt. Många av motiven har en lång förhistoria och har varit mer eller mindre starkt påverkade av tidigare erfarenheter under ungdomarnas uppväxttid. Till och med ungdomarnas bedömning av rådande konjunkturläge och arbetsmarknad vid tiden för en eventuell ansökan till högre studier är utan tvivel influerad av de levnadsförhållanden och den omvärld de vuxit upp i (se kap 2).

Motivens betydelse för val av högskolestudier skall i en inledande analys jämföras med varandra, obeaktat de bakgrundsfaktorer som i de föregående analyserna visat sig vara betydelsefulla. Det kommer att ske med hjälp av sambands- och regressionsanalys. Men för att få en uppfattning om någon av de i tidigare analyser inkluderade bakgrundsvariablerna samvarierar med motiven till eller hindren för att bedriva högskolestudier, såsom ungdomarna uppfattar det i 25-årsåldern, kommer i kapitel 12 ånyo loglinjär modellanalys att tillämpas på ungdomarnas starkaste motiv till utbildningsval.

10. 1 Skäl till eller hinder för högskolestudier.

Inledningsvis kommer ett förhållandevis stort antal motivvariabler att ingå i en "bred" analys av deras påverkan på högskolevalet. Den beroende variabeln är fortsättningsvis högskoleval med två möjliga utfall, dels påbörjade högskolestudier (UTB3+), dels ej påbörjade högskolestudier (UTB3-).

I bilaga 10.1 redovisas de frågor med respektive svarsfrekvenser, som ligger till grund för konstruktion av de 13 oberoende motivvariabler, som antas påverka högskolevalet. Ett par av variablerna är en sammanslagning av flera frågor i enkäterna. Vilka frågor som förenats till en variabel framgår av bilagan och redovisas för respektive enkät.

De variabler som inkluderas i analysen berör ungdomarnas studieintresse, utbildningsaspiration, familjeförhållanden, syn på högre studiers ekonomiska och arbetsmarknadsmässiga utdelning. Men även deras uppfattning om den högre utbildningens tillgänglighet, såsom högskolans geografiska läge, behörighetsaspekter och tilltro till egen studieförmåga inryms i analyserna (se figur 3.1).

Till grund för valet av motivvariabler ligger en föreställning om att olika ungdomar upplever faktorer i valprocessen olika. Dessutom har en del faktorer den karaktären att de underlättar en övergång till högre studier under det att andra kan försvåra för ungdomarna. Motivvariablerna har därför dels indelats i två grupper i den mån de är underlättande eller hindrande i valet av utbildning på högskolenivå, dels hanterats utifrån ett högskoleperspektiv.

Till exempel viljan att hellre arbeta och tjäna pengar än att studera är ett ställningstagande som ur högskoleperspektiv får anses som ett hinder. En del andra motivvariabler är av samma beskaffenhet. Ungdomar tycker sig inte kunna leva på studiemedel eller vill inte skuldsätta sig. En del är inte behöriga och måste komplettera tidigare utbildning. Ungdomar som uttryckt detta har fått bilda negativa delgrupper, under det att de som inte framhållit att så är fallet utgör plusgrupper.

Alla motivvariabler kan emellertid inte betraktas som hinder för högskolestudier, utan är mer gynnsamma eller pådrivande. Att föräldrar uttryckt en önskan om att deras barn skall studera vidare får anses utöva en stark påverkan på och underlätta utbildningsvalet. Tankar om en framtida förmånlig arbetsmarknad för akademiker och högre utbildnings lönsamhet utgör också denna begreppsklass av motivvariabler. Det är mer eller mindre underbyggda föreställningar om utbildningsvinster. Ungdomar som uttryckt att så är fallet har fått bilda positiva delgrupper.

De faktorer som i enlighet härmed anses underlätta en övergång till högre studier eller verkar pådrivande har nedan summerats under rubriken "underlättande motiv".

UNDERLÄTTANDE MOTIV

Ungdomar kan vara mer eller mindre studieintresserade efter avslutad gymnasieutbildning. En del ungdomar kan tycka att de fått nog av studier, antingen därför att de inte trivs med att studera (STUDINTR) eller känner att de vill göra något annat. Alla behöver fördenskull inte ha upplevt vantrivsel under tidigare stadier i skolan. Ungdomarna kan också mer eller mindre starkt uppleva att de understöds eller uppmanas av föräldrar till att studera vidare efter gymnasiet (HEMASP).

Ungdomarnas bedömning av sitt gymnasiebetyg (GYBETYG_{sub}) kan styra utbildningsvalet. Ett gymnasiebetyg, som upplevs bra kan uppmuntra dem att läsa vidare. Men deras bedömning av betyget kan även hindra dem från att söka. Det kan naturligtvis vara befogat i vissa fall. Om det endast är vissa utbildningar med höga intagningspoäng som kan locka till akademiska studier, söker man inte om man vet med sig att gymnasiebetygen är medelmåttiga. Dessutom har ungdomar olika stark tilltro till sina egna förutsättningar att klara av högre studier (TILLTROH).

Det har till och från debatterats om högskoleutbildning lönar sig eller inte, allt ifrån de humankapitalteorier, som uppkom i mitten av seklet fram till dagens svenska debatt av forskare och politiker. Det som debatteras är om incitamenten är för svaga för att säkerställa rekryteringen till högre utbildning. Vad tycker ungdomarna själva? Tror man sig få ett adekvat arbete efter många års studier (JOBBSEN)? Leder det till en framtida högre lön (LÖNSAM), som kompenserar inkomstbortfall under studietiden och eventuella studieskulder?

De faktorer som försvårar övergång till högre studier eller verkar hindrande har nedan summerats under "hindrande motiv".

HINDRANDE MOTIV

Ungdomar är inte automatiskt behöriga till alla högskoleutbildningar efter genomgången gymnasieskola. För att undanröja eventuella formella behörighetshinder kan ungdomarna med rådande antagnings-system komplettera betygsbrister (KOMP) på Komvux. De kan även förbättra sin konkurrensförmåga genom att söka till högskola med högskoleprovet som urvalsgrund. Det är sannolikt ungdomar som saknar eller vill förbättra sina formella meriter som utnyttjar den möjligheten. Därmed inte givet att de kommer in på de utbildningar de söker. Urvalsystemet och platsbegränsningen kan sätta stopp för det.

Motiv till utbildningsval på högskolenivå är oftast förknippade med yrkesval, men kan även styras av arbetsmarknadsläget. Ungdomarnas

yrkesval kräver kanhända inte utbildning på högskola. De kan ha gått en gymnasielinje som direkt leder ut på arbetsmarknaden. Har man överhuvudtaget inte tänkt att studera efter gymnasiet är det mest sannolikt att det beror på att man hela tiden haft för avsikt att börja arbeta. De kan ha fått ett arbete som de är nöjda med utan att behöva studera vidare. De kan också på grund av gynnsamt konjunkturläge ha tagit tillfället i akt att börja arbeta direkt efter gymnasiet. Under sämre konjunkturer är tvärtom valmöjligheterna begränsade och brist på arbete kan få ungdomar att studera för att ha något att göra (ARBMARK). Ungdomar kan känna ett större behov av att börja arbeta och tjäna pengar (INKOMST) än att ägna tiden åt högskolestudier. De kan dessutom tycka att det inte går att leva på de pengar, som studiestödssystemet ger (STUDLEVA). De kan föredra en högre och fast inkomst. För de flesta ungdomar medför högskolestudier en relativt hög skuldsättning (SKULD).

Hinder, som kan hänga samman med behovet av arbete och inkomst, kan vara av familjekaraktär, antingen det har att göra med problem av olika slag i det ursprungliga föräldrahemmet eller svårigheter med att kombinera studier med egen familjebildning (FAMILJ). Om dessutom högskolan upplevs ligga långt från hemorten kan idén om studier verka avlägsen för en del ungdomar. Var ungdomarna bodde direkt efter gymnasieskolans slut har vi inte uppgift om. Men det är inte det faktiska avståndet vi är ute efter, utan ungdomarnas upplevelse av det geografiska avståndets betydelse i val av utbildning (ORT). Vissa högskoleutbildningar finns enbart på enstaka orter och en del ungdomar upplever inte att flytta ett femtiotal mil eller att studera utomlands som något hinder, medan andra tycker att en resa på tio mil till närmaste högskola är oöverstiglig.

Analyserna med de tretton motiven kommer att utföras för män och kvinnor var för sig. I var och en av motivvariablerna har en gräns dragits i mitten av fördelningen så att en plus- och en minusgrupp bildats. Det har skett på så sätt att för de två grupperna (UTB3+) och (UTB3-) har svarsfrekvenserna för variablerna slagits samman och därpå i görligaste mån delats i två lika stora grupper. Den ena gruppen ligger över medianvärdet (MV). Den gruppen av ungdomar utgör plusgrupp ur ett högskoleperspektiv. De har avgivit svar som uttrycker underlättande av högskolestudier. De har dessutom inte bejakat motiv som uttrycker hinder eller tveksamhet för högskolestudier. Den andra gruppen utgörs av dem som ligger under mittvärdet, det vill säga minusgruppen ur ett högskoleperspektiv.

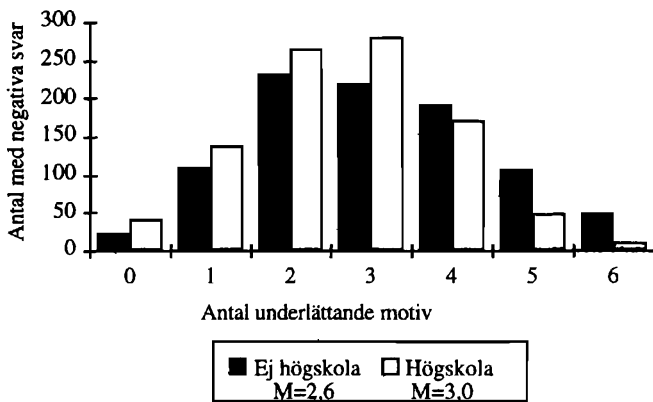
Underlättande motiv:		
Studieintresse	(STUDINTR+) (STUDINTR-)	Över MV på frågor om studieintresse (58%) Under MV (42%)
Föräldrarpåverkan	(HEMASP+) (HEMASP-)	Över MV på fråga om föräldrar påverkat dem (65%) Under MV (35%)
Gymnasiebetyg	(GYBETYGsub+) (GYBETYGsub-)	Över MV vad gäller bedömning av gymnasiebetyget (58%) Under MV (42%)
Klara studierna	(TILLTROH+) (TILLTROH-)	Över MV vad gäller tilltro till egen studieförmåga (78%) Under MV (22%)
Bättre arbetsmarknad	(JOBBSEN+) (JOBBSEN-)	Över MV i tro på akademikers arbetsmarknad (52%) Under MV (48%)
Högre studier lönande	(LÖNSAM+) (LÖNSAM-)	Över MV i uppfattning om högre studiers lönsamhet (62%) Under MV (38%)
Hindrande motiv:		
Kompletteringsbehov	(KOMP+) (KOMP-)	Över MV vad gäller behörighetsgrad (64%) Under MV, dvs större behov av komplettering (36%)
Arbete efter gymnasiet	(ARBMARK+) (ARBMARK-)	Över MV, dvs ej styrd av arbetsmarknad efter UTB2 (44%) Under MV, dvs styrd av arbetsmarknad (56%)
Tjäna pengar	(INKOMST+) (INKOMST-)	Över MV, dvs hellre studera än tjäna pengar (48%) Under MV, dvs hellre tjäna pengar än studera (52%)
Leva på studiemedel	(STUDLEVA+) (STUDLEVA-)	Över MV vad gäller förmåga att leva på studiemedel (46%) Under MV (54%)
Höga studieskulder	(SKULD+) (SKULD-)	Över MV vad gäller accepterade av studieskulder (53%) Under MV, dvs skuldkänslig (47%)
Familjesituation	(FAMILJ+) (FAMILJ-)	Över MV, dvs uttrycker inga familjehinder (77%) Under MV, dvs uttrycker familjehinder (23%)
Högskolans läge	(ORT+) (ORT-)	Över MV i avståndets oväsentlighet till högskoleort (70%) Under MV, dvs tycker det är långt till högskola (30%)

Definitionsruta 10. 1. *Motivvariablernas frekvensfördelning.*

I princip bildas variablerna med flera frågor som underlag på samma sätt, men där sker sammanslagningarna i flera steg. Principen för detta finns beskrivet i avsnitt 7.1. Resultatet av variablernas tudelning återges i definitionsruta 10.1. Medianvärdena kommer ej att dela fördelningarna i två exakt lika stora delar. Det beror på att svarsfördelningen är mycket sned på en del av motivvariablerna. Exempel utgör frågor om familjesituationen och högskolans läge, där få uttryckt hinder till att påbörja högskolestudier. Strävan har dock varit att göra lika stora

delgrupper vid dikotomiseringen och därför används benämning medianvärde (MV) i definitionsrutan 10.1.

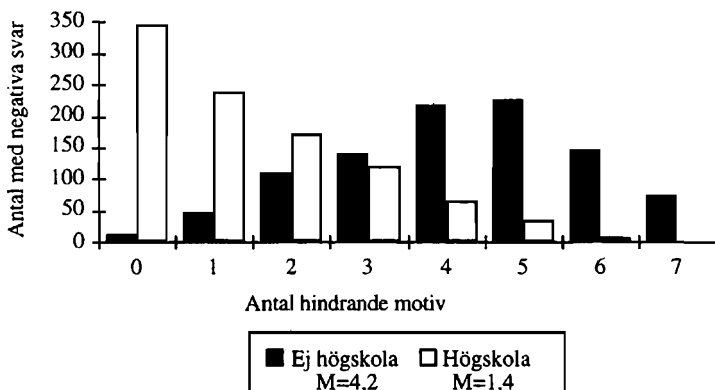
Genomgående återfinns de ungdomar som inte ser motiven som hinder för att söka högskola i delgrupperna med plustecken (+), medan i delgruppen med minustecken (-) inkluderas de som uttrycker hinder eller tveksamhet. Då man enbart räknar antalet ur ett högskoleperspektiv negativa svar (minussvar) per individ som dels påbörjat, dels ej påbörjat högskolestudier, blir fördelningarna som i figur 10.1.a vad beträffar underlättande motiv. På motsvarande sätt åskådliggörs de hindrande motivens andel minussvar i figur 10.1.b.

Figur 10. 1. a *Antal underlättande motiv fördelade på de ungdomar som dels påbörjat, dels ej påbörjat högskolestudier.*

Det är inte stor skillnad mellan de högskolestuderande och icke högskolestuderande ungdomarna vad beträffar antalet nekande svar på motiv som kan anses som underlättande för val av högskoleutbildning (figur 10.1.a). Båda gruppernas antal negativa svar närmar sig normalfördelningen. De ungdomar som ej påbörjat högskola uttrycker något fler negativa svar på de underlättande motiven.

I figur 10.1.b ses att de ungdomar som ej påbörjat en högskoleutbildning uppger många fler hindrande motiv än vad de högskolestuderande gör. De icke högskolestuderande åberopar i genomsnitt över fyra hindrande motiv, under det att närmare 350 av de högskolestuderande inte varit tveksamma på en enda punkt. Det är alltså mängden hindrande framför mängden underlättande motiv som skiljer högskolestuderande från icke högskolestuderande ungdomar. Det tyder på ett klart samband mellan antal hinder och utbildningsval.

Figur 10. 1. b *Antal hindrande motiv fördelade på de ungdomar som dels påbörjat, dels ej påbörjat högskolestudier.*

Av bilaga 10.1 fås ur ett högskoleperspektiv andelen negativa svar till högskolestudier (-), som ungdomarna avgett. Motiven har rangordnats från det mest till det minst negativa, dels för de icke högskolestuderande ungdomarna (UTB-), dels för de högskolestuderande (UTB+). Rangordning av de underlättande motiven för respektive grupp är:

UNDERLÄTTANDE MOTIV

UTB3-	HEMASP-	61 %	UTB3+	GYBETYGsubj-	52 %
	STUDINTR-	46 %		STUDINTR-	38 %
	LÖNSAM-	43 %		TILLTRO-	17 %
	JOBBSEN-	32 %		JOBBSEN-	10 %
	GYBETYGsubj-	32 %		HEMASP-	10 %
	TILLTRO-	26 %		LÖNSAM	7 %

Motsvarande rangordning av hindrande motiv för respektive grupp med andel minussvar (-) ur ett högskoleperspektiv, det vill säga andelen som uttryckt hinder för respektive tveksamhet inför att utbilda sig på högskolenivå, är:

HINDRANDE MOTIV

UTB3-	ARBMARK-	76 %	UTB+	SKULD-	28 %
	INKOMST-	73 %		INKOMST-	24 %
	SKULD-	66 %		STUDLEVA-	14 %
	STUDLEVA-	57 %		ARBMARK-	10 %
	KOMP-	41 %		ORT-	10 %
	FAMILJ-	27 %		KOMP-	8 %
	ORT-	20 %		FAMILJ-	5 %

Även om båda grupperna av ungdomar åberopar ungefär lika många underlättande motiv, så är det inte samma motiv de framhåller. Det är många icke högskolestuderande ungdomar som påstår att föräldrar ej uttryckt en önskan om att de skall studera vidare (61 %). Bland de högskolestuderande ungdomarna motsvaras det bara av 10 procent. Det är överraskande många bland de högskolestuderande, över hälften av dem, som är tveksamma till att söka till högskolan på grund av att de tror att betygen ej skall räcka till i konkurrensen. Det är inte tillnärmelsevis lika många bland de icke högskolestuderande som åberopar betygen som ett motiv att avstå högskolestudier.

Det är stora skillnader mellan de båda grupperna vad beträffar att hänvisa till de hindrande motiven. Alla hindrande motiv uppges av åtskilligt fler icke högskolestuderande än högskolestuderande. Det motiv, som de flesta icke högskolestuderande tar till intäkt för att ej påbörja högskola, är att de fick bra arbete ändå (76%). Det är bara 10 procent bland de studerande som säger sig ha börjat på högskolan för att de inte fick arbete efter gymnasiet. Det som i första hand får några av de högskolestuderande att tveka inför att studera vidare är ekonomiska nackdelar, såsom att skuldsätta sig, inte ha en arbetsinkomst, behöva leva på studiemedel.

10.2 Motivens bruttoeffekter.

I tabell 10.1 redovisas hur stor andel som ej påbörjat en högskoleutbildning (UTB3-) bland ungdomar med olika motiv. I tabellen redogörs även för de bivariata sambanden (bruttoeffekter) mellan variablerna och utbildning på högskolenivå, dels totalt, dels separat för kvinnor och män.

Som tidigare redovisats hade hälften av ungdomarna ej påbörjat en högskoleutbildning. Alla motivvariablerna har signifikanta bruttoeffekter på val av högskoleutbildning, vad gäller den här gruppen av ungdomar totalt.

Största bruttoeffekten på högskolevalet har ARBMARK, både för kvinnor och män. Särskilt männen har uppgivit tillgången på godtagbara arbeten efter gymnasiet som skäl till att avstå från högskolestudier. Stor effekt på utbildningsvalet har även HEMASP och nästan lika starkt är behovet av att tjäna pengar (INKOMST) i stället för att fortsätta studera efter gymnasiet. Andra höga bruttoeffekter med högskolevalet (UTB3-) är kompletteringsbehovet (KOMP), föreställningen om att kunna leva på studiemedel (STUDLEVA), oviljan att skuldsätta sig (SKULD) och familjesituationen (FAMILJ). Små effekter har ung-

domarnas studieintresse (STUDINTR) och tilltro till egen studiekapacitet (TILLTROH). De största bruttoeffekterna på UTB3 återfinns bland de hindrande motiven.

Tabell 10. 1. *Andel ungdomar som ej påbörjat en högskoleutbildning före 26 års ålder i delgrupper av ungdomar med olika motiv samt respektive motivvariabels bruttoeffekt på UTB3 (procent).*

Variabler	Delgrupper	Andel i % totalt	Bruttoeffekter		
			Totalt	Kvinnor	Män
UNDERLÄTTANDE MOTIV:					
Studieintresse	(STUDINTR-)	55			
	(STUDINTR+)	47	8*	10*	5
Utbildningsaspiration	(HEMASP-)	86			
	(HEMASP+)	30	56*	58*	54*
Gymnasiebetyg	(GYBETYGsubj-)	39			
	(GYBETYGsubj+)	59	-20*	-17*	-24*
Klara studierna	(TILLTROH-)	54			
	(TILLTROH+)	47	7*	7*	5
Bättre arbetsmarknad	(JOBBSEN-)	58			
	(JOBBSEN+)	43	15*	18*	13*
Högre studier lönande	(LÖNSAM-)	58			
	(LÖNSAM+)	45	13*	14*	9*
HINDRANDE MOTIV:					
Kompletteringsbehov	(KOMP-)	77			
	(KOMP+)	35	42*	40*	45*
Arbete efter gymnasiet	(ARBMARK-)	88			
	(ARBMARK+)	21	67*	64*	69*
Tjäna pengar	(INKOMST-)	76			
	(INKOMST+)	26	50*	49*	51*
Svårt leva på studiemedel	(STUDLEVA-)	69			
	(STUDLEVA+)	28	41*	39*	42*
Höga studieskulder	(SKULD-)	70			
	(SKULD+)	33	37*	41*	34*
Familjesituation	(FAMILJ-)	58			
	(FAMILJ+)	20	38*	43*	31*
Högskolans läge	(ORT-)	65			
	(ORT+)	44	21*	18*	25*
Totalt			50	47	54

Det förekommer könsskillnader i bruttoeffekterna. Den största är familjesituationens betydelse. Kvinnor uppper i 12 procentenheter större utsträckning det som ett hinder i jämförelse med männen. Andra skillnader föreligger beträffande det geografiska avståndet till högskoleort, gymnasiebetygets betydelse och viljan att skuldsätta sig. Skillnaden är sju procentenheter i alla tre avseendena. Männen upplever avståndet till högskoleort som mer hindrande än kvinnorna. Kvinnorna tycker i större utsträckning än männen att den skuldsättning som högskolestudier medför är ett hinder. Män är mer betygs känsliga än kvinnor. Bland ungdomar som tycker att betygen är dåliga eller känt tveksamhet inför högre studier på grund av betygens eventuella otillräcklighet, påbörjar fler kvinnor än män högskolestudier. Det kan jämföras med interaktionseffekten $KÖN \times GYBETYG \times UTB3$, som erhöles i föregående kapitel. Då avsågs det faktiska betyget i sig och inte ungdomarnas subjektiva bedömning av sina betyg. Även då betyder betyget mer för män än för kvinnor.

10.3 Motivens direkterffekter.

För att få en uppfattning om vilken direkterffekt vart och ett av motiven har på utbildningssteg tre (UTB3) har analys med LOGISTIC REGRESSION tillämpats separat för kvinnor och män. Då fås var och en av de 13 motivvariablernas egna effekt på utbildningsvalet med de övriga motiven under kontroll i samma regressionsanalys. Resultatet för kvinnor ses i tabell 10.2.a och för män i tabell 10.2.b.

De olika motiven har både positiva och negativa direktsamband med val av högskoleutbildning (UTB3). Det finns alltså motiv eller hinder för de icke högskolestuderande ungdomarna som är svagare än vad de är för de högskolestuderande då övriga motiv konstanthålles. Män och kvinnor har något olika motiv till att avstå från högskolestudier, även om många av motiven är oberoende av kön. De icke högskolestuderande kvinnornas definitivt starkaste motiv till att avstå från högskolestudier är att de tyckte att de fick bra arbeten efter gymnasieutbildningen (ARBMARK). Det är för dem ett mycket kraftfullt motiv att avstå högre utbildning. Att ha fått bra arbete efter gymnasiet minskar sannolikheten för att börja på högskola. Om det är giltigt under perioder med såväl låg som hög ungdomsarbetslöshet går ej att svara på utifrån den här studien.

Kvinnornas näst starkaste motiv att avstå från högre studier är bristande stöd hemifrån (HEMASP). De anser att de inte kände en påverkan från föräldrar. Det är nästan åtta gånger vanligare bland de

högskolestuderande kvinnorna att uppge att föräldrarna påverkat dem till högre studier, jämfört med vad de icke högskolestuderande kvinnorna gör gällande. Ett positivt stöd hemifrån ökar sannolikheten för högre studier.

Tabell 10.2. a *Analys av hur olika underlättande och hindrande motiv påverkar utbildningskarriär på högskolenivå, rangordnade efter oddsvärdet. Kvinnor.*

Motivvariabel	B	Wald	Odds
Underlättande motiv:			
HEMASP	2.046	74.177*	7.74
JOBBSEN	0.187	0.741	1.21
STUDINTR	-0.162	0.474	.85
TILLTROH	-0.546	5.354*	.58
LÖNSAM	-0.581	5.616*	.56
GYBETYGsubj	-0.929	15.426*	.40
Hindrande motiv:			
ARBMARK	2.760	136.935*	15.80
KOMP	1.429	34.848*	4.17
FAMILJ	1.361	23.772*	3.90
SKULD	0.994	16.402*	2.70
INKOMST	0.921	16.338*	2.51
STUDLEVA	0.744	9.272*	2.10
ORT	-0.022	0.008	.98
Intercept	-13.157	149.253*	

Cor.Classific. = 87 % $100 \times R^2 = 61\%$

En annan viktig anledning till att ej börja på högskola är att många icke högskolestuderande kvinnor måste komplettera sina tidigare studier (KOMP) för att vara behöriga eller för att ha en chans att komma in på önskad utbildning. Det anger dessa fyra gånger oftare än de kvinnor, som studerar på högskolan. Kvinnors kompletteringsbehov minskar sannolikheten att studera vidare.

Många av de högskolestuderande kvinnorna uppger i högre utsträckning än de icke högskolestuderande betyget (GYBETYGsubj) eller tilltro till egna förutsättningar vad beträffar högskolestudier (TILLTROH) som osäkerhetsfaktorer inför högskolevalet. Direktsambanden är signifikant negativa. De högskolestuderande kvinnorna är jämförelsevis mer oroliga inför utbildningsvalet att deras betyg inte skall räcka till eller att de inte skall klara av högskolestudierna. Detta bekymrar inte de icke högskolestuderande kvinnorna i lika hög grad.

Ett nästan lika starkt hinder för kvinnorna till att avstå högskolestudier, som behovet av att komplettera, är familjeskäl (FAMILJ). De

icke högskolestuderande kvinnorna anger det nästan fyra gånger oftare än de kvinnor som har börjat studera på högskola. Vad som är orsak eller verkan är svårt att uttala sig om utifrån de här redovisade siffrorna. Det kan vara på det sättet att icke studerande kvinnor väljer att bilda familj tidigare. Det kan omvänt förhålla sig på det sättet att bilda familj tidigt hindrar en del kvinnor från att studera. Se vidare kapitel 12.

Återstoden av de icke högskolestuderande kvinnornas motiv är av ekonomisk karaktär. Mellan två och tre gånger fler av dem i jämförelse med de högskolestuderande tycker att de ej vill skuldsätta sig (SKULD), att de vill arbeta och tjäna pengar (INKOMST) så snart som möjligt och att det förmodligen är svårt att leva på studiemedel (STUDLEVA). Motsägelsefullt nog anser de i större utsträckning än de studerande kvinnorna, att när allt kommer omkring, lönar det sig (LÖNSAM) att studera. Detta har dock ej uppvägt de i övrigt negativa ekonomiska aspekterna på en högskoleutbildning för de kvinnor, som ej påbörjat högskolestudier.

Många av kvinnornas motiv har signifikanta direktsamband med UTB3. Det gäller såväl de underlättande som de hindrande motiven. De högsta sambanden återfinns dock bland de reella hindren och det enda motivet bland dessa som inte har ett direkt samband med UTB3 är betydelsen av högskolans geografiska läge. Bland de underlättande motiven är det bara HEMASP som har ett positivt samband med UTB3. De övriga signifikanta direktsambanden är av negativ karaktär. Det vill säga att fler av de icke högskolestuderande kvinnorna har högre tilltro till egen studieförmåga på högskolenivå, ej ser betyget som ett hinder och tycker att högskolestudier är lönsamma än av de studerande kvinnorna. Kvinnornas motiv förklarar 61 procent av skillnaderna mellan att påbörja respektive icke påbörja högskolestudier.

I likhet med kvinnorna har männen de starkaste direktsambanden med UTB3 bland de hindrande motiven. Männen har däremot färre signifikanta motiv än kvinnorna att avstå från högskolestudier, endast sex mot kvinnornas tio, men deras motiv är i de flesta fall desto kraftfullare. De tretton motiven förklarar 65 procent av utbildningsvalet på högskolenivå. Även männens i särklass starkaste motiv till att avstå från högskolestudier, som framgår av tabell 10.2.b, är att de tycker att de fått bra arbete utan studier på högskolenivå.

För män som ej påbörjat högskolestudier är arbetsmarknads-motivet 26 gånger vanligare än för män som studerar vidare. Eljest är det behörighetsaspekter (KOMP) som i ännu högre grad än för kvin-

norna utgör betydande hinder för männen till att studera. Oddset för män som ej påbörjat högskolestudier på grund av kompletteringsbehov är drygt 7 mot 1 jämfört med dem som påbörjat studier.

Tabell 10.2. b *Analys av hur olika underlättande och hindrande motiv påverkar utbildningskarriär på högskolenivå, rangordnade efter oddsvärdet Män.*

Motivvariabel	B	Wald	Odds
Underlättande motiv:			
HEMASP	1.779	40.100*	5.93
JOBBSEN	0.187	0.741	1.21
STUDINTR	0.051	0.040	1.05
TILLTROH	-0.324	1.530	.72
LÖNSAM	-0.729	6.626	.48
GYBETYGsubj	-1.615	30.187*	.20
Hindrande motiv:			
ARBMARK	3.271	141.522*	26.34
KOMP	1.977	48.753*	7.22
INKOMST	1.161	19.219*	3.19
STUDLEVA	0.957	10.974*	2.60
ORT	0.517	3.169	1.68
SKULD	0.308	1.096	1.36
FAMILJ	0.171	0.250	1.19
Intercept	-12.469	106.289*	

Cor.Classific. = 89 % $100 \times R^2 = 65\%$

Även för männen är bristande stöd hemifrån (HEMASP) ett starkt motiv att avstå från högre studier. Många av de icke högskolestuderande männen uppger att de inte kände en påverkan eller uppmaning från föräldrar att studera vidare. Det är nästan sex gånger vanligare bland de högskolestuderande männen än bland de icke högskolestuderande att uppge att föräldrarna ville att de skulle söka till högskola.

I likhet med de icke högskolestuderande kvinnorna anger männen att gymnasiebetyget (GYBETYGsubj) inte är ett skäl som fått dem att avstå från högskolestudier. Det är för de män som ej gått vidare till högskola ett signifikant lägre motiv jämfört med de män, som förvisso har börjat studera på högskola. Det påstående respektive grupp skulle ta ställning till var något olika formulerad. För de högskolestuderande löd utsagan:

”Mina betyg var så bra att det var naturligt att söka till högskola”.
och för de icke högskolestuderande:

”Mina kunskaper/betyg är för dåliga”.

Betyget verkar vara en större källa till oro för dem som faktiskt påbörjat högskolestudier än för dem som ej gjort det. Detta kan å ena sidan till viss del förklaras med frågornas formulering. Men å andra sidan kan en del av de högskolestuderande även ha visat prov på blygsamhet eller gripits av den konkurrensångest som betygsjakten i gymnasiet innebär. En del av de icke högskolestuderande kan å sin sida tycka att betyget inte haft någon avgörande betydelse för utbildningsvalet. Har man inte för avsikt att studera på högskola, är det en viss följdriktighet i att man tycker att betyget inte är ett bekymmersamt hinder. Det senare verifieras genom att nära hälften (47 %) av dem som ej motiverar valet med betygsbrister, uppger att de måste komplettera sin tidigare utbildning för att överhuvudtaget kunna söka till högskola.

I övrigt är det i tiden näraliggande ekonomiska motiv som får män att avstå högre studier. De vill i större utsträckning hellre tjäna pengar (INKOMST) än studera efter avslutade gymnasiestudier och anser i högre grad att det inte går att leva på studiemedel (STUDLEVA) än vad de män gör som har påbörjat högskolestudier. Däremot utskiljer sig inte män som avstått högskolestudier signifikant från studerande män vad avser en rädsla för att inför framtiden skuldsätta sig på grund av studier.

De motiv som ej har nettosamband med utbildningsvalet för såväl kvinnor som män är intresset för studier, högskolornas geografiska läge och uppfattning om arbetsmarknaden för akademiker. Det är motiv som inte skiljer ungdomarna åt. Därtill kan fogas tilltro till egen studieförmåga på högskolenivå, som visserligen för kvinnorna skilde sig signifikant, men då i betydelsen att fler högskolestuderande än icke högskolestuderande kvinnor hade brist på tilltro.

10. 4 Sammanfattning.

I det här kapitlet har en bred analys av de studiebegåvade ungdomarnas motiv till att påbörja respektive avstå högskolestudier utförts. Tretton motivfaktorer har bildats utifrån den enkät ungdomarna besvarade i 25-årsåldern. De faktorer som inkluderas i analysen är ungdomarnas studieintresse, utbildningsaspiration hemifrån, familjesituation, syn på högre studiers ekonomiska och arbetsmarknads-mässiga utdelning. Men även deras uppfattning om den högre utbildningens tillgänglighet, såsom högskolans geografiska läge, behörighetsaspekter och tilltro till egen studieförmåga inryms i analyserna. Analyserna har utförts för kvinnor och män var för sig.

Det starkaste bruttosambandet med valet har ungdomarnas vilja att börja arbeta efter gymnasieskolan. Många av dem tycker att de fått bra arbete utan att behöva studera på högskola. Det gäller såväl kvinnor som män. För både kvinnor och män är det även höga bruttosamband med utbildningsvalet vad beträffar utbildningsaspiration hemifrån och viljan att tjäna pengar efter gymnasiet. Stor betydelse för kvinnornas val har även deras familjesituation och oviljan att skuldsätta sig på grund av studier. Betydelsefullt för männens val är å andra sidan behovet av att komplettera tidigare utbildning och betänkligheten inför att kunna leva på studiemedel. Ungdomarnas studieintresse och likaså deras tilltro till sin egen studiekapacitet har inga effekter på högskolevalet.

Med hjälp av logistisk regressionsanalys har motivfaktorernas oddsvärden och direktsamband med utbildningsvalet på högskolenivå beräknats för att se om bilden kvarstår, då man får var och en av faktorernas betydelse i närvaro och kontroll av de övriga. Fortfarande betyder ungdomarnas vilja till att börja arbeta framför att studera efter gymnasieutbildningen mest, särskilt starkt framträder det beträffande männen.

Å ena sidan lyfts kompletteringsbehovet nu fram som en starkare faktor för männen. Å andra sidan utgör familjesituationen för kvinnornas del en allt viktigare aspekt. För männens del blev det inte en signifikant nettoeffekt med hänsyn till den.

Respektive motivområde i den arbetsmodell som presenterades i kapitel 3 kan sägas vara representerat med de sju motiv, som har signifikanta nettosamband med utbildningsval på högskolenivå. Studiemotivation är beroende av utbildningsstöd hemifrån (HEMASP). Till behörighetsaspekter hör behovet av att komplettera tidigare utbildning (KOMP). Ett av motivområdena var av arbetsmarknads-karaktär och ungdomarnas benägenhet att börja arbeta efter gymnasiet (ARBMARK). Arbetsmarknadsmotivet har visat sig vara det starkaste till att ej studera vidare. Många uppger ekonomiska motiv. Bland dessa framhålls viljan att tjäna pengar istället för att studera (INKOMST), uppfattningen att det är svårt att leva på studiemedel (STUDLEVA) och oviljan att skuldsätta sig på grund av studier (SKULD). Familjesituationen som ett hinder (FAMILJ), anges särskilt av kvinnorna.

Då man sorterar motiven till utbildningsval på högskolenivå efter deras karaktär framträder en tydlig bild. Det är de hindrande faktorerna som är utslagsgivande. Av de faktorer som underlättar utbild-

ningsvalet och har karaktären av att vara pådrivande eller motiverande är det endast en som är lika utmärkande som de hindrande, nämligen föräldrars stöd i valprocessen. Det är de här sju motiven som mer ingående skall analyseras i nästa kapitel och då med avseende på ungdomarnas hem- och utbildningsbakgrund.

Kapitel 11

VILKA UNGDOMAR BÖRJAR INTE PÅ HÖGSKOLA? Bakgrundens betydelse för ungdomars motiv.

I de föregående kapitlen har studiebegåvade ungdomars väg genom utbildningssystemet beskrivits och orsaker till valbeteende vid de olika utbildningsstegen har analyserats med hjälp av främst bakgrundsfaktorer. Helt rimligt visar det sig då att ett föregående utbildningssteg är viktigt för val av utbildning i det nästkommande. Då det gäller val av högskolekarriär, det vill säga att påbörja eller inte påbörja en högskoleutbildning, har följaktligen faktorer som gymnasieutbildning och gymnasiebetyg varit viktiga. Tämmligen viktig är utbildningsaspiration. De flesta ungdomar som påbörjat högskolestudier har tyckt att det varit självklart för dem. Bakgrundsfaktorer som social bakgrund och kön visar sig få allt mindre direkt förklaringsvärde för den här gruppen av ungdomar ju längre upp i utbildningsväsendet de befunnit sig. Däremot verkar social bakgrund indirekt genom andra faktorer, främst genom utbildningsaspiration och tidigare utbildningsval.

De studiebegåvade ungdomarnas motiv till att studera respektive inte studera på högskola har redovisats. Det tyngst vägande motivet att inte börja på högskola har varit att de fått bra arbete direkt efter gymnasieutbildningen. Andra viktiga motiv är av ekonomisk art och behov av komplettering.

För att ta reda på vilka ungdomar det är som inte påbörjar högskolestudier skall ett antal modeller med olika kombinationer av bakgrunds- och motivvariabler prövas. Därvid kommer resultaten från tidigare analyser att utgöra utgångspunkt för val av faktorer. I detta kapitel skall således några av de motiv de studiebegåvade ungdomarna ansett betydande analyseras tillika med deras hem- och utbildningsbakgrund.

Den beroende variabeln är alltså högskoleval med två möjliga utfall, dels påbörjade högskolestudier (UTB3+), dels ej påbörjade högskolestudier (UTB3-).

Bakgrundsvariablerna är KÖN, social bakgrund (SOC) och gymnasieutbildning (UTB2). Val av motiv baseras på resultaten som redovisades i föregående kapitel. Det är de motiv som i regressionsanalysen var signifikanta för kvinnor och/eller män. Det är utbildningsaspiration hemifrån (HEMASP), behov av att komplettera tidigare utbildning (KOMP), benägenhet att börja arbeta efter gymnasiet (ARBMARK), önskan att tjäna pengar istället för att studera vidare (INKOMST), hinder av familjeskäl (FAMILJ) samt ekonomiska aspekter av studiestödskaraktär, nämligen uppfattning om att kunna leva på studiemedel (STUDLEVA) och villighet att skuldsätta sig på grund av studier (SKULD).

I tabell 11.1 ges en sammanställning av hur mycket bakgrundsvariablerna KÖN, SOC och UTB2 oberoende av varandra (bruttoeffekt) samvarierar med de mest avgörande motiven till eller hindren för att bedriva högskolestudier, såsom ungdomarna uppfattar det i 25-årsåldern.

Tabell 11. 1. *Bakgrundsvariablers bruttosamband med motivvariabler i valet av utbildning på högskolenivå (proportionsdifferenser).*

Variabel	KÖN	SOC	UTB2
KÖN	-		
SOC	.01	-	
UTB2	.03	.22*	-
HEMASP	-.01	.22*	.30*
KOMP	.03	.11*	.39*
ARBMARK	.03	.13*	.25*
INKOMST	.09*	.14*	.28*
STUDLEVA	.03	.17*	.31*
SKULD	-.07*	.14*	.23*
FAMILJ	-.02	.09*	.21*

KÖN samvarierar endast med ungdomarnas motiv till att avstå högskolestudier vad gäller INKOMST och SKULD. Att tjäna pengar efter gymnasieskolan är viktigare för männen (.09). Kvinnorna betonar mer den skuldsättning högskolestudier medför (-.07).

Social bakgrund (SOC) har högt samband med utbildningsbakgrund (UTB2). SOC har dessutom signifikanta bruttosamband med alla här medtagna motivvariabler. Högst samband har SOC med föräldrarnas utbildningsaspiration för sina barn (HEMASP).

De högsta sambanden har dock ungdomarnas utbildningsbakgrund (UTB2) med motivvariablerna. Val av utbildning på gymnasie-

nivå har hög bruttoeffekt på ungdomarnas motiv till att avstå högskolestudier. Det högsta sambandet med utbildning på gymnasienivå är kompletteringsbehovet (.39), vilket knappast är förvånande. De flesta tvååriga gymnasielinjer hindrar direktövergång till studier på högskola. Höga samband har UTB2 även med ekonomiska motiv, som STUDLEVA och INKOMST. Som tidigare framkommit i kapitlet 7 - 9 blir det höga samband mellan föräldrars utbildningsambition för sina barn och den utbildningsnivå barnen söker sig till. Det visar sig även i tabell 11.1 vad beträffar mellan UTB2 och HEMASP (.30).

Hittills har endast bruttosambanden mellan ungdomarnas bakgrund och de sju motiven till att avstå från högskolestudier redovisats. Vi vet däremot inte något om hur mycket bakgrundsvariablerna påverkar själva högskolevalet direkt respektive indirekt genom motiven. Med hjälp av loglinjär modellanalys i två steg (se kap 6) har sju modeller konstruerats, som innehåller huvudeffekter och de interaktioner som är signifikanta. I anslutning till följande modeller, som åskådliggör variablernas direkteffekter på varandra och på utbildningsvalet, redovisas modellens anpassning till föreliggande data-material (p-värde) och variablernas förklaringsvärde (CC). Alla sju modellerna visar sig ha en och samma interaktionseffekt. Det är en av de interaktioner som framträdde i analysen av tredje utbildningssteget (kap 9), nämligen mellan kön och gymnasieutbildning på val av högskoleutbildning:

KÖN × UTB2 × UTB3

Gymnasieutbildningens längd betyder mer för män än för kvinnor. Män med kortare gymnasieutbildningar påbörjar inte i lika hög grad högskola som kvinnor med kortare gymnasieutbildningar, vilket kan förklaras med att många kvinnor som gått tvååriga linjer i gymnasieskolan fortsätter till kortare högskoleutbildningar. Ytterligare en interaktion förekommer i nedan redovisade analyser. Det är i den modell som innehåller motivet ARBMARK. Den interaktionen kommer att analyseras i delavsnittet om ARBMARK (11.3).

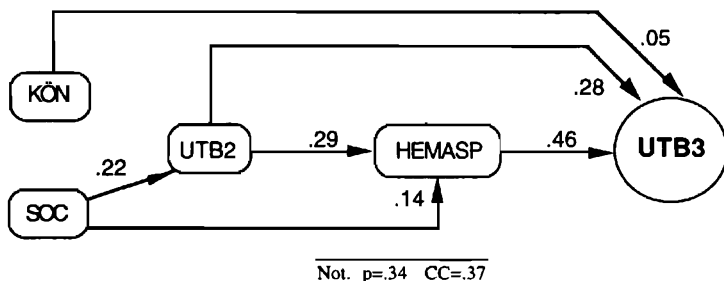
Nedan följer sju effektanalyser med de motiv som ungdomarna anger som de mest betydelsefulla för att avstå från att utbilda sig på högskolenivå. Effektanalyserna har utförts med vägda effektberäkningar, det vill säga vid uträknandet av direkteffekter har effekterna från var och en av delgrupperna multiplicerats med viktfactorer med hänsyn till delgruppernas storlek.

Genom stiganalys med utnyttjande av direkteffekterna i respektive modeller fås variabelernas indirekta effekter. Fullständiga kausaltolkningar av de statistiska komponenterna av variabelernas betydelse för utbildningsval på högskolenivå kommer att presenteras i tabeller i anslutning till modellerna i kommande delavsnitt.

11.1 Föräldraaspirationens betydelse för högskoleutbildning.

De i kapitel 9 (tabell 9.13) redovisade måtten på utbildningsaspiration, som betyder mest, vad beträffar utbildningsval på högskolenivå, är vad ungdomarna redan vid 13 års ålder tror sig veta om föräldrarnas vilja beträffande deras utbildning (bruttosamband .31) samt vad föräldrarna faktiskt har för planer för sina barn från samma tidpunkt (bruttosamband .30). Dessa mått grundar sig på information inför utbildningsval. Sådan bakgrundsinformation finns inte i nära anslutning till högskolevalet. Däremot finns en fråga om hur de uppfattade föräldrarnas utbildningsaspiration för dem (HEMASP), som ställdes retroaktivt, då ungdomarna var i 25-årsåldern. Av tabell 10.2 (kap 10) framgår att föräldrainflytandet (HEMASP) ligger näst högst (bruttoeffekt .56). Av de högskolestuderande ungdomarna uppger hela 90 procent att deras föräldrar ville att de skulle studera på högskola. Motsvarande andel bland de icke högskolestuderande är 38 procent. Skillnaderna mellan de två grupperna är å ena sidan mycket stora. Det är å andra sidan många ungdomar som ej påbörjar högskolestudier, trots att de erfarit att deras föräldrar haft den ambitionen för dem (bilaga 10.1).

Utbildningsaspiration, ungdomarnas egen, men även den de uppfattar att föräldrarna har för dem, är en viktig faktor inför valet på högskolenivå. För att analysera hur ungdomarnas hem- och utbildningsbakgrund samverkar med deras motiv HEMASP på utbildningsvalet har nettosambanden beräknats och redovisas i figur 11.1.

Figur 11. 1. Modell för UTB3 med direkteffekter från bakgrundsvariablerna KÖN, SOC och UTB2 och motivet HEMASP.

Både SOC (.14) och UTB2 (.29) har en direkteffekt på motivet HEMASP. Vilken gymnasieutbildning ungdomarna har gått betyder mer än vad den sociala bakgrunden gör för hemmets utbildningsaspiration på högskolenivå. SOC har en förhållandevis hög direkteffekt på HEMASP (.14). Många ungdomar från lägre socialgrupper uppger att deras föräldrar ej uttryckt en vilja att de skall studera på högskola. Motsatsen råder bland ungdomar från högre socialgrupper, där många påpekar att föräldrarna i hög grad ville att de skulle studera. Det skall visa sig att SOC utövar den högsta direkteffekten på just HEMASP av de sju motivvariabler som redovisas i det här kapitlet. KÖN har ingen direkteffekt på HEMASP, det vill säga att det inte är någon skillnad mellan kvinnor och män med avseende på utbildningsaspiration i hemmet.

Tabell 11. 2. *Kausaltolkning av effekter av kön, social bakgrund, gymnasieutbildning och föräldrainsflytande på val av högskolekarriär (UTB3).*

Effektkomponent	KÖN	SOC	UTB2	HEMASP
Direkt	.05	.03	.28	.46
Indirekt	.00	.15	.13	-
Egen	.05	.18	.41	.46
Falsk	-	-	.03	.10
Brutto	.05	.18	.44	.56

Genom stiganalys med utnyttjande av variablernas successiva direkteffekter fås deras indirekta effekter på högskolevalet (UTB3). En fullständig kausaltolkning ges i tabell 11.2.

KÖN har inga signifikanta samband med övriga variabler i modellen och utövar endast direkteffekt på UTB3. Effekten är inte hög (.05). Det är något färre män än kvinnor som påbörjar högskolestudier, då hänsyn tagits till såväl hem- och utbildningsbakgrund som till HEMASP. SOC har ingen signifikant direkteffekt på UTB3 (.03). Så gott som all effekt på UTB3 utgörs av indirekta effekter (.15). Det är i den här modellen som SOC utövar den högsta indirekta effekten på högskolevalet. Det sker ungefär lika mycket via utbildningsval på gymnasienivå (UTB2) som via föräldrarnas påverkan beträffande utbildning på högskolenivå (HEMASP). Likaså har UTB2 hög direkt-effekt på högskolevalet. Den indirekta effekten via HEMASP är också relativt hög. Att ha gått en kortare gymnasielinje har stor effekt på högskolevalet i den meningen att många av ungdomarna kommer att avstå från högre studier. De två effektkomponenterna tillsammans,

egeneffekten från UTB2, når däremot inte upp till effekten från HEMASP, som är den högsta på UTB3 i den här modellen (.46). HEMASP är därtill en viktig förmedlande länk mellan hem- och utbildningsbakgrund och utbildningsval på högskolenivå (.10). Föräldraaspirationen har en mycket stor betydelse för valet att påbörja en högskoleutbildning. Många av de ungdomar som upplever stöd i utbildningsplaner från föräldrarna återfinns i högskolan.

11. 2 Kompletteringsbehovets betydelse för högskoleutbildning.

Högskolan dimensioneras till följd av politiska beslut för ett visst antal studerande och måste på grund därav tillämpa bestämda tillträdesregler och urvalsprinciper, då inte platserna räcker för alla sökande.

För undersökningsgruppen, som sökte till högskolans utbildningslinjer, gällde i stort de regler som tillkom i och med 1977 års högskolereform och som var avsedda att förändra konkurrenssituationen mellan olika grupper. Syftet var att göra rekryteringen till högskolan mindre beroende av de sökandes formella utbildningsbakgrund. Det var inte längre nödvändigt att ha gått en treårig gymnasieutbildning. Men det var inte enbart nya tillträdesregler, som öppnade högskolan för fler grupper utan även själva urvalet skulle ske efter nya principer, från så kallade kvotgrupper. År 1982 infördes nya tillträdesregler till högskolan i syfte att underlätta direktövergång från gymnasieskola till högskola och från och med 1991 har alla, även de med en gymnasieutbildning, möjlighet att antas med högskoleprovet som urvalsgrund.

Det finns dock inskränkningar i övergångsmöjligheterna till högskola och universitet i urvalssystemet. En sådan är tillgången på platser, som var i stort sett konstant under större delen av 1980-talet (se kap 4). Det är inemot 4 procent av ungdomarna i undersökningsgruppen som sökt till högskola, men ej kommit in. Det är ungefär lika många som sökt och fått en utbildningsplats, men som avstått den.

Hur ser ungdomarnas utbildningsbakgrund ut och hur upplever de olika ungdomsgrupperna ett eventuellt kompletteringsbehov? I tabell 11.3 återges andra utbildningar efter gymnasiet, som ungdomarna uppgivit att de genomgått eller för tillfället är sysselsatta med.

Ungdomarna har nämnt att de har flera slag av utbildningar. På det hela taget har många fler kvinnor än män utbildat sig eftergymnasialt. Det är fler kvinnor än män som utbildat sig på KOMVUX, på folkhögskola, i utlandet eller i andra ej preciserade utbildningar överhuvudtaget, medan männen i större utsträckning än kvinnorna har

statliga yrkesutbildningar (som polis och officer) eller privata företagsutbildningar. Fler män än kvinnor har likaså gått arbetsmarknadsutbildningar.

Tabell 11. 3. *Ungdomars övriga eftergymnasiala utbildningar uppdelade dels i högskolestuderande och inte högskolestuderande, dels i kvinnor och män. (Procent).*

Eftergymnasiala utbildningar	Icke högskolestuderande		Högskolestuderande	
	Kvinnor	Män	Kvinnor	Män
KOMVUX	19	14	24	15
Folkhögskola	8	3	8	4
AMU-utbildning	3	5	0	0
Polis, officer el annan statlig utb.	1	3	0	0
Privat företagsutbildning	2	3	0	0
Annan svensk utbildning	19	10	20	12
Utlandsutbildningar	4	1	9	7

Det är endast en procent av den här gruppen män som uppger att de har studerat utomlands. Det kan dock vara en underskattning. Överhuvudtaget kan andelen som studerar utomlands vara underskattad, då bortfallsanalysen gav vid handen att många av dem som inte svarade befann sig utomlands.

Det är procentuellt fler av de högskolestuderande ungdomarna som har studerat på KOMVUX och i utlandet jämfört med de icke högskolestuderande. Många av dem har förmodligen gjort detta i syfte att bli behöriga till en högskoleutbildning, höja sin konkurrensmöjlighet eller i väntan på en högskoleplats.

Ett sätt att konkurrera om platserna på högskolan är att genomgå högskoleprovet och söka med det som grund för urval. Skäl att ta högskoleprovet är att man misstänker att gymnasiebetyget inte är konkurrenskraftigt för den utbildning man siktar på. I tabell 11.4 återges andelen ungdomar med olika utbildningsbakgrund som genomfört högskoleprovet vid minst ett tillfälle.

Det är endast 14 procent av undersökningsgruppen totalt som fullgjort högskoleprovet vid minst ett tillfälle. Det är dubbelt så vanligt bland de ungdomar som gått 3- eller 4-åriga gymnasielinjer i jämförelse med dem som gått 2-åriga. Nio procent av ungdomar med långa gymnasieutbildningar har inte påbörjat högskolestudier, trots att de genomfört högskoleprovet vid minst ett tillfälle. Det är något vanligare att någon gång ha genomfört högskoleprovet bland högskolestude-

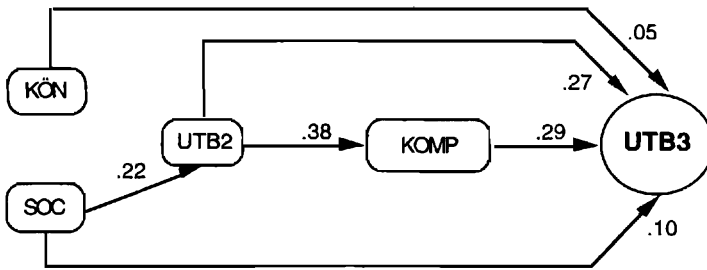
rande ungdomar från de 2-åriga än från de 3- eller 4-åriga gymnasie-linjerna.

Tabell 11. 4. *Andel som genomfört högskoleprovet minst en gång bland ungdomar med olika utbildningsbakgrund. (Procent).*

	2-årigt gymnasium	3- och 4-årigt gymnasium
Ej högskola	5	9
Högskola	22	20
Totalt	8	16

För att undersöka hur hem- och utbildningsbakgrund samt upplevelse av ett eventuellt kompletteringsbehov påverkar ungdomarnas val av utbildning på högskolenivå har dels loglinjär modellanalys, dels effektanalys utförts på samma sätt som i föregående delavsnitt.

I figur 11.2 redovisas de successiva direktsambanden. Det är endast utbildning på gymnasienivå som har en direkt påverkan på ungdomarnas kompletteringsbehov. Många ungdomar som gått en tvåårig gymnasielinje, uppger att deras behov av att komplettera utbildningen får dem att tveka eller avstå en högskoleutbildning. Kausaltolkningen av de statistiska komponenterna av respektive variablers betydelse för utbildningsval på högskolenivå ges i tabell 11.5.

Not. $p=.67$ $CC=.26$

Figur 11. 2. *Modell för UTB3 med direkteffekter från bakgrundsvariablerna KÖN, SOC och UTB2 och motivet KOMP.*

KÖN har inte heller i den här modellen något samband med övriga oberoende variabler och utövar endast direkteffekt på UTB3. Effekten är inte hög (.05). Det är något fler kvinnor än män som påbörjar

högskolestudier, då hänsyn tagits till såväl hem- och utbildningsbakgrund som till kompletteringsbehov.

SOC har ingen signifikant direkteffekt på KOMP. Den sociala bakgrunden är inte avgörande för att ungdomarna skall uppleva kompletteringsbehovet som ett hinder för högskolestudier. Däremot sker en indirekt effekt från SOC på såväl KOMP som på UTB3 via UTB2. Nära hälften av SOC effekt på UTB3 utgörs av indirekta effekter (.08), det mesta via UTB2. Social bakgrund påverkar val av linje i gymnasiet, vilket har som konsekvens att många från lägre socialgrupper måste komplettera för att vara behöriga till högskolestudier och det upplevs bland dem som ett hinder.

Tabell 11. 5. *Kausaltolkning av effekter av kön, social bakgrund, gymnasieutbildning och kompletteringsbehov på val av högskolekarriär (UTB3).*

Effektkomponent	KÖN	SOC	UTB2	KOMP
Direkt	.05	.10	.27	.29
Indirekt	.00	.08	.11	-
Egen	.05	.18	.38	.29
Falsk	-	-	.06	.13
Brutto	.05	.18	.44	.42

Gymnasieutbildningen (UTB2) har ungefär lika hög direkteffekt på högskolevalet i den här modellen som i den föregående med HEMASP. Den indirekta effekten via KOMP är också relativt hög. KOMP har en hel del falska samband med högskolevalet (.13). KOMP förmedlar effekter från hem- och utbildningsbakgrund. Enligt figur 11.2 är effekten av gymnasieutbildning på kompletteringsbehovet (.38) större än effekten av gymnasieutbildning på val av högskoleutbildning (.27). Det indikerar att en hel del av ungdomarna fortsätter till högskola, trots att kompletteringsbehovet på grund av kort gymnasieutbildning fått dem att tveka. Det är närmare bestämt 12 procent av dem som kommit över sin betänksamhet och som återfinns på högskolan. Att en del ungdomar med kort gymnasieutbildning överhuvudtaget kompletterar denna, för att vinna inträde till högskolan, framgår bland annat av tabell 11.3 och 11.4.

11.3 Att börja arbeta efter gymnasiet istället för att studera.

Det har redan verifierats att vissa motiv har varit av särskild betydelse för ungdomarnas ställningstaganden vad gäller valet att studera vidare eller inte. I särklass var deras arbetsmotiv. När den här ungdomskullen

slutade gymnasiet i mitten av 80-talet var det högkonjunktur med ett förhållandevis gynnsamt arbetsmarknadsläge. Det torde därför inte ha varit svårt att få arbeten, och ur ungdomarnas synpunkt till och med bra arbeten. De som trivdes med sina arbeten efter gymnasiet, hann etablera sig på arbetsmarknaden, innan lågkonjunkturer var ett faktum i början av 90-talet.

Den här studien kan inte förklara om ungdomars valbeteenden vad gäller utbildning på högre nivå är olika under perioder med hög respektive låg ungdomsarbetslöshet. Det är emellertid en frågeställning som inte så sällan gjort sig påmind under den tid studien pågått. Upprinnelsen av undersökningen var i ett skede av högkonjunktur, samtidigt med att larmrapporter om befarad akademikerbrist avlöste varandra (se kap 1) och har sedan pågått i en period med lågkonjunktur, då såväl tillgången som efterfrågan på högskoleplatser ökat betydligt.

Vad sysselsätter sig de här 25-åriga ungdomarna med? Man kan förmoda att en del av dem som påbörjat en längre högskoleutbildning fortfarande studerar. Men vad gör de andra?

Tabell 11. 6. *Ungdomarnas sysselsättning i 25-årsåldern uppdelade dels i högskolestuderande och inte högskolestuderande, dels i kvinnor och män. (Procent).*

Sysselsättning	Icke högskolestuderande		Högskolestuderande	
	Kvinnor	Män	Kvinnor	Män
Fast arbete, heltid	56	70	35	27
Fast arbete, deltid	10	2	4	3
Tillfälligt arbete	12	7	23	15
Egen företagare	3	11	2	6
Arbetslös	14	12	10	9
Studerar, heltid	6	5	34	53
Studerar, deltid	3	2	9	8
Hushållsarbete/barnledig	17	1	6	1
Annan sysselsättning	7	5	4	5

I tabell 11.6 redovisas ungdomarnas sysselsättning under våren 1993. Där kan man se att många av de ungdomar som börjat på högskolan fortfarande studerar, vilket bland annat kan bero på att de påbörjat sina studier några år efter avslutade gymnasiestudier. Den så kallade ungdomspuckeln fanns fortfarande kvar under åttiotalet. Särskilt är männen kvar i högskolestudier i 25-årsåldern (drygt 60%). Även om det som helhet är något fler kvinnor som påbörjat högskolestudier har

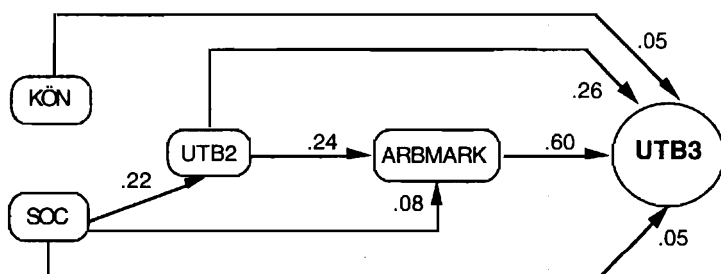
många av dem hunnit lämna högskolan och börjat förvärvsarbete. Det är emellertid cirka 40 procent av dem som fortfarande studerar i 25-årsåldern.

Det bör påpekas att en del av ungdomarna har uppgivit att de har flera sysselsättningar samtidigt (därav ej summa 100 % i tabellen). Många kvinnor, som markerat att de har hushållsarbete eller är barnlediga, har även uppgivit något annat, såsom arbetslöshet, studier, tillfälligt arbete. Det är inte ovanligt att ungdomar, som studerar på halvtid, även har någon form av arbete, tillfälligt eller på deltid.

De flesta kvinnor, som ej påbörjat högskolestudier, arbetar i 25-årsåldern. Det gör drygt 80 procent av dem. Det som eljest är utmärkande för de icke högskolestuderande kvinnorna i jämförelse med de andra delgrupperna är att de i större utsträckning har hushållsarbete och/eller är barnlediga. Det är även den grupp som våren 1993 har den högsta arbetslösheten eller uppgivit annan sysselsättning.

De flesta av de män, som ej påbörjat högskolestudier, har någon form av arbete i 25-årsåldern och 11 procent arbetar dessutom i egna företag.

Precis som i föregående delavsnitt har dels loglinjär modellanalys, dels effektanalys, utförts för att utröna hur hem- och utbildningsbakgrund samt arbetsmotivet påverkar ungdomarnas val av utbildning på högskolenivå. I figur 11.3 redovisas modell med de resultat som ligger till grund för beräkning av indirekta effekter med hjälp av stiganalys.

Not. p=.14 CC=.53

Figur 11. 3. Modell för UTB3 med direkteffekter från bakgrundsvariablerna KÖN, SOC och UTB2 och motivet ARBMARK, utan hänsyn till interaktionseffekt.

SOC och UTB2 har direkteffekt på motivet ARBMARK. Starkast är effekten från utbildningsval i gymnasiet (.24). Har ungdomarna gått en

kort gymnasielinje påverkar arbetsmarknaden dem i större utsträckning än ungdomar som gått en lång gymnasielinje. Den direkta effekten av social bakgrund är betydligt svagare (.08), men ungdomar med lägre social bakgrund påverkas mer av arbetsmarknaden än dem med högre social bakgrund. Det är ingen skillnad mellan kvinnor och män i deras motiv ARBMARK vid lika hem- och utbildningsbakgrund.

Kausaltolkningen av de statistiska komponenterna av respektive variabls betydelse för utbildningsval på högskolenivå ges i tabell 11.7.

Tabell 11. 7. *Kausaltolkning av effekter av kön, social bakgrund, gymnasieutbildning och arbetsmotiv på val av högskolekarriär (UTB3).*

Effektkomponent	KÖN	SOC	UTB2	ARBMARK
Direkt	.05	.05	.26	.60
Indirekt	.00	.13	.14	-
Egen Falsk	.05	.18	.40	.60
	-	-	.04	.07
Brutto	.05	.18	.44	.67

KÖN har inte heller i den här modellen något samband med övriga oberoende variabler och utövar endast direkteffekt på UTB3. Det är något fler kvinnor än män som påbörjar högskolestudier, då hänsyn tagits till såväl hem- och utbildningsbakgrund som till ARBMARK.

SOC har en svag direkteffekt på UTB3 (.05). Desto större är den indirekta effekten från SOC på UTB3 (.13). Det sker både via UTB2 och ARBMARK, ungefär lika mycket genom vardera. Det är endast denna modell som har en interaktionseffekt mellan en bakgrundsvariabel och en motivvariabel på utbildningsvalet på högskolenivå:

$$\text{SOC} \times \text{ARBMARK} \times \text{UTB3}$$

Lika många från SOC- som från SOC+ påbörjar högskolestudier på grund av att de ej fick bra arbete efter gymnasiet (ca 5%). Däremot är det många fler från lägre än från högre socialgrupper som avstår högskolestudier med motiveringen att de fick bra arbete ändå. Arbetsmarknadssituationen efter gymnasiet betyder mer för ungdomar från de lägre socialgrupperna än för dem från högre. Ungdomar med lägre social bakgrund, som får ett bra arbete direkt efter gymnasieskolan, tycker det är ett starkt motiv för att inte påbörja högskolestudier. Ungdomar med högre social bakgrund påbörjar inte i lika hög grad

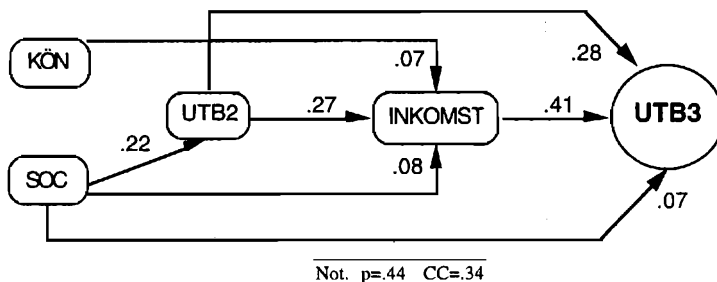
högskolestudier på grund av arbetsmarknadssituationen. Underlag för interaktionsberäkningen finns i bilaga 11.1 och 11.2.

UTB2 har ungefär lika hög direkteffekt på högskolevalet i den här modellen som i de föregående. Den indirekta effekten från UTB2 via ARBMARK är också hög. Ungdomar med kort utbildning på gymnasienivå väljer att inte studera vidare för de fick likväl ett förmånligt arbete. Den direkta effekten av UTB2 på UTB3 är inte hälften av vad den är från ARBMARK. Även om man tar hänsyn till att gymnasieutbildningen utövar en stor indirekt effekt via ARBMARK på val av högskoleutbildning har ARBMARK en mycket starkare egen effekt. Hur denna effekt från ARBMARK verkar under tider med hög arbetslöshet återstår att studera.

11.4 Att tjäna pengar efter gymnasiet istället för att studera.

Att vilja börja arbeta är många gånger förknippat med viljan att tjäna pengar. INKOMST är ett av de mest återhållande motiven, näst SKULD, som fått många av de *högskolestuderande* att tveka (24%) inför valet (se bilaga 10.1).

För att analysera hur hem- och utbildningsbakgrund samt inkomstmotivet påverkar ungdomarnas val av utbildning på högskolenivå har samma beräkningar som i tidigare modeller utförts. I figur 11.4 redovisas den modell som testats med loglinjär modellanalys.

Figur 11. 4. Modell för UTB3 med direkteffekter från bakgrundsvariablerna KÖN, SOC och UTB2 och motivet INKOMST.

Alla bakgrundsfaktorer har en direkteffekt på motivet INKOMST. Starkast är effekten från utbildningsval i gymnasiet (.27). Många ungdomar som gått 2-åriga utbildningar på gymnasiet vill tjäna pengar istället för att studera. De direkta effekterna av SOC och KÖN är betydligt svagare. Det är likväl fler ungdomar med lägre än med högre

social bakgrund som vill arbeta för att tjäna pengar efter gymnasiet (.08). Den här modellen är en av två, där KÖN har effekt på ett motiv till utbildningsval. Män vill hellre tjäna pengar än studera i större utsträckning än kvinnor (.07). Kausaltolkningen av de statistiska komponenterna av respektive variablers betydelse för utbildningsval på högskolenivå ges i tabell 11.8.

Tabell 11. 8. *Kausaltolkning av effekter av kön, social bakgrund, gymnasieutbildning och inkomstmotiv på val av högskolekarriär (UTB3).*

Effektkomponent	KÖN	SOC	UTB2	INKOMST
Direkt	.02	.07	.28	.41
Indirekt	.03	.11	.11	-
Egen	.05	.18	.39	.41
Fälsk	-	-	.05	.09
Brutto	.05	.18	.44	.50

KÖN utövar i den här modellen endast en mycket svag indirekt effekt på utbildningsval på högskolenivå via motivet INKOMST (.03). I en modell där inkomstmotivet ingår tillsammans med bakgrundsvariabler, försvinner nästan helt den direkta effekten KÖN haft på UTB3 i tidigare analyserade modeller, det vill säga då motivet INKOMST konstanthålls, blir det lika många män som kvinnor som går till högskolan.

SOC har en signifikant men svag direkta effekt på UTB3 (.07). Den indirekta effekten som SOC utövar på UTB3 är än mer tydlig (.11). Det sker framför allt via UTB2, men även till viss del via INKOMST.

UTB2 har ungefär lika hög direkta effekt på högskolevalet i den här modellen som i de föregående. Den indirekta effekten via INKOMST är också relativt hög (.11). Direkta effekten från INKOMST på val av högskoleutbildning är klart högre än från UTB2. Direkta effekten från INKOMST på UTB3 är en bland de tre högsta av de motiv som analyserats.

11. 5 Att leva på studiemedel som ett hinder för högskolestudier.

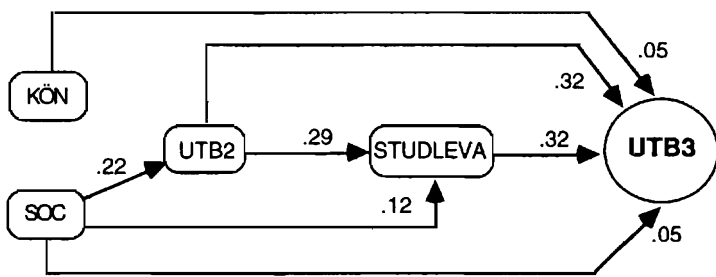
Nära koppling till motivet att tjäna pengar istället för att studera är motivet att inte tro sig om att kunna leva på studiemedel. En del (14 %) av de ungdomar som påbörjat högskolestudier kände en viss eller stark tvekan inför att söka till högskola på grund av att de inte trodde sig kunna leva på de studiemedel som var aktuella. Det kan jämföras med den tvekan som finns bland ungdomar som inte har påbörjat

högskolestudier. Där uppger 57 procent att studieskulden är skäl till att avstå studier (se bilaga 10.1).

De flesta (83%) som studerar på högskola finansierar sina studier med studiemedel, varav tolv procent enbart med studiemedlens bidragsdel, vilket är lika vanligt som att bo hemma hos föräldrar under studietiden. Knappt hälften av de studerande säger sig kunna leva på enbart studiemedel (42%), men drygt sju av tio av dem kan klara studieekonomin till 75 procent med studiemedel.

Hälften av dem som gått vidare till högskolan skulle ha studerat, även om inte studiemedlen funnits, medan resten angav att de troligen inte börjat om de inte haft tillgång till det statliga studiemedels-systemet.

Samma analyser som tidigare har utförts för att utröna hur hem- och utbildningsbakgrund samt studieekonomiska hinder (STUDLEVA) påverkar ungdomarnas val av utbildning på högskolenivå. I figur 11.5 redovisas de successiva direkt effekterna som ligger till grund för beräkning av effektkomponenterna i tabell 11.9.

Not. $p=.66$ $CC=.27$

Figur 11. 5. Modell för UTB3 med direkt effekter från bakgrundsvariablerna KÖN, SOC och UTB2 och motivet STUDLEVA.

Av bakgrundsfaktorerna har SOC och UTB2 en direkt effekt på motivet STUDLEVA. Starkast är effekten från utbildningsval i gymnasiet (.29). De ungdomar som gått en längre gymnasielinje tror sig kunna leva på studiemedel i större utsträckning än de som gått en kortare gymnasielinje. Den direkta effekten av SOC är svagare. Ungdomar med högre social bakgrund tror i större utsträckning att de skall kunna leva på studiemedel än de med lägre social bakgrund (.12). Det är ingen skillnad mellan kvinnor och män, vid lika hem- och utbildningsbakgrund, i uppfattningen om att kunna leva på studiemedel. I tabell 11.9 ges kausaltolkning av variabelernas effekter.

KÖN utövar i den här modellen en svag direkt effekt (.05) och ingen indirekt effekt alls på UTB3.

SOC har likaså en svag direkt effekt på UTB3 (.05). Däremot är den indirekta effekten som SOC utövar på UTB3 än mer betydande (.13). Social bakgrund påverkar högskolevalet i hög grad indirekt genom framför allt gymnasieutbildningen, men även till viss del via motivet STUDLEVA.

UTB2 har något högre direkt effekt på högskolevalet (.32) i den här modellen, där STUDLEVA ingår, jämfört med de förutvarande. Val av gymnasieutbildning har lika hög direkt effekt på högskolevalet som motivet STUDLEVA har.

Tabell 11. 9. *Kausaltolkning av effekter av kön, social bakgrund, gymnasieutbildning och studieekonomiskt motiv på val av högskolekarriär (UTB3).*

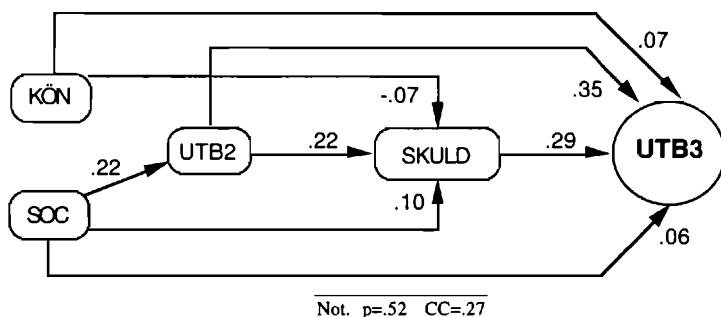
Effektkomponent	KÖN	SOC	UTB2	STUDLEVA
Direkt	.05	.05	.32	.32
Indirekt	.00	.13	.09	-
Egen	.05	.18	.41	.32
Falsk	-	-	.03	.09
Brutto	.05	.18	.44	.41

11. 6 Skuldsättning som ett hinder för högskolestudier.

Som visade sig i föregående avsnitt finns det ungdomar som avhåller sig från att ta studielån, trots att de studerar på högskola. De flesta som gör så får stöd med finansieringen till studierna från föräldrar. En del av stödet består i att bo hemma hos föräldrar under studietiden. Det är 30 procent av dem som enbart utkvitterar bidragsdelen, som bor hemma.

Av ungdomar som börjat på högskola kände 28 procent en viss eller stor tvekan inför att börja studera på grund av de skulder det skulle medföra. Det kan jämföras med de 66 procent av de icke högskolestuderande som återoppar studieskulden som ett visst eller starkt skäl till att avstå från högskolestudier (bilaga 10.1).

Analysen har utförts för att utröna hur hem- och utbildningsbakgrund samt skuldmotivet (SKULD) påverkar ungdomarnas val av utbildning på högskolenivå. I figur 11.6 redovisas den modell som testats med loglinjär modellanalys med de successiva direkteffekterna.

Figur 11. 6. Modell för UTB3 med direkteffekter från bakgrundsvariablerna KÖN, SOC och UTB2 och motivet SKULD.

Alla bakgrundsfaktorerna har en direkteffekt på motivet SKULD. Starkast är effekten från utbildningsval i gymnasiet. Ungdomar med kort gymnasieutbildning vill i mindre utsträckning skuldsätta sig på grund av studier. Den direkta effekten av SOC är svagare. Ungdomar med lägre social bakgrund känner större tveksamhet inför skuldsättning än de med högre social bakgrund (.10). Det är skillnad mellan kvinnor och män i den här modellen med skuldmotivet. Kvinnor vill i mindre utsträckning än män skuldsätta sig till följd av högre studier (-.07).

Tabell 11. 10. Kausaltolkning av effekter av kön, social bakgrund, gymnasieutbildning och skuldmotiv på val av högskolekarriär (UTB3).

Effektkomponent	KÖN	SOC	UTB2	SKULD
Direkt	.07	.06	.35	.29
Indirekt	-.02	.12	.06	-
Egen	.05	.18	.41	.29
Fälsk	-	-	.03	.08
Brutto	.05	.18	.44	.37

KÖN utövar i den här modellen en tydlig direkt effekt (.07) på UTB3. I jämförelse med tidigare modeller påbörjar ännu färre män än kvinnor en högskoleutbildning då bakgrundsvariabler och motivet SKULD hålls under kontroll. Det är dock en svag indirekt effekt via SKULD på UTB3, som dämpar denna effekt. Kvinnor vill i mindre grad skuldsätta sig.

SOC har en svag direkteffekt på UTB3 (.06). Den indirekta effekten som SOC utövar på UTB3 är dubbelt så stor (.12). Det sker framför allt via UTB2, men även till en liten del via SKULD. Ungdomar med lägre

social bakgrund påbörjar högskolestudier i mindre utsträckning än de från högre social bakgrund, dels därför att de går kortare gymnasieutbildningar, dels därför att de inte vill dra på sig studieskulder.

UTB2 har en förhållandevis stark direkteffekt på högskolevalet (.35) i den här modellen jämfört med de förutvarande. Den indirekta effekten från UTB2 via SKULD är däremot relativt liten. Motivet SKULD's direkteffekt på utbildningsvalet (.29) är inte lika stark som motsvarande från UTB2.

11. 7 Familjesituation som motiv att avstå högskolestudier.

Familjesituationen är det av de sju analyserade motiven som relativt få av såväl de högskolestuderande som de icke högskolestuderande uppger som ett hinder, men det är det motiv som i de inledande analyserna gett upphov till störst skillnad mellan kvinnor och män vad beträffar hinder för högskolestudier. Det finns viss information om den här ungdomsgruppen från den senaste enkätundersökningen när de har bildat par genom att flytta ihop som gifta eller sambo respektive när de fått sitt första barn.

Ungdomarnas familjesituation är skiftande. Att bilda familj kan upplevas olika för olika ungdomar i deras ställningstagande till att högskoleutbilda sig. För en del är det primära att bilda en egen familj och vidareutbildning får stå tillbaka för detta. För andra kommer utbildning i första hand.

En allmän tendens i tiden är att ungdomar skaffar barn senare i livet jämfört med deras föräldrageneration. Det är inte heller ovanligt att ungdomar allt högre upp i åldrarna bor kvar hemma hos föräldrar. I tabell 11.11 redovisas ungdomarnas ålder vid parbildning, dels för ungdomar med olika utbildning, dels för kvinnor och män.

Tabell 11. 11. *Ungdomarnas ålder vid parbildning uppdelat dels i icke högskolestuderande och högskolestuderande, dels i kvinnor och män. (Procent).*

Ålder för gift eller sambo	Icke högskolestuderande		Högskolestuderande	
	Kvinnor	Män	Kvinnor	Män
före 20 års ålder	11	2	3	1
fram till och med 23 års ålder	52	31	31	22
fram till och med 25 års ålder	70	52	55	41

Det är jämförelsevis många av de icke högskoleutbildade kvinnorna som är sambo eller har gift sig före 20 års ålder (11%). De utgör också

den största gruppen med avseende på att ha flyttat samman med en partner i 25-årsåldern (70%). Det har endast drygt 40 procent av de högskolestuderande männen gjort. Kvinnorna över lag flyttar samman med en partner tidigare än män. Likaledes bildar de ungdomar som inte påbörjat högskolestudier par tidigare än de studerande.

I tabell 11.12 redovisas ungdomarnas ålder då de fått sitt första barn. Tendensen är densamma vad gäller ålder för att bli förälder för första gången som ålder för parbildning. De icke högskolestuderande kvinnorna blir förälder tidigast och de högskolestuderande männen senast. Det är överhuvudtaget mycket få som får barn före 20-årsåldern och många av dem har heller inte barn då de fyllt 25 år. Däremot är det inte helt ovanligt att de kvinnor som inte börjat på högskolan har fött sitt första barn före 25 års ålder (36%). Det är bara 13 procent av de högskoleutbildade kvinnorna som blivit förälder för första gången vid samma ålder. Ovanligast är det att de högskolestuderande männen blivit förälder vid 25 års ålder.

Tabell 11. 12. *Ungdomarnas ålder då de får sitt första barn, dels för inte högskolestuderande och högskolestuderande, dels för kvinnor och män. (Procent).*

Ålder vid första barn	Icke högskolestuderande		Högskolestuderande	
	Kvinnor	Män	Kvinnor	Män
före 20 års ålder	1	1	0	0
fram till och med 23 års ålder	19	11	5	2
fram till och med 25 års ålder	36	19	13	6

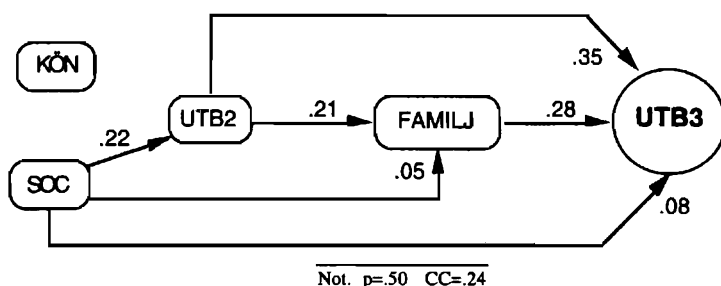
I tabell 11.13 återges andelarna av ungdomar som uppger familjesituationen som någon form av hinder för eller tveksamhet till att studera på högskola.

Tabell 11. 13. *Andel som hänvisar till familjesituationen som ett hinder för eller tveksamhet till att studera på högskola bland kvinnor och män med olika utbildning. (Procent).*

	Kvinnor	Män
Icke högskolestuderande	39	32
Högskolestuderande	9	10
Totalt	24	22

Det är jämförelsevis många bland de icke högskolestuderande som avstår att studera av familjeskäl. Trots att de högskolestuderande kvinnorna i betydligt högre grad än männen har bildat familj med barn, så åberopar de högskolestuderande männen i något större utsträckning tveksamhet inför högskolevalet av familjeskäl.

Analys har utförts för att utröna hur hem- och utbildningsbakgrund samt familjesituationen påverkar ungdomarnas val av utbildning på högskolenivå. I figur 11.7 redovisas modell med direkterffekter.

Figur 11. 7. Modell för UTB3 med direkterffekter från bakgrundsvariablerna KÖN, SOC och UTB2 och motivet FAMILJ.

Endast bakgrundsfaktorerna SOC och UTB2 har en direkterffekt på motivet FAMILJ. Starkast är effekten från utbildningsval i gymnasiet (.21). Ungdomar med kortare gymnasial bakgrund åberopar familjesituationen som motiv att avstå eller tveka inför att påbörja högskolestudier i högre grad än de med långa gymnasieutbildningar. Den direkta effekterna av SOC är svag, men signifikant. Ungdomar med lägre social bakgrund åberopar FAMILJ som ett hinder i något större omfattning än de med högre social bakgrund (.05). KÖN har ingen signifikant direkterffekt (-.01) på motivet FAMILJ. Det är ingen skillnad mellan kvinnor och män vad beträffar att hänvisa till familjesituationen som motiv för utbildningsval, vid lika hem- och utbildningsbakgrund (jfr tabell 12.13).

Av tabell 11.14 framgår att KÖN inte utövar någon signifikant direkterffekt på utbildningsval på högskolenivå i den här modellen, där motivet FAMILJ ingår. Lika många kvinnor som män påbörjar högskolestudier, då hänsyn tas till social bakgrund, utbildningsbakgrund och familjesituation. Det kan jämföras med bruttosambanden i tabell 11.2. Då övriga variabler i modellen hålls under kontroll försvinner könsskillnaderna.

Tabell 11. 14. *Kausaltolkning av effekter av kön, social bakgrund, gymnasieutbildning och familjesituation på val av högskolekarriär (UTB3).*

Effektkomponent	KÖN	SOC	UTB2	FAMILJ
Direkt	.04	.08	.35	.28
Indirekt	.01	.10	.01	-
Egen	.05	.18	.36	.28
Falsk	-	-	.08	.10
Brutto	.05	.18	.44	.38

SOC har däremot en tydlig direkteffekt på UTB3 (.08). Den indirekta effekten som SOC utövar på UTB3 är ännu större (.10). Det sker nästan uteslutande via UTB2.

UTB2 har även i den här modellen en förhållandevis stark direkteffekt på högskolevalet (.35). Den indirekta effekten från UTB2 via FAMILJ är däremot nästan obefintlig. Motivet FAMILJ's direkteffekt på utbildningsvalet (.28) är det lägsta av de motivvariabler som analyserats i det här kapitlet, men motivet har ett jämförelsevis högt falskt samband med UTB3. Motivet FAMILJ förmedlar en hel del effekter från de bakomliggande faktorerna.

11. 8 De viktigaste motiven för ungdomar med olika bakgrund.

En sammanställning av de starkaste av tretton motiv till att inte börja på högskola för ungdomar med olika bakgrund ges i tabell 11.15. Ungdomarna är delade i två grupper efter utbildningslängd på gymnasienivå; korta linjer (-) och långa (+). Vardera utbildningsgrupp har därpå delats efter vilken social bakgrund ungdomarna har; lägre (-) och högre (+). Slutligen är grupperna uppdelade i män och kvinnor. De sex mest frekventa motiven är grupperade och rangordnade efter styrka för var och en av de åtta grupperna.

Det är stor skillnad i andel ungdomar med olika bakgrund som avstår högskolestudier. Det är 91 procent av männen och 72 procent av kvinnorna med lägre social bakgrund och korta gymnasielinjer som inte går vidare till högskolan. Andelen icke högskolestuderande sjunker något då ungdomarna med korta gymnasieutbildningar kommer från högre socialgrupper. Det är betydligt färre män än kvinnor med kortare gymnasieutbildning, oavsett social bakgrund, som återfinns i högskolestudier. Det är främst ungdomar med långa gymnasieutbildningar som sökt sig till högskolan och då fler från högre än från lägre socialgrupper. Det är i stort sett lika många män

som kvinnor med längre gymnasieutbildningar, oavsett social bakgrund, som väljer högskola.

Tabell 11. 15. *Andelen ungdomar med olika bakgrund som ej börjar på högskola samt deras starkaste av tretton motiv till att avstå. Procent.*

GYMNU TB -				GYMNU TB +			
SOC -		SOC +		SOC -		SOC +	
Män	Kvinnor	Män	Kvinnor	Män	Kvinnor	Män	Kvinnor
91	72	79	68	41	43	32	31
INKOMST	STUDLEVA	STUDLEVA	STUDLEVA	ARBMARK	ARBMARK	ARBMARK	ARBMARK
86	86	79	75	76	78	83	83
STUDLEVA	SKULD	ARBMARK	ARBMARK	STUDLEVA	INKOMST	INKOMST	INKOMST
81	82	76	74	75	72	70	68
ARBMARK	HEMASP	INKOMST	KOMP	INKOMST	STUDLEVA	STUDLEVA	SKULD
75	72	76	71	70	70	66	66
KOMP	INKOMST	KOMP	INKOMST	HEMASP	SKULD	SKULD	STUDLEVA
72	71	67	70	60	65	56	64
HEMASP	KOMP	HEMASP	SKULD	SKULD	HEMASP	JOBBSSEN	JOBBSSEN
68	70	62	69	57	64	51	59
SKULD	ARBMARK	SKULD	HEMASP	TILLTROH	JOBBSSEN	KOMP	HEMASP
65	69	55	60	53	57	45	53

Vissa särdrag i mönstret med viktiga motiv till att ej börja på högskola framträder i de olika delgrupperna. Det vanligaste motivet att ej påbörja högskolestudier bland de ungdomar som gått långa gymnasieutbildningar är ARBMARK. Särskilt högt är det bland ungdomar från högre socialgrupper. Det som utmärker den senare gruppen är att många av dem dessutom tror att en högskoleutbildning ej skulle förbättra deras möjligheter på arbetsmarknaden (JOBBSSEN). De här ungdomarna har som näst högsta motiv att de hellre vill börja tjäna pengar än studera (INKOMST). Därpå anger många studieekonomiska motiv. I första hand framhåller männen att de inte skulle kunna leva på studiemedel och kvinnorna att de ej vill skuldsätta sig. Ett jämförelsevis lågt motiv bland ungdomar från högre socialgrupper med längre gymnasieutbildningar är HEMASP. Det finns alltså bland dem en hel del ungdomar som ej börjat högskolan trots att deras föräldrar uttryckt en sådan vilja, särskilt bland männen.

Även ungdomar från lägre socialgrupper med långa gymnasieutbildningar har, näst efter motivet ARBMARK, ekonomiska motiv till att avstå en högskoleutbildning. Bland de här ungdomarna är avsaknad av föräldrastöd för högskolestudier (HEMASP) mer frekvent än bland dem från högre socialgrupper. I den här gruppen betvivlar många av kvinnorna att en högskoleutbildning skulle ge dem bättre

möjligheter på arbetsmarknaden (JOBBSEN). Förhållandevis många av männen med lägre social bakgrund tvivlar på att de skulle klara av studier på högskolenivå (TILLTROH), trots att de gått en längre gymnasieutbildning.

Gemensamt för delgrupperna med korta gymnasieutbildningar är att jämförelsevis fler anger kompletteringsbehov, i genomsnitt 70 procent, som motiv att inte börja på högskolan.

Även många av ungdomarna från högre socialgrupper, men med kortare gymnasieutbildningar, anger att de fick bra arbete efter gymnasiet som motiv att avstå att utbilda sig på högskolenivå. Emellertid är det vanligaste motivet bland dem att de ej tror sig kunna leva på studiemedel. Det anger både kvinnor och män. Övriga ekonomiska motiv är även bland de här ungdomarna vanliga.

Utmärkande för ungdomar från lägre socialgrupper med korta gymnasieutbildningar är att motivet HEMASP ökar och motivet ARBMARK minskar, särskilt bland kvinnorna. Över 70 procent av kvinnorna uppger att deras föräldrar ej påverkat dem att fortsätta till högre utbildning. Motivet att de fick ett bra arbete utan högskoleutbildning är dessutom som lägst bland de här kvinnorna. De vanligaste motiven bland männen med den här bakgrunden är att de ville tjäna pengar i stället för att studera vidare (86 %) och att de inte tror sig kunna leva på studiemedel (81%).

11. 9 Sammanfattning.

Några av de motiv som kvinnor och män åberopar som skäl att inte studera på högskolenivå har analyserats med avseende på deras hem- och utbildningsbakgrund. Syftet med det har varit att ta reda på hur mycket av effekterna från ungdomarnas bakgrund verkar direkt respektive indirekt på utbildningsvalet. I tabell 11.16 redovisas de direkta effekterna på högskolevalet från respektive motiv som enligt logistisk regressionsanalys (kap 10) hade störst betydelse för kvinnor och/eller män. Motiven i sig själva står i de flesta fall för de största effekterna på högskolevalet. Det är i och för sig inte så märkligt. Det var dem ungdomarna skulle ta ställning till och de ligger nära i tiden för uttalanden om skäl till utbildningsvalet.

De klart starkaste direkteffekterna för att inte påbörja en högskoleutbildning utövar ungdomars accepterande av bra arbete (.60) och föräldrars påverkan vad beträffar högre studier (.46). Den svagaste effekten av de här sju har ungdomarnas familjesituation (.28).

Tabell 11. 16. *Direkta effekter från ungdomars motiv till att avstå högskolestudier i modeller med hem- och utbildningsbakgrund och olika motiv (prop.differenser).*

Motiv	Direkta effekter
ARBMARK	.60
HEMASP	.46
INKOMST	.41
STUDLEVA	.32
KOMP	.29
SKULD	.29
FAMILJ	.28

Störst betydelse av *bakgrundsvariablerna* för utbildningsval på högskolenivå och för de motiv ungdomarna åberopar för detta val har utbildning på gymnasienivå. Vilken gymnasieutbildning ungdomarna har påverkar starkt, inte bara valet mellan att avstå respektive påbörja en högskoleutbildning, utan även skälen till varför. I två fall utövar tidigare utbildning en starkare effekt på motivet än på själva högskolevalet. Det gäller deras uppfattning om kompletteringsbehov och föräldrarnas aspiration.

Social bakgrund har en stark direkteffekt på det utbildningsval som föregår högskolevalet, det vill säga gymnasievalet. Den direkta effekten av social bakgrund är däremot inte lika stark på högskolevalet eller på de motiv ungdomarna hänvisar till. Å andra sidan har social bakgrund i de flesta fall en inte obetydlig indirekt effekt. Den sker främst via utbildningsbakgrund på gymnasienivå. Den sociala bakgrunden har ingen direkteffekt på högskolevalet då hänsyn tas till HEMASP. Vid lika föräldraaspiration förekommer inte någon skillnad i utbildningsval mellan ungdomar med låg respektive hög social bakgrund. All effekt sker indirekt. Den sociala bakgrundens starkaste direkta effekt på ett motiv är just på HEMASP. Den sociala bakgrunden har heller ingen direkteffekt på kompletteringsbehovet som motiv. Där sker all effekt indirekt via utbildningsbakgrund.

Social bakgrund utövar interaktion med ett av motiven på högskolevalet, nämligen ARBMARK. Arbetsmarknadssituationen efter gymnasiet betyder mer för ungdomar från de lägre socialgrupperna än för dem från högre. Ungdomar med lägre social bakgrund, som får ett bra arbete direkt efter gymnasieskolan, tycker det är ett starkt motiv för att inte påbörja högskolestudier. Ungdomar med högre social bakgrund påbörjar inte i lika hög grad högskolestudier på grund av arbetsmarknadssituationen.

Det är en liten skillnad mellan kvinnor och män vad beträffar högskolevalet i de flesta modeller där olika förklaringsmotiv ingår. Det är något färre män än kvinnor som påbörjar högskolestudier. Det förekommer så gott som ingen indirekt effekt från KÖN via mellanliggande variabler på valet. I två av modellerna med olika motivvariabler utövar KÖN en direkteffekt på själva motivet. Män vill hellre arbeta och tjäna pengar i större utsträckning än kvinnorna (.07). Kvinnor känner en större tveksamhet inför att ta lån eller återopar skuldsättning som skäl att avstå högskoleutbildning i större utsträckning än män (-.07).

Tabell 11. 17. *Indirekta effekter från bakgrundsvariabler på högskolevalet i modeller med olika motiv (prop.differenser).*

Motiv	Indirekt effekt från bakgrundsvariabel		
	KÖN	SOC	UTB2
HEMASP	.00	.15	.13
KOMP	.00	.08	.11
ARBMARK	.00	.13	.14
INKOMST	.03	.11	.11
STUDLEVA	.00	.13	.09
SKULD	-.02	.12	.06
FAMILJ	.01	.10	.01

En sammanställning av bakgrundsvariablernas indirekta effekter på utbildningsvalet på högskolenivå från modeller med olika motiv ges i tabell 11.17. Där kan man se att de största indirekta effekterna på utbildningsval på högskolenivå kan härledas till social bakgrund (SOC). Den starkast indirekta effekten av social bakgrund sker via ungdomarnas stöd från föräldrar i valsituationen på högskolenivå (HEMASP). Social bakgrund utövar minst indirekt effekt via kompletteringsbehovet (KOMP).

Nästan lika höga indirekta effekter utövar det tidigare valet på gymnasienivå på utbildningsvalet på högskolenivå. Det sker via de motiv som i respektive modell följer efter UTB2. Den största indirekta effekten sker via ARBMARK. Det sker ingen indirekt effekt från gymnasieutbildning på högskolevalet via FAMILJ.

KÖN utövar inte några egentliga indirekta effekter på högskolevalet, oavsett vilken motivvariabel som analyseras med bakgrundsvariablerna.

Kapitel 12

SAMMANFATTANDE DISKUSSION

Bakgrunden till avhandlingsarbetet "Varför inte högskola?" är att det sedan slutet av 1980-talet har kommit flera alarmerande uttalanden om att man i Sverige inte skulle ha den högskoleutbildade yrkeskår som landet är i behov av vid sekelskiftet (UHÄ, 1989; af Trolle, 1990). Dessutom framförs att Sverige börjar bli eftersatt internationellt sett vad beträffar högre utbildning (Ohlsson, 1988; OECD, 1993; SCB, 1994b). Det har medfört att diskussionen om utbildningsreserven åter blivit aktuell, eftersom man på många håll anser att vi under de närmaste åren måste få fler ungdomar att söka till högskolan. Kommentarer är belysande för hur man ser på utbildningsbehov ur ett samhällsperspektiv. Gemensamt för dem är att de genomsyras av en tilltro till att fritt tillträde till högre studier och därmed ökat utbud av högutbildade leder till ekonomisk tillväxt och social rörlighet.

Undersökningen

Syftet är att förklara varför vissa studiebegåvade ungdomar inte återfinns i högskoleutbildning. Vad i ungdomarnas bakgrund påverkar deras val? Vad skiljer de högskolestuderande från de icke högskolestuderande i deras motiv och hinder för att studera på högskola?

Ungdomarna i undersökningen utgör en selektiv grupp. De är valda från UGU-projektets riksrepresentativa elevkohort, som i huvudsak är födda 1967. Den tredjedel ungdomar som vid 13 års ålder hade högst poäng på tre begåvningsstest utgör undersökningsgrupp. Undersökningsgruppen består av drygt 2 000 ungdomar. Det visade sig att hälften av dessa inte hade påbörjat en högskoleutbildning vid 25 års ålder. Denna delgrupp har fortsättningsvis jämförts med den delgrupp som studerade eller har studerat på högskola. Ungdomar med högre social bakgrund är överrepresenterade. De har högre poäng på begåvningsstesten än ungdomar med lägre social bakgrund, vilket är i överensstämmelse med Boudons (1974) primära effekt av familjebak-

grund. Resultaten har alltså en begränsad generaliserbarhet. De kan endast generaliseras till ungdomar med goda studieförutsättningar.

Det är den enskilde studiebegåvade individens studiekarriär, som har utgjort perspektivet i undersökningen. Relevanta variabler är av både objektiv och subjektiv karaktär. De ligger både längre tillbaka i tiden och vid tidpunkten för utbildningsvalen. De står att finna hos individen själv och i olika sfärer runt individen; hemmet, utbildningssystemet, samhället.

Vid förtydligandet av varför ungdomarna inte påbörjat högskolestudier har först deras valmönster vid olika tillfällen i utbildningssystemet analyserats. Det har gjorts i tre utbildningssteg:

Utbildningssteg 1. Mer eller mindre teoretiska kurser i åk 7.

Utbildningssteg 2. Lång eller kort gymnasieutbildning.

Utbildningssteg 3. Påbörjad eller inte påbörjad högskoleutbildning.

Därpå har ungdomarnas motiv till val på högskolenivå analyserats. Undersökningen är longitudinell. Information om ungdomarna har genom UGU-projektet samlats in på olika sätt från det de var 13 år. Genom enkäter till ungdomarna och till deras föräldrar finns information om utbildningsplaner, motiv till val, upplevelser av skolarbetet och värdering av skolprestationer. Projektet har fortlöpande försetts med skoladministrativa uppgifter från SCB, såsom betyg, kurs- och linjeval, skol- och kursbyte och avhopp. Även högskolestatistik har fogats till tidigare data och beskriver förhållanden vad beträffar nybörjartermin, linje, ämnesgrupp, behörighet, examen (Härnqvist, Emanuelsson, Reuterberg & Svensson, 1994).

UGU-projektets information kompletterades med enkätuppgifter då ungdomarna var 25 år. Informationen gällde erfarenheter av utbildningar efter grundskolan, motiv till att *påbörja* respektive *inte påbörja* högskolestudier, eventuell tveksamhet till högskolestudier, studiefinansiering, eventuella högskoleplaner, sysselsättning och familjesituation.

Två faktorer, kön och social bakgrund, har fått en central roll i förklaringen av utbildningskarriär. De antas ha dels en direkt betydelse för val av studier, dels en indirekt via föregående utbildningsval och motiv till val.

Utbildningsval i grund- och gymnasieskola.

I det första utbildningssteget analyseras hur ungdomarnas val av kurser och tillval i årskurs 7 påverkas av bakgrundsvariabler som kön och social bakgrund samt mellanliggande variabler som prestation,

tilltro till egen förmåga i skolarbetet och utbildningsaspiration i årskurs 6.

Andelen ungdomar som fullföljt mer teoretiska kurser i grundskolans årskurs 7 är överhuvudtaget hög i den här gruppen av studiebegåvade ungdomar. Nästan 80 procent av dem läste särskild kurs i tre ämnen, det vill säga i engelska, matematik och dessutom i ytterligare ett främmande språk. De flesta av dem värderade sina prestationer i skolarbetet högt och hade hög utbildningsaspiration. Hela 95 procent av deras föräldrar hade en önskan om att de skulle fortsätta i skola efter årskurs 9. De studiebegåvade ungdomarna var alltså tämligen lika vad gäller de faktorer som ingår i analysen.

Vad skiljer då ungdomar med mer teoretiska kursval från övriga? Alla bakgrundsvariabler har näst intill lika stor betydelse för valen. Val av teoretiska kurser i årskurs 7 påverkas av uttalad hög utbildningsaspiration i årskurs 6, som i sin tur har ett högt samband med social bakgrund. Vid lika värden på övriga variabler väljer fler ungdomar med högre än med lägre social bakgrund de teoretiska kurserna. Likaså väljer fler ungdomar med högre resultat på begåvnings testen de teoretiska kurserna jämfört med dem med lägre resultat.

Tilltro till de egna skolresultaten i årskurs 6 betyder olika för flickor och pojkar. Pojkar, som har hög tilltro till sina skolresultat i mellanstadiet, väljer i större utsträckning än flickor kurser med teoretisk inriktning, oaktat lägre poäng på begåvnings testen. Flickorna behöver ha både bra resultat på begåvnings testen och hög tilltro till sina resultat på mellanstadiet för att välja en högre teoretisk nivå på kurser i högstadiet. Likväl är det fler flickor än pojkar på de teoretiska kurserna i årskurs 7.

I det andra utbildningssteget analyseras hur ungdomarnas val av gymnasieutbildning påverkas av bakgrundsvariablerna kön och social bakgrund, men även föregående utbildningsval, betyg i 9an, värdering av skolprestationer (tilltro) och trivsel med skolarbete på högstadiet samt utbildningsaspiration.

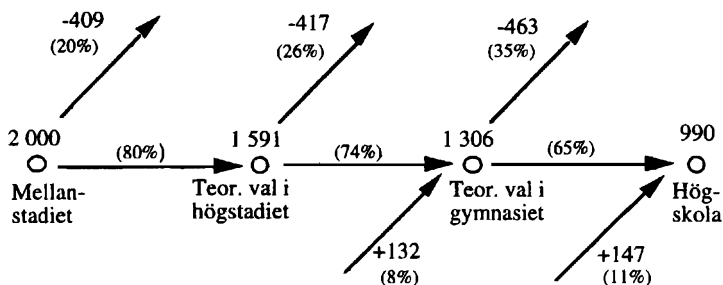
Totalt är det 65 procent av de studiebegåvade ungdomarna som genomför en gymnasieutbildning på de 3- eller 4-åriga linjerna. Mycket stor betydelse för gymnasievalet har ungdomarnas avgångsbetyg och val av alternativkurser i grundskolan. Den direkta effekten, som fås då övriga variabler hålls konstanta, är stor från kursvalet i grundskolan på gymnasievalet. Därtill finns en nästan lika stor indirekt effekt från kursvalet via betyget i grundskolan. Har ungdomarna valt andra alternativ än särskild kurs i tre ämnen i grundskolan är sanno-

likheten förhållandevis liten att de fortsätter till de 3- eller 4-åriga gymnasieutbildningarna.

Även den sociala bakgrunden påverkar gymnasievalet dels direkt, dels i nästan lika hög grad indirekt via kursvalet och betyget i grundskolan. Det är något fler kvinnor än män som fullföljer 3- eller 4-åriga gymnasieutbildningar. Vid lika bakgrund är det emellertid fler män som går långa gymnasieutbildningar.

Oavsett om ungdomarna väljer långa eller korta gymnasielinjer trivs de i lika hög grad med studierna och värderar de egna prestationerna i högstadiet lika högt.

Figur 12.1 är en sammanfattande skiss över ut- och inflöde av studiebegåvade ungdomar i de mest teoretiska utbildningsalternativen vid de tre utbildningsstegen.

Figur 12.1. Ut- och inflöde av ungdomar vid tre kritiska "vägskäl" i utbildningssystemet vad gäller de teoretiska valen.

Ungdomar med teoretiska val i tidigare studiegång gör inte automatiskt teoretiska val senare i utbildningskarriären. Det sker en successiv reducering (avlänkning) av studiebegåvade ungdomar, från de teoretiska alternativen vid varje kritisk punkt i utbildningssystemet, genom val eller urval. Vissa ungdomar avviker också från de gängse mönstren och återfinns senare i längre teoretiska utbildningar efter att tidigare ha genomfört en mindre teoretisk utbildning. Det är 20 procent av ungdomarna, som väljer andra alternativ än det mest teoretiska i grundskolans högstadium. Av dem med särskild kurs i tre ämnen på högstadiet väljer 26 procent andra alternativ än långa gymnasielinjer. Av dem från långa gymnasielinjer går 35 procent inte till högskolan. Men både gymnasiets långa linjer och högskolan får ett visst tillskott (8 resp 11%) av ungdomar, som inte gått de teoretiska alternativen i de tidigare utbildningsstegen. Det är störst avlänkning i skarven mellan

gymnasium och högskola. Klart är dock att tidigare val har stor betydelse för därpå följande val. Detta gäller i nästan lika hög grad vid varje steg av val eller urval i utbildningssystemet.

Varför inte högskola?

I likhet med de tidigare stegen undersöks i utbildningssteg 3 först hur ungdomarnas val på högskolenivå påverkas av bakgrundsvariablerna kön och social bakgrund samt de mellanliggande variablerna gymnasieutbildning, prestation (gymnasiebetyg), värdering av skolprestationer (tilltro) och trivsel med skolarbete i gymnasiet samt utbildningsaspiration. Därpå har ungdomarnas egna motiv till val på högskolenivå analyserats.

Hälften av de studiebegåvade ungdomarna har inte påbörjat högskolestudier då de är 25 år. Val av gymnasieutbildning och prestationen i gymnasiet, mätt med avgångsbetyget, spelar störst roll för högskolevalet. Även den sociala bakgrunden är betydelsefull och påverkar valet av högre utbildning såväl direkt som indirekt. Social bakgrund har som tidigare nämnts stor betydelse för val av gymnasieutbildning, vilket i sin tur i hög grad påverkar högskolevalet. Utbildningsaspiration har en jämförelsevis svag direkt effekt på högskolevalet, men utgör å andra sidan en viktig förmedlande länk av de sociala faktorernas inverkan. Jämför man ungdomar med högre social bakgrund med ungdomar med lägre social bakgrund med samma betyg, så väljer de inte högskolestudier i samma utsträckning. Detta beror enligt Boudon (1974) på den *sekundära effekten* av ungdomarnas respektive familjebakgrund; deras olika position i det sociala systemet.

Det är något fler kvinnor än män som påbörjar högskolestudier. Vid lika bakgrund för kvinnor och män försvinner könsskillnaderna, vilket har att göra med att bakgrundsfaktorernas betydelse för högskolevalet är olika för kvinnor och män. Kvinnor med kortare gymnasieutbildningar påbörjar i högre grad högskola än män med kortare gymnasieutbildningar. Även gymnasiebetyget har en större betydelse för männen på så sätt att ett lägre betyg verkar mer återhållande på dem än på kvinnorna. Båda företeelserna är av allt att döma en verkan av ett könsmönster som framträder redan på gymnasienivå. De tvååriga gymnasieutbildningarna Vårdlinjen och Sociala linjen rekryterar många kvinnor. Från de här utbildningarna har man under 1980-talet kunnat söka nya, kortare högskoleutbildningar inom vård- respektive utbildningssektorn. Det har kvinnorna gjort. Till dessa

utbildningar har intagningspoäng periodvis legat förhållandevis lågt. Liknande högskoleutbildningar har inte alls attraherat männen i samma omfattning, trots att det funnits möjligheter för dem att fortsätta med bland annat kortare tekniska utbildningar.

Betygen betyder olika för ungdomar från högre och från lägre socialgrupper. Höga betyg får många fler ungdomar från högre socialgrupper att påbörja högskolestudier än från lägre. För många ungdomar med lägre social bakgrund hjälper det inte med höga betyg. Det är annat än höga betyg som gör att de inte går till högre studier. Högskolan går alltså miste om en del ungdomar med höga betyg från de lägre socialgrupperna.

Betygen betyder dessutom olika för ungdomar med kortare och längre gymnasieutbildning. Över 80 procent av ungdomar med höga betyg från de långa gymnasieutbildningarna påbörjar en högskoleutbildning. Har man däremot lägre betyg sjunker benägenheten att studera vidare betydligt. Ungdomar från korta gymnasieutbildningar med höga betyg påbörjar i mycket mindre omfattning högskoleutbildningar än motsvarande ungdomar från de långa gymnasieutbildningarna. Har man höga betyg så upphäver det inte effekten av en kort gymnasieutbildning.

Liksom i föregående utbildningssteg har ungdomarna i lika hög grad trivts med studierna och värderat de egna prestationerna i gymnasiet lika högt, oavsett om de fortsätter till högskolan eller inte.

I tabell 12.1 ges en sammanställning över bakgrundsfaktorernas egeneffekter på valen i respektive utbildningssteg. Egeneffekten kan bestå av dels en direkt effekt, dels en indirekt effekt. Den indirekta effekten är den del av en variabels egeneffekt som sker via andra mellanliggande variabler. Bakgrundsfaktorerna spelar olika roll vid olika valtillfällen i utbildningssystemet. Det bör dock beaktas att undersökningsgruppen dels från början utgör en selektiv grupp med avseende på resultat på begåvningsstest i årskurs 6 (den primära effekten), dels blir alltmer homogen vad beträffar bakgrund i och med den successiva valprocessen (den sekundära effekten).

Det är de bakgrundsfaktorer som sammanhänger med utbildningsbakgrund och ligger närmast i tiden för valet på högskolenivå som bidrager mest till att förklara valet. Det vill säga fullföljd gymnasielinje och gymnasiebetyg. Vårt att nämna är att den aspiration ungdomar och föräldrar ger uttryck för i årskurs 6 är av stor betydelse för utbildningsval även på högskolenivå. Vad ungdomarna redan vid 13 års ålder tror sig veta vad föräldrarna vill samt vad föräldrarna faktiskt

har för planer för sina barn är av stor vikt. De faktorer i bakgrunden som analyserats vid olika utbildningssteg förklarar sammantaget långt från all skillnad mellan de studiebegåvade ungdomar som påbörjar och de som ej påbörjar en högskoleutbildning, knappt 30 procent. Det finns alltså andra faktorer som har betydelse för valet på högskolenivå.

Tabell 12. 1. *Olika bakgrundsfaktorerers egna effekter på val vid olika tillfällen i utbildningssystemet. Den del av egeneffekten som utgörs av indirekta effekter står inom parentes (proportionsdifferenser).*

Faktor	Grundskolan	Gymnasieskolan	Högskolan
KÖN	.16 (.00)	.04 (.10)	.00 (.00)
SOCIAL BAKGRUND	.14 (.06)	.22 (.10)	.18 (.09)
TIDIGARE VAL	-	.37 (.17)	.40 (.02)
PRESTATION	.16 (.04)	.42 (.02)	.33 (.01)
TILLTRO	.16 (.03)	.00 (.00)	.00 (.00)
TRIVSEL	saknas	.00 (.00)	.00 (.00)
ASPIRATION	.16 (-)	.10 (-)	.13 (-)

Not. Kan ej ha denna effekt -

Tretton motivfaktorer har bildats utifrån den enkät ungdomarna besvarade i 25-årsåldern. De här motiven betyder olika mycket för val av utbildning på högskolenivå. Sammantaget förklarar de dock drygt 60 procent av skillnaderna mellan de icke högskolestuderande och de högskolestuderande.

I tabell 12.2 redovisas de olika motivens betydelse för val av utbildning på högskolenivå i form av oddsvärden. De är grupperade i underlättande respektive hindrande motiv och redovisas separat för kvinnor och män. Störst betydelse har de motiv som innebär hinder. I särklass mest betyder arbetsmarknadsmotivet, det vill säga ungdomars benägenhet att börja arbeta efter gymnasieutbildningen. Att ha fått ett bra arbete efter gymnasiet är en viktig anledning till att avstå från högre studier. I synnerhet gäller detta för männen, där oddsvärdet visar att detta motiv är drygt 26 gånger vanligare bland de icke högskolestuderande männen i jämförelse med de högskolestuderande. Det är det starkaste motivet även bland kvinnorna, men oddset är då knappt 16 mot 1.

Kompletteringsbehovet är en stark faktor, särskilt för männen. För kvinnornas del utgör familjesituationen en viktig aspekt. Många ungdomar uppper också ekonomiska hinder till att studera vidare. Även

här skiljer sig kvinnor och män åt. Kvinnor vill främst inte skuldsätta sig på grund av högre studier. Männerna har framför allt ett inkomstbehov och vill tjäna pengar direkt efter gymnasiet. De tror sig ej heller om att kunna leva på studiemedel. Det omedelbara inkomstincitamentet är även för icke högskolestuderande kvinnor ett tämligen starkt motiv.

Tabell 12.2. *Analys av hur olika underlättande och hindrande motiv påverkar kvinnors och mäns utbildning på högskolenivå, oddsvärden.*

Motivvariabel	Kvinnor	Män
UNDERLÄTTANDE MOTIV:		
Hemaspiration	7.74	5.93
Arbetsmarknad efter högskola	1.21	1.21
Studieintresse	.85	1.05
Tilltro till studiekapacitet	.58	.72
Högskolestudiers lönsamhet	.56	.48
Värdering av gymnasiebetyget	.40	.20
HINDRANDE MOTIV:		
Arbetsmarknad efter gymnasiet	15.80	26.34
Kompletteringsbehov	4.17	7.22
Familjesituation	3.90	1.19
Skuldbörda	2.70	1.36
Vill tjäna pengar	2.51	3.19
Kan ej leva på studiemedel	2.10	2.60
Långt till högskola	.98	1.68

Ett starkt motiv bland de underlättande är det föräldrastöd i utbildningsvalet (Hemaspiration) ungdomarna upplever att de får. Det är mycket vanligare att de icke högskolestuderande ungdomarna saknar detta stöd i jämförelse med dem som studerar vidare. Föräldrastödet är extra viktigt för att kvinnor skall studera vidare.

Både social bakgrund och utbildning på gymnasienivå påverkar utbildningsval på högskolenivå indirekt via nästan alla motiv. Vilka skäl ungdomarna ger till utbildningsvalet beror alltså mycket på deras bakgrund. Social bakgrund inverkar mest via ungdomarnas stöd från föräldrar i valsituationen. Gymnasial bakgrund utövar indirekta effekter i första hand via arbetsmarknadsmotivet. De viktigaste resultaten diskuteras nedan, som underlättande respektive hindrande motiv.

Underlättande motiv

Erikson och Jonsson (1994) har ställt sig frågan vad det är som lockar studiebegåvade ungdomar att genomgå högre utbildning och vad det är som får dem att avstå. De skiljer mellan så kallade *push*- och *pull*-mekanismer. Push-mekanismer "skjuter på" eller uppmuntrar till högre utbildning, under det att pull-mekanismer lockar eller attraherar ungdomarna till att bedriva högre studier. De mekanismer som åsyftas är analoga med några av de motiv jag benämnt *underlättande*.

Hemaspiration, det vill säga att föräldrar har uppmuntrat sina ungdomar att söka till högre utbildning, utgör inslag som "skjuter på" (push). I den här studien är det den enda av de underlättande mekanismer som är avgörande i utbildningsvalet på högskolenivå. De ungdomar som inte får detta stöd hemifrån i utbildningsvalet söker sig i mindre utsträckning till högskolan. De flesta av de högskolestuderande (75%) påpekar att det var självklart att de skulle söka till högskolan. Ungdomar med högre social bakgrund har föräldrar som i större utsträckning tycker att de skall studera vidare än vad ungdomar med lägre social bakgrund har. Den sociala bakgrunden påverkar ungdomarnas utbildningskarriär på högskolenivå så gott som uteslutande indirekt genom föräldrarnas uttalade ambitioner för dem. Att den sociala bakgrunden manifesterar hög utbildningsaspiration i hemmet, vilket i sin tur har stor betydelse för ungdomars utbildningskarriär, har tidigare forskning visat (se avsnitt 2.4).

Däremot skiljer inte de motiv som kan ses som "feedback" av skolans inre arbete de högskolestuderande från de icke högskolestuderande, det vill säga studieintresse, subjektiv bedömning av gymnasiebetyg, tilltro till studiekapacitet. Det är till exempel relativt få av de icke högskolestuderande ungdomarna som hänvisar till gymnasiebetygen som skäl till att avstå högre studier.

Vilka är de drivkrafter som avgör individers strävan att utbilda sig och öka sin kompetens? Det handlar både om materiella och icke-materiella faktorer. Erikson och Jonsson (1994) har undersökt om incitamenten för högre utbildning kan anses vara för svaga i Sverige idag. De granskade arbetsanknutna villkor såsom arbetsförhållanden, arbetslöshetsrisker och ekonomisk avkastning (lönsamhet). De fann belägg för att högre utbildning i jämförelse med lägre utbildningsnivåer, oavsett konjunktur, har positiva konsekvenser för en rad arbetsförhållanden, leder till lägre arbetslöshet och att ekonomisk avkastning fortfarande är positiv, även då hänsyn tas till förlorad arbetsinkomst under studieåren.

Förhoppningar om avkastning på högre studier, såsom bättre arbetsmarknad och högskolestudiers lönsamhet, är följaktligen faktorer som "attraherar"(pull). Det är de incitament som fortfarande bör ha attraktionskraft, enligt de båda forskarnas analyser av de faktiska förhållanden som rått fram till 1990-talet. Det de gör gällande är att ungdomar fortfarande bör attraheras av fördelarna med högre studier, att pull-mekanismerna har effekt. Mina resultat, som baseras på en positivt begränsad grupp ungdomar, visar att det är många av dem som inte lockas. Det är inte de här motiven som skiljer de högskolestuderande från de icke högskolestuderande. Ungdomar med goda studieförutsättningar har likartade föreställningar om högre studiers lönsamhet och arbetsmarknad, oavsett om de fortsätter till högskolan eller ej.

Det är alltså inte främst brist på push-mekanismer som intresse för studier, bra betyg eller tilltro till sin egen studieförmåga som fått 67-orna att avstå en högskoleutbildning, inte heller pull-mekanismer som högre studiers bättre arbetsmarknad och lönsamhet.

Hindrande motiv

Det är bland de *hindrande* faktorerna de flesta skillnaderna mellan ungdomar med olika utbildningskarriär är att finna (se tabell 12.2). Med lånande av Eriksons och Jonssons terminologi kan även de delas in i push- och pullmekanismer, fast i omvänd mening. De underlättande motiven kan sägas skjuta på eller locka till sig ungdomar *in i* högskolan, under det att de hindrande motiven lockar eller stöter ungdomarna *bort från* högskolan. Accepterande av arbete och önskan om att tjäna pengar efter gymnasieskolan är hindrande motiv, som kan *locka* ungdomarna bort från högskolan. Kompletteringsbehov, studie-stödssystem, geografiskt avstånd till högskola och familjesituation är hindrande mekanismer som kan *stöta* bort ungdomarna från högskolan.

Det starkaste sambandet med högskolevalet är ungdomarnas uppfattning om arbetsmarknaden och inställning till att börja arbeta efter gymnasieskolan. Många av ungdomarna tycker att de fått bra arbete utan att behöva studera på högskola. Det gäller framförallt män, men även kvinnor. Undersökningen visar att arbetsmarknaden betyder olika för olika ungdomar, åtminstone under högkonjunktur med låg arbetslöshet. Ungdomar med högre social bakgrund är under sådana förhållanden inte styrda av arbetsmarknaden efter gymnasiet i samma utsträckning som de med lägre social bakgrund. Ungdomar med lägre

social bakgrund, som söker och får ett bra arbete direkt efter gymnasieskolan, tycker att det är ett starkare motiv för att inte påbörja högskolestudier än ungdomar med högre social bakgrund.

Trots att arbetsmarknaden således betyder allra mest för ungdomar med lägre social bakgrund, är när allt kommer omkring ett bra arbete det jämförelsevis starkaste skälet till att inte börja på högskolan även bland ungdomar från högre socialgrupper. Dessa ungdomar tror inte heller att de framdeles skulle få det bättre på arbetsmarknaden med en högskoleutbildning. Av allt att döma har ungdomarna haft fördel av den gynnsamma arbetsmarknaden i slutet av 1980-talet. Arbetsmarknaden har haft behov av dem och de har funnit vägar till bra arbeten.

Resultaten visar att en hel del icke högskolestuderande män är egna företagare eller arbetar i familjeföretag. Det ekonomiska klimat som kännetecknar 80-talets slut uppmuntrade av allt att döma till egen företagsamhet. Däremot är det överraskande få som uppger att de gått interna företagsutbildningar. Den fråga man ställer sig är om de trots allt har fått utbildningar inom arbetets ram i större utsträckning än vad de uppgivit? Somliga av dem har nämligen anfört *andra* utbildningar, vilket bland annat inbegriper kortare kurser och studieverksamhet inom framförallt IT-området.

En möjlig förklaring till ungdomarnas benägenhet att börja arbeta efter gymnasiet skulle enligt Ohlsson (1986) kunna vara av demografisk karaktär. Undersökningsgruppen är relativt stor men befinner sig i demografiska cykelns nedgångsfas. Då föreligger inte samma incitament att efterfråga högre utbildning. Konkurrenten med framförvarande stora grupper i högre utbildning kan upplevas hämmande. Många har redan lagt beslag på de högre befattningarna i arbetslivet, vilket innebär att det främst är på de lägre befattningsnivåerna som efterfrågan på arbetskraft uppstår. Det kan ha varit relativt lätt att erhålla dessa arbeten för den här gruppen ungdomar.

Att börja arbeta efter gymnasiet är ofta förknippat med önskan att tjäna pengar. Inkomstmotivet har höga samband med utbildningsvalet för både kvinnor och män. Därtill kommer ekonomiska skäl av studiemedelskaraktär. I all synnerhet anger männen ekonomiska motiv som ligger i nära anslutning till själva studietiden. Det är inte den långsiktiga ekonomiska avvägningen som är avgörande för dem då de står inför utbildningssteg 3, högskolevalet. Det är ekonomin under de närmast förestående åren som väger tungt då de skall välja mellan att börja arbeta och studera vidare. Kvinnorna tenderar att se mer långsiktigt, men då på den ekonomiska konsekvens som en

satsning på högskolenivå innebär. De här tendenserna är mer framträdande bland ungdomar med lägre än med högre social bakgrund. Den sociala bakgrunden påverkar både direkt och indirekt ungdomarnas näraliggande, ekonomiska motiv. Fler ungdomar med lägre än med högre social bakgrund vill hellre tjäna pengar än studera och tror sig inte kunna leva på eller vill inte leva på studielån, som innebär att de drar på sig studieskulder. Därför väljer färre av dem att studera vidare. Den sekundära effekten, det vill säga att ekonomiska och andra sociala ojämlikheter, som styrs av ungdomarnas klasstillhörighet, har fått en allt mer ökad betydelse (jfr Boudon, 1974). Många ungdomar från lägre socialgrupper betraktar sannolikt högskolestudier som ett stort risktagande. Deras föräldrar kan i mindre grad än föräldrar till ungdomar från högre sociala grupper bistå dem ekonomiskt. Ett misslyckande i studierna kan dessutom te sig mer ekonomiskt katastrofalt för dem. Rådande studiemedelssystem ses som ett hinder för att gå vidare till högre studier av många studiebegåvade ungdomar. Den allmänna tendensen under 1970- och 80-talen var att studerande från högre socialklasser i allt högre grad värdesatte studiemedlens betydelse för påbörjande av högskolestudier jämfört med dem från lägre socialklasser (Reuterberg & Svensson, 1987) och studiemedlens sociala utjämnings-effekt blev förhållandevis svagare (Svensson & Reuterberg, 1991). Denna tendens kvarstår.

Ett av de mer påtagliga hindren till att ungdomar inte påbörjat högre utbildning utgörs av kompletteringsbehov. Särskilt har det varit ett avgörande argument för männen. Den sociala bakgrunden är inte direkt avgörande för att ungdomarna skall uppleva kompletteringsbehovet som ett hinder. Social bakgrund påverkar å andra sidan val av linje i gymnasiet, vilket får som följd att det är förhållandevis många från lägre socialgrupper som måste komplettera för att vara behöriga till högskolestudier.

Från och med 1991 har de högskolebehöriga, som kommer direkt från gymnasieskolan, möjlighet att söka med hjälp av Högskoleprovet. Helt naturligt är det inte många i undersökningsgruppen, endast 14 procent totalt, som fullgjort högskoleprovet vid minst ett tillfälle. Det är dubbelt så vanligt bland de ungdomar som gått 3- eller 4-åriga gymnasielinjer i jämförelse med dem som gått 2-åriga.

Familjesituationen har tämligen stor betydelse för kvinnornas utbildningsval på högskolenivå. Icke högskolestuderande kvinnor åberopar det som ett av de viktigare skälen till att inte studera vidare. Det gör inte männen. Vid lika social- och utbildningsbakgrund för-

svinner dessa könsskillnader. Då framträder däremot skillnaderna mellan högskolestuderande och icke högskolestuderande ungdomar tydligare. Vid lika hem- och utbildningsbakgrund åberopar de ungdomar som inte studerar på högskola i förhållandevis större utsträckning familjeskäl som motiv att avstå högre studier.

I "Ungdomars välfärd och värderingar" (SOU 1994:73) slås fast att det finns systematiska attitydskillnader mellan unga män och kvinnor. Ung kvinnor karaktäriseras av starkare orientering mot altruism och ekonomisk trygghet, reproduktionens problem, mänskliga kontakter och omsorger. De har en mer pessimistisk framtidssyn än män. Min studie visar att detta inte har haft en avgörande betydelse för kvinnors vilja att studera vidare under 80-talet. Vid lika bakgrund har de påbörjat högskolestudier i lika stor utsträckning som männen. Däremot finns en tydlig skillnad mellan dem som studerar och dem som icke studerar i att ange familjesituationen som motiv att avstå högskolestudier. Det är inte så mycket en omedelbar effekt av social bakgrund som en indirekt genom utbildningskarriär på gymnasienivå. Ungdomar med korta gymnasieutbildningar tycks vara mer benägna att hänvisa till familjesituationen som hinder för högskolestudier. De är möjligen inriktade på att tidigt bilda egen familj. Vidareutbildning får stå tillbaka för detta. Det kan omvänt förhålla sig på det sättet att tidig familjebildning hindrar en del från att studera. Vad som är orsak och verkan är svårt att uttala sig om utifrån den här undersökningen.

Det geografiska avståndet till högskolan har inte någon nämnvärd effekt på val av utbildning på högskolenivå för ungdomarna. Det finns dock en viss könsskillnad. Det är en svag tendens att män mer än kvinnor anger att högskolans läge är ett motiv till att avstå att studera vidare. Varför är svårt att förklara. Det är dock i överensstämmelse med vad Andersson, Fürth & Holmberg (1993) fann vad beträffar kvinnors respektive mäns flyttningsvilja.

Fürth (1993) verifierar att ungdomar av idag prioriterar den lilla världen. Familj och sociala relationer kommer före studier och arbete. Kärnfamiljen sätts främst av många. Om det är den egna familjebildningen de åsyftar, är det en dröm som förefaller få skjutas på framtiden för dagens ungdomar. Ty precis som arbetsmarknaden kan ungdomars etablering i vuxenvärlden sägas genomgå en genomgripande strukturomvandling. Generationsklyftan har i detta avseende vidgats; ungdomar kommer ut allt senare på arbetsmarknaden, börjar tjäna pengar senare, släpar efter i inkomstutvecklingen, bor hemma längre, familjebildningen senareläggs. Etableringen i vuxenvärlden ligger för

många långt upp i 20-årsåldern. Mekanismerna bakom dessa välfärdsförändringar är dels ett successivt ökande av utbildningskrav, dels ökande ungdomsarbetslöshet (SOU 1994:73).

Det finns en utbildningsreserv

Även om det inte kan förväntas att alla studiebegåvade ungdomar skall gå till högskolan, kan det fastställas att det finns åtskilliga fler som skulle kunna studera vidare. Utbildningsreserven är störst bland ungdomar med lägre social bakgrund. Av dem är det 45 procent med långa gymnasieutbildningar och drygt 80 procent med korta som ej gått till högskola vid 25 års ålder. Men det är även många ungdomar med högre social bakgrund som inte påbörjat en högskoleutbildning. Det är 30 procent med långa och 70 procent med korta gymnasieutbildningar som inte börjat. Medelbetyget i gymnasiet för dem som inte börjat på högskolan ligger i dessa delgrupper mellan 3,3 och 3,1.

Att det därtill finns en begåvningsreserv redan i utbildningssteget före; till de *teoretiska gymnasielinjerna*, har Härnqvist (1995) visat. Han har även beräknat hur stor begåvningsreserven är för en hel ungdomskohort. Ytterligare 13 -14 procent skulle kunna klara den utbildningen, hälften av dem med minst 50 procenters chans att till och med nå goda betyg (minst 3 i medelbetyg). Härnqvist konstaterar att begåvningsreserven är störst bland män från lägre sociala grupper.

Min studie har visat att det är motsvarande grupp av män på gymnasienivå och även de män med medelmåttiga betyg som högskolan har haft särskilt svårt att attrahera. Motiven synes vara flera. Det har visat sig att framför allt männen uppger näralliggande ekonomiska hinder. De vill hellre börja arbeta och tjäna pengar än studera på högskola. De tror inte det går att leva på studiemedel. Fler män än kvinnor upplever avståndet till högskolan som en olägenhet. De är betygskänsliga, både vad beträffar de objektiva betygen i sig och den subjektiva upplevelsen av betygens otillräcklighet. Män med medelmåttiga gymnasiebetyg, även om de fullföljt långa gymnasieutbildningar, börjar i mindre utsträckning än kvinnor högre studier. Kompletteringsbehovet känns extra betungande för dem. Frågan är om den reformerade gymnasieskolan och tillika nya behörighets- och urvalsregler till högskolan kommer att minska hindren för den här gruppen av män med goda studieförutsättningar?

Men det finns även en grupp av kvinnor med kortare gymnasieutbildning som har avstått med motiveringen att familjesituationen ej

har tillåtit vidare studier. Kvinnor i allmänhet, även de med längre gymnasieutbildning, har i större utsträckning än männen åberopat den stora skuldbörda en högskoleutbildning skulle resultera i. Även det argumentet kan sammanhånga med en framtida tanke om familjeutbildning. Att det är förhållandevis många kvinnor bland 67-orna som hänvisar till familjesituationen som skäl, kan till viss del bero på att det i slutet av 80-talet och i början av 90-talet fortfarande var en ungdomskola till högskolan. En del kvinnor hann att bilda familj under "väntetiden" och kan av den orsaken ha givit upp planerna på högre utbildning. Med ändrade antagningsregler kommer ungdomarna snabbare in i högskolan idag. Det bör dock beaktas att även dessa ungdomar prioriterar familj och sociala relationer (Fürth, 1993).

Förändrade åtgärder

Hur skall man underlätta för ungdomar så att fler av dem fortsätter till högre utbildning? En del åtgärder har på senare år redan vidtagits. Av de ungdomar med goda studieförutsättningar bland dem som valt mindre teoretiskt kursalternativ i grundskolan gick få vidare till mer teoretiska studier i utbildningsstegen därpå (se tabell 9.11). Från och med höstterminen 1995 har kursalternativen på grundskolans högstadium tagits bort. Alternativet att "välja bort sig" redan i utbildningssteg 1 är därigenom undanröjt.

En ovisshet är hur kommunalisering av utbildningsväsendet och den nya valfriheten i skolan kommer att påverka rekryteringstendenserna till högre utbildning. Elever och föräldrar har successivt under 1990-talet givits större rätt och möjlighet att välja skola. Många kommuner har haft hårda besparingsåliggande vilket bland annat drabbat skolområdet. Mindre resurser till skolan och de negativa konsekvenser det medför; större klasser, färre skolpersonal, sämre läromedel och miljö mm, kan få vissa föräldrar att välja mellan olika allmänna skolor eller friskolor för sina barn. Utan tvivel är det främst föräldrar som är engagerade i sina barns skolsituation och utbildning som byter eller väljer skola. Föräldrarnas utbildningsnivå har generell stor betydelse för hur och i vilken utsträckning valmöjligheter utnyttjas. Bland dem som väljer en annan skola dominerar högskoleutbildade föräldrar och denna grupp är också mest positiv till valfriheten (Skolverket, 1996). Det man vinner med avskaffandet av grundskolans kursalternativ kan gå förlorat genom föräldrarnas möjlighet till val av skolalternativ.

Även i det andra utbildningssteget, gymnasieskolan, har det skett förändringar. Dels har den ekonomiska studiehjälpen reducerats, dels har en ny gymnasiereform börjat tillämpas från och med 1993 - 94. All gymnasieundervisning omstrukturerades till 16 olika nationella treårsprogram, varav två är rent universitetsförberedande medan de återstående är mer yrkesinriktade. Trots en förändrad organisation av utbildningen kvarstår den traditionella uppdelningen i två kulturer, den mer studieförberedande och den mer yrkesförberedande. För gymnasieskolan som helhet innebär detta sannolikt att elevers ambitioner kan förhindras eller utvecklas i olika grad inom skolans ram. Elever på mer studieförberedande utbildningar har fler valmöjligheter än de på mer yrkesförberedande utbildningar (Skolverket, 1996).

I den nya kursutformade gymnasieskolan skall eleverna själva i större utsträckning välja kurser de vill läsa. De skall välja efter intresse. Idag väljer många elever de yrkesförberedande programmen. De studieförberedande programmen har fått färre sökande (Skolverket, 1996). Gymnasiereformen är tänkt att ge alla gymnasieelever behörighet till högskolan (Utbildningsdepartementet, 1995). I formell mening gör den det, men frågan är om inte verkligheten i många fall blir en helt annan. Kursalternativen på gymnasienivå måste sättas i relation till högskolans behörighets- och urvalsregler.

Den svenska högskolan, utbildningssteg tre, har under det senaste årtiondet genomgått stora förändringar; ett utökat antal utbildningsplatser, reformering av högskolans inre organisation, nya urvals- och antagningsregler. En allmän tendens av stor betydelse inför 2000-talets samhälle är den fortgående höjningen av formell utbildning. Utvecklingen är i stora drag gemensam för industriländerna och bedömningen är nu, inom t. ex. OECD och hos ett antal utbildningsexperter, att högskoleutbildning kommer att etableras som nästa normalnivå i den meningen att cirka hälften av en årskull genomgår sådan utbildning (Berg, 1994, s. 121). Att en lång utbildning innebär en investering för framtiden till nytta både för samhället och individen, har varit ett argument för statsmakterna att utöka intagningen till högre utbildningar. Från och med 1990-talets lågkonjunktur har regeringen undan för undan ökat antalet platser. Antalet högskolenybörjare har sedan slutet av 80-talet successivt ökat, till skillnad mot tidigare delen av 80-talet då antalet låg i stort sett konstant. Antalet högskolenybörjare har ökat med 50 procent på sju år (SOU, 1995:71). Ökningen märks framförallt inom den tekniska sektorn, inom undervisningssektorn och fristående kurser. Enligt SCB (1994b) ligger

Sverige under genomsnittet för OECD-länderna när det gäller högutbildad teknisk och naturvetenskaplig arbetskraft.

År 1991 tillkom nya urvalsregler för att sänka medelåldern på de högskolestuderande. Från och med då har alla möjlighet att söka högskoleutbildningar med hjälp av Högskoleprovet, även de som kommer direkt från gymnasieskolan. Innan dess och från och med högskolereformen 1977 fick Högskoleprovet endast användas som urvalsinstrument för sökande som uppnått 25 års ålder och med minst 4 års yrkeserfarenhet (25:4-or). Den nya regeln för antagning garanterar en viss andel av platserna, i regel 40 procent, på olika linjer för sökande med resultat från högskoleprovet (SCB, 1991). Antagningsreformerna fick önskad effekt på åldersfördelningen bland de nyrekryterade och förklarar förmodligen den föryngning som skett från 1984 till 1994 (SCB, 1995a). Å andra sidan är det främst ungdomar med en högre social bakgrund som tar Högskoleprovet (Gustafsson & Westerlund, 1994).

Från och med 1993 har högskoleutbildningens organisation decentraliserats. Bland annat blev behörighets- och urvalsregler en lokal fråga (Utbildningsdepartementet, 1993). Det visade sig vara mindre bra för ungdomarna som stod i begrepp att välja mellan olika utbildningar och olika högskoleorter. Systemet blev svårt att överblicka för den blivande studenten. Regeringen, som tillsatte en utredare i frågan, ville ha mer enhetliga regler för både behörighet och urval och föreslog att man skulle återgå till enbart centrala antagningskrav. Det vill säga att samma regler borde gälla i hela landet. Betygen skulle vara lika mycket värda oavsett utbildningsort och alla gymnasieprogram borde ge allmän, *grundläggande*, behörighet till högre studier (Utbildningsdepartementet, 1994).

Men kraven förefaller kvarstå. För flertalet utbildningar kommer det även i fortsättningen att krävas olika former av särskild behörighet, *standardbehörigheter*. Dessa är ännu inte fastställda för de utbildningar som leder till yrkesexamina, utan skall utvecklas i samråd med Statens skolverk och högskolor. För övriga kurser och program skall respektive högskola besluta vilka standardbehörigheter som skall gälla (Utbildningsdepartementet, 1996). I praktiken kommer flertalet elever som gått ett mer yrkesinriktat program i gymnasieskolan att även framdeles behöva komplettera sin utbildning för att kunna gå vidare till högskola, vilket av allt att döma inte gynnar ungdomar med lägre social bakgrund.

Det är synnerligen nödvändigt med tidig information om nya antagnings- och urvalsregler till högskolan. Särskilt då ett flertal högskoleutbildningar även i fortsättningen kommer att ha olika regler om behörighet. Det är med kännedom om dessa standardbehörigheter som eleven skall välja lämpliga kurser i gymnasiet för att förvärva kompetens till eftersträvaransvärda högskoleutbildningar. Man kan inte inge falska förhoppningar om att all gymnasieutbildning, utan omvägar, leder till all högskoleutbildning. Kompletteringsbehovet har för många studiebegåvade ungdomar visat sig vara ett starkt motiv att avstå högre studier. Ungdomarnas upplevelse av otillräcklig information om högskolans tillträdesregler har redan tidigare varit en källa till missnöje (Kim, 1983; Bök & Ekströmer, 1990; SCB, 1993c). Information om antagnings- och urvalsregler till dagens gymnasister får anses vara obefintlig, då de inte ens är fastställda.

Det är ekonomin som väger tungt för många av ungdomarna i valet mellan att börja arbeta och studera vidare efter gymnasieutbildningen. Om man från statligt håll vill att fler ungdomar ska satsa på högskolestudier måste studiemedelssystemet förbättras. Kritik har riktats mot 1989 års version från flera håll. Vad som framkommit är bland annat att många inte hinner betala tillbaka sina studieskulder före pensioneringen (Sparbanken & SACO, 1995). Det är stor risk att en lägre andel ungdomar söker sig till högskolan samtidigt som ungdomskullarna minskar. En annan risk är att snedrekryteringen kommer att öka ännu mer, då särskilt ungdomar från lägre socialgrupper är beroende av studiestöd samtidigt som de är mer obenägna att låna för studier. Ett bra studiemedelssystem måste rimligen ge rätt signaler till ungdomarna som står i valet att satsa på högre utbildning.

Ett nytt studiemedelsförslag är förestående. Där föreslås att bidragsdelen skall höjas. Vill statsmakterna ha fler ungdomar i högre utbildning och högskolekommunerna många sökande till sina utbildningsplatser borde en ömsesidig investering i attraktiva ekonomiska arrangemang för studenterna kunna lösas. Systemet för ekonomiskt studiestöd är mycket viktigt, men höjs bidragsdelen avsevärt högre, väljer förmodligen fler studerande än nu att söka sig till närmaste högskola, oavsett utbud. Genom att bo kvar hemma hos föräldrar kan de klara studierna med bara bidragsdelen. Införs skärpta återbetalningsregler ökar generationsklyftan ännu mer med avseende på ungdomarnas inkomstutveckling och familjebildningen kommer antagligen att allt mer senareläggas. Frågan om indirekt studiestöd (SOU 1993:85), i form av subventionerade bostäder och mat bör

allvarligt övervägas. Det är de studiesociala och studieekonomiska villkoren som bör beaktas.

Fortsatt forskning

Huvudsyftet med denna studie har varit att ur individperspektiv förklara varför många studiebegåvade ungdomar inte efterfrågar högre utbildning. Gällande utbildnings- och samhällssystem är väsentliga i sammanhanget. För att kunna förstå ungdomars val av utbildningskarriär och motiv till val har det därför varit viktigt att se resultaten i ett vidare perspektiv. Det vill säga resultaten måste sättas in i ett specifikt socioekonomiskt system vid en bestämd tidpunkt. Samtidigt förändras utbildningsväsendet och de samhälleliga strukturerna. Det är därför vanskligt att dra generella slutsatser från en tidsbetingad studie om vad som styr ungdomars valbeteenden och motiv i utbildningsfrågor från bara en ålderskohort (Bergman & Magnusson, 1990).

Att förändringar i utbildnings- och samhällssystem kan ha betydelse för efterfrågan på högre studier indikerar forskning, som tillkommit efter det att min undersökning inleddes. Utgångspunkten för den här studien var de larmrapporter, som kom i slutet av 1980-talet, om den befarade akademikerbristen i en nära framtid. En bit in på 1990-talet har dock rapporteringar med kontrasterande resultat redovisats. Drygt 50 procent av *alla* som då gick i någon form av gymnasieutbildning hade för avsikt att börja på högskolan (SCB; 1993c; Andersson, Fürth & Holmberg, 1993). Det är en mycken hög andel presumtiva studerande i förhållande till högskolesystemets kapacitet.

De här ungdomarna tror på utbildning. Står de fast vid sina intentioner kommer inte Sverige att sakna högutbildade ungdomar i början av 2000-talet. Framtiden får utvisa om dessa ungdomar verkligen söker och antas till högre utbildning. Ett nära till hands liggande antagande är att den höga arbetslösheten bland ungdomar under 1990-talets början har lett till få valmöjligheter. Den befarade arbetslösheten efter gymnasieutbildningen kan ha styrt deras preliminära aspirationer och planer om val mellan arbete och studier.

Det som i den här studien konstaterats om ungdomars arbetsmotiv, gäller då arbetsmarknaden är jämförelsevis gynnsam för dem. Som har påpekats tidigare kan den här studien inte förklara om ungdomars valbeteenden vad gäller högre utbildning är olika under perioder med hög respektive låg ungdomsarbetslöshet. Det är emellertid en frågeställning som inte så sällan gjort sig påmind under den tid undersökningen pågått och som skulle vara betydelsefull att studera. Situa-

tionen är annorlunda redan för ungdomar födda fem år senare än undersökningsgruppen. Det kan emellertid visa sig att arbetsmarknadsmotivet även för dem är det viktigaste i valet mellan att studera vidare och börja arbeta i så måtto att många ungdomar påbörjar högskolestudier därför att de inte fick arbete efter avslutad gymnasieutbildning. Arbetsmarknadsmotivet var svagt bland *de högskolestuderande* ungdomarna under högkonjunkturen. Det var endast fyra procent av dem som uppgav det som ett starkt skäl till att studera.

Högskolestuderande och icke högskolestuderande ungdomar skiljer sig inte åt i uppfattningen om en högskoleutbildnings ekonomiska lönsamhet i min studie. På senare tid har emellertid fastställts (SCB, 1995b) att långa utbildningar har blivit mindre lönsamma. Stora grupper högskoleutbildade har fått stora realinkomstförsämringar. Särskilt högutbildade män har haft dramatiska inkomstförsämringar mellan 1970 - 1990. Framför allt sjönk inkomsten för läkare, tandläkare och arkitekter. Mest markant är ändå den inkomstutjämning som skett mellan kortare och längre utbildningar, särskilt med hänsyn till att studieskulderna är högre och antalet år i yrket är färre för dem med en längre högskoleutbildning.

Det har varit en hel del inslag i massmedia om det bristfälliga studiemedelssystemet och högre utbildnings minskande lönsamhet. Det är signaler som förmodligen påverkar olika grupper av ungdomar och föräldrar på olika sätt. Samtidigt håller utbildningsexperter för sant att antalet högskoleutbildade kommer öka till 50 procent av befolkningen inom en snar framtid. Kommer de ekonomiska motiven att få en allt starkare effekt på utbildningsvalet på högskolenivå? Med andra ord kommer framtidens ungdomar ännu tydligare att delas i två grupper beroende på hur de uppfattar utbildningsvinsterna? De som värdesätter "nyttan" av utbildning och de som tycker att det kostar (på) för mycket. Var och en försöker i valsituationen uppnå högsta möjliga vinst till lägsta möjliga kostnad enligt Boudon (1974). Man maximerar *nyttan* av valet, vilket är förknippat med både ekonomiska, sociala och psykologiska kostnader. Är dessa skillnader i syn på högre utbildning desamma under tider med olika yttre (på systemnivå) betingelser? Enligt Nilsson (1984) har ungdomar med högre social bakgrund en bättre uppfattning om situationen på arbetsmarknaden för akademiker än genomsnittsstudenten. De gör en lönsamhetskalkyl utifrån andra utgångspunkter än övriga studerande, även under lågkonjunkturer.

Amerikanska studier har visat på sambandet mellan benägenheten att ta lån och studieambition. Under senare delen av 80-talet har i

USA, precis som i Sverige, studielånen för högre studier ökat under det att det statliga stödet minskat. Ekstrom (1992) har visat att benägenhet att ta lån har klara samband med social bakgrund, utbildningsaspiration och påverkan från familj, men även med kunskap om och betydelse av kostnader för högre studier samt kännedom om statligt stöd i form av stipendier o dyl. De studiemotiverade ungdomar som inte vill öka sina lånekostnader för studier avvaktar, påbörjar mindre kostnadskrävande utbildningar, arbetar på deltid eller avstår helt från fortsatta studier i större utsträckning än de studiemotiverade ungdomar som bestämt sig för att låna. Om de ungdomar som inte kan tänka sig att öka lånekostnaderna ändå påbörjar högre studier, går de i stor utsträckning kortare utbildningar och bedriver företrädesvis studier på halvfart. Ekstrom drar slutsatsen att förändringarna i det statliga studiestödet har haft negativ effekt på rekryteringen till högre studier till följd av studenternas attityd till de stigande studielånen.

Föräldrarnas tidigt uttalade utbildningsaspiration för sina barn har i min studie visat sig ha stor betydelse för ungdomarnas val av fortsatt studiekarriär. I en nyligen genomförd undersökning (SOU 1994:73) påvisas att föräldrarnas engagemang i barnens utbildning (såsom läsläsning, önskan om längre utbildning) verkar ha ökat påtagligt under senare tid. Överraskande är emellertid att föräldragenerationen har en mer pessimistisk framtidssyn när det gäller arbetslösheten och levnadsstandarden än vad ungdomarna har.

Då föräldrastödet betyder mycket för ungdomarnas framtid skulle å ena sidan det ökade föräldraengagemanget kunna leda till att fler söker till högskolan. Men framstår utbildning som ett lika viktigt medel för välgång i livet för dagens föräldrar som för tidigare föräldragenerationer? Frågan är å andra sidan vad föräldrarnas mer pessimistiska syn på framtiden innebär för inställningen till högre utbildning. Smittar den av sig på ungdomarna? Vad som inte framgick av utredningen var om framtidssynen skiljer sig mellan föräldrar från olika samhällsgrupper. Dämpar eller sporrar den ekonomiska oron under sämre tider föräldrars och därmed deras ungdomars syn på värdet av utbildning på högskolenivå? Är synen på utbildningens för- och nackdelar under lågkonjunktur densamma för ungdomar med olika bakgrund? Den sociala bakgrunden färgar som bekant (kap 11) ungdomarnas motiv till val av utbildning på högskolenivå.

För att kunna formulera en teori om utbildningsval, som skall kunna göra anspråk på att ha välgrundat förklaringsvärde, måste studien upprepas med nya ungdomskohorter under olika tidsskeden.

Detta för att kunna påvisa vilka faktorer som är mer eller mindre stabila och vilka som varierar med förutsättningar på systemnivå. Det finns flera skäl att i en longitudinell studie på nytt följa en ungdomskohorts utbildningskarriär på liknande sätt som gjorts i den här studien under tider som kännetecknas av hög arbetslöshet, annorlunda utbildningsstruktur, förnyat studiestödssystem, ett högre antal högskoleplatser samt ändrade behörighets- och antagningsregler. Även om det är fler ungdomar som söker sig till högskolan, kan man fråga sig om det är ungdomar med samma bakgrund och med samma motiv som under 1980-talets senare del. Är det i första hand de studiebegåvade ungdomarna? Ändrar ett högre antal sökande till en högskola med fler utbildningsplatser den sociala snedrekrytering, som existerar idag?

Min undersökning har visat att av ungdomar födda 1967 var det bara hälften av de studiebegåvade som valt en högskoleutbildning. Den sociala bakgrunden har fortfarande stor betydelse. Den sociala bakgrunden verkar delvis direkt på högskolevalet, men framförallt indirekt genom familjens tidiga utbildningsaspiration, föregående utbildningsval och ungdomarnas olika motiv till val. De ekonomiska styrsystemen är kraftfulla. Många unga män planerar kortsiktigt, under det att många unga kvinnor planerar långsiktigt. Båda företeelserna påverkar valet mellan att studera eller arbeta efter gymnasieutbildningen.

SUMMARY

The background to the thesis ("Why not higher education?") is that since the end of the 1980s there has been an increasing number of alarming accounts about Sweden not being able to develop an adequate reserve of higher education qualified professionals (UHÄ, 1989; af Trolles, 1990) and that Sweden is beginning to fall behind in relevant international comparisons concerning national levels of higher education (OECD, 1993). This has meant that discussions concerning reserves of ability have once again become frequent, as it is felt in many quarters that we must begin to recruit more young adults into higher education. These comments are illustrative of the views on *education demands* in a societal perspective. What they have in common is the belief that an increased number of university educated citizens will lead to economic growth and social mobility.

The investigation.

The main purpose of the investigation is to explain why many young adults who have a study aptitude nevertheless refrain from engaging in higher education. What influences this decision? What seems to distinguish higher education students from non-higher education students with respect to their selection to partake in or abstain from higher education?

The young adults in this investigation comprise a selective group. They have been selected from the UGU-project's (Evaluation Through Follow Up) nationally representative cohort of mixed-sex individuals born (primarily) in 1967. The one-third of this group who at 13 years of age obtained the highest average points on a triple series of measures of study ability (three intelligence tests) forms the sample. The sample is made up by a little over 2000 individuals, of whom one half had not attempted to embark on any kind of higher education by 25 years of age. This group has subsequently been compared to the other half of the sample, the half who had begun or completed higher

education studies. The results thus have limited generalization and are valid only for people with good study aptitudes.

The theoretical frame of reference which forms the point of departure for the inquiry and model of analysis is formed partly by Boudon's (1974) social position theory and partly by Härnqvist's (1978, 1986) inventory of the factors influencing educational choices. Thus the individual's study trajectory, path or career has been the perspective for the investigation (*individual demand*). Relevant variables are of both objective and subjective character and can be found in the past as well as close by the point when an educational commitment, to engage in higher education or not, was made. They can be located within the individual him or herself and in different spheres such as the home, the education system and society.

In clarifying the choices made by the people in the sample, their specific patterns of educational choices at different times within the education system have been analysed first. These have been organised into three different stages as follows:

Stage 1: Choice of more or less theoretical/academic courses in the 7th grade of the compulsory comprehensive school.

Stage 2: Choice of a longer or a shorter upper-secondary education programme/line.

Stage 3: Choice of whether to begin higher education or not.

The motives for the choice of whether to begin higher education or not have then been analysed against the socio-economic and education background.

The investigation is longitudinal. Information about individuals in the sample has been collected through the UGU-project from 13 to 25 years of age. Through various questionnaires to the individuals and their parents, information concerning education plans, motivations of choices, experiences of schoolwork and valuations of school performance has been obtained. The project has been continuously supplied with school administrative information/records by Statistics Sweden (SCB), such as grade-points, course and line/programme selections, subject choices, eligibility and examination results (Härnqvist, Emanuelsson, Reuterberg & Svensson, 1994).

The UGU-project's information was completed with a questionnaire study when the individuals in the sample reached 25

years of age. The information gathered here concerned experiences in postcomprehensive school education, motives to embark on or withhold from higher education, possible quandaries about higher education, study financing, eventual higher education plans/intentions, present occupation and family situation.

Two factors, sex and socio-economic background, have taken a central position in the explanation of education career trajectories in the thesis. They have partly a direct importance for study choices and partly an indirect one through previous education selections and motives for selections.

As education choice is influenced by several background variables, multivariate analysis has been applied. The analysis has lent sway with the help of two statistical methods. Log-Linear Model Analysis has been used to obtain variables with significance headeffects and interaction effects on education choices. Causal Effect Analysis has given information concerning how different variables have influenced selections on different trajectories, either directly or indirectly via other variables.

Education choices in the compulsory and upper-secondary school.

In stage 1, the individuals' choices of course in grade 7 of the compulsory school were influenced by background variables such as sex and social background, as well as intermediate variables such as performance, self valuation of one's own capabilities and aspirations in grade 6.

The proportion of the sample who adopted theoretical/academic studies in grade 7 was in general high. Almost 80% followed the academic-theoretical courses in three out of three possible subjects (English, mathematics and a second foreign language). The majority of them self-rated their school performance as high and had high aspirations. 95% of their parents wished them to continue into education after the compulsory school. These gifted youngsters were thus very similar with respect to the factors included in the analysis at the time they made their 7th grade option choices.

What distinguishes young people who made a choice of a "theoretical-academic" option from others? The background variables are of similar degrees of importance for selections. The choice of theoretical-academic courses in grade 7 is influenced by an expressed high level of aspiration in grade 6, which in turn is highly correlated to social background. With similar values on other variables, more

individuals of high than low social background choose theoretical-academic courses. Also, with similar scores on other variables, more youngsters with high scores on intelligence tests choose theoretical courses.

A belief in the school results obtained in grade 6 seems to mean different things for boys and girls. Boys with a high belief in their school results choose theoretical-academic courses to a greater degree than girls, regardless of points obtained on the intelligence tests. Girls seem to require both a high belief in their results and a high score on the tests to opt for the theoretical-academically enriched courses. Nevertheless, there are more girls than boys on these courses in grade 7.

At the second stage it has been analysed how the individuals' choices of upper-secondary education are influenced by background variables such as sex and socio-economic status. However, previous education choices, grade-point averages (GPA) in grade 9, valuations of school performance, comfort with school work in the upper-grades of the compulsory school and education aspiration have also been considered.

All in all 65% of the young people opted for a longer (academic) upper-secondary education. Grade-point averages and course choices in the upper-grades of the compulsory school have been very significant for the choices. The direct effect, which is obtained when other variables are held constant, is large from course choice in the upper-grades of the compulsory school. In addition almost as much indirect effect is obtained via compulsory school grade-point averages. If an individual did not opt to take three theoretical-academic subjects in the upper-grades, the chances are small that he or she would opt for a longer (3-4 year) upper-secondary education.

Socio-economic background also influences upper-secondary choices, partly directly, partly indirectly via course choice and grade-point averages in the upper-grades of the compulsory school. Somewhat more females than males have completed a 3 or 4 year upper-secondary education. With background variables controlled, more males than females take this long option.

Regardless of whether individuals chose a long or a short upper-secondary education, they have felt equally comfortable with their school studies in the upper-grades of the compulsory school and have self-validated their performances equally high.

Individuals who made a "theoretic-academic" choice early in their education career (grade 7) do not automatically make a similar choice

later on. A successive reduction in study able students occurs at critical points in the education system, through self-choices and selection mechanisms. The greatest drop-off is at the upper-secondary school - higher education interface. It is clear however that earlier choices have played a part in this. This seems to apply to each successive level when selections are made.

Why not higher education?

In a similar way to the other two stages, the third (higher education) stage of the investigation considered how background and intermediary variables (upper-secondary education, grade-point averages, self-valuation, comfort with upper-secondary studies) influenced individual choices. After that the expressed motives given by the individuals for the higher education option or non-option have been analysed.

Half of the young adults have not started any form of higher education. Choice of upper-secondary education and performance measured by final grade-point averages have the greatest explanatory power with respect to these choices. Socio-economic background is also important, showing both a direct and indirect effect. Education aspiration has a relatively low level of influence, but forms on the other hand an important link to social background. Social background has, as mentioned previously, a heavy influence on choice of upper-secondary education and therefore also on the higher education option or non-option.

Somewhat more women than men embark on a higher education. When social background and intermediary variables are controlled however these differences disappear, as the importance of background factors is different for males and females. Women with a shorter upper-secondary education tend to begin higher education to a greater degree than do men with a shorter upper-secondary education. Final grade-point averages from upper-secondary education also have a greater importance for men, in the sense that a lower grade-point average seems to hold men back from higher education choices to a greater extent than it does for women.

Both these issues seem to be an effect of gender patterns which emerge at upper-secondary levels. The two year programmes in medical studies and social studies recruit female students very heavily. Newer, shorter higher education programmes for the social and educational service attach directly to these upper-secondary educations.

Entry requirements, in terms of grade-point averages from upper-secondary school, have at times also been quite low for these higher education enrichments. Short higher education programmes of a technical character have not been as attractive to men.

Grade-point averages have a different significance for pupils of different socio-economic backgrounds. High grade-point averages result in greater proportions of high socio-economic groups opting for higher education studies than they do for individuals from lower socio-economic groups. Good grades do not seem to "push" individuals from lower socio-economic groups into higher education. Other things seem to be important for the option to engage in higher education for individuals from lower socio-economic groups. Higher education may be losing a good number of high performing individuals from the lower socio-economic groups in this way.

Grade-point averages also have different significances for pupils with shorter and longer upper-secondary educations. Over 80% of pupils with high grade-point averages from 3 - 4 year upper-secondary educations have partaken of some kind of higher education by the time they are 25 years old. With a lower grade-point average that positive selection rate falls dramatically. Individuals with a shorter upper-secondary education and with a high grade-point average do not begin a higher education career as readily as those with high averages from longer educations. High grades do not compensate for a short upper-secondary education.

As in the previous stage, individuals have evaluated their performances similarly regardless of whether they move into higher education or not and seem to have felt as comfortable with their upper-secondary careers.

In table 1 a presentation of the total effects of the background factors is given. These effects can comprise partly a direct effect and partly an indirect. The indirect effect is that part of the total effect of a variable which plays through intermediary variables. Background factors appear to play different roles at different stages of the selection process. It must be pointed out however that even from the outset the sample was very specific, resting as it did on high performances on the intelligence tests administered in grade 6, thereafter becoming more and more homogenous as selections went on.

The aspiration expressed by individuals and their parents in grade 6 is of great importance for choices at higher education levels too. What youngsters at the age of 13 seem to feel their parents desire for

them and, of course, what parents actually do desire for their children, seem to be highly significant for what then ensues. However, it is the background factors which converge on education background and lie closest in time which confer most explanation for selections. That is, a completed long upper-secondary education and high grade-point averages. The factors in the background which have been analysed at different stages explain far from all the differences between the individuals who begin higher education and those who do not (less than 30%). There are thus other factors which are important.

Table 1: *The total effects of different background factors at different selection stages in the education system. The part of the total effect which is comprised of indirect effects is given in brackets.*

Factor	Compulsory School	Upper-secondary School	Higher Education
SEX	.16 (.00)	.04 (.10)	.00 (.00)
SOCIAL BACKGROUND	.14 (.06)	.22 (.10)	.18 (.09)
PREVIOUS CHOICE	-	.37 (.17)	.40 (.02)
PERFORMANCE	.16 (.04)	.42 (.02)	.33 (.01)
SELF-VALUATION	.16 (.03)	.00 (.00)	.00 (.00)
COMFORT	no measuring	.00 (.00)	.00 (.00)
ASPIRATION	.16 (-)	.10 (-)	.13 (-)

Not. Can't have this effect -

Thirteen motivation factors have been developed on the basis of a questionnaire which the individuals responded to at 25 years of age. These motives explain to different degrees the choices for or against higher education which the individuals have made. Together they explain a little over 60% of the difference between individuals who committed to or withheld from higher education. In table 2 the importance of each motive is shown as an odds value. The motives are grouped according to their valence towards the choice of higher education as either supporting or opposing a positive choice.

The greatest importance is accounted for in the restraining motives, where clearly the most important motive seems to be the individual's desire to commence work directly after upper-secondary school. Obtaining a good job directly after upper-secondary school is an important reason not to embark on higher education. This seems to apply particularly to the young men. The odds values indicate in fact

that this motive is some 26 times higher amongst non-higher educated men than it is amongst men with a higher education. However, this motive has also powerful explanatory capacity for the young women. Concerning women the odds value of the motive is 16 to 1.

Table 2: *Analysis of facilitating and restraining motives which have influenced men and women respectively in their making a higher education (HE) option (odds-values).*

<i>Motive</i>	<i>Women</i>	<i>Men</i>
FACILITATING:		
Home aspirations	7.74	5.93
Labour market after HE	1.21	1.21
Interest in studying	.85	1.05
Belief in self-capacity	.58	.72
HE study economic value	.56	.48
Valuation of upper-sec GPA	.40	.20
RESTRAINING:		
Labour market after upper-sec	15.80	26.34
Completion requirements	4.17	7.22
Family situation	3.90	1.19
Study-loan/debt concern	2.70	1.36
Desire to earn	2.51	3.19
Inability to live on student loan	2.10	2.60
Distance to HE	.98	1.68

Another strong factor is completion requirements. Again, particularly with regard to men in the sample. Many of the young people also indicate economic reasons for not embarking on higher education. Men and women have answered differently here too. Women have a reluctance toward taking study loans whilst men indicate a need of income above that provided by the study loan and a desire to earn money directly after upper-secondary school. The desire to earn money directly after upper-secondary school was also pointed out as a fairly strong motive by women.

Parental support (home aspirations) is indicated as a strong facilitating motive by the young adults. Further, when comparing the responses of non-higher educated individuals to higher educated individuals with respect to this motive, significant differences can be noted. It is very unusual to have parental support among non-higher educated.

Both socio-economic background and upper-secondary education influence selections indirectly via the different motives. Social back-

ground is most influential via parental support (home aspirations). Upper-secondary education influences mostly via labour market motives.

This investigation has shown that among a sample of individuals born in 1967 who had been identified at 13 years of age to have high study aptitudes, less than 50% had partaken of any kind of higher education by the time they reached 25 years of age. Socio-economic background seems to be a very important factor in explaining decisions not to take part in higher education. Many of the the young males seem to operate with short-term goals, whilst the young females appear to have more long term plans. Both perspectives influence the choice between entering the labour market or partaking of higher education after upper-secondary school.

REFERENSER

- Agrell, J. (1950). *Skolreformen och näringslivet: Synpunkter på försöksverksamheten*. Stockholm: Kungliga Boktryckeriet P. A. Norstedt & Söner.
- Aldrich, J. H. (1987). *Linear probability, logit, and probit models*. Sage University Paper series on Quantitative Applications in the Social Sciences, 07-045. Beverly Hills and London: Sage.
- Alwin, D. F., & Thornton, A. (1984). Family origins and the schooling process: early versus late influence of parental characteristics. *American Sociological Review*, 49: 6, 784-802.
- Andersson, Å. E., Fürth, T., & Holmberg, I. (1993). *70-talister: Om värderingar förr, nu och i framtiden*. Stockholm: Natur och Kultur.
- Anderstig, C., & Lundgren, N. G. (1994). From human capital formation to location of high-educated workers and knowledge-intensive firms. I J. R. Cuadrado-Roura, P. Nijkamp, & P. Salva (Red.), *Moving Frontiers: Economic Restructuring, Regional Development and Emerging Networks* (193-211). Brookfield USA: Avebury.
- Balke-Aurell, G. (1982). *Changes in Ability as Related to Educational and Occupational Experience* (Göteborg Studies in Educational Sciences, 40). Göteborg: Acta Universitatis Gothoburgensis.
- Bantock, G. H. (1965). *Education and Values*. London: Faber.
- Becker, G. S. (1983). *Human Capital: A theoretical and empirical analysis, with special reference to education*. (Secend Red.) Chicago: Midway reprint (Orginal publicerat 1964).
- Bengtsson, J. (1972). *Utbildningsval, utbildningsforskning och utbildningsplanering: Ett empiriskt bidrag och några framtidsperspektiv*. Lund: Studentlitteratur.
- Berg, B. (1994). Kunskap & kompetens inför 2000-talet. I Statens Ungdomsråd (Red.), *Ungdomstid: Årsbok om ungdom 1994*. (s. 120-127). Stockholm: Allmänna förlaget.

- Bergman, L. R., & Magnusson, D. (1990). General issues about data quality in longitudinal research. I D. Magnusson & L. R. Bergman (Red.), *Data Quality in Longitudinal Research* (s. 1-31). New York: Cambridge University Press.
- Bernstein, B. (1977). *Class Codes and Control: Towards a Theory of Educational Transmissions. Vol 3*. London: Routledge & Kegan Paul.
- Björklund, A., & Kjellström, C. (1994). Avkastningen på utbildning i Sverige 1968 till 1991. I R. Erikson & J. O. Jonsson (Red.), *Sorteringen i skolan* (s. 309-347). Stockholm: Carlssons Bokförlag.
- Blau, P. M., Gustad, J. W., Jessor, R., Parnes, H. S., & Wilcock, R. C. (1956). Occupational choice: A conceptual framework. *Industrial and labor relations review*, 9, 531-543.
- Bordens, K. S., & Abbott, B. B. (1991). *Research Design and Methods: A process approach*. Mountain View, California: Mayfield Publishing Company.
- Boudon, R. (1974). *Education, Opportunity, and Social Inequality*. New York: John Wiley & Sons.
- Bourdieu, P. (1977). Cultural Reproduction and Social Reproduction. I J. Karabel & A. H. Halsey (Red.), *Power and Ideology in Education* (s. 487 - 511). New York: Oxford University Press.
- Broady, D., Lundgren, U. P., Mattsson, K., & Nydahl, B. (1980). *Föreställningar om yrken*. Stockholm: AVEBE-industrierna.
- Böök, I., & Ekströmer, M. (1990). *Första terminen: Studenter kommer till tals* (Högskoleutredningen, Projektrapport Nr.1990:2). Lund: Lunds universitet, Sociologiska institutionen.
- Christiansson, U., & Härnqvist, K. (1980). *LING-projektens enkät 1980. Genomförande och bortfallsanalyser* (Ling 1. Långtidseffekter av utbildning Nr.1980:12). Göteborg: Göteborgs universitet, Pedagogiska institutionen.
- Coleman, J. S. (1964). *Introduction to mathematical Sociology*. New York: The Free Press.
- Coleman, J. S., Campell, E. Q., Hobson, C. J., MacPartland, J., Mood, A. M., Weinfeld, F. D., & York, R. L. (1966). *Equality of educational opportunity*. Washington: U.S. Government Printing Office.
- Coleman, J. S. (1970). Multivariate Analysis for Attribute Data. I E. F. Borgatta & G. W. Bohrstedt (Red.), *Sociological Methodology 1970* (s. 217-245). San Francisco: Jossey-Bass.

- Crites, J. O. (1969). *Vocational psychology: The study of vocational behavior and development*. New York: Mc Graw-Hill.
- DeMaris, A. (1992). *Logit modeling: Practical applications*. Sage University Paper series on Quantitative Applications in the Social Sciences, 07-086. Newbury Park, CA: Sage.
- Dryler, H. (1994). Uppväxtvillkor och utbildningskarriär. I R. Erikson & J. O. Jonsson (Red.), *Sorteringen i skolan* (s. 43-72). Stockholm: Carlssons Bokförlag.
- Ekerwald, H. (1983). *Den intelligenta medelklassen* (Studia Sociologica Upsaliensia, 20). Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis.
- Ekman, G. (1949). Om uppskattningen av begåvningsreservens storlek. *Pedagogisk Tidskrift*, (1949: 7-8).
- Ekman, G. (1951). Skolformer och begåvningsfördelning. *Pedagogisk tidskrift*, (1951: 1-2).
- Ekstrom, R. B. (1992). *Attitudes toward borrowing and participation in postsecondary education* (College Board Report Nr.92-6). New York: College Entrance Examination Board.
- Emanuelsson, I. (1979). *Ett nytt individualstatistikprojekt* (Utvärdering genom uppföljning av elever Nr.I). Institutionen för pedagogik vid Högskolan för lärarutbildning i Stockholm 1979:11.
- Emanuelsson, I. (1981). *De första datainsamlingarna* (Utvärdering genom uppföljning av elever Nr.II). Högskolan för lärarutbildning i Stockholm, Institutionen för pedagogik 1981:10.
- Emanuelsson, I., & Murray, Å. (1989). *Alternativkurser och utbildningskarriärer: En uppföljningsstudie genom högstadiet och gymnasieskolan* (Utvärdering genom uppföljning av elever Nr.VI.). Institutionen för pedagogik, Högskolan för lärarutbildning i Stockholm 1989:2.
- Emanuelsson, I., Reuterberg, S.-E., & Svensson, A. (1993). Changing differences in intelligence: Comparisons between groups of 13-year-olds tested from 1960 to 1990. *Scandinavian Journal of Educational Research*, 37, 259-277.
- Erikson, R. (1994). Spelar valet av skola någon roll? Effekter av grundskola och omgivning på övergång till gymnasiet. I R. Erikson & J. O. Jonsson (Red.), *Sorteringen i skolan* (s. 132-171). Stockholm: Carlssons Bokförlag.

- Erikson, R., & Jonsson, J. O. (1993). *Ursprung och utbildning: Social snedrekrytering till högre utbildning* (SOU 1993:85). Stockholm: Utbildningsdepartementet.
- Erikson, R., & Jonsson, J. O. (1994). Ökade löneskillnader: Ett sätt att ta tillvara begåvningsreserven? *Ekonomisk debatt*, 22 (6) , 581-594.
- Erikson, R., & Jonsson, J. O. (Red.). (1994). *Sortering i skolan..* Stockholm: Carlssons Bokförlag.
- FoB.80 (1980). Folk och bostadsräkning.
- Foss, E. (1993). Höga betyg jämnar vägen till högskolan. *SCB: Valfärdsbulletinen*, 4 , 8-9.
- Franke-Wikberg, S. (1994). Reflexioner kring högskoleutbildning och dess påverkans effekter. I S. Franke-Wikberg, L. Lindberg, B. Lundgren, B. Mårtensson, B. Sunsin, T. Sundström, & S. Sörlin (Red.), *Vetandets vägar: Perspektiv på universitet, vetenskap och utbildning* (s. 263-286). Lund: Studentlitteratur.
- Franke-Wikberg, S., & Lundgren, U. P. (Red.). (1980). *Karriär och levnadsbana: En antologi om studie-och yrkesval*. ALMAserien 106. Stockholm: Wahlström & Widstrand.
- Fürth, T. (1993). Familjen viktigare än karriären. *SCB: Valfärdsbulletinen*, 4 , 14 - 15.
- Gesser, B. (1971). *Rekrytering till universitet och högskolor i Sverige* (SOU 1971:61. Val av utbildning och yrke). Stockholm: Utbildningsdepartementet.
- Gesser, B. (1985). *Utbildning Jämlikhet Arbetsdelning*. Lund: Studentlitteratur.
- Gustafsson, J.-E., & Westerlund, A. (1994). Socialgruppskillnader i prestationer på Högskoleprovet. I R. Erikson & J. O. Jonsson (Red.), *Sorteringen i skolan* (s. 264-284). Stockholm: Carlssons Bokförlag.
- Gähler, M., & Hörnqvist, M. (1993). Avståndet till skolan: Dess betydelse för elevrekrytering och snedrekrytering. I R. Erikson & J. O. Jonsson (Red.), *Sorteringen i skolan* (s. 73-94). Stockholm: Carlssons Bokförlag.
- Haberman (1982). Analysis of dispersion of multinomial responses. *Journal of the American Statistical Association*, 77 , 568-580.
- Hagström, T. (1994). Hela havet stormar: Vem blir utan stol på framtidens arbetsmarknad? I Statens Ungdomsråd (Red.), *Ungdomstid: Årsbok om ungdom 1994* (s. 98-108). Stockholm: Allmänna förlaget.

- Halsey, A. H. (1961). A review of the conference. I A. H. Halsey (Red.), *Ability and educational opportunity* OECD: Organisation for Economic Co-operation and Development.
- Halsey, A. H., Heath, A. F., & Ridge, J. M. (1980). *Origins and destination*. Oxford: Clarendon press.
- Hellevik, O. (1980). *Kausalanalyse av krysstabeller*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Hellevik, O. (1990). *Forskningsmetoder i sociologi och statsvetenskap*. (M. Johansson, övers.). Södra Sandby: Bokförlaget Natur och Kultur (Original publicerat: Universitetsforlaget, Oslo, 1977).
- Henreksson, M. (1993). *Humankapital, produktivitet och tillväxt* (SOU 1993:16, Bilagedel 1. Nya villkor för ekonomi och politik). Stockholm: Allmänna förlaget.
- Henriksson, W., & Wedman, I. (1992). *Prediction of academic success in a perspective of criterionrelated and construct validity* (Division of Educational Measurement Nr.2). Umeå: University of Umeå, Department of Education.
- Henrysson, S. (1984). *Prognos av framgång i högre studier, metoder och problem* (Arbetsrapport Nr.12:1984). Umeå: Umeå universitet, Pedagogiska institutionen.
- Hernes, G. (1976). En intuitiv innføring i multivariat analyse. I S. Ugelvik Larsen (Red.), *Problemer i samfunnsvitenskapelig metode* (s. 147-188). Bergen: Universitetsforlaget.
- Hill, M. S., & Duncan, G. J. (1987). Parental Family Income and the Socioeconomic Attainment of Children. *Social Science Research*, 16, 39-73.
- Holland, J. L. (1973). *Making Vocational Choices: A theory of careers*. Englewood Cliffs: Prentice-Hall.
- Holme, I. M., & Solvang, B. K. (1991). *Forskningsmetodik*. Lund: Studentlitteratur.
- Husén, T. (1946). Intelligenskrav på olika skolutbildningsstadier. *Skola och samhälle*, 1946:1 - 2 .
- Husén, T. (1947). Begåvningsurvalet och de högre skolorna. *Folkskolan*, 1947:4 .
- Husén, T. (1948). *Begåvning och miljö*. Stockholm: Almqvist & Wiksells.
- Husén, T. (1950). *Testresultatens prognosvärde*. Stockholm: Almqvist & Wiksells.

- Husén, T. (1969). *Talent, Opportunity and Career*. Stockholm: Almqvist & Wiksell.
- Husén, T. (1972). *Social background and education career*. Paris: OECD-CERI.
- Hyltén, B. (1993). *En av många bäckar små: Utvärdering av projektet Flickor och teknik vid Linköpings Tekniska Högskola (LiU-PEK-R Nr.165)*. Linköping: Universitetet i Linköping, Institutionen för pedagogik och psykologi.
- Hyman, H. H. (1966). The Value System of Different Classes. I Bendix & Lipset (Red.), *Class, Status and Power: Social Stratification in a Comparative Perspective* (s. 488-499). New York: The Free Press (Original publicerat 1953).
- Härnqvist, K. (1958). *Reserverna för högre utbildning: Beräkningar och metoddiskussion* (SOU 1958:11. 1955 års universitetsutredning III). Stockholm: Ecklesiastikdepartementet.
- Härnqvist, K. (1968). Relative changes in intelligence from 13 to 18. *Scandinavian Journal of Psychology*, 9, 50-82.
- Härnqvist, K. (1977). The enduring effects of schooling: A neglected area in educational research. *Educational Researcher*, 6 (10), 5-11.
- Härnqvist, K. (1978). *Individual demand for education: Analytical report*. Paris: OECD.
- Härnqvist, K. (1980). Individens efterfrågan på utbildning. I S. Franke-Wikberg & U. P. Lundgren (Red.), *Karriär och levnadsbana*. (s. 153-168). Stockholm: Wahlström & Widstrand.
- Härnqvist, K. (1986). Social Demand Models. *International Encyclopedic of Education*, 4622-4630.
- Härnqvist, K. (1987). En SOU-forskarens hågkomster. *Forskning om utbildning*, (1), 20-29.
- Härnqvist, K. (1992). Utbildningsreformer och social selektion. I R. Åberg (Red.), *Social bakgrund, utbildning, livschanser* (s. 71-88). Stockholm: Carlssons Bokförlag.
- Härnqvist, K. (1993). *Den sociala selektionen till gymnasieskola och högskola: Analyser i den longitudinella databasen UGU 67 (Rapport Nr.1993:10)*. Göteborg: Göteborgs universitet, Institutionen för pedagogik.

- Härnqvist, K. (1994). Social selektion till gymnasium och högskola. I R. Erikson & J. O. Jonsson (Red.), *Sorteringen i skolan* (s. 95-131). Stockholm: Carlssons Förlag.
- Härnqvist, K. (1995). *Finns det fortfarande en "begåvningsreserv"?* Föredrag vid Kungliga Vetenskaps- och Vitterhets-Samhällets i Göteborg årshögtid 1995.
- Härnqvist, K., Emanuelsson, I., Reuterberg, S.-E., & Svensson, A. (1994). *Dokumentation av projektet "Utvärdering genom uppföljning"* (Rapport Nr.1994:03). Göteborg: Göteborgs universitet, Institutionen för pedagogik.
- Härnqvist, K., & Graham, Å. (1963). *Vägen genom gymnasiet: Elevernas syn på valsituationer och studieformer* (SOU 1963:15. 1960 års gymnasieutredning). Stockholm: Ecklesiastikdepartementet.
- Härnqvist, K., & Svensson, A. (1980). *Den sociala selektionen till gymnasiestadiet*. Stockholm: Utbildningsdepartementet.
- Jencks, C., Bartlett, S., Corcoran, M., Crouse, J., Eaglesfield, D., Jackson, G., McClelland, K., Mueser, P., Olneck, M., Schwartz, J., Ward, S., & Williams, J. (1979). *Who gets ahead? The determinants of economic success in America*. New York: Basic Books.
- Jensen, A. (1980). *Bias in mental testing*. New York: The Free Press.
- Jonsson, J. (1988). *Utbildning, social reproduktion och social skiktning* (Akademisk avhandling. Institutet för social forskning 6). Stockholm: Almqvist & Wiksell International.
- Jönsson, I., & Arnman, G. (1989). *Högskolestudier: det är frågan?* (Arbetsrapport. Nr.1989:3). UHÄ - FoU.
- Keller, S., & Zavalloni, M. (1964). Ambition and social class: A respecification. *Social Forces*, (43), 58-70.
- Kim, L. (1983). *Att välja eller väljas: En studie av tillträdesreglerna och övergången från gymnasieskola till högskola* (UHÄ/FoU. Skriftserie 1983:4). Stockholm: Liber Tryck.
- Kohn, M. L., & Schooler, C. (1983). *Work and Personality: An Inquiry into the Impact of Social Stratification*. Norwood, N. J.: Ablex Publishing Corporations.
- Lindblad, S. (1994). Skolkarriär och levnadsbana: Om elevers erfarenheter av ungdomsskolan och rekryteringen till högre studier. I R. Erikson & J. O. Jonsson (Red.), *Sorteringen i skolan* (s. 172-225). Stockholm: Carlssons Bokförlag.

- Mattsson, K. (1984). *Yrkesvalsfrågan: Idéer och idétraditioner inom den statliga yrkesvägledningen för ungdom* (Stockholm Institute of Education. Department of Educational Research. Studies in Curriculum Theory and Cultural Reproduction/8). Malmö: Liber Förlag.
- Meijnen, G. W., & Peschar, J. L. (1991). Introduction. *International Journal of Educational Research*, 15 (Comparing Opportunity: Further Research on Educational Opportunity), 3-5.
- Menard, S. (1991). *Longitudinal research*. Sage University Paper series on Quantitative Applications in the Social Sciences, 07-076. Newbury Park, CA: Sage.
- Murray, M. (1988). *Utbildningsexpansion, jämlikhet och avlänkning: Studier i utbildningspolitik och utbildningsplanering 1933 - 1985* (Göteborg Studies in Educational Sciences, 66). Göteborg: Acta Universitatis Gothoburgensis.
- Nilsson, A. (1984). *Studiefinansiering och social rekrytering till högre utbildning 1920 - 1976* (Skrifter av ekonomisk-historiska föreningen i Lund, 1984). Lund: Studentlitteratur.
- Nordli Hansen, M. (1986). Social inequality in educational attainment in Norway. *Research in Sociology of Education and Socialization*, 6 , 103-132.
- OECD (1970). *Equal educational opportunity 1: A statement of the problem, with special reference to recurrent education*. Paris: OECD - CERI.
- OECD (1993). *Education at a Glance: OECD indicators 1993*. Paris: OECD.
- Ohlsson, R. (1986). *Högre utbildning och demografisk förändring*. Lund: Novapress.
- Ohlsson, R. (1988). Flykten från utbildningssamhället. I K. Abrahamsson (Red.), *Det stora kunskapslyftet* (s. 125-129). Stockholm: Utbildningsförlaget.
- Olsson, A.-K. (1993). Utbildning: en generationsfråga. *SCB: Välfärdsbulletinen*, 4 , 10-13.
- Palme, M. (1989). *Högskolefältet i Sverige* (Arbetsrapport Nr.1989:4). Stockholm: UHÄ.
- Pettersson, A. (1985). *Insamlingen våren 1984 från projektets första årskull: Instrument - Insamlingsarbete - Resultatredovisning* (Arbets-PM inom UGU-projektet). Stockholm: Högskolan för lärarutbildning i Stockholm, Institutionen för pedagogik.

- Quensel, C. E. (1949). Studenternas sociala rekrytering. *Statsvetenskaplig Tidskrift*, 309-322.
- Reuterberg, S.-E. (1984). *Studiemedel och rekrytering till högskolan* (Göteborg Studies in Educational Sciences, 50). Göteborg: Acta Universitatis Gothoburgensis.
- Reuterberg, S.-E. (1996). *Matematik i grundskolan: En longitudinell studie av köns- och socialgruppskillnader bland elever som lämnat grundskolan vid olika tidpunkter från början av 80-talet till början av 90-talet* (Rapport Nr.1996:06). Göteborg: Göteborgs Universitet, Institutionen för pedagogik.
- Reuterberg, S.-E., & Svensson, A. (1983). *Studiemedel som rekryteringsinstrument och finansieringskälla* (Projektrapport Nr.1983:1). UHÄ/FoU.
- Reuterberg, S.-E., & Svensson, A. (1987). *Studiemedel - medel för jämlikhet? En granskning av studiemedelssystemet* (Projektrapport Nr.1987:1). UHÄ /FoU.
- Reuterberg, S.-E., & Svensson, A. (1992). *Social bakgrund: Studiestöd och övergång till högre studier* (SOU 1992:122. Delbetänkande av utredningen om den sociala snedrekryteringen till högre studier). Stockholm: Utbildningsdepartementet.
- Rice, C. J. (1992). Loglinear analysis: Analysis of categorical variables in the logit setting. *Advances in Social Science Methodology*, 2 , 1-52.
- Rutter, M., Maughan, B., Mortimore, P., & Ouston, J. (1979). *Fifteen Thousand Hours: Secondary Schools and their effects on Children*. London: Open Books.
- SCB (1985-1994). *Statistisk årsbok*. Stockholm: Norstedts Tryckeri AB.
- SCB (1989). *Social skiktning i utbildningsväsendet* (Siffror om högskolan Nr.8).
- SCB (1991). *Utbildning för kvinnor och män* (Siffror om högskolan Nr.12).
- SCB (1993a.). *Högskolan. Grundutbildning: registrerade studerande höstterminerna 1977 - 1992* (Statistiska meddelanden Nr.U 20 SM 9303).
- SCB (1993b.). *Högskoleutbildade i Sverige* (Siffror om högskolan Nr.14).
- SCB (1993c). *Gymnasieungdomars intresse för högre studier* (Statistiska meddelanden Nr.U 80 SM 9301).
- SCB (1994a). *Universitet och högskolor* (Statistiska meddelanden Nr.U 20 SM 9401).

- SCB (1994b). *Högskoleutbildning: Internationellt perspektiv* (Siffror om högskolan Nr.15).
- SCB (1995a). *Universitet och högskolor* (Statistiska meddelanden Nr.U 20 SM 9501).
- SCB (1995b). *Inkomst för högskoleutbildade: Jämförelse mellan 1970 och 1990* (Information om utbildning och arbetsmarknad Nr.1995:6).
- Sjöstrand, P. (1968). *Karriärens utveckling: En socialpsykologisk analys av yrkesval* (Monografi Nr.1). Göteborg: Göteborgs universitet, Sociologiska institutionen.
- Sjöstrand, W. (1954). *Skolreformen i stöpsleven: Svensk skolpolitik i vetenskaplig belysning*. Stockholm: Natur och Kultur.
- Skolverket (1996). *Bilden av skolan* (Skolverkets rapporter Nr.100). Stockholm: Skolverket.
- Sohlman, Å. (1993). Sverige hänger inte med: Hög kompetensen nu! *SCB: Välfärdsbulletinen*, (4), 19-21.
- SOU (1963:74). *Rätt till studiemedel*. Stockholm: Utbildningsdepartementet.
- SOU (1991:82). *Drivkrafter för produktivitet och välbstånd*. Stockholm: Allmänna Förlaget.
- SOU (1993:16). *Nya villkor för ekonomi och politik*. Stockholm: Allmänna Förlaget.
- SOU (1993:85). *Ursprung och utbildning: Social snedrekrytering till högre studier*. Stockholm: Utbildningsdepartementet.
- SOU (1994:73). *Ungdomars välfärd och värderingar: Rapport till Barn- och ungdomsdelegationen och Generationsutredningen*. Stockholm: Civildepartementet.
- SOU (1995:71). *Behörighet och urval: Förslag till nya regler för antagning till Universitet och Högskolor*. Stockholm: Utbildningsdepartementet.
- Sparbanken och SACO (1995). *Studier till vilket pris? En rapport om studieskulder och återbetalningstider*. Specialutgåva av Akademikerfakta nr1. Stockholm: SACO.
- SPSS (1990a). *Reference Guide*. Chicago: SPSS.
- SPSS (1990b). *Advanced Statistics User's Guide*. Chicago: SPSS.
- Stevens, J. (1992). *Applied multivariate statistics for the social science*. (Second Red.) Hillsdale, New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates.
- Super, D. E., & Bachrach, P. E. (1957). *Scientific Careers and Vocational Development Theory*. New York: Teachers College Bureau of Publ.

- Svensson, A. (1964). *Sociala och regionala faktorerers samband med över- och underpestation i skolarbetet: Pedagogisk-sociologiska studier jämte en beskrivning av skolstatistikens individualuppgifter* (Rapporter från Pedagogiska institutionen, Göteborgs universitet).
- Svensson, A. (1971). *Relative achievement: School performance in relation to intelligence, sex and home environment*. Stockholm: Almqvist & Wiksell.
- Svensson, A. (1980). On equality and university education in Sweden. *Scandinavian Journal of Educational Research*, 24 , 79-92.
- Svensson, A. (1981). *Jämlikhet i högskolan - fiktion eller realitet? Den sociala rekryteringen till högre utbildning före och efter högskolereformen* (Rapport Nr.1981:25). UHÄ.
- Svensson, A. (1995). *Att välja eller välja bort naturvetenskap och teknik* (Nothäfte Nr.3). Stockholm: Skolverket och Verket för högskoleservice.
- Svensson, A. (1996). *NT-resan: Så får högskolan fler studenter till naturvetenskap och teknik* (Nothäfte Nr.6). Stockholm: Skolverket och Högskoleverket.
- Svensson, A., & Reuterberg, S.-E. (1991). *Låna för livet: Högskolestuderandes syn på de nya studiemedlen* (SCN-Rapport Nr. 1991:2). Göteborg: Göteborgs Universitet, Institutionen för pedagogik.
- Södersten, B. (1992). Framgång för SULF. *Universitetsläraren*, (1992:8).
- af Trolle, U. (1990). *Mot en internationellt konkurrenskraftig akademisk utbildning*. Lund: Studentlitteratur.
- UHÄ (1983). *Mål för grundutbildningen i högskolan* (Så fungerar högskolan). Stockholm: Liber Utbildningsförlaget.
- UHÄ (1985). *Fakta om HÖGSKOLAN*. Falköping: UHÄ och Liber Utbildningsförlaget.
- UHÄ (1989). *Högskoleutbildningens framtida dimensionering* (UHÄ-rapport Nr.1989:17).
- Utbildningsdepartementet (1992). *Förstärkning av den grundläggande högskoleutbildningen m.m.* (Regeringens proposition Nr.1992/93:42 i utdrag).
- Utbildningsdepartementet (1993). *Universitet och högskolor: Frihet för kvalitet* (Regeringens proposition Nr.1992/93:1 i sammandrag).

- Utbildningsdepartementet (1994). *Tilläggsdirektiv till utredningen om uppföljning av 1993 års universitets- och högskolereform* (Dir. Nr.1994:126).
- Utbildningsdepartementet (1995). *Gymnasieskolan: En bred grund för högskolan* (Departementsserien 1995:56). Stockholm: Fritze.
- Utbildningsdepartementet (1996). *Tillträde till högre utbildning m.m.* (Regeringens proposition Nr.1995/1996:184).
- Vogt, P. W. (1993). *Dictionary of Statistics and Methodology: A Nontechnical Guide for the Social Sciences*. Newbury Park, California: Sage Publications.
- Wennhall, J. (1994). Ungdomar om nuet och framtiden. I Statens Ungdomsråd (Red.), *Ungdomstid: Årsbok om ungdom 1994* (s. 150-162). Stockholm: Allmänna förlaget. .
- Wickens, T. D. (1989). *Multiway contingency tables analysis for the social sciences*. New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates.
- Young, M. F. D. (1958). *The rise of meritocracy*. London: Thames and Hudson.
- Åberg, R. (Red.). (1992). *Social bakgrund, utbildning, livschanser*. Stockholm: Carlssons Bokförlag.

TABELL- OCH FIGURFÖRTECKNING

Tabeller.	sid
5. 1. Procentuell andel ungdomar om vilka det finns uppgifter från olika insamlingstillfällen.	69
5. 2. Andelen med svarsalternativet "Hög" i vissa utbildningsfrågor, dels i den planerade, dels i den faktiska undersökningsgruppen (%).	71
5. 3. Undersökningsgruppen fördelad på delgrupper efter högskolekarriär och kön.	71
5. 4. Tidpunkt för rekrytering till högskolan av studiebegåvade ungdomar i huvudsak födda 1967.	76
6. 1. Empiriskt material som beskriver sambandet mellan utbildningsval, social bakgrund och utbildningsaspiration (n = 2 590).	80
6. 2. Parameterskattningar för exemplet.	84
6. 3. Analys av hur utbildningsval (UTB) beror av bakgrundsvariablerna social bakgrund (SOC) och aspiration (ASP).	86
6. 4. Samband mellan aspiration och utbildning.	88
6. 5. Val av hög utbildning (UTB+) i olika delgrupper samt variabelers bruttoeffekter.	90
6. 6. Andelen (%) individer med hög utbildning (UTB+) i olika kombinationer av social bakgrund och aspiration samt underlag för beräkning av direkteffekter.	90
6. 7. Direkteffekt av social bakgrund på utbildningsaspiration.	91
6. 8. Kausaltolkning av respektive bakgrundsvariabelns påverkan på utbildningsval.	93
6. 9. Frekvensjämförelse mellan modell med respektive utan interaktionseffekt av andra ordningen.	94
6. 10. Verkliga och förväntade andelar med hög utbildning i respektive delgrupp under antagande om att det inte föreligger interaktions-effekt av andra ordningen (%).	95
7. 1. Andel ungdomar i de teoretiska kurserna i grundskolans åk 7 inom olika delgrupper samt respektive variabels samband med UTB1, bruttoeffekter.	100

7. 2.	Bakgrundsfaktorernas inbördes bivariata samband i utbildningssteg 1 (proportionsdifferenser).	100
7. 3.	Parameterskattningar i utbildningssteg 1.	101
7. 4.	Andel (%) pojkar och flickor med olika social bakgrund med teoretiska val (UTB1+) i åk 7 i olika kombinationer av begåvning, egen tilltro och aspiration.	102
7. 5.	Teoretiska kursval i grundskolans årskurs 7. Respektive variabels direkteffekt (%).	103
7. 6.	Kausaltolkning av respektive variabels effekt på val av teoretisk kursalternativ i grundskolans åk 7.	105
7. 7.	Verkliga och förväntade andelar med teoretiskt kursalternativ i åk 7 i respektive delgrupp under antagande om att det inte föreligger interaktionseffekt av andra ordningen (%). Flickor.	106
7. 8.	Verkliga och förväntade andelar med teoretiskt kursalternativ i åk 7 i respektive delgrupp under antagande om att det inte föreligger interaktionseffekt av andra ordningen (%). Pojkar.	107
8. 1.	Andel ungdomar med lång gymnasieutbildning (UTB2+) inom olika delgrupper samt respektive variabels samband med UTB2, bruttoeffekter.	112
8. 2.	Bakgrundsvariablernas inbördes bruttosamband i utbildningssteg 2 (proportionsdifferenser).	113
8. 3.	Parameterskattningar i utbildningssteg 2.	115
8. 4.	Andelen (%) män och kvinnor med tre- eller fyraåriga gymnasieinlinjer i olika kombinationer av social bakgrund, kursval i åk 7, betyg i åk 9 och utbildningsaspiration.	115
8. 5.	Val av tre- respektive fyraåriga gymnasieutbildningar. Respektive variabels direkta effekt, nettoeffekt (%).	117
8. 6.	Kausaltolkning av respektive variabels effekt på val av tre- och fyraåriga gymnasieinlinjer.	118
8. 7.	Verkliga och förväntade andelar med långa gymnasieutbildningar i respektive delgrupp under antagande om att det inte föreligger en interaktionseffekt av andra ordningen (%). SOC-.	120
8. 8.	Verkliga och förväntade andelar med långa gymnasieutbildningar i respektive delgrupp under antagande om att det inte föreligger en interaktionseffekt av andra ordningen (%). SOC+.	121
9. 1.	Övergångsfrekvens (%) till högskola inom olika delgrupper av ungdomarna samt respektive variabels samband med UTB3, bruttoeffekter (procentdifferenser).	126
9. 2.	Bakgrundsvariablernas inbördes bruttosamband i valet av utbildning på högskolenivå (proportionsdifferenser).	127

9. 3.	Parameterskattningar i utbildningssteg 3.	129
9. 4.	Andelen (%) män och kvinnor med påbörjad högskoleutbildning i olika kombinationer av social bakgrund, gymnasieutbildning, gymnasiebetyg och högskoleaspiration.	129
9. 5.	Val av högskolekarriär. Respektive variabels direkta effekt, nettoeffekt (%).	130
9. 6.	Kausaltolkning av respektive variabels effekt på val av högskolekarriär.	132
9. 7.	Verkliga och förväntade andelar med val av högskoleutbildning i respektive delgrupp under antagande om att inte interaktions-effekten $KÖN \times UTB2 \times UTB3$ föreligger (%).	133
9.8.	Verkliga och förväntade andelar med val av högskoleutbildning i respektive delgrupp under antagande om att inte interaktions-effekten $KÖN \times GYBETYG \times UTB3$ föreligger (%).	134
9. 9.	Verkliga och förväntade andelar med val av högskoleutbildning i respektive delgrupp under antagande om att inte interaktions-effekten $UTB2 \times GYBETYG \times UTB3$ föreligger (%).	135
9. 10.	Verkliga och förväntade andelar med val av högskoleutbildning i respektive delgrupp under antagande om att inte interaktions-effekten $SOC \times GYBETYG \times UTB3$ föreligger (%).	136
9. 11.	Utbildningsflödet av studiebegåvade ungdomar från grundskola genom gymnasiet mot högskola.	138
9. 12.	Alla bakgrundsfaktorerers betydelse för val av högskoleutbildning från ungdomarnas utbildningshistoria. Rangordnade oddsvärden.	140
9. 13.	Olika mått på utbildningsaspiration visavi högskolevalet.	141
10. 1.	Andel ungdomar som ej påbörjat en högskoleutbildning före 26 års ålder i delgrupper av ungdomar med olika motiv samt respektive motivvariabels bruttoeffekt på högskolevalet (%).	150
10.2.a	Analys av hur olika underlättande och hindrande motiv påverkar utbildningskarriär på högskolenivå, rangordnade efter oddsvärdet. Kvinnor.	152
10.2.b	Analys av hur olika underlättande och hindrande motiv påverkar utbildningskarriär på högskolenivå, rangordnade efter oddsvärdet. Män.	154
11. 1.	Bakgrundsvariabels bruttosamband med motivvariabler i valet av utbildning på högskolenivå (proportionsdifferenser).	159
11. 2.	Kausaltolkning av effekter av kön, social bakgrund, gymnasieutbildning och föräldrainflytande på val av högskolekarriär.	162

11. 3.	Ungdomars övriga eftergymnasiala utbildningar uppdelade, dels i högskolestuderande och inte högskolestuderande, dels i kvinnor och män (%).	164
11. 4.	Andel som genomfört högskoleprovet minst en gång bland ungdomar med olika utbildningsbakgrund (%).	165
11. 5.	Kausaltolkning av effekter av kön, social bakgrund, gymnasieutbildning och kompletteringsbehov på val av högskolekarriär.	166
11. 6.	Ungdomarnas sysselsättning i 25-årsåldern uppdelade dels i högskolestuderande och inte högskolestuderande, dels i kvinnor och män (%).	167
11. 7.	Kausaltolkning av effekter av kön, social bakgrund, gymnasieutbildning och arbetsmotiv på val av högskolekarriär.	169
11. 8.	Kausaltolkning av effekter av kön, social bakgrund, gymnasieutbildning och inkomstmotiv på val av högskolekarriär.	171
11. 9.	Kausaltolkning av effekter av kön, social bakgrund, gymnasieutbildning och studieekonomiskt motiv på val av högskolekarriär.	173
11. 10.	Kausaltolkning av effekter av kön, social bakgrund, gymnasieutbildning och skuldmotiv på val av högskolekarriär.	174
11. 11.	Ungdomarnas ålder vid parbildning uppdelat, dels i inte högskolestuderande och högskolestuderande, dels i kvinnor och män (%).	175
11. 12.	Ungdomarnas ålder då de får sitt första barn, dels för inte högskolestuderande och högskolestuderande, dels för kvinnor och män (%).	176
11. 13.	Andel som hänvisar till familjesituationen som ett hinder för eller tveksamhet till att studera på högskola bland kvinnor och män med olika utbildning (%).	176
11. 14.	Kausaltolkning av effekter av kön, social bakgrund, gymnasieutbildning och familjesituation på val av högskolekarriär.	178
11. 15.	Andelen ungdomar med olika bakgrund som ej börjar på högskola samt deras starkaste av tretton motiv till att avstå (%).	179
11. 16.	Direkta effekter från ungdomars motiv till att avstå högskolestudier från modeller med olika motiv (prop.differenser).	181
11. 17.	Indirekta effekter från bakgrundsvariabler på högskolevalet i modeller med olika motiv (prop.differenser).	182

Figurer.

2. 1.	Vägval fram till en akademisk examen i det svenska utbildnings-systemet enligt Boudons modellkarta.	22
3. 1.	Modell för samband mellan kön, social bakgrund, individ-dispositioner, utbildningsval och ungdomars motiv till utbildningskarriär på högskolenivå.	43
4. 1.	Antal levande födda år 1960 - 1975.	48
4. 2.	Antal avgångna från linjer av olika teoretisk nivå i gymnasieskolan 1983 - 1989.	50
4. 3.	Antalet nybörjare på högskolans utbildningslinjer och fristående kurser 1981 - 91.	54
4. 4.	Antal registrerade studerande på linjer och fristående kurser fördelat på universitet, fackhögskolor samt mindre och medelstora högskolor åren 1980 - 92.	56
4. 5.	Procentuell andel individer på olika utbildningsnivåer i olika inkomstklasser. Avser förvärvsarbetande 25 - 64 år.	58
4. 6.	Arbetslösa i % av samtliga i arbetskraften inom respektive ålders-grupp av ungdomar samt samtliga arbetslösa under åren 1980 - 92.	59
5. 1.	Förhållandet mellan resultat på begåvningsmätningar i 13-årsåldern och påbörjande respektive fullföljande av högskolestudier.	65
5. 2.	Andel ungdomar som påbörjat högskolestudier vid olika poäng på begåvningsstest (n = 8 198). Den lodräta pilen anger avgränsning av studiebegåvade ungdomar.	66
5. 3.	Tidpunkter (A -J) för insamling av olikartad information om undersökningsgruppen.	68
5. 4.	Flödesdiagram mellan grundskolans valalternativ och valen i gymnasieskolan för de studiebegåvade ungdomarna.	75
5. 5.	Flödesdiagram mellan gymnasieskolans valalternativ och valet av högskolekarriär för studiebegåvade ungdomar.	76
6. 1.	Exempel på en hypotetisk modell.	81
6. 2.	Modell över bakgrundsvariablernas direkteffekter på varandra och på utbildningsval, då ej hänsyn tas till interaktionseffekten.	92
7. 1.	Hypotetisk modell över utbildningssteg 1.	99
7. 2.	Modell för utbildningssteg 1 med direkteffekter då ej hänsyn tas till interaktionseffekter.	104
8. 1.	Hypotetisk modell över utbildningssteg 2.	111

8. 2.	Modell för utbildningssteg 2 med direkteffekter, då ej hänsyn tas till intraktionseffek (proportionsdifferenser).	118
9. 1.	Hypotetisk modell över utbildningssteg 3.	127
9. 2.	Modell över utbildningssteg 3 utan hänsyn till interaktionseffekter.	131
9. 3.	Ut- och inflöde av ungdomar vid tre kritiska "vägskäl" i utbildningssystemet vad gäller de teoretiska valen.	139
10.1.a	Antal underlättande motiv fördelade på de ungdomar som dels påbörjat, dels ej påbörjat högskolestudier.	147
10.1.b	Antal hindrande motiv fördelade på de ungdomar som dels påbörjat, dels ej påbörjat högskolestudier.	148
11. 1.	Modell för UTB3 med direkteffekter från bakgrundsvariablerna KÖN, SOC och UTB2 och motivet HEMASP.	161
11. 2.	Modell för UTB3 med direkteffekter från bakgrundsvariablerna KÖN, SOC och UTB2 och motivet KOMP.	165
11. 3.	Modell för UTB3 med direkteffekter från bakgrundsvariablerna KÖN, SOC och UTB2 och motivet ARBMARK, utan hänsyn till interaktionseffekt.	168
11. 4.	Modell för UTB3 med direkteffekter från bakgrundsvariablerna KÖN, SOC och UTB2 och motivet INKOMST.	170
11. 5.	Modell för UTB3 med direkteffekter från bakgrundsvariablerna KÖN, SOC och UTB2 och motivet STUDLEVA.	172
11. 6.	Modell för UTB3 med direkteffekter från bakgrundsvariablerna KÖN, SOC och UTB2 och motivet SKULD.	174
11. 7.	Modell för UTB3 med direkteffekter från bakgrundsvariablerna KÖN, SOC och UTB2 och motivet FAMILJ.	177

Börja med anvisningarna till provet Motsatser!

MOTSATSER

ANVISNINGAR

Se på exempel 1.

		1	2	3	4	
ÖVNINGSEXEMPEL 1	VIT	stor	svart	arg	ful	2

Till vänster står ett ord som är tryckt med stora bokstäver. Till höger står fyra ord tryckta med små bokstäver. Ett av de orden är ungefär motsatsen till ordet till vänster. Svart är motsatsen till VIT. Svart är nummer 2 av orden, och därför har 2 skrivits i rutan i kanten.

		1	2	3	4	
ÖVNINGSEXEMPEL 2	STOR	ensam	fin	liten	gammal	

I det andra exemplet är det liten som är motsatsen till STOR. Skriv därför 3 i rutan.

		1	2	3	4	
ÖVNINGSEXEMPEL 3	UPP	ner	ut	fram	bra	

Skriv numret på det ord som är motsatsen till UPP i rutan.

Lös nu också övningsexemplen 4 och 5.

		1	2	3	4	
ÖVNINGSEXEMPEL 4	LJUS	himmel	spegel	lampa	mörker	

ÖVNINGSEXEMPEL 5	HÅRD	porös	mjuk	vattnig	klar	
------------------	------	-------	------	---------	------	--

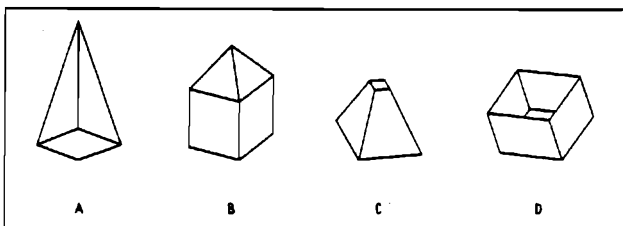
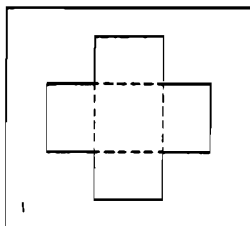
På nästa sida kommer många uppgifter av samma slag. Du skall göra på samma sätt när du löser dem. Ta uppgifterna i den ordning de kommer, för i regel står de lättaste först, och sedan blir de allt svårare. Är det någon uppgift du inte kan klara, så dröj inte för länge vid den utan gå vidare till nästa.

Stopp! Vänd ej blad förrän du för tillsägelse!

PLÅTVIKNING

ANVISNINGAR

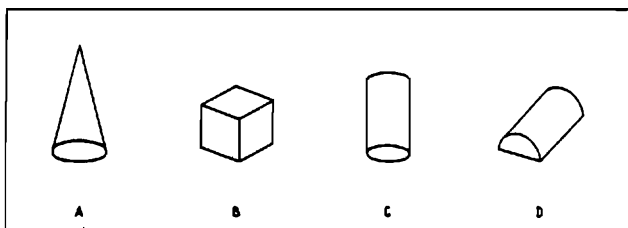
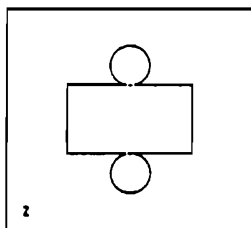
Se på övningsexempel 1!

D

Till vänster finns en bild av ett plåtstycke. De prickade linjerna visar hur plåtstycket skall vikas. Till höger finns bilder av fyra föremål. Bland dem kan bara D göras av plåtstycket i figur 1. Därför har D skrivits på svarsraden.

Se på övningsexempel 2!

Till vänster finns en bild av ett annat plåtstycke. Genom att vika och rulla det plåtstycket kan man få C men inget annat av föremålen till höger. Skriv därför C på svarsraden.

På nästa sida kommer ytterligare några övningsexempel. Ta reda på vilket av föremålen A-D som kan göras av plåtstycket till vänster. Skriv alla svar på svarsraderna.

TALSERIER

ANVISNINGAR

I var och en av de följande uppgifterna finns en rad med olika tal. Dessa följer efter varandra i en viss regelbunden ordning i varje rad. Siffrorna är alltså ordnade efter en viss regel, som det gäller att komma på. När du har funnit regeln skall du fortsätta raden med två tal till. Dessa skrives på linjerna.

ÖVNINGSEXEMPEL 1

4 5 6 7 8 9 10 11

ÖVNINGSEXEMPEL 2

2 2 2 2 2 2 2 2

Skriv nu själv till de tal som det skall vara i följande övningsexempel.

ÖVNINGSEXEMPEL 3

12 11 10 9 8 7 _____

ÖVNINGSEXEMPEL 4

2 4 6 8 10 12 _____

På nästa sida kommer många uppgifter av samma slag. Du skall göra på samma sätt när du löser dem.

Stopp! Vänd ej blad förrän du får tillsägelse!

GÖTEBORGS UNIVERSITET
Institutionen för pedagogik

TILL DIG SOM STUDERAR ELLER STUDERAT PÅ HÖGSKOLA

Enkäten skall besvaras endast av den som brevet är adresserat till.

1 Vilka utbildningar, förutom högskoleutbildning, har du genomgått efter grundskolan?

*Du kan sätta flera kryss

- Gymnasieskola Linje(r):..... Antal år.....
 Antal år.....
 Kurs(er):..... Antal år.....
- Komvux Kurs/ämnen:..... Antal år.....
 Antal år.....
- Folkhögskola Kurs/ämnen:..... Antal år.....
 Antal år.....
- Annan utbildning: Antal år.....
 Antal år.....
- Påbörjad, men ej fullföljd utbildning:

2 Om du ser tillbaka på den utbildning som du genomgått efter grundskolan. Hur ser du på den vad gäller...

	Mycket positivt	Ganska positivt	Ganska negativt	Mycket negativt
...studieresultatet	()	()	()	()
...trivsel med utbildningen	()	()	()	()
...stöd från lärare	()	()	()	()
...stöd hemifrån	()	()	()	()

- 3 Ville dina föräldrar att du skulle påbörja en högskoleutbildning? Ja, i hög grad
 Ja, i viss mån
 Nej, knappast alls
 Nej, inte alls
- 4 När påbörjade du dina högskolestudier Vårterminen Höstterminen År

5 Vilken/vilka högskoleutbildningar har du påbörjat?

*Du kan sätta flera kryss

- Linje(r):
 Hur många poäng har du hittills uppnått?antal poäng.
 Hur många poäng räknar du med att sammanlagt uppnå?antal poäng.
- Fristående kurser:

 Hur många poäng har du hittills uppnått?antal poäng.
 Hur många poäng räknar du med att sammanlagt uppnå?antal poäng.
- Utländsk utbildning:

På vilket eller vilka sätt täcker/täckte du dina levnadskostnader under högskolestudierna?

*Ange vad som mest bidrar/bidrog till din försörjning. Du kan sätta flera kryss.

- Kost och logi i föräldrabemmet
 Kontantbidrag från föräldrar eller anhöriga
 Sammanboende med förvärvsarbetspartner
 Egna arbetsinkomster
 Statliga studiemedel, enbart bidragsdel
 Statliga studiemedel, lån och bidragsdel
 Sparade medel
 Stipendier
 Banklån eller privata lån
 Annat. Ange vilket:

- 7 Har du någon gång genomfört Högskoleprovet? Ja. Vilka/vilket år?
- Nej

- 8 Det kan finnas många skäl att tveka inför valet att påbörja en högskoleutbildning. I vilken utsträckning har vart och ett av följande skäl fått dig att känna tveksamhet?
*Besvara samtliga delfrågor

	I stor utsträckning	I viss utsträckning	I liten utsträckning	Inte alls
A Tveksam om mina möjligheter att komma in på önskad utbildning	☐	☐	☐	☐
B Funderade allvarigt på annan utbildning än högskolestudier	☐	☐	☐	☐
C Ville inte dra på mig de studielånen, som blir följden av en högskoleutbildning	☐	☐	☐	☐
D Högskolan ligger långt ifrån min hemort	☐	☐	☐	☐
E Ville arbeta och tjäna pengar i stället för att studera	☐	☐	☐	☐
F Behovet av att komplettera för att bli behörig för högskolestudier	☐	☐	☐	☐
G Min familjesituation skulle göra det svårt för mig att studera	☐	☐	☐	☐
H Tveksam om högskoleutbildning är ekonomiskt lönsamt	☐	☐	☐	☐
I Osäker om jag skulle klara av studierna/studietakten	☐	☐	☐	☐
J Skulle få svårt att försörja mig på de studiemedel som utbetalas	☐	☐	☐	☐
K Jag kom inte in på den högskoleutbildning jag helst ville gå	☐	☐	☐	☐
L Annat viktigt skäl, vilket:				

- 9 I vilken utsträckning kan/kunde du finansiera studierna med hjälp av statliga studiemedel?
- () I full utsträckning
 () I stor utsträckning (ca 75 %)
 () I viss utsträckning (ca 50 %)
 () I ringa utsträckning (ca 25 %)
 () Inte alls. Använde inte studiemedel.
- 10 Om inte statliga studiemedel hade funnits att tillgå när du började studierna, hade du ändå börjat?
- () Ja, säkerligen
 () Ja, troligen
 () Nej, troligen inte
 () Nej, säkerligen inte

- 11 Varför har du valt att studera på högskola?
 Ta ställning till hur vart och ett av följande påståenden stämmer in på dig.
 *Besvara samtliga delfrågor

	I stor utsträckning	I viss utsträckning	I liten utsträckning	Inte alls
A Det var självklart för mig börja studera på högskola	()	()	()	()
B Det lönar sig ekonomiskt att studera på högskola	()	()	()	()
C Jag hade svårt att få arbete efter gymnasiet	()	()	()	()
D Mina betyg var så bra att det var naturligt att söka till högskola	()	()	()	()
E En högskoleutbildning förbättrar mina möjligheter på arbetsmarknaden	()	()	()	()
F Ville fördjupa mina kunskaper i de ämnen jag valt att studera	()	()	()	()
G Andra uppmanade mig att söka	()	()	()	()
H Det yrke jag helst ville ha kräver högskolestudier	()	()	()	()
I Jag föredrog studier framför arbete	()	()	()	()

J Annat viktigt skäl, vilket:

12 Vilken sysselsättning har du för närvarande?

*Du kan sätta flera kryss

- Studerar på heltid
- Studerar på deltid
- Fast anställd på heltid
- Fast anställd på deltid
- Tillfällig anställning (vikariat, praktik mm)
- Egen företagare
- Arbetslös/söker arbete
- Arbete i eget hushåll/barnledig
- Annat (t ex långvarigt sjuk),

skriv vad?.....

13 Vilket yrke har du nu?

*Ange det yrke du räknar som ditt huvudyrke.

Även om du ej arbetar inom det just nu

.....
.....

14 Om du studerar, vilken yrke siktar du på?

.....

15 Hur många arbeten/anställningar, som varat i mer än tre månader, har du haft ...

...innan du påbörjade högskolestudierna? Antal:

...efter du avslutat högskolestudierna? Antal:

16 Har du varit arbetslös någon gång...

...innan du påbörjade högskolestudierna? Nej

Ja, i sammanlagt månader.

...efter du avslutat högskolestudierna? Nej

Ja, i sammanlagt månader.

17 Hur trivs/trivdes du med dina högskolestudier?

- Mycket bra
- Bra
- Ganska bra
- Inget vidare

18 Hur trivs du med ditt nuvarande arbete?

- Mycket bra
- Bra
- Ganska bra
- Inget vidare
- Arbetar ej

19 Ditt civilstånd

- Gift/sambo. Sedan vilket årtal?
- Ensamstående

20 Har du barn?

- Ja, antal:
Födda, årtal:
- Nej

Om du vill förtydliga dina svar på någon eller några frågor, kan du göra det här. Skriv ut frågans nummer.

.....

.....

.....

.....

.....

Tack för din medverkan!

Jag önskar en sammanställning av resultaten

Konfidentiellt

GÖTEBORGS UNIVERSITET
Institutionen för pedagogik

TILL DIG SOM EJ PÅBÖRJAT HÖGSKOLEUTBILDNING

Enkäten skall besvaras endast av den som brevet är adresserat till.

1 Vilken/vilka utbildningar har du genomgått efter grundskolan eller går du för närvarande?

*Du kan sätta flera kryss

- Gymnasieskola Linje(r):..... Antal år.....
 Antal år.....
 Kurs(er):..... Antal år.....
- Komvux Kurs/ämnen:..... Antal år.....
 Antal år.....
- Folkhögskola Kurs/ämnen:..... Antal år.....
 Antal år.....
- Annan utbildning: Antal år.....
 Antal år.....
- Påbörjad, men ej fullföljd utbildning:
- Har inte påbörjat någon utbildning efter grundskola. *Gå till fråga 3.*

2 Om du ser tillbaka på den utbildning som du genomgått efter grundskolan. Hur ser du på den vad gäller...

	Mycket positivt ()	Ganska positivt ()	Ganska negativt ()	Mycket negativt ()
...studieresultaten	()	()	()	()
...trivsel med utbildningen	()	()	()	()
...stöd från lärare	()	()	()	()
...stöd hemifrån	()	()	()	()

**3 Det kan finnas många skäl att inte söka till högskola.
I vilken utsträckning har vart och ett av nedanstående skäl påverkat dig?**

*Besvara samtliga delfrågor

	I stor utsträckning	I viss utsträckning	I liten utsträckning	Inte alls
A Mina kunskaper/betyg är för dåliga	()	()	()	()
B En högskoleutbildning skulle inte förbättra mina möjligheter på arbetsmarknaden	()	()	()	()
C Skulle få det svårt att försörja mig på de studiemedel som utbetalas	()	()	()	()
D Jag är inte intresserad av att studera	()	()	()	()
E Jag ville arbeta och tjäna pengar i stället för att studera	()	()	()	()
F Högskolan ligger långt från min hemort	()	()	()	()
G Min familjesituation gör det svårt för mig att studera.	()	()	()	()
H Det lönar sig inte ekonomiskt att studera på högskola	()	()	()	()
I Det yrke jag helst ville ha kräver ej högskolestudier	()	()	()	()
J Jag vill inte dra på mig de studielånen, som blir följden av en högskoleutbildning	()	()	()	()
K Jag skulle behöva komplettera min tidigare utbildning för att bli behörig för högskolestudier	()	()	()	()
L Jag kan få den utbildning jag vill ha på annat sätt än genom högskolestudier	()	()	()	()
M Osäker om jag skulle klara av studierna/studietakten	()	()	()	()
N Jag fick bra arbete utan högskoleutbildning	()	()	()	()
O Annat viktigt skäl, vilket:				

- 4 **Har du funderat på att börja studera vid högskola?**
- Ja, jag har blivit antagen, men avstått från att börja
 - Ja, jag har sökt, men ej blivit antagen till önskad utbildning
 - Ja, jag tänker söka inom de närmaste åren
 - Jag har inte bestämt mig ännu
 - Nej, jag har ej för avsikt att studera på högskola

- 5 **Har du någon gång genomfört Högskoleprovet?**
- Ja. Vilka/vilket år?
 - Nej

- 6 **Ville dina föräldrar att du skulle påbörja en högskoleutbildning?**
- Ja, i hög grad
 - Ja, i viss mån
 - Nej, knappast alls
 - Nej, inte alls

- 7 **Vilken sysselsättning har du för närvarande?**
*Du kan sätta flera kryss
- Fast anställd på heltid
 - Fast anställd på deltid
 - Tillfällig anställning (vikariat, praktik mm)
 - Egen företagare
 - Arbetslös/söker arbete
 - Arbete i eget hushåll/barnmedig
 - Studerar, på heltid
 - Studerar, på deltid
 - Annat (t ex långvarigt sjuk), skriv vad:
.....

- 8 **Vilket yrke har du nu?**
*Ange det yrke du räknar som ditt huvudyrke, även om du ej arbetar inom det just nu
-
-

- 9 **Om du studerar, vilket yrke siktar du till?**
-

10 Hur många arbeten/anställningar, som varat mer än tre månader, har du haft sedan du slutade skolan?

Antal:

11 Har du varit arbetslös någon gång sedan du slutade skolan?

Nej

Ja. Hur många gånger?antal gånger.

Hur lång tid sammanlagt? Cirka månader.

12 Hur trivs du med...

	Mycket bra	Bra	Ganska bra	Inget vidare	Arbetar ej nu	Studerar ej nu
...ditt nuvarande arbete?	☐	☐	☐	☐	☐	
...dina nuvarande studier?	☐	☐	☐	☐		☐

13 Ditt civilstånd

Gift/sambo, sedan vilket årtal?

Ensamstående

14 Har du barn?

Ja, antal:

Födda, årtal:

Nej

Om du vill förtydliga dina svar på någon eller några frågor, kan du göra det här.
Skriv ut frågans nummer.

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

Tack för din medverkan !

Jag önskar en sammanställning av resultaten

Mars 1993

Till dig som nu är i 25-årsåldern

Bakgrunden

är att vårterminen 1980 startades en elevundersökning som kallas "Utvärdering genom uppföljning". Undersökningen omfattade då var tionde elev i sjätte klass. Du var en av dem. Då fick du bli svara på frågor om dina intressen, fritidssysselsättningar, trivsel i skolan och framtidsplaner för utbildning och yrke. Du fick även besvara en enkät 1984 med i stort sett samma typ av frågor. Nu är det aktuellt med en ny undersökning.

Syftet med denna undersökning

är att få kunskaper om ungdomars inställning till högskolestudier. För att kunna beskriva hur ungdomar går igenom utbildningssystemet och ut i arbetslivet måste vi få svar från samma grupp igen. Därför återkommer vi nu, när du är i 25-årsåldern, med frågor som berör utbildning och arbete. Vad har den här gruppen av ungdomar gjort efter grundskolan? Vilka utbildningar har de genomgått? Vad arbetar de med? Vilka väljer att studera på universitet/högskola och varför? Varför tvekar många att fortsätta studera på högskola? Detta är exempel på frågor som vi vill få besvarade. Undersökningen genomförs av Institutionen för pedagogik vid Göteborgs universitet och vänder sig till cirka 3 000 ungdomar. Du är en av dem som uttagits att delta i den.

Två enkäter - besvara bara en

Då undersökningen vänder sig till två grupper av ungdomar - de som aldrig studerat på högskola samt de som studerat eller studerar på högskola - måste vi skicka med två olika enkäter:

- en till dig som **ej påbörjat högskoleutbildning**. Det är det **gula** formuläret.
- en till dig som **studerat eller studerar på högskola**. Det är det **gröna** formuläret.

Du skall fylla i och **återsända endast den enkät**, som stämmer med din situation. De flesta frågor skall besvaras med endast ett kryss (x). I de fall frågorna skall besvaras på annat sätt framgår det av anvisningarna. Skulle du vilja kommentera/förtydliga några av dina svar, kan du göra det på sista sidan i enkäten.

Med högskolestudier

menar vi alla slag av studier på universitet eller högskola, omfattande linjer och sådana fristående kurser som är **poängsatta**. För att räknas som högskolestuderande skall du ha registrerat dig på en institution och varit närvarande vid minst ett undervisningstillfälle. Har du bedrivit eller bedriver du studier på högskolenivå utomlands, ingår du i gruppen högskolestuderande.

Vänd →

Postadress
Box 1010
S-431 26 MÖLNDAL

Gatuadress
Frölundagatan 118
Mölndal

Telefon
Nat 031-67 90 00 växel
Int +46 31 67 90 00 • FAX 031-67 94 62

De allra flesta

besvarar och skickar in enkäten, vilket är mycket viktigt. En hög svarsfrekvens är en förutsättning för att undersökningen skall ge en rättvis bild av hur ungdomars utbildnings- och arbetssituation ser ut idag samt deras inställning till högre utbildning. Din medverkan är frivillig, men ditt svar ökar undersökningens kvalitet och värde. Därför ber vi dig att fylla i formuläret så snart som möjligt och skicka det i svarskuvertet.

Sekretesslagen

skyddar dina svar. Den innebär att endast de forskare som arbetar med undersökningen kan ta del av svaren. När de nyinsamlade uppgifterna har lagts till dem som insamlats tidigare, kommer alla namnuppgifter att tas bort så att ingen enskild person kan urskiljas i materialet. Datainspektionen har gett sitt tillstånd till undersökningen och övervakar att vi följer datalagens bestämmelser.

Resultaten

kommer att sammanställas i tabell- och diagramform. Redovisningar kommer att ske för grupper och på ett sådant sätt att det inte går att känna igen enskilda personer. Om du önskar en översikt av resultaten, kryssa i rutan i slutet av enkäten, så skickar vi en sammanställning.

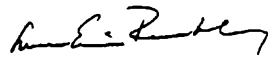
Har du frågor

eller synpunkter på enkäten kan du skriva till oss som arbetar med undersökningen under den adress som står på kuvertet eller ringa Margareta Hammarström, tel 036 - 15 77 94.

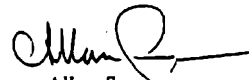
Vi tackar på förhand för din medverkan !

Med vänlig hälsning

Ingemar Emanuelsson
Professor

Sven-Eric Reuterberg
Docent

Margareta Hammarström
Forskningsassistent

Allan Svensson
Docent

GÖTEBORGS UNIVERSITET

Institutionen för pedagogik

UNIVERSITY OF GÖTEBORG *Departments of Education and Educational Research*

Möndal 1993.04.02

För ett par veckor sedan fick du ett brev från oss med ett frågeformulär, som gällde ungdomars inställning till högskolestudier. Redan nu har flertalet besvarat formuläret och skickat tillbaka det till oss, vilket vi är mycket tacksamma för. En hög svarsfrekvens är ju en förutsättning för att undersökningen skall ge en rättvis bild av ungdomars utbildnings- och arbetssituation och av deras inställning till högre utbildning.

Om du besvarat frågeformuläret och skickat in det till oss, vill vi med detta brev tacka för din medverkan.

Om du ännu inte besvarat formuläret hoppas vi att du gör detta så snart som möjligt och sänder i det i det svarskuvert som fanns i det förra brevet. Vi tackar på förhand för din medverkan.

Har du några frågor är du välkommen att skriva till oss som arbetar med undersökningen under den adress som står nederst på detta brev. Du kan också ringa till Margareta Hammarström, tel. 036 - 157794.

Med vänliga hälsningar

Ingemar Emanuelsson
Professor

Sven-Eric Reuterberg
Docent

Margareta Hammarström
Forskningsassistent

Allan Sverrisson
Docent

UNGDOMARS INSTÄLLNING TILL HÖGSKOLESTUDIER

Enkätundersökning våren 1993 bland ungdomar i 25-årsåldern

Ett stort tack för din medverkan i forskningsprojektet om inställning till högskoleutbildning våren 1993. Enkäten vände sig dels till ungdomar som aldrig studerat på högskola, dels till ungdomar som studerat eller studerar på högskola. Vi lovade att skicka en kort sammanställning av resultaten och den kommer nu. En mer fullständig redovisning kommer att föreligga om ungefär ett år.

Bakgrunden

var att Institutionen för pedagogik vid Göteborgs universitet våren 1993 vände sig till ungdomar som nyss fyllt 25 år och som varit med i våra tidigare elevundersökningar. Syftet med undersökningen var att få kunskaper om hur ungdomar går igenom utbildningssystemet och ut i arbetslivet samt deras inställning till högskolestudier. Vilka skäl hade dessa ungdomar att påbörja en högskoleutbildning? Varför tvekade många att fortsätta studera på högskola? Vad var de främsta skälen att inte påbörja en högskoleutbildning? Enkäten utgick till cirka 2 500 ungdomar och vi har fått svar från över 2 000 - drygt 1 000 som studerat eller studerar på högskola och lika många som inte påbörjat högskolestudier.

Varför börja på högskola?

De främsta motiven att börja studera bland de som valt en högskoleutbildning gällde arbetsmarknad, kunskapsfördjupning eller högskoleutbildning var något självklart. Det var skäl som de flesta av de som studerade på högskolan uppfattade som viktiga. Hela 90 procent angav att en högskoleutbildning skulle förbättra deras möjligheter på arbetsmarknaden. Nästan lika många började studera därför att de ville fördjupa sina kunskaper i de ämnen de valde att läsa. För tre av fyra var det självklart att gå vidare till högre studier. Däremot var det få som började studera på högskola därför att det var svårt att få arbete direkt efter gymnasieskolan. Nästan nio av tio uppgav att rådande arbetsmarknad inte alls inverkar på deras val att påbörja högre studier. Här får man dock hålla i minnet att de flesta påbörjade högskolestudierna i slutet av 80-talet, innan de aktuella svårigheterna på arbetsmarknaden inträffat.

Varför tveka att börja på högskola?

På det hela taget tycks det inte ha rått någon större tveksamhet bland de högskolestuderande att ta steget in i högskolan. Det var dock några aspekter som fått en del att tveka, nämligen konkurrens om högskoleplatser och ekonomiska skäl. Närmare en tredjedel kände en viss osäkerhet om de skulle komma in på den utbildning de helst ville gå. Något färre var tveksamma på grund av de studieskulder de skulle dra på sig. Var femte högskolestuderande tvivlade också på att en högskoleutbildning är ekonomiskt lönande och lika många hade funderat på att börja arbeta och tjäna pengar i stället för att studera på högskola.

Varför avstå att börja på högskola?

Den främsta anledningen för de icke högskolestuderande att avstå från högre studier var att de fick bra arbete ändå. Närmare åttio procent angav det som skäl. De ekonomiska skäl som fått en del av de högskolestuderande att tveka inför en högskoleutbildning, har för andra ungdomar varit så starka, att de blivit avgörande i ställningstagandet att inte söka. Tre av fyra ville hellre arbeta och tjäna pengar efter gymnasieskolan. Ett annat starkt skäl till att avstå från högskolestudier var att de inte ville dra på sig studieskulder. Två av tre uppgav det som skäl i denna grupp. Nästan lika många kände sig osäkra på om de skulle klara av att leva på de belopp som utgår i form av studiemedel och närmare hälften av dem ifrågasatte om en högskoleutbildning är ekonomiskt lönande.

Studiefinansiering

De flesta som studerar på högskola finansierar sina studier med studiemedel. Drygt åtta av tio har tagit studielån. En av tio högskolestuderande använde sig bara av studiemedlens bidragsdel, vilket var lika vanligt förekommande som att bo i föräldrahemmet under studietiden. Drygt hälften uppgav att de till viss del finansierade sina studier genom egna inkomster och en fjärdedel genom sparade medel. Det mest ovanliga var att ta vanliga banklån för att finansiera sina studier. Knappt femtio procent av de som hade studiemedel klarade sitt uppehälle enbart på studiemedlen. Hälften av de som gått vidare till högskolan skulle ha studerat, även om inte studiemedlen funnits, medan resten angav att de troligen inte börjat utan tillgång till det statliga studiemedelssystemet.

Med vänlig hälsning

Margareta Hammarström

Institutionen för pedagogik
Göteborgs universitet
Box 1010
431 26 MÖLNDAL

Bilaga 5. 7 De studiebegåvade ungdomarnas högskoleutbildning till och med 23 års ålder, totalt i undersökningsgruppen jämfört med den hela åldersgruppen de ingår i (procent).

Högskoleutbildning	Totalt i undersökningsgruppen		Totalt i årsgruppen
	n	%	%
Långa linjer (3 år eller mer)	539	20	7
Korta linjer (mindre än 3 år)	217	8	5
Fristående kurser	287	11	5
Ingen	1669	61	83

Bilagor till kapitel 7.

7. 1. Frågor som ligger till grund för bildande av variablerna TILLTRO6 och ASP6.

TILLTRO6.

1. Tycker du att du är bra i skolan?

Svar	UTB1-	UTB1+
Ja	403	1 738
Nej och mellanalternativ	198	296
Ej svar	26	51

2. Tänk dig att den som är duktigast i klassen står på "pinne" 9 och att den som är svagast står på "pinne" 1. På vilken "pinne" tycker du att du står?

Pinne	UTB1-	UTB1+
6 - 9	223	1 275
5	368	755
1 - 4	23	18
Ej svar	13	37

ASP6.

1. Vad tror du att du kommer att göra efter 9:an?

Svar	UTB1-	UTB1+
Börja gymnasieskolan	430	1 899
Börja arbeta eller annat	183	158
Ej svar	14	28

2. Tycker dina föräldrar att du ska fortsätta gå i skolan efter nian?

Svar	UTB1-	UTB1+
Ja	551	2 010
Nej och mellansvar	43	31
Ej svar	33	44

3. Önskar du utbildning utöver grundskolan för ditt barn?

Svar	UTB1-	UTB1+
Ja, mer än 4 års utbildning	135	1 087
Ja, 2 - 4 års utbildning	322	681
Nej el. upp till ett års utbildning	16	10
Ej svar	154	297

7. 2. De studiebegåvade ungdomarnas val av särskild kurs i matematik, engelska och språktillval i åk 7, totalt i undersökningsgruppen jämfört med den hela årsgruppen de ingår i (procent).

Särskild kurs	Totalt i undersökningsgruppen		Totalt i årsgruppen
	n	%	%
Matematik	2596	97	74
Engelska	2564	95	76
Tillval: tyska el franska	2111	77	54

7. 3. Frekvensjämförelse mellan modell med respektive utan interaktionseffekt av andra ordningen för flickor respektive pojkar.

Variabel	PREST6	TILLTRO6	UTB1	FLICKOR		POJKAR	
				Observerade frekvenser (med)	Förväntade frekvenser (utan)	Observerade frekvenser (med)	Förväntade frekvenser (utan)
-	-	-	-	97	105	191	185
-	-	+	-	288	280	165	171
-	+	-	-	38	36	83	83
-	+	+	-	263	265	220	220
+	-	-	-	43	34	53	60
+	-	+	-	207	216	146	139
+	+	-	-	15	18	53	52
+	+	+	-	353	350	363	369

Bilagor till kapitel 8.

- 8.1. De studiebegåvade ungdomarnas gymnasieutbildning till och med 20 års ålder, totalt i undersökningsgruppen jämfört med hela årsgruppen de ingår i (procent).

Gymnasieutbildning	Totalt i undersökningsgruppen		Totalt i årsgruppen
	n	%	%
3- eller 4-åriga linjer	1574	59	31
2-åriga linjer	785	29	47
Ingen	331	12	22

8. 2. Korrigerig av betyg i allmän och särskild kurs samt tillvalsämne enligt regression mot medelbetyg i gemensamt betygsatta ämnen (Härmqvist, 1993)

Ämne	Kurs	Korrektionsfaktor
Matematik	Allmän	-.3
	Särskild	+.4
Engelska	Allmän	-.4
	Särskild	+.2
Franska	Allmän	-.1
	Särskild	+.4
Tyska	Allmän	-.1
	Särskild	+.3
Ekonomi		-.4
Konst		-.6
Teknik		-.5

8. 3. Frågor som ligger till grund för bildande av variablerna TILLTRO9, ASP och TRIVSEL9.

TILLTRO9

1. Jag är i stort sett nöjd med det jag presterade på högstadiet.	ANTAL	
	Svar	UTB2- UTB2+
Ja	459	1 089
Nej och mellansvar	151	122
Ej svar	85	102

Upplevde du några problem under tiden på högstadiet?

2. I läsning	Svar	UTB2-	UTB2+
Helt utan problem		438	1 009
Inga större problem		164	194
Stora problem		7	7
Mycket stora problem		0	0
Ej svar		86	103

3. I skrivning	Svar	UTB2-	UTB2+
Helt utan problem		397	934
Inga större problem		196	261
Stora problem		14	15
Mycket stora problem		1	1
Ej svar		87	102

3. I räkning	Svar	UTB2-	UTB2+
Helt utan problem		247	770
Inga större problem		302	399
Stora problem		53	40
Mycket stora problem		3	1
Ej svar		90	103

TRIVSEL9

Hur kände du dig för det mesta på högstadiet?

Svar	UTB2-	UTB2+
Jag trivdes alldeles utmärkt	149	361
Jag trivdes ganska bra	278	565
Jag varken trivdes eller vantrivdes	129	225
Jag trivdes mindre bra	33	45
Jag vantrivdes	21	10
Ej svar	85	107

ASP

1. Hur mycket har ditt val av linje och kurs till gymnasieskolan berott på dina utbildningsplaner efter gymnasieskolan?

Svar	UTB2-	UTB2+
Mycket	231	623
Inte så mycket	198	438
Ingenting	120	136
Ej svar	146	116

2. Önskar du utbildning utöver grundskolan för ditt barn?

Svar	UTB2-	UTB2+
Ja, mer än 4 års utbildning	166	746
Ja, 2 - 4 års utbildning	306	408
Nej el. upp till ett års utbildning	11	4
Ej svar	113	155

8. 4. Frekvensjämförelse mellan modell med respektive utan interaktions-effekt av andra ordningen: $SOC \times UTB1 \times ASP \times UTB2$

Variabel			SOC-		SOC+	
UTB1	ASP	UTB2	Faktiska frekvenser med	Förväntade frekvenser utan	Faktiska frekvenser med	Förväntade frekvenser utan
-	-	-	145	130	50	63
-	-	+	29	44	61	49
-	+	-	17	20	16	15
-	+	+	15	12	16	17
+	-	-	151	164	126	115
+	-	+	270	257	379	390
+	+	-	47	45	51	50
+	+	+	121	123	334	335

Bilagor till kapitel 9.

9. 1. Medianvärden för avgångsbetyg i olika gymnasielinjer.

Linje	Medianbetyg	n
Tvååriga praktiska linjer	3,40	297
Tvååriga teoretiska linjer	3,43	195
Tre- och fyraåriga linjer	3,64	188

9. 2. Frågor som ligger till grund för bildande av variablerna TILLTROG, TRIVSELG och ASP.

TILLTROG

1. Är det lättare eller svårare att hänga med i arbetet i gymnasieskolan än du trodde när du gick på högstadiet?	ANTAL	
	Svar	UTB3- UTB3+
Mycket svårare	63	50
Något svårare	181	155
Ungefär som jag trodde	331	403
Något lättare	167	198
Mycket lättare	115	102
Ej svar/andra svar	166	100

2. Jag har svårt att hinna med på lektionerna

Svar	UTB3- UTB3+
Stämmer	117 95
Stämmer inte	725 789
Ej svar/vet ej/andra svar	181 124

3. Om du ser tillbaka på den utbildning du genomgått efter grundskolan. Hur ser du på den vad gäller studieresultaten?

Svar	UTB3- UTB3+
Mycket positivt	190 373
Ganska positivt	612 563
Ganska negativt	150 58
Mycket negativt	28 8
Ej svar	43 6

TRIVSELG

1. Hur känner du dig för det mesta i gymnasieskolan?

Svar	UTB3- UTB3+
Jag trivs alldeles utmärkt	275 394
Jag trivs ganska bra	404 366
Jag varken trivs eller vantrivs	126 115
Jag trivs mindre bra	42 28
Jag vantrivs	12 3
Ej svar/andra svar	164 101

2. Om du ser tillbaka på den utbildning du genomgått efter grundskolan. Hur ser du på den vad gäller trivseln med utbildningen?

Svar	UTB3- UTB3+
Mycket positivt	275 339
Ganska positivt	573 570
Ganska negativt	110 86
Mycket negativt	26 7
Ej svar	39 6

ASP.

1. Hur mycket har ditt val av linje och kurs till gymnasieskolan berott på dina utbildningsplaner efter gymnasieskolan?

Svar	UTB3- UTB3+
Mycket	357 503
Inte så mycket	327 313
Ingenting	172 90
Ej svar	146 116

2. Önskar du utbildning utöver grundskolan för ditt barn?

Svar	UTB3- UTB3+
Ja, mer än 4 års utbildning	332 621
Ja, 2 - 4 års utbildning	493 267
Nej el. upp till ett års utbildning	15 4
Ej svar	183 116

9. 3. Frekvensjämförelse mellan modell med respektive utan interaktionseffekten av första ordningen: KÖN × UTB2 × UTB3

Variabel: KÖN	UTB2	UTB3	Observerade frekvenser (med)	Förväntade frekvenser (utan)
-	-	-	205	194
-	-	+	39	50
-	+	-	193	204
-	+	+	355	344
+	-	-	170	181
+	-	+	79	68
+	+	-	237	226
+	+	+	433	444

a. män - och kvinnor +

9. 4. Frekvensjämförelse mellan modell med respektive utan interaktionseffekten av första ordningen: KÖN × GYBETYG × UTB3

Variabel: KÖN ^a	GYBETYG	UTB3	Observerade frekvenser (med)	Förväntade frekvenser (utan)
-	-	-	285	279
-	-	+	142	148
-	+	-	113	119
-	+	+	252	246
+	-	-	253	246
+	-	+	175	169
+	+	-	154	148
+	+	+	337	343

a. män - och kvinnor +

9. 5. Frekvensjämförelse mellan modell med respektive utan interaktionseffekten av första ordningen: UTB2 × GYBETYG × UTB3

Variabel: UTB2	GYBETYG	UTB3	Observerade frekvenser (med)	Förväntade frekvenser (utan)
-	-	-	209	218
-	-	+	35	26
-	+	-	166	157
-	+	+	83	92
+	-	-	329	320
+	-	+	282	291
+	+	-	101	110
+	+	+	506	497

9. 6. Frekvensjämförelse mellan modell med respektive utan interaktionseffekten av första ordningen: SOC × GYBETYG × UTB3

Variabel:			Observerade frekvenser (med)	Förväntade frekvenser (utan)
SOC	GYBETYG	UTB3		
-	-	-	259	270
-	-	+	124	113
-	+	-	155	144
-	+	+	191	202
+	-	-	279	268
+	-	+	193	204
+	+	-	112	123
+	+	+	398	387

Bilaga till kapitel 10.

10. 1. Frågor som ligger till grund för bildande av 13 motivvariabler.

UTB3+ : Hänvisningar till frågornas nummer (inom parentes) i enkäten som vänder sig till ungdomar som studerar eller har studerat på högskola.

UTB3- : Hänvisningar till frågornas nummer (inom parentes) i enkäten, som vänder sig till ungdomar som ej har påbörjat högskoleutbildning.

Studieintresse - STUDINTR

Frågeunderlag: UTB3+ (11 f. + 11 i.); UTB3- (3 d.)

	UTB3+	UTB3-
1=lågt motiv/hinder	114 (12%)	186 (19%)
2	262 (26%)	271 (27%)
3	272 (27%)	216 (21%)
4=högt motiv/inget hinder	346 (35%)	334 (33%)

Föräldraaspiration - HEMASP

Frågeunderlag: UTB3+ (3); UTB3- (6)

	UTB3+	UTB3-
1=Nej inte alls	25 (3%)	290 (30%)
2	72 (7%)	304 (31%)
3	499 (51%)	304 (31%)
4=Ja, i hög grad	389 (39%)	71 (7%)

Bedömning av gymnasiebetyget - GYBETYGsubj

Frågeunderlag: UTB3+ (11d.); UTB3- (3a.)

	UTB3+	UTB3-
1=lågt motiv/högt hinder	251 (25%)	84 (8%)
2	266 (27%)	243 (24%)
3	299 (30%)	235 (23%)
4=högt motiv/inget hinder	184 (18%)	450 (45%)

Klara studierna - TILLTROH

Frågeunderlag: UTB3+ (8i.); UTB3- (3m.)

	UTB3+	UTB3-
1=tvetsamt	24 (2%)	70 (7%)
2	153 (15%)	188 (19%)
3	280 (28%)	270 (27%)
4=inte alls tvetsamt	544 (54%)	478 (48%)

Kompletteringsbehov - KOMP

Frågeunderlag: UTB3+ (8f.); UTB3- (3k.)

	UTB3+	UTB3-
1=i hög grad	23 (2%)	189 (19%)
2	55 (6%)	225 (22%)
3	88 (9%)	146 (15%)
4=inte alls	833 (83%)	443 (44%)

Arbetsmarknad efter gymnasiet - ARBMARK

Frågeunderlag: UTB3+ (11c.); UTB3- (3n.)

	UTB3+	UTB3-
1=ett starkt skäl	42 (4%)	483 (48%)
2	63 (6%)	287 (28%)
3	162 (16%)	104 (10%)
4=inget skäl	733 (73%)	137 (14%)

Bättre arbetsmarknad efter högskolestudier - JOBBSEN

Frågeunderlag: UTB3+ (11e.); UTB3- (3b.)

	UTB3+	UTB3-
1=nej, inte alls	43 (4%)	81 (8%)
2	62 (6%)	245 (24%)
3	296 (30%)	238 (24%)
4=ja, i hög grad	601 (60%)	445 (44%)

Ville hellre tjäna pengar efter gymnasiet än studera - INKOMST

Frågeunderlag: UTB3+ (8e.); UTB3- (3e.)

	UTB3+	UTB3-
1=ja, i hög grad	48 (5%)	395 (39%)
2	185 (19%)	346 (34%)
3	247 (25%)	154 (15%)
4=nej, inte alls	519 (52%)	117 (12%)

Svårt leva på studiemedel - STUDLEVA

Frågeunderlag: UTB3+ (8j.); UTB3- (3c.)

	UTB3+	UTB3-
1=ja, i hög grad	43 (4%)	302 (30%)
2	100 (10%)	267 (27%)
3	199 (20%)	180 (18%)
4=nej, inte alls	656 (66%)	256 (26%)

Högre studier lönande - LÖNSAM

Frågeunderlag: UTB3+ (11b.+ 8h.); UTB3- (3h.)

	UTB3+	UTB3-
1=nej, inte alls	0 (0%)	184 (18%)
2	68 (7%)	252 (25%)
3	592 (59%)	237 (24%)
4=ja, i hög grad	345 (34%)	333 (33%)

Höga studieskulder - SKULD

Frågeunderlag: UTB3+ (11c.); UTB3- (3j.)

	UTB3+	UTB3-
1=ja, i hög grad problematiskt	99 (10%)	390 (39%)
2	181 (18%)	270 (27%)
3	259 (26%)	177 (18%)
4=nej, inte alls problematiskt	462 (46%)	175 (17%)

Familjesituation - FAMILJ

Frågeunderlag: UTB3+ (8 g.); UTB3- (3g.)

	UTB3+	UTB3-
1=i hög grad hindrande	10 (1%)	162 (16%)
2	36 (4%)	114 (11%)
3	48 (5%)	89 (9%)
4=inte alls hindrande	908 (90%)	646 (64%)

Högskolans läge - ORT

Frågeunderlag: UTB3+ (8 d.); UTB3- (3 f.)

	UTB3+	UTB3-
1=i hög grad hindrande	18 (2%)	84 (8%)
2	76 (8%)	125 (12%)
3	115 (11%)	179 (18%)
4=inte alls hindrande	794 (79%)	623 (62%)

Bilagor till kapitel 11.

11.1. Frekvensjämförelse mellan modell med respektive utan

interaktionseffekten av första ordningen: SOC × ARBMARK × UTB3

Variabel:	SOC	ARBMARK	UTB3	Observerade frekvenser (med)	Förväntade frekvenser (utan)
-	-	-	-	374	389
-	-	-	+	52	37
-	-	+	-	130	115
-	-	+	+	283	298
+	-	-	-	358	343
+	-	-	+	52	67
+	+	-	-	91	106
+	+	-	+	582	567

11.2. Verkliga och förväntade andelar med val av högskoleutbildning i respektive delgrupp under antagande om att inte interaktionseffekten SOC × ARBMARK × UTB3 föreligger (%).

Delgrupper:		Faktisk		Förväntad		<i>Interaktions-</i>
SOC	ARBMARK	procent	differens	procent	differens	<i>effekt</i>
-	-	12	}	19	}	-6
				57		
-	+	69	}	72	}	+5
+	-	13				
+	+	86		84		

GÖTEBORG STUDIES
IN EDUCATIONAL SCIENCES

ISSN 0436-1121

Editors:

Ingemar Emanuelsson, Jan-Eric Gustafsson and Ference Marton

1. *Karl-Gustaf Stukát*: Lekskolans inverkan på barns utveckling. Sthlm 1966. Pp.148.
2. *Urban Dahllöf*: Skoldifferentiering och undervisningsförlopp. Sthlm 1967. Pp. 306.
3. *Erik Wallin*: Spelling. Factorial and experimental studies. Sthlm 1967. Pp.180.
4. *Bengt-Erik Andersson*: Studies in adolescent behaviour. Project Yg, Youth in Göteborg. Sthlm 1969. Pp. 400.
5. *Ference Marton*: Structural dynamics of learning. Sthlm 1970. Pp. 112.
6. *Allan Svensson*: Relative achievement. School performance in relation to intelligence, sex and home environment. Sthlm 1971. Pp. 176.
7. *Gunni Kärrby*: Child rearing and the development of moral structure. Sthlm 1971. Pp. 207.
8. *Ulf P. Lundgren*: Frame factors and the teaching process. A contribution to curriculum theory and theory on teaching. Sthlm 1972. Pp. 378.
9. *Lennart Levin*: Comparative studies in foreign-language teaching. Sthlm 1972. Pp. 258.
10. *Rodney Åsberg*: Primary education and national development. Sthlm 1973. Pp. 388.
11. *Björn Sandgren*: Kreativ utveckling. Sthlm 1974. Pp. 227.
12. *Christer Brusling*: Microteaching - A concept in development. Sthlm 1974. Pp. 196.
13. *Kjell Rubenson*: Rekrytering till vuxenutbildning. En studie av kortutbildade yngre män. Gbg 1975. Pp. 363.
14. *Roger Säljö*: Qualitative differences in learning as a function of the learner's conception of the task. Gbg 1975. Pp. 170.
15. *Lars Owe Dahlgren*: Qualitative differences in learning as a function of content-oriented guidance. Gbg 1975. Pp. 172.
16. *Marie Månsson*: Samarbete och samarbetsförmåga. En kritisk granskning. Lund 1975. Pp. 158.
17. *Jan-Eric Gustafsson*: Verbal and figural aptitudes in relation to instructional methods. Studies in aptitude - treatment interactions. Gbg 1976. Pp. 228.
18. *Mats Ekholm*: Social utveckling i skolan. Studier och diskussion. Gbg 1976. Pp. 198.
19. *Lennart Svensson*: Study skill and learning. Gbg 1976. Pp. 308.
20. *Björn Andersson*: Science teaching and the development of thinking. Gbg 1976. Pp. 180.
21. *Jan-Erik Perneman*: Medvetenhet genom utbildning. Gbg 1977. Pp. 300.

(cont.)

Ingemar Emanuelsson, Jan-Eric Gustafsson and Ference Marton

(Continuation)

22. *Inga Wernersson*: Könsdifferentiering i grundskolan. Gbg 1977. Pp. 320.
23. *Bert Aggestedt and Ulla Tebelius*: Barns upplevelser av idrott. Gbg 1977. Pp. 440.
24. *Anders Fransson*: Att rädas prov och att vilja veta. Gbg 1978. Pp. 188.
25. *Roland Björkberg*: Föreställningar om arbete, utveckling och livsrytm. Gbg 1978. Pp. 252.
26. *Gunilla Svingby*: Läroplaner som styrmedel för svensk obligatorisk skola. Teoretisk analys och ett empiriskt bidrag. Gbg 1978. Pp. 269.
27. *Inga Andersson*: Tankestilar och hemmiljö. Gbg 1979. Pp. 288.
28. *Gunnar Stangvik*: Self-concept and school segregation. Gbg 1979. Pp. 528.
29. *Margareta Kristiansson*: Matematikkunskaper Lgr 62, Lgr 69. Gbg 1979. Pp. 160.
30. *Britt Johansson*: Kunskapsbehov i omvårdnadsarbete och kunskapskrav i vårdutbildning. Gbg 1979. Pp. 404.
31. *Göran Patriksson*: Socialisation och involvering i idrott. Gbg 1979. Pp. 236.
32. *Peter Gill*: Moral judgments of violence among Irish and Swedish adolescents. Gbg 1979. Pp. 213.
33. *Tage Ljungblad*: Förskola - grundskola i samverkan. Förutsättningar och hinder. Gbg 1980. Pp. 192.
34. *Berner Lindström*: Forms of representation, content and learning. Gbg 1980. Pp. 195.
35. *Claes-Göran Wenestam*: Qualitative differences in retention. Gbg 1980. Pp. 220.
36. *Britt Johansson*: Pedagogiska samtal i vårdutbildning. Innehåll och språkbruk. Gbg 1981. Pp. 194.
37. *Leif Lybeck*: Arkimedes i klassen. En ämnespedagogisk berättelse. Gbg 1981. Pp. 228.
38. *Biörn Hasselgren*: Ways of apprehending children at play. A study of pre-school student teachers' development. Gbg 1981. Pp. 107.
39. *Lennart Nilsson*: Yrkesutbildning i nutidshistoriskt perspektiv. Yrkesutbildningens utveckling från skråväsendets upphörande 1846 till 1980-talet samt tankar om framtida inriktning. Gbg 1981. Pp. 442.
40. *Gudrun Balke-Aurell*: Changes in ability as related to educational and occupational experience. Gbg 1982. Pp. 203.
41. *Roger Säljö*: Learning and understanding. A study of differences in constructing meaning from a text. Gbg 1982. Pp. 212.
42. *Ulla Marklund*: Droger och påverkan. Elevanalys som utgångspunkt för drogundervisning. Gbg 1983. Pp. 225.

(cont.)

Ingemar Emanuelsson, Jan-Eric Gustafsson and Ference Marton

(Continuation)

43. *Sven Setterlind*: Avslappningsträning i skolan. Forskningsöversikt och empiriska studier. Gbg 1983. Pp. 467.
44. *Egil Andersson and Maria Lawenius*: Lärares uppfattning av undervisning. Gbg 1983. Pp. 348.
45. *Jan Theman*: Uppfattningar av politisk makt. Gbg 1983. Pp. 493.
46. *Ingrid Pramling*: The child's conception of learning. Gbg 1983. Pp. 196.
47. *Per Olof Thång*: Vuxenlärares förhållningssätt till deltagarerefarenheter. En studie inom AMU. Gbg 1984. Pp. 307.
48. *Inge Johansson*: Fritidspedagog på fritidshem. En yrkesgrupps syn på sitt arbete. Gbg 1984. Pp. 312.
49. *Gunilla Svanberg*: Medansvar i undervisning. Metoder för observation och kvalitativ analys. Gbg 1984. Pp. 194.
50. *Sven-Eric Reuterberg*: Studiemedel och rekrytering till högskolan. Gbg 1984. Pp. 191.
51. *Gösta Dahlgren and Lars-Erik Olsson*: Läsning i barnperspektiv. Gbg 1985. Pp. 272.
52. *Christina Kärrqvist*: Kunskapsutveckling genom experimentcenterade dialoger i ellära. Gbg 1985. Pp. 288.
53. *Claes Alexandersson*: Stabilitet och förändring. En empirisk studie av förhållandet mellan skolkunskap och vardagsvetande. Gbg 1985. Pp. 247.
54. *Lillemor Jernqvist*: Speech regulation of motor acts as used by cerebral palsied children. Observational and experimental studies of a key feature of conductive education. Gbg 1985. Pp. 146.
55. *Solveig Hägglund*: Sex-typing and development in an ecological perspective. Gbg 1986. Pp. 267.
56. *Ingrid Carlgren*: Lokalt utvecklingsarbete. Gbg 1986. Pp. 299.
57. *Larsson, Alexandersson, Helmstad and Thång*: Arbetsupplevelse och utbildningssyn hos icke facklärd. Gbg 1986. Pp. 165.
58. *Elvi Walldal*: Studerande vid gymnasieskolans vårdlinje. Förväntad yrkesposition, rollpåverkan, självuppfattning. Gbg 1986. Pp. 291.
59. *Eie Ericsson*: Foreign language teaching from the point of view of certain student activities. Gbg 1986. Pp. 275.
60. *Jan Holmer*: Högre utbildning för lågutbildade i industrin. Gbg 1987. Pp. 358.
61. *Anders Hill and Tullie Rabe*: Psykiskt utvecklingsstörda i kommunal förskola. Gbg 1987. Pp. 112.
62. *Dagmar Neuman*: The origin of arithmetic skills. A phenomenographic approach. Gbg 1987. Pp. 351.

(cont.)

Ingemar Emanuelsson, Jan-Eric Gustafsson and Ference Marton

(Continuation)

63. *Tomas Kroksmark*: Fenomenografisk didaktik. Gbg 1987. Pp. 373.
64. *Rolf Lander*: Utvärderingsforskning - till vilken nytta? Gbg 1987. Pp. 280.
65. *Torgny Ottosson*: Map-reading and wayfinding. Gbg 1987. Pp. 150.
66. *Mac Murray*: Utbildningsexpansion, jämlikhet och avlänkning. Gbg 1988. Pp. 230.
67. *Alberto Nagle Cajés*: Studievalet ur den väljandes perspektiv. Gbg 1988. Pp. 181.
68. *Göran Lassbo*: Mamma - (Pappa) - barn. En utvecklingsekologisk studie av socialisation i olika familjetyper. Gbg 1988. Pp. 203.
69. *Lena Renström*: Conceptions of matter. A phenomenographic approach. Gbg 1988. Pp. 268.
70. *Ingrid Pramling*: Att lära barn lära. Gbg 1988. Pp. 115.
71. *Lars Fredholm*: Praktik som bärare av undervisnings innehåll och form. En förklaringsmodell för uppkomst av undervisningshandlingar inom en totalförsvorsorganisation. Gbg 1988. Pp. 364.
72. *Olof F. Lundquist*: Studiestöd för vuxna. Utveckling, utnyttjande, utfall. Gbg 1989. Pp. 280.
73. *Bo Dahlin*: Religionen, själen och livets mening. En fenomenografisk och existensfilosofisk studie av religionsundervisningens villkor. Gbg 1989. Pp. 359.
74. *Susanne Björkdahl Ordell*: Socialarbetare. Bakgrund, utbildning och yrkesliv. Gbg 1990. Pp. 240.
75. *Eva Björck-Åkesson*: Measuring Sensation Seeking. Gbg 1990. Pp. 255.
76. *Ulla-Britt Bladini*: Från hjälpskolelärare till förändringsagent. Svensk speciallärarutbildning 1921-1981 relaterad till specialundervisningens utveckling och förändringar i speciallärarens yrkesuppgifter. Gbg 1990. Pp. 400.
77. *Elisabet Öhrn*: Könsmönster i klassrumsinteraktion. En observations- och intervjustudie av högstadielärares lärarkontakter. Gbg 1991. Pp. 211, XXI.
78. *Tomas Kroksmark*: Pedagogikens vägar till dess första svenska professur. Gbg 1991. Pp. 285.
79. *Elvi Walldal*: Problembaserad inläring. Utvärdering av påbyggnadslinjen Utbildning i öppen hälso- och sjukvård. Gbg 1991. Pp. 130.
80. *Ulla Axner*: Visuella perceptionssvårigheter i skolperspektiv. En longitudinell studie. Gbg 1991. Pp. 293.
81. *Birgitta Kullberg*: Learning to learn to read. Gbg 1991. Pp. 352.
82. *Claes Annerstedt*: Idrottslärarna och idrottsämnet. Utveckling, mål, kompetens - ett didaktiskt perspektiv. Gbg 1991. Pp. 286.

(cont.)

Ingemar Emanuelsson, Jan-Eric Gustafsson and Ference Marton

(Continuation)

83. *Ewa Pilhammar Andersson*: Det är vi som är dom. Sjuksköterskestuderandes föreställningar och perspektiv under utbildningstiden. Gbg 1991. Pp. 313.
84. *Elsa Nordin*: Kunskaper och uppfattningar om maten och dess funktioner i kroppen. Kombinerad enkät- och intervjustudie i grundskolans årskurser 3, 6 och 9. Gbg 1992. Pp. 253.
85. *Valentin González*: On human attitudes. Root metaphors in theoretical conceptions. Gbg 1992. Pp. 238.
86. *Jan-Erik Johansson*: Metodikämnet i förskolläroretutbildningen. Bidrag till en traditionsbestämning. Gbg 1992. Pp. 347.
87. *Ann Ahlberg*: Att möta matematiska problem. En belysning av barns lärande. Gbg 1992. Pp. 353.
88. *Ella Danielson*: Omvårdnad och dess psykosociala inslag. Sjuksköterskestuderandes uppfattningar av centrala termer och reaktioner inför en omvårdnadssituation. Gbg 1992. Pp. 301.
89. *Shirley Booth*: Learning to program. A phenomenographic perspective. Gbg 1992. Pp. 308.
90. *Eva Björck-Åkeson*: Samspel mellan små barn med rörelsehinder och talhandikapp och deras föräldrar - en longitudinell studie. Gbg 1992. Pp. 345.
91. *Karin Dahlberg*: Helhetssyn i vården. En uppgift för sjuksköterskeutbildningen. 1992. Pp. 201.
92. *Rigmor Eriksson*: Teaching Language Learning. In-service training for communicative teaching and self directed learning in English as a foreign language. 1993. Pp. 218.
93. *Kjell Härenstam*: Skolboks-islam. Analys av bilden av islam i läroböcker i religionskunskap. Gbg 1993. Pp. 312.
94. *Ingrid Pramling*: Kunskapens grunder. Prövning av en fenomenografisk ansats till att utveckla barns sätt att uppfatta sin omvärld. Gbg 1994. Pp. 236.
95. *Marianne Hansson Scherman*: Att vågra vara sjuk. En longitudinell studie av förhållningssätt till astma/allergi. Gbg 1994. Pp. 236.
96. *Mikael Alexandersson*: Metod och medvetande. Gbg 1994. Pp. 281.
97. *Gun Unenge*: Pappor i föräldrakooperativa daghem. En deskriptiv studie av pappors medverkan. Gbg 1994. Pp. 249, [33].
98. *Björn Sjöström*: Assessing acute postoperative pain. Assessment strategies and quality in relation to clinical experience and professional role. Gbg 1995. Pp. 159.
99. *Maj Arvidsson*: Lärares orsaks- och åtgärdstankar om elever med svårigheter. Gbg 1995. Pp. 212.

(cont.)

GÖTEBORG STUDIES
IN EDUCATIONAL SCIENCES

ISSN 0436-1121

Editors:

Ingemar Emanuelsson, Jan-Eric Gustafsson and Ference Marton

(Continuation)

100. *Dennis Beach*: Making sense of the problems of change: An ethnographic study of a teacher education reform. Gbg 1995. Pp. 385.
101. *Wolmar Christensson*: Subjektiv bedömning - som besluts och handlingsunderlag. Gbg 1995. Pp. 211.
102. *Sonja Kihlström*: Att vara förskollärare. Om yrkets pedagogiska innebörder. Gbg 1995. Pp. 214.
103. *Marita Lindahl*: Inläring och erfارande. Ettåringars möte med förskolans värld. Gbg. 1996. Pp. 203.
104. *Göran Folkestad*: Computer Based Creative Music Making - Young Peoples' Music in the Digital Age. Gbg 1996. Pp. 237.
105. *Eva Ekeblad*: Children • Learning • Numbers. A phenomenographic excursion into first-grade children's arithmetic. Gbg 1996. Pp. 370.
106. *Helge Strömdahl*: On *mole* and *amount of substance*. A study of the dynamics of concept formation and concept attainment. Gbg 1996. Pp. 278.
107. *Margareta Hammarström*: Varför inte högskola? En longitudinell studie av olika faktorerens betydelse för studiebegåvade ungdomars utbildningskarriär. Gbg 1996. Pp. 263.
108. *Björn Mårdén*: Rektorers tänkande. En kritisk betraktelse av skolledarskap. Gbg 1996. Pp. 219.

Subscriptions to the series and orders for single volumes should be addressed to:
ACTA UNIVERSITATIS GOTHOBURGENSIS, Box 5096, S-402 22 Göteborg,
Sweden.

ISBN 91-7346-295-0

Kompendiet, Göteborg
1996